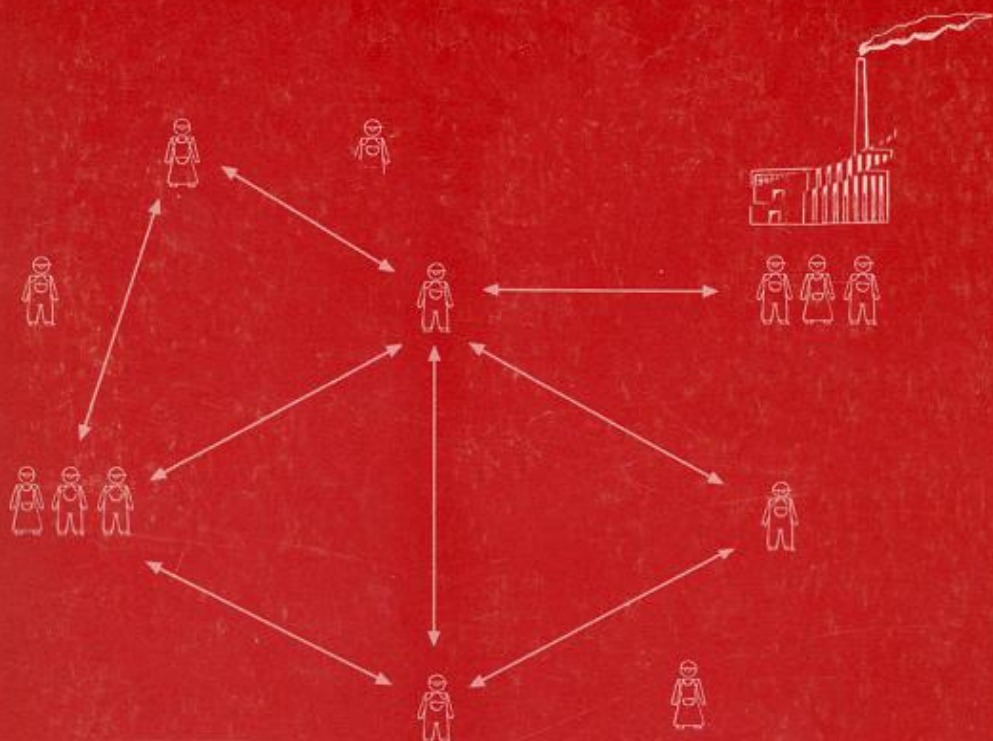


Työväen verkostot



Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs

TYÖVÄEN VERKOSTOT

Työväen verkostot

Toimittaneet Sakari Saaritsa ja Kari Teräs

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA 2003

VÄKI VOIMAKAS 16

© Työväen historian ja tutkimuksen seura ja kirjoittajat

Taitto: Tieteellisten seurain valtuuskunta/Tiina Kaarela

Kansi: Rami Järvipetäjä

Kannen kuvat:

Etukansi vasemmalla: Merimiehiä laivan kannella 1900-luvun alkupuolella.
Kansan Arkisto.

Etukansi keskellä: Peltiseppä Wilhelm Himasen perhe ruokailemassa
Helsingissä 1920-luvulla. Kansan Arkisto.

Etukansi oikealla: Vapunviettoa Tampereella Pyynikin VPK:n kentällä
vuonna 1929. Kansan Arkisto.

Takakannen kuva: Maataloustyöväkeä heinäpellolla oletettavasti
Ylöjärvellä 1900-luvun alussa. Kansan Arkisto.

ISBN

ISSN 0782-2332

Sisällys

Sakari Saaritsa ja Kari Teräs: Verkostot työväenhistoriassa 7

Politiikka

Joni Krekola: Aina joku pettää: Luottamuksen ongelma Suomen
maanalaisessa kommunismissa 36

Ulla Aatsinki: Suhteilla puolueeseen
– Tampereen seudun kommunistien kontaktit vuosina 1918-1944 62

Kimmo Rentola: Kevään 1968 isänmaan toivot 96

Työ ja arki

Kari Teräs: Liikeverkostot 134

Matti Hannikainen: Sisäpiiriläiset suhdanteissa: Verkostoitumisen
edellytykset Helsingin rakennustyömailla sotien välisenä aikana 151

Hanna Snellman: Göteborginsuomalaiset 169

Marginaali

Antti Häkkinen: Kieltolakirikollisuuden sosiaaliset verkostot
Helsingissä 1929-1930 190

Miika Tervonen: Tutuissa taloissa: Vaihtoverkostot, riippuvuus ja valta
kiertävien romanien ja maanviljelijäväestön välisissä
suhteissa 1920-1960 215

Sakari Saaritsa: Kerjäläisyys sosiaaliturvajärjestelmänä. 235

Kirjoittajat 266

Verkostot työväenhistoriassa*

“A concept is as good as what can be discovered with its help.”

(Alexander Gerschenkron: *Economic Backwardness in Historical Perspective. A Book of Essays.* Harvard University Press. Cambridge, MA 1966, 37-38.)

Puhe ”verkostoista” on alkanut yleistyä historianutkijoiden keskuudessa. Kiinnostus käsitettä kohtaan tuntuu kasvaneen ihmistieteissä viime vuosikymmenen puolivälistä alkaen. Toisaalta huomion kohteeksi on noussut yhteiskunnallisia ilmiöitä – kuten rahan, tavarain, tiedon ja ihmisten globaali liike – joiden jäsentämisessä verkostonäkökulma on koettu hyödylliseksi. Toisaalta käsitteen leviäminen on muuttunut itseään ylläpitäväksi prosessiksi tutkijoiden tunnistettua teoreettisen trendin. Päättynyt nousukausi ja siihen yhdistetyt (oletetut) yhteiskunnalliset muutokset on liitetty teknologiaan, jonka yhteydessä verkostoista on puhuttu paljon, usein yliampuvan retoriikan saattelemana ja teolliseen vallankumoukseen rinnastaen. Internet on ollut samanaikaisesti osa uusia tutkittavia ilmiöitä, teoreettisen trendin vahvistaja ja sattumanvarainen kielellinen katalysaattori.¹

Yleisesti ottaen sosiaalisilla verkostoilla tarkoitetaan ihmisten, ihmisryhmien tai organisaatioiden välisten suhteiden muodostamia kokonaisuuksia. Tieteellisiä menetelmiä näiden kokonaisuuksien tutkimiseksi kutsutaan verkostoanalyysiksi. Verkostotutkimuksen muotiintuloon on kuitenkin reagoitu eri tieteenaloilla eri tavoin. Sosiaalitieteiden piirissä verkostoanalyysi on perinteikäs tutkimussuuntaus, jolla on omat kehittyneet menetelmänsä ja kiistelevät koulukuntansa.² Sosiaalitieteilijät erottavatkin yleensä toisistaan verkostoanalyysin teoreettis-metodologisena suuntauksena ja verkosto – käsitteen metaforisen käytön. Metaforisessa käytössä verkosto on tutkimuskohteen luonnetta väljästi kuvaava käsite, joka parhaassa tapauksessa rikastuttaa kuvaa tutkittavasta ilmiöstä ja nostaa esille sen uusia piirteitä.³ Verkostoanalyttisiä tar-

* Kiitokset artikkelin aikaisemman version kommentoimisesta Risto Alapurolle, Antti Häkkiselle, Pauli Kettuselle ja Matti Hannikaiselle. Puutteet jäävät kirjottajien vastuulle.

kastelutapoja on sovellettu jonkun verran myös historialliseen tutkimukseen.⁴ Viimeaikaisessa innostuksessa on kuitenkin useimmiten ollut kysymys käsitteen metaforisesta käytöstä.⁵

Minkälaiseen paradigmaan puhe verkostoista oikein liittyy? Miten se suhtautuu työväenhistorialliseen tutkimukseen? Minkälaista työväenhistoriallista tutkimusta on tehty ”verkostonäkökulmasta”?

Verkostot kritiikkinä

Verkostotutkijat määrittelevät usein lähestymistapansa vertaamalla sitä eräänlaiseen perinteisen tilastollisen sosiaalitutkimuksen stereotyyppiseen malliin. Kun vanha tutkimuskäytäntö kuvasi yhteiskuntaa tarkastelemalla yksittäisiin ihmisiin tai ihmisryhmiin kiinnitettyjä muuttujia – ikä, sukupuoli, ammatti, palkka, jne. – sekä niiden välisiä tilastollisia suhteita, uusi paradigma esittää ohjelmajulistuksissaan yhteiskunnan rakenteen olevan tavoitettavissa vain analysoimalla ihmisten välisiä siteitä ja niistä muodostuvia verkostoja. Suuntauksen peruslähtökohta on sosiaalisten suhteiden ominaisuuksien nostaminen tutkimusyksiköksi yksilöiden ominaisuuksien sijaan. Vanhan käytännön ongelmana oli ihmisten niputtaminen ominaisuuksiensa perusteella valmiisiin sosiaalisiin kategorioihin, esimerkiksi ”keskiluokkaan”. Sekä yksilöiden että yksilöistä muodostettujen ryhmien oletettiin virheellisesti olevan suljettuja, itseriittoisia, yksikäsitteisten normien ohjaamia yhteiskunnallisia toimijoita. Verkostoanalyysi tarkastelee sen sijaan konkreettista sosiaalista vuorovaikutusta, joka usein rikkoo perinteisten yhteiskunnallisten luokitusten rajoja ja muodostaa vakiintuneista oletuksista poikkeavia, olennaisella tavalla toimintaa suuntaavia ja rajoittavia rakenteita.⁶

Verkostonäkökulmasta voidaan näin esimerkiksi rakentaa uudelta pohjalta kuva siitä, mitä tiettyyn ammattiryhmään kuuluminen oikeastaan merkitsee tietyssä historiallisessa kontekstissa sosiaalisten siteiden kannalta. Sen avulla voidaan myös rakentaa kokonaan uudenlaisia sosiaalisia luokituksia, joissa ryhmien väliset jaot ja etäisyydet voivat poiketa jyrkästi perinteisestä kuvasta. Esimerkiksi tiettyjen ammattien välistä etäisyyttä voidaan valmiiden tilastohierarkioiden sijasta mitata sen perusteella, kuinka yleistä sukupolvien välinen

liikkuvuus saman perheen sisällä oli näiden ammattien välillä. Suorien ja epäsuorien sosiaalisten liikkuvuusketjujen analyysi voi lähentää ja loitontaa joitain ammattiryhmiä yllättävillä tavoilla.⁷

Ajatus yhteiskunnan kuvaamisesta sosiaalisten suhteiden kautta ei ole vähääkään uusi, kuten verkostotutkijat suuntauksensa historiaa kirjoittaessaan korostavat. Idea sosiaalisista suhteista yhteiskunnan rakennusaineena on keskeinen elementti sosiaalitieteellisissä klassikkoteksteissä Marxista, Durkheimista ja Simmelistä Foucaultiin. Verkostoanalyttisen lähestymistavan juuria on paikannettu 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa saksalaisella kielialueella paljolti psykologian ja fysiologian piirissä käytyyn keskusteluun, joka korosti tutkimuskohteiden hahmottamista niiden osatekijöiden välisten vuorovaikutussuhteiden hallitsemina muuttuvina, dynaamisina prosesseina.⁸ Verkostotutkimus ihmistieteissä on myös nähty osana laajempaa tieteellistä liikettä pois aristoteelis-linnealaisesta tavasta analysoida ilmiöitä niiden yksittäisten osien sisäisten ominaisuuksien perusteella kohti sellaista ”relationistista” näkemystä, jossa osien keskinäiset suhteet ja vuorovaikutus määrittävät sekä osien ominaisuuksia että niistä muodostuvia kokonaisuuksia. Kaikki on suhteellista -ajattelutavan pitkään poikkitieteelliseen tarinaan on tällöin mahdollista sisällyttää edistysaskeleita niin matematiikan, fysiikan kuin biologiankin aloilta.⁹

Suuntauksen edustajien esittämä arvostelu kohdistuuakin aikaisempien teorioiden sijasta ennen kaikkea tutkimuskäytäntöihin. Kysymys on siis eräänlaisesta ”metodologisesta ideologiakritiikistä”: yhteiskuntatutkimus on esittänyt itsensä erilaisena kuin mitä se todella on ollut. Vaikka sosiaalisten suhteiden muodostamien rakenteiden toimintaa suuntaava ja rajaava merkitys on periaatteessa ollut sosiologian julkilausuttu perusoletus ja keskeinen osa tieteenalan itseymmärrystä, verkostotutkijoiden mielestä erityisesti kvantitatiivisen tutkimuksen tekemisen tavat ovat käytännössä johtaneet atomisoitujen yksilöiden ja suljettujen sosiaalisten kategorioiden kuvaamiseen.¹⁰

Samankaltainen metodologinen ideologiakritiikki jäsentää myös verkostotutkimuksen sisäisiä suuntaeroja. Nykyisen verkostoanalyysin keskeisenä taustana pidetään ns. Manchesterin koulukunnan antropologien toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä tekemiä tutkimuksia, joista tunnetuimmat käsittelivät kaupungistumisen ja modernisaation seurauksia Afrikassa. Ryhmä analysoi

yksittäisten ihmisten sosiaalisia verkostoja: eri tyyppisten sosiaalisten siteiden muodostumista, kasautumista ja käyttöä eri tilanteissa ihmisten elämänkaaren aikana. Tämä ”egokeskeinen”, yksittäisen toimijan suhteista liikkeelle lähtevä näkökulma korosti prosesseja ja konflikteja rakenteiden ja integraation sijaan, ja kiinnitti huomiota siihen, miten ihmiset saattoivat pelata joustavasti ja taktisesti useilla erilaisilla rooleilla ja normijärjestelmillä verkostoissaan. Tutkimus nosti esille traditionaalisten ja modernien suhteiden päällekkäisyyden ja vuorovaikutuksen samojen yksilöiden kanssakäymisessä, esimerkiksi sukulaisuus- ja heimositeiden vaikutuksen poliittiseen organisoitumiseen.¹¹ Aikaulottuvuus ja muutos olivat tärkeitä. Aikaisempi elämänhistoria näkyi verkostoissa, joihin ihmiset turvautuivat tietyissä tilanteissa, kuten selviytyäkseen henkilökohtaisesta kriisistä tai kerätäkseen poliittista kannatusta. Tilannesidonnaisen vuorovaikutuksen myötä verkostot taas muovautuivat jatkuvasti uudelleen.¹²

Osin rinnakkain brittitutkimuksen kanssa alkoi Harvardissa kuitenkin kehkeytyä verkostoaalyysin ”strukturealistinen” tai ”rakennekoulukunta”, joka suuntautui egokeskeisten verkostojen lähianalyysin sijasta ”kokonaisverkostojen” muodon ja rakenteen tutkimiseen. Se perustui ennen kaikkea matemaattisten menetelmien voimakkaaseen kehittämiseen. Täsmällisten määritelmien, laskutapojen ja numeeristen muuttujien luominen esimerkiksi verkostojen ”tiheydelle”, ”keskittyneisyydelle” ja ”klikkiytymiselle” ovat juuri rakennekoulukunnan saavutuksia. Suuntauksen itseymmärryksen mukaan se edusti verkostoaalyysin korkeampaa astetta, jonka saavuttamisessa Manchesterin koulukunta oli ollut arvokas välivaihe. Sen rajoitteena oli kuitenkin ollut juuttuminen egokeskeisiin ”osaverkostoihin” ja henkilökohtaisiin, epävirallisiin suhteisiin, joka tyypistivät vallankumouksellisen sosiologisen paradigman vähäiseksi yhteisötutkimuksen osa-alueeksi.¹³

Eräät eurooppalaiset tutkijat ovat 1990-luvulta alkaen haastaneet tämän pohjoisamerikkalaisen suuntauksen hegemonian.¹⁴ Kriitikoiden mukaan rakennekoulukunta ei vallankumouksellisesta propagandastaan huolimatta ole käytännössä pystynyt tuottamaan kovinkaan kiinnostavia tai epätavallisia tutkimustuloksia. Syyt ovat jälleen tutkimuskäytännöissä. Strukturealistien pyrkimyksenä on ollut irrottautuminen totunnaisista tilastollisista kategorioista. He ovat kuitenkin perustaneet työnsä ryhmän tai statuksen kaltaisille vanhoille so-

siologisille käsitteille, ja lähinnä yrittäneet mitata niitä uusilla klikkiytymisen tai keskittyneisyyden tapaisilla verkostomuuttujilla. Tämä on johtanut tutttujen tulosten työlääseen toistamiseen. Kokonaisverkostojen analyysia varten on kerätty isoja poikkileikkausaineistoja tietystä etukäteen määritellystä sosiaalisesta ympäristöstä tai ryhmästä, esimerkiksi yhdestä toimistosta tai lääkäreistä ammattiryhmänä. Toisissa elämänpiireissä aikaisemmin muodostuneiden sosiaalisten suhteiden rajoittava ja suuntaava vaikutus tutkittaviin suhteisiin on jäänyt huomioimatta, samoin kuin yksilöiden kyky hyödyntää tällaisia sosiaalisia kategorioita rikkovia päällekkäisyyksiä. Tarkastelu on ollut historiatonta.¹⁵ Maurizio Gribaudin mukaan analyysin irrottaminen yksilöistä kadottaa lisäksi sellaisen ”konfiguraationaalisen” näkökulman, jossa yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ennen kaikkea elämänhistoriansa ja sosiaalisten verkostojensa puitteissa ympäristönsä kokevien ja sosiaalisia suhteitaan työstävien ihmisten vuorovaikutuksen kautta.¹⁶

Historiantutkijat ovat viime aikoina olleet taipuvaisempia omaksumaan jälkimmäistä, konfiguraationaalista tai egokeskeistä lähestymistapaa muistuttavia muotoiluja¹⁷ – suuntauksen kehittäjistä Maurizio Gribaudi ja Risto Alapuro ovatkin taustaltaan muun muassa työväenhistorian tutkijoita. Mutta miten tällainen relationistinen, sosiaalisen vuorovaikutuksen tarkasteluun perustuva lähestymistapa ylipäänsä suhtautuu työväenhistorian tutkimuksen perinteisiin?

Yksi mielenkiintoinen tapa lähestyä kysymystä on pohtia relationismin suhdetta marxilaiseen tutkimustraditioon. Vaikka verkostoanalyttinen tutkimus on suhtautunut kriittisesti myös marxilaisiin luokitteluihin ja jotkut sen varhaiset taustahahmot ovat olleet suorastaan marxilaisvastaisia, esiintyy Marx samalla yhtenä kunnianarvoisista esi-isistä suuntauksen oppihistoriallisissa esityksissä – rakentuihan Marxinkin yhteiskuntateoria ennen kaikkea sosiaalisten suhteiden analyysille.¹⁸

Esimerkiksi Pääomaa edeltäneistä käsikirjoituksista kootussa ”Grundrissessa” Marx hyökkäsi taloustieteilijöiden eristetyn, itseriittoisen yksilön ideasta liikkeelle lähteviä ”Robinsonadeja”¹⁹ vastaan ja muotoili ihmiskuvaa, joka oli nimenomaan relationistinen ja historiallinen. Feodalismissa vallinneiden henkilökohtaisten alistussuhteiden tuhoutuminen johti kapitalistisen murroksen varhaisvaiheessa näennäiseen yksilöitymiseen, jonka taustalla oli kuitenkin so-

siaalisten suhteiden erityinen historiallinen kehitysvaihe yleisiksi, vaihtokelpoisiksi ja välineellisiksi: ”Vasta 1700-luvulla, ’kansalaisyhteiskunnassa’, yhteiskunnallisen yhteyden eri muodot astuvat erillistä ihmistä vastaan pelkkänä keinoona yksityisten tavoitteitten saavuttamiseksi, ulkoisena välttämättömyytenä. Mutta se aikakausi, joka synnyttää tämän katsantokannan – muista erillään olevan yksilön kannan – on nimenomaan toistaiseksi kehittyneimpien yhteiskunnallisten (tästä näkökulmasta yleisten) suhteiden kausi. Ihminen on sananmukaisimmassa merkityksessä *zoon politikon*²⁰, ei ainoastaan eläin, jolle on ominaista kanssakäyminen, vaan eläin, joka voi erottautua muista vain yhteiskunnassa.”²¹ Kapitalismin kehittyessä yksilöt tulivat esineellisinä kokemiensa yhteiskunnallisten suhteiden hallitsemiksi. Romantikkojen haikailu takaisin väli-vaiheen fiktiiviseen riippumattomuuteen oli kuitenkin turhaa.²²

Marx kirjoitti myös ”henkilökohtaisten” ja ”yhteiskunnallisten” suhteiden eriytyemisestä kapitalismissa. Sääty-yhteiskunnassa henkilökohtaiset alistussuhteet olivat muodostaneet jonkinlaisen ”lajiolemuksen” jota ei voinut erottaa yksilön persoonasta: ylimys oli aina ollut ylimys ja talonpoika aina talonpoika. Porvarillisen yhteiskunnan työnjaossa ”yhteiskunnallinen” identiteetti irtoisi ”henkilökohtaisesta” erilliseen sfääriin. Yhteiskunnallinen asema ilmeni vain sitä ehdollistavissa luokkasuhteissa ja vastakkainasettelussa, ja yksilöille itselleen ”vasta sitten, kun he tekevät vararikon”.²³ Feodaaliherran vallan sijasta yksilö alistui abstrakteina ja esineellisinä ilmenneille yhteiskunnallistuneille suhteille. Tämä alistus muuttui kuitenkin aina – työssä ja arjessa – tietyiksi ”kaikista illuusioista riisutuiksi” henkilökohtaisiksi riippuvuussuhteiksi. Ihmisten välisten siteiden yhteiskunnallisuus pelkistyi viime kädessä markkinasuhteeseen: ”Yksilö kantaa yhteiskunnallista valtaansa, samoin kuin sidettään yhteiskuntaan mukanaan taskussansa.”²⁴

Verkostoanalyysin kannalta tällaisiin muotoiluihin liittyy kaksi mahdollista ongelmaa.²⁵ Ensimmäinen on juuri sosiaalisten suhteiden tavaramuotoistumisen ylikorostus: yhteiskunnallistuneiden aineellisten suhteiden kuvaaminen täysin kapitalismin logiikan hallitsemina, niiden asettaminen tarkastelussa etusijalle ja henkilökohtaisen elämän sivuuttaminen tai kuvaaminen myös täysin tavaramuotoistuneena.²⁶ Verkostonäkökulmasta juuri sellainen vuorovaikutus, joka luokitellaan perinteisesti henkilökohtaiseksi ja rikkoo institutionalisoi-

tujen suhteiden määrittelemiä luokitteluja, kuten luokkarajoja, on olennaisella tavalla yhteiskuntaa muovaavaa.²⁷ Toinen liittyy jälleen tutkimuskäytäntöihin ja metodologiseen ideologiakritiikkiin. *Jos* työväenhistoriallisessa tutkimuksessa lipsutaan periaatteessa yhteiskunnallisiin suhteisiin perustuviksi ymmärretyistä luokitteluista siihen, että tutkittavia ryhmiä käsitellään käytännössä enemmän tai vähemmän suljettuina, itsenäisinä kokonaisuuksina – mahdollisesti aikaisempiin hallinnollis-tilastollisiin luokitteluihin tukeutuen²⁸ – altistutaan taas samanlaiselle kritiikille jota verkostotutkijat ovat suunnanneet perinteiseen sosiologiseen tutkimukseen.

Työväenhistorian piirissä on helppo osoittaa lukuisia tämänkaltaiseen kritiikkiin pohjautuvia avauksia viime vuosikymmenien ajalta. Tutkiessaan 1900-luvun alun Torinon työläisiä Maurizio Gribaudi lähti liikkeelle kulttuurimarxilaisesta historiaa alhaalta -traditiosta ja valitsi kohteekseen kaupunginosan, johon tiivistyi vahva paikallinen poliittinen mytologia työväen luokkatietoisesta yhtenäiskulttuurista. Gribaudi päätyi asteittain tästä mytologiasta voimakkaasti poikkeavaan tulkintaan, joka perustui lähinnä haastatteluaineistojen kriittisen lähiluennan ja pitkän aikavälin perhehistoriallisen tarkastelun yhdistämiseen. Tutkimuksen pääkohteiksi nousivat yksilöllisesti kehkeytyvät sosiaaliset siteet ja ihmisten jatkuva liike sosiaalisesta ympäristöstä toiseen. Suuri osa ihmisistä oli kaupunginosan työläisyhteisössä vain väliaikaisesti: tulossa muualta ja matkalla muualle. Perhetaustan asettamat rajoitteet ja sosiaalisen verkoston tarjoamat esimerkit, kuten menestyneet sukulaiset, vaikuttivat olennaisesti siihen, mitä ihmiset pystyivät tai pyrkivät elämässään tekemään. Sosialistinen diskursusi muodosti naapuruston ideologisen mikrohegemonian, jonka puitteissa erivät näkemykset ja elämänurat kätkettiin hetkellisesti näkyvistä ja aineelliselle selviytymiselle tärkeät epäviralliset vaihtosuhteet saattoivat toimia luontevasti. Ajan mittaan ihmisten liikkeen erkaneminen yksilöllisten verkostojen puitteissa kohti toisistaan poikkeavia ammatteja, intressejä ja ympäristöjä johti – yhdessä fasistisen hallinnon kehittämien uusien vapaa-ajan houkutusten, poliisikontrollin ja julkisten palveluiden kanssa – paikallisen yhteisön rapautumiseen.²⁹

Monet vastaavat tutkimukset liittyvät juuri perhehistoriaan. Esimerkiksi Michael Anderson, Tamara K. Hareven, Michael Hanagan, Margaret Grieco, Angélique Janssens ja Trevor Griffiths ovat analysoineet eri ammattiryhmiä ja

alueita – erityisesti mutta ei ainoastaan kaupunkia ja maaseutua – yhdistävien sukulaisuusverkostojen keskeistä merkitystä ihmisten liikkuvuudelle, palkkatyöhön siirtymiselle, työpaikkojen löytämiselle ja taloudelliselle turvallisuudelle teollistumiskaudella useissa länsimaissa.³⁰ Tutkimusten yleinen lähtökoh- ta on ollut kritiikki sekä sosiologiseen modernisaatioteoriaan perustuvaa että marxilaista perheen tuhoutumishypoteesia vastaan. Niiden mukaan ydinper- hettä laajemmat sukulaisuussuhteet menettivät aikaisemman merkityksen- sä teollistumisen myötä. Marxilainen näkökulma korostaa lisäksi sitä, miten ydinperhekin alistui kapitalistisen arvolain määräysvaltaan.³¹ Uudemman tut- kimuksen tuottama hypoteesi on pikemminkin päinvastainen. Teollistumiseen liittynyt yhteiskunnallinen muutos ja epävarmuus johtivat sukulaisuusverkos- tojen merkityksen kasvuun, ja verkostojen jäsenten alueellisesta ja sosiaalisesta liikkuvuudesta seurannut ihmisten hajautuminen saattoivat tehdä niistä ai- kaisempaa tehokkaampia turvaverkkoja. Sukulaisten väliset yhteydet kestivät, mutta *riskit* hajautuivat kun kävi vähemmän todennäköiseksi, että kaikki jou- tuisivat pulaan samaan aikaan.³²

Läheskään kaikki mainituista tai muista vastaavista tutkimuksista eivät kui- tenkaan perustu erityisen relationistiseen yhteiskunta- tai ihmiskäsitykseen. Esimerkiksi Amsterdammassa sijaitsevan kansainvälisen sosiaalishistorian insti- tuutin (IISH) tutkijat, erityisesti Marcel van der Linden, ovat kehittäneet työäen- historiallista lähestymistapaa, joka korostaa palkkatyösuhteen lisäksi toisaalta perheiden, toisaalta sosiaalisten verkostojen merkitystä työläisten selviytymiselle. Kotitalouksien toiminnasta liikkeelle lähtevä tutkimusohjelma pyrkii kehi- tysmaihin ulottuvan vertailun kautta globaaliin perspektiiviin. Näin IISH:n oh- jelma muistuttaa siitä, miten verkostonäkökulma on usein kehittynyt länsimai- sen moderniteetin raja-alueita, kuten kehitysmaita tai sosialistisia yhteiskuntia, koskevan tutkimuksen kautta. Sen tavoitteena on ollut rakentaa analyysitapaa, jolla voitaisiin tutkia ihmisten selviytymisstrategisia valintoja jatkumolla, joka ulottuu epävirallisista verkostoista aina työväenliikkeen muodollisiin organi- saatioihin saakka. Van der Lindenin muotoilut tuntuvat kuitenkin viime kädes- sä nojaavan perinteiseen rationaalisen valinnan teoriaan. Toimijana on joko yh- tenäinen, muusta yhteiskunnasta enemmän tai vähemmän irrallinen kotitalous tai kotitalouden muodostavat omia intressejään ajavat yksilöt. Toimijaa tukeva

sukulaisten ja ystävien verkosto kuvataan ”yksityisenä projektina” tai ”sosiaali-vakuutuksena”, joka vaatii ”investointeja” tuottaakseen turvaa.³³

Myös modernisaatioteorioiden ja niiden kategorioiden kyseenalaistamisesta lähtevään tutkimukseen olisi siis mahdollista kohdistaa relationistista kritiikkiä. Verkostoja ei läheskään aina ymmärretä toimivien yksilöiden muokkaajina, vaan pohjimmiltaan atomististen yksilöiden välineinä ja ominaisuuksina. Kritiikin kiinnostavuus riippuu kuitenkin lopulta paljon siitä, mitä sen esittäjillä itsellään on tarjota.

Verkostot selityksenä

Mitä eurooppalaiset verkostoanalytytikot sitten oikeastaan pitävät oman menetelmänsä keskeisenä etuna? Suuntauksen eräänä perustana on näkemys, jonka mukaan sosiaalisen kerrostuneisuuden kaltaiset yhteiskuntaelämän havaittavat muodot, jotka mielletään usein tieteellisen tai arkijärjen piirissä esineellisinä rakenteina, voidaan paitsi kuvata uudelleen, myös *selittää* lähtemällä liikkeelle yksilöiden sosiaalisten suhteiden dynamiikasta. Muuttamalla tarkastelun mittakaavaa pienemmäksi ja kiinnittämällä huomiota prosesseihin muotojen alla on mahdollista rakentaa selitysmalleja siitä, miten muodot ovat syntyneet sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta, mitä ne todella pitävät sisällään ja miten ne muuttuvat. Esimerkkinä voi pitää Gribaudin yllä mainittua tutkimusta työläiskaupunginosan näennäisen sosialistisen yhtenäiskulttuurin synnystä ja rapautumisesta.³⁴

On kiinnostavaa huomata, kuinka paljon tämä malli itse asiassa muistuttaa Marxin Grundrissessa muotoilemaa ja Pääomassa toteuttamaa abstraktista konkreettiseen nousemisen metodia. Marxin mukaan tuntui intuitiivisesti oikealta lähteä tutkimuksessa varhaisten taloustieteilijöiden tapaan liikkeelle suurista kokonaisuuksista, kuten koko väestöstä, mutta käytännössä tie osoittautui vääräksi. Jokainen yläkategoria jäi aina ontoksi ilman pureutumista niihin elementteihin, joista se rakentui – väestö ilman luokkia, luokat ilman palkkatyötä ja pääomaa, palkkatyö ja pääoma ilman vaihtoa, työnjakoa ja hintoja, jne. Väestö näyttäytyisi Marxille aluksi sekasortoisena kokonaiskuvana, josta siirryttäisiin asteittain analyttisesti yhä yksinkertaisempiin osiin: ”Tulisin konkreetti-

sesti mieltämäästäni yhä ohuempiin abstraktioihin kunnes olisin tullut kaikkein yksinkertaisimpiin määrittäisiin.” Tässä vaiheessa olisi mahdollista alkaa palata takaisin kunnes oltaisiin taas väestön äärellä, mutta tällä kertaa ”...ei sekasortoisena käsityksenä kokonaisuudesta, vaan monien määrittäysten ja suhteiden rikkaana totaliteettina.”³⁵

Mutta mitä ovat nämä yksinkertaisimmat määrittäykset, ja mistä tiedetään että kaikki muu on johdettavissa juuri niistä? Marx käytti käsitteitä ”abstrakti” ja ”konkreettinen” hieman eri tavalla kuin nykyiset verkostoanalyytit. Jälkimmäiset kuvaavat usein tutkimuksensa lähtökohtana olevaa ihmisten mikrotaason vuorovaikutusta nimenomaan konkreettiseksi tutkimuskohteeksi.³⁶ Tämä erottaa sen implisiittisesti jostain ei-konkreettisesti ja abstraktista – oletettavasti yhteiskuntaelämän havaittavista muodoista ja yhteiskuntatieteen perinteisistä kategorioista – ja viittaa tietynlaiseen essentialismiin: verkostot ovat tärkeitä, koska juuri ne ovat jollain erityisellä tavalla totta.

Marxille taas ”konkreettinen” tarkoitti sitä jakamatonta yhteiskunnallista kokonaistodellisuutta, jossa kaikki eri tekijät ja prosessit ilmenivät (vrt. väestö). Sen ihmettely oli tutkimuksen lähtökohta ja sen ajatuksellinen selittäminen osatekijöistään käsin tutkimuksen päätepiste. ”Abstraktiot” eivät tarkoittaneet ideaalisia, pelkästään ajattelussa ilmeneviä kategorioita, vaan niitä todellisia, erillisiä osatekijöitä, joista konkreettinen rakentui. Ne eivät siis olleet jotain, joka oli tavoitettavissa pelkästään ajatuksellisen abstrahoinnin tai analyttisen erottelun kautta. Esimerkiksi abstrakti työ oli todellinen materiaallinen ilmiö: työ oli saavuttanut abstraktin, yleisen muotonsa saatuaan kasvavan joukon erilaisia muotoja, joiden välillä vaihtaminen oli helppoa ja merkitsi vähän. Työ oli tällöin abstrahoitunut käytännössä pelkäksi yleiseksi ansaitsemisvälineeksi. Abstrakteinta työ oli Marxin mielestä Amerikassa. Eteneminen analyttisesti konkreettisesti abstraktiin oli siis todellisten yhteiskunnallisten selitystekijöiden ajatuksellista paljastamista, ja abstraktista konkreettiseen nouseminen tutkimusmenetelmänä yhteiskunnan todellisen syntyprosessin ajatuksellista toistamista.³⁷

Kysymys oli siis myös vahvasti essentialistisesta selitysmallista, jossa teorian tuli toimia todellisen maailman ja sen lainalaisuuksien realistisena peilikuvana. Miten tässä olisi mahdollista onnistua? Neuvostofilosofi Iljenkov kuvasi marxilais-leniniläisen tradition vastauksia. Ensinnäkin ajatuksellisten abstraktioiden

oli oltava analyysin esiintuomien todellisuuden osien käsitteellisiä jäljennöksiä. Analyysin kohteena oli olemassa oleva yhteiskunnallinen tietovaranto, kuten kirjat, raportit ja tilastot, mutta tutkijan oli ensin kriittisesti paljastettava lähteisiin sisältyvät vääristymät, yksipuolisuudet ja harhakuvitelmat tarkastelemalla niitä ”koko konkreettisen todellisuuden näkökulmasta”. Konkreettisen sattumanvarainen redusointi abstraktioiksi ilman selkeää tutkimusidea ja hypoteesia johtaisi myös vain hajanaiseen abstraktiokasaan. Itse asiassa abstraktiot olivat vain välineitä teorian hallitsemassa tutkimusprosessissa, alisteinen, katoava vaihe yleisessä liikkeessä. Mutta niin oli koko tutkimuskin suhteessa käytännön yhteiskunnalliseen toimintaan – lopulta paras testi teorialle oli ”the data of practice”, käytännön aineisto, totesi Iljenkov Leniniä siteeraen.³⁸

Jälkiviisauden valossa Iljenkovin menetelmä tuntuu epäeettiseltä ja kalliilta, varsinkin jos hypoteesi, joka jyrää väistämättä aineiston läpi toimintasuositukseen kuin panssarivaunu, ei satukaan pitämään. Verkostotutkijoiden lähestymistavat yhteiskunnallisten ilmiöiden synnyn selittämiseen ovat olleet pohjimmiltaan maltillisempia. Gribaudi toteaa, että verkostonäkökulma on vain yksi mahdollinen yhteiskunnan tarkastelun optiikka monien joukossa, ja sitäkin on arvioitava sen selityskyvyn perusteella.³⁹

Selitykseksi ei kuitenkaan välttämättä riitä, että tietynlaisia verkostoja esiintyi ennen jotain selitettävää ilmiötä tai sen aikana.⁴⁰ Eurooppalaisten tutkijoiden käyttämät menetelmät rakentaa verkostoselityksiä ovat italialaisen mikrohistorian tapaan saaneet vaikutteita norjalaisen antropologi Fredrik Barthin työstä.⁴¹ Barth on kritisoinut muita antropologeja keskittymisestä statusryhmien kaltaisten, muuttumattomina esitettyjen rakenteiden kuvailuun, ja pyrkii itse selittämään rakenteiden syntyä sosiaalisista vuorovaikutusprosesseista käsin. ”Prosessin” ei ole tarkoitus jäädä Barthin kielenkäytössä vain väljäksi metaforaksi, vaan sillä tarkoitetaan säännönmukaisia ja selkeästi määriteltyjä toisiinsa kytkeytyneiden tapahtumien ketjuja. Esimerkki hyvin pitkälle kehitettyä prosessin mallista on toisten päätöksistä riippuvaa rationaalista päätöksentekoa matemaattisesti kuvaava peliteoria. Mallit tuottavat Barthin mukaan ennusteita siitä, mikä on mahdollista ja mikä ei, ja niitä voi siksi testata vertailevalla tutkimuksella. Tarkoitus on selittää kaikki tapaukset ja niiden vaihtelu mallista käsin, myös poikkeukselliselta vaikuttavat ääritapaukset, jotka osoittavat

mahdollisen rajoja. Prosessien ja niiden synnyttämien rakenteiden vuorovaikutuksen tarkastelu mahdollistaa myös muutoksen ymmärtämisen.⁴²

Tämän kaltaiseen selittämiseen on pyritty konfiguraationaalisessa verkostanalyysissä sekä kvalitatiivisin että kvantitatiivisin keinoin. Kvalitatiivisesti tutkijat ovat suhteuttaneet ihmisten valintoja ja niiden rakenteellisia merkityksiä heidän henkilökohtaisiin, egokeskeisiin verkostohistorioihinsa, ja pyrkineet osoittamaan yksittäisten tapausten vertailulla lähestymistapansa selityskykyä. Tällaisesta näkökulmasta voidaan yrittää ymmärtää, miksi eri ihmiset ovat reagoineet samaan tilanteeseen eri tavalla. Toisaalta voidaan huomata, että päällisin puolin samankaltaisen käyttäytymisen alta löytyy hyvin erilaisia yksilöllisiä polkuja, jotka voivat olla tärkeitä käyttäytymisen merkityksen ja muutoksen ymmärtämiselle. Kuuluminen ammatilliseen järjestöön ei ollut 1800-luvun Ranskassa sama asia käsityöläisperheen puusepäksi kasvatetulle pojalle kuin maaseudulta köyhyyttä ja luokkavastakohtaisuutta oppipojaksi paenneelle pieneläjän jälkeläiselle. Opettajaksi ryhtymisen taustat olivat hyvin erilaisia 1990-luvun Suomessa ja Venäjällä. Suomessa kysymys oli erikoistuneen koulutuksen kautta kansakunnan rakentamiseen kytkeytyneestä modernista professiosta, kun taas Venäjällä työhön ajauduttiin hyvin erilaisista taustoista ja työpaikan epäviralliset verkostot saattoivat olla selviytymiselle epäsäännöllistä palkkaa tärkeämpiä. Tällaisilla tekijöillä voi olla suuri merkitys sille, miten päällisin puolin samankaltaisessa luokka- tai ammattiasemassa olevat ihmiset reagoivat yhteiskunnallisiin muutoksiin ja konflikteihin, järjestäytyvät tai toimivat poliittisesti.⁴³

Verkostoselityksiä on testattu myös laskemalla. Viime vuosisadan alun Torinoä koskevassa pääteoksessaan Gribaudi yhdistää jatkuvasti kvalitatiiviset analyysinsä tilastollisiin kokeiluihin, ja saa merkitseviä tuloksia. Esimerkiksi suhteellisesti omia vanhempia paremmin menestyneiden ihmisten läsnäolo sukulaiverkostossa – ei siis ainoastaan oma perhetausta – ennustaa hyvin yksilön tulevaa sosiaalista liikkuvuutta. Havainto tukee Gribaudin haastatteluaineistoista suhteellisen deprivaation teorian ja Gestalt -psykologian inspiroimana muotoilemaa hypoteesia, jonka mukaan sosiaalisten verkostojen tarjoamat vertailukohdat ja esimerkit olivat tärkeitä kunnianhimmolle ja sosiaaliselle identiteetille.⁴⁴ Myös eräissä amerikkalaisissa tutkimuksissa, joissa on analysoitu

poliittista rekrytoitumista ja aktivismia, on käytetty kehittyneitä matemaattisia malleja.⁴⁵ Paul-André Rosentalin mukaan klassisen tilastotieteen perinteet, erityisesti havaintojen luokittelu valmiisiin makrokategorioihin, huomion kiinnittäminen keskimääräisyyksiin ja harvinaisten havaintojen sivuuttaminen, tekevät siitä kuitenkin useimmiten puutteellisen välineen varsinaiselle makroilmiöiden *selittämiselle* mikrovuorovaikutuksen pohjalta. Sen rooli on enemmänkin *todentava* – samansuuntaiset tulokset tarjoavat tukea kvalitatiiviselle analyysille ja sen yleistämiselle.⁴⁶

Verkostotutkimuksen esiinmarssi herättää helposti terveitä kriittisiä kysymyksiä. Ollaanko tässä vain jälleen kerran korvaamassa vanhoja viisastenkiviä uudella? Jos aikaisemmin kaikki selitettiin joko toimivista yksilöistä tai yhteiskunnallisista rakenteista käsin, selitetäänkö nyt kaikki verkostoilla? Eikö myös nämä vanhat selittäjät ja joukko muita tekijöitä, kuten psykologia ja kulttuuri, pitäisi edelleen lisäksi ottaa huomioon?⁴⁷

Verkostoanalyysin paikoin lähes jankuttavaa pyrkimystä yhteiskunnallisten makroilmiöiden uudelleentulkittamiseen niiden syntyprosessien kautta voi kuitenkin ehkä ymmärtää paremmin *reduktion*, *emergenssin* ja *efektiivisen teorian* tieteenfilosofisten käsitteiden avulla. Karkeasti ottaen reduktiossa on kysymys jonkun monimutkaisen ilmiön analyttisestä purkamisesta tai ”palauttamisesta” mittakaavaltaan pienempiin, yksinkertaisempiin osiin – esimerkiksi tutkittavan työryhmän purkamisesta yksittäisiin työläisiin. Emergenssissä taas on kysymys päinvastaisesta liikkeestä, jossa tarkastelu siirretään monimutkaisemmalle todellisuuden organisoitumisen tasolle. Eri tarkastelutasojen ilmiöitä selittävät tieteessä eri teorit, sillä siirryttäessä alemmalta tasolta korkeammalle tutkimuskohteeseen ilmestyy uusia, ns. emergenttejä ominaisuuksia, joita ei alemmalla tarkastelutasolla voinut havaita. Kuvatussa työryhmäesimerkissä tällainen emergentti ominaisuus voisi olla vaikkapa ryhmädynamiikka. Relevantti teoria voisi tällä tasolla kuulua psykologian sijasta sosiologian piiriin. Emergenssin myötä osa alemman tason informaatiosta kuitenkin menetetään, ja kuva ”karkeistuu”. Efektiivinen teoria taas on sellainen, joka kykenee johtamaan seuraavaa tasoa koskevan teorian edellistä tasoa koskevasta. Efektiiviset teorit ovat erityisen tärkeitä tieteen kehitykselle, koska ne sitovat erillisiä teorioita toisiinsa yhtenäisiksi toimiviksi selitysketjuiksi.⁴⁸

On myös hyödyllistä erottaa toisistaan näiden käsitteiden ontologinen ja epistemologinen tulkinta. Ontologinen reduktionismi lähtee siitä, että kun emergenttiset ilmiöt on palautettu tieteellisellä analysilla osatekijöihinsä, ne ovat itse asiassa osoittautuneet pelkäksi harhaksi.⁴⁹ Epistemologinen reduktionismi taas lähtee siitä, että emergenttisiä tasoja voidaan *ymmärtää* paremmin, kun otetaan huomioon myös alemmat tasot.⁵⁰ Voidaan ajatella, että ontologisesta näkökulmasta eri tasot ovat todellisia, materiaalisia olioita, ja alemmat näistä viime kädessä todellisempia kuin ylempät. Näin Marx tuntuu esittävän.⁵¹ Epistemologisesta näkökulmasta taas liikkeessä tasojen välillä on kysymys siitä, että tutkija muuttaa tarkastelunsa mittakaavaa ymmärtääkseen jotain paremmin. Näin Gribaudi tuntuu esittävän viitatessaan tarkastelutapaansa ”optiikkana”. Tällöin tutkijan kysymyksenasettelu ratkaisee sen, mitä aletaan tarkastella, ja havainnot sen, minkälainen liike mittakaavojen välillä on tärkeää ongelman ratkaisemiseksi. Tarve ottaa huomioon muita tasoja – tai kokonaan eri näkökulmia – riippuu valitun optiikan kyvystä tarjota sovittujen tieteellisten menettelytapojen puitteissa päteviä vastauksia esitettyihin kysymyksiin.⁵²

Käytännöllisen ongelmanratkaisun ja menetelmällisen kritiikin ohella verkostonäkökulman usein julkilausuttu ohjelmallinen missio on kuitenkin ylittää yhteiskuntatieteissä perinteisesti vallinnut kuilu toimijan ja rakenteen tai mikro- ja makronäkökulmien välillä.⁵³ Verkostoanalyysin avulla on tarkoitus rakentaa yhtenäinen empiirisesti testattavien selitysten ketju, efektiivinen teoria, yksilöiden vuorovaikutuksesta verkostojen dynamiikan kautta yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja niiden muutoksiin. Tavoite on kunnianhimoinen ja sinänsä kiinnostava yritys integroida eri näkökulmia kohti yhtenäisteoriaa aikana, jolloin suuri osa yhteiskuntatutkimuksesta tuntuu liikkuvan päinvastaiseen suuntaan. Sen saavuttamisen tiellä on kuitenkin huomattavia esteitä, kuten jokseenkin täydellinen yksimielisyyden puuttuminen optimaalisista tavoista mallintaa ja testata teorioita yksilö- ja rakennetason ilmiöistä, ja kysymys siitä, missä määrin rakenteita todella voi palauttaa verkostoiksi, ja missä määrin niihin liittyy täysin itsenäisiä emergenttisiä ominaisuuksia.

Jää nähtäväksi, onnistuuko verkostoparadigma todella jotenkin muodostumaan mikroyhteiskunta- ja makroyhteiskuntatutkimuksessa välittäväksi efektiiviseksi teoriaksi, ja seuraako tästä jonkinlainen laadullinen harppaus, jollaista niin mo-

ni muukin koulukunta on usein lupailut. Kiinnostavaa historiantutkimusta sen puitteissa on joka tapauksessa tuotettu. Voi myös kysyä, onko *selittäminen* läheskään aina mielenkiintoisinta mitä historiantutkimuksella on tarjota. Tämän kirjan artikkelit ovat luonteeltaan usein enemmän kuvailevia kuin tiukasti selittäviä, mutta tuottavat paljon sekä kokonaan uutta että laadullisesti uudenlaista tietoa tutkimuskohteistaan. Samalla ne liittyvät siihen kotimaisten ja kansainvälisten avausten ja uudelleentulkintojen sarjaan, joka tekee työväen historiaa ymmärrettävämmäksi verkostonäkökulman avulla.

Verkostot tutkimuksena

Työväenhistoriallisessa tutkimuksessa on hyödynnetty erilaisia verkostonäkökulman sovelluksia niin laajasti, että koko kenttää ei ole mahdollista käsitellä kattavasti. On kuitenkin paikallaan mainita esimerkkejä tämän kirjan kannalta kiinnostavista tutkimusaiheista, tuloksista ja kirjoituksista, joissa verkostotutkimus on osoittanut mahdollisuutensa. Seuraava luettelomainen tarkastelu on vain yksi tapa lohkoa tutkimuskenttää.

Muuttoliike: Verkostonäkökulma tuo muuttoliikkeen käsittelyyn kaivattua dynamiikkaa kiinnittämällä huomiota muuton edellytyksenä oleviin sosiaaliin suhteisiin ja resursseihin sekä niihin linkeihin, jotka pitivät yllä yhteyksiä muuttaneiden ja lähtöyhteisön välillä. Kiinnostava ilmiö on ketjumuutto, jossa ensin uudelle paikkakunnalle saapuvat pioneerit tarjosivat tietoa ja epävirallista apua perässä samalta lähtöalueelta seuraaville sukulaisille ja tuttaville. He saattoivat majoittaa väliaikaisesti tulokkaita sekä auttaa heitä työpaikkojen ja asuntojen löytämisessä. Jo olemassa olevat sosiaaliset suhteet muuttopaikkakunnalla mahdollistivat pehmeän laskun uuteen ympäristöön; siirtymävaiheesta tuli lyhyempi ja helpompi. Tuloksena syntyi erityinen muuttojärjestelmä (*migration system*), jossa ihmisten välinen verkosto satoi toisiinsa lähtö- ja tuloalueen väestöt ja helpotti liikkumista alueiden välillä. Perhe-, suku- ja henkilökohtaiset verkostot olivat vaikuttamassa kokonaiseen päätöksenteon ketjuun: milloin muutetaan, mihin muutetaan ja miten muutetaan, jotta sopeutuminen uuteen kotipaikkakuntaan sujuisi ilman suuria riskejä. Sosiaaliset verkostot vaikuttivat pit-

kästäkin etäisyydestä huolimatta oleellisesti tarjolla oleviin selviytymismahdollisuuksiin niin lähtö- kuin muuttoseuduilla. Tämä tuli erityisen hyvin ilmi sellaisissa kriisitilanteissa, joita kohdattiin eriaikaisesti tai toisistaan poikkeavalla tavalla lähtö- ja muuttopaikkakunnilla.

Muuttojärjestelmät eivät ainoastaan luoneet mahdollisuuksia, vaan ne myös suuntasivat ja rajoittivat käytettävissä olevia vaihtoehtoja erityisellä tavalla. Esimerkiksi kontaktien puute lähialueelle saattoi estää siirtymisen sinne, mutta väylä paluumuuttoon maantieteellisesti kaukaiselle lähtöseudulle säilyi kuitenkin avoimena. Verkostojen muodostamia muuttojärjestelmiä saattoi syntyä monilla eri perusteilla. Yksi työväenhistoriasta tunnettu mekanismi oli työnantajien lähtöalueella suorittama suora rekrytointi, jolloin työnantajat pyrkivät hyödyntämään verkostoja tyydyttääkseen työvoimantarvettaan ja uudistaakseen työntekijäkuntansa rakennetta palvelemaan paremmin tarkoitusperiään. Näin voitiin hankkia kokematon, järjestäytymätöntä, yhdestä työnantajasta riippuvaista työvoimaa tehdasteollisuuteen. Erityisesti pitkien työtaisteluiden aikana suoritetuissa lakomurtajien – usein järjestäytyneitä muotoja saaneessa – värväyksessä työnantajat pyrkivät luomaan sellaisen uuden työntekijäkunnan rungon, joka ei ollut riippuvaista paikallisista yhteisöllisistä siteistä ja jonka verkostosuhteita voitiin käyttää hyväksi uutta työvoimaa palkattaessa.⁵⁴

Työmarkkinat: Työpaikkojen välittäminen epävirallisten verkostojen kautta on havaittu yleiseksi käytännöksi niin historiallisesti kuin nykyäänkin. Minkälaiset verkostot ovat tehokkaita työpaikkojen löytämisessä ja millä ehdoilla työpaikkoja välitetään? Erään tunnetun näkemyksen mukaan heikot siteet puolittuihin voivat olla tärkeämpiä kuin vahvat siteet lähipiiriin, koska edellisistä voi saada tietoa uusista mahdollisuuksista – ne muodostavat sosiaalisia siltoja toisiin piireihin. Toisen argumentin mukaan vain sillat joiden alla on joku aikaisempi, vahva yhteys, esimerkiksi sukulaisuus, ovat riittävän kantavia merkittävien palvelusten suorittamiseksi. Sosiologisissa ja taloustieteellisissä tutkimuksissa tulokset ovat vaihdelleet tutkittavien koulutustason mukaan: vähemmän koulutettu väestö tuntuu turvautuvan verkostoihin ja lähipiiriinsä enemmän kuin paremmin koulutettu.

Työpaikkojen välittäminen on nähty prosessina, jossa työmarkkinalogiik-

ka tunkeutuu eri tavoin jopa sukulaisuussuhteisiin ja toimii verkostojen sisällä. Työnantajat säästävät rekrytointikustannuksissa hyödyntämällä luotettavina pitamiensä työntekijöiden verkostoja. Tietyn perheen tai porukan jäsenyydestä voi muodostua työnantajalle viesti korkeasta tuottavuudesta ja työntekijöille suojeltava ”tuotemerkki”. Verkostoon kuuluvista vanhoista työntekijöistä tulee eräänlaisia sijaistyönantajia, jotka valikoivat vain hyvinä pitamiään uusia jäseniä, kouluttavat heitä ja kantavat vastuuta heidän suorituksestaan työpaikalla. Työnantaja voi painostaa verkoston yksittäisiä jäseniä uhkaamalla koko verkostoa sanktioilla, mutta toisaalta verkosto voi toimia kollektiivisen vastarinnan perustana. Verkostojen merkitys riippuu olennaisesti alojen historiallisista erityispiirteistä ja suhdannetilanteista. Tiedyt työpaikat saattavat kasautua samalle suvulle tai etniselle ryhmälle, mikä ei aina ole osoittautunut eduksi vaan usein myös umpikujaksi.⁵⁵

Epävirallinen sosiaaliturva: Työväen keskinäistä epävirallista apua kriisitilanteissa on pidetty tärkeänä etenkin teollistumiskauden epävarmoissa olosuhteissa. Aiheesta on kuitenkin tehty vain muutamia kvantitatiivisia historiallisia tutkimuksia, joiden tulokset viittaavat päinvastoin mutualististen käytäntöjen pieneen taloudelliseen merkitykseen. Tämän päivän kehitysmaissa yksityiset tulonsiirrot kotitalouksien välillä muodostavat kuitenkin kehitystaloustieteellisen tutkimuksen mukaan tärkeän osan köyhien tuloista. Historiankirjoitus on viime vuosikymmeninä siirtynyt kulttuurimarxilaisesta, yhteisöllistä moraalitaloutta korostavasta näkökulmasta enemmän vakuutusteorian suuntaan. Ilmiö on kytkeyty usein vuorovaikutukseen maaseudulla asuvien sukulaisten ja kaupungistuneiden työläisten välillä, ja siihen liittyy ajatus riskien jakamisesta erilaisten ympäristöjen kesken. Yhteisöllinen ideologia nähdään kärjistetyksi vain rationaalisen vakuutusjärjestelmän ylärakenteena. Ajatusta vakuutusverkostoista ei kuitenkaan ole historiantutkimuksessa testattu kovinkaan systemaattisesti. Verkostoja ei ole yksinkertaista käyttää vakuutuksena suunnitelmallisella tavalla. Kaikille ei ole elämänsä aikana muodostunut yhtäläisiä sosiaalisia siltoja, ja monet työntekijöiden kohtaamat vaikeudet ovat ennustamattomia. Kirjallisuus erottaa usein toisistaan vastikkeettoman sukulaisavun ja vastavaroisuutta edellyttävän naapuriavun, joskin jotkut tutkijat viittaavat myös pyy-

teettömään yhteisöapuun tai sukulaisuussuhteiden sisältämiin raskaisiin velvoitteisiin.⁵⁶

Sukulaisuus: Uudempi perhettä ja teollistumista käsittelevä tutkimus on jo parin vuosikymmenen ajan lähtenyt modernisaatioteoreettisen näkemyksen kriittistä: Lisääntyvä sosiaalinen ja alueellinen liikkuvuus *ei* johtanut ydinperheen ylittävien sukulaisuussuhteiden merkityksen häviämiseen, vaan sukulaisuusverkot säilyivät ja saivat uusia merkityksiä. Sukulaisten kanssakäymisen on havaittu jopa laajentuneen ja muuttuneen intensiivisemmäksi teollistuvissa yhteiskunnissa, joissa keskinäisen avun tarve kasvoi nopeiden muutosten vuoksi. Monissa tutkimuksissa verkostojen mahdollinen rapautuminen ajoitetaan myöhempään aikaan ja liitetään elintason nousuun sekä julkisten hyvinvointipalvelujen kehittymiseen.

Sukulaisuuden kestävyyttä on selitetty monilla tavoilla. Vakuutusteoreettinen tulkinta hakee vastausta yksilöllisestä rationaalisuudesta. Ihmiset ovat taipuvaisia luottamaan sukulaisiin, joiden käyttäytymisestä heillä on riittävästi informaatiota pitkältä aikaväliltä, ja perheet ovat vakuutusverkon luomisen kannalta sopivan kokoisia yksiköitä. Sosiobiologit puolestaan selittävät sukulaisuus-altruismia yhteisen geneettisen perimän turvaamisella, ”geenin itsekkyydellä”. Antropologit taas korostavat sukulaisuuden kulttuurisesti konstruoitua luonnetta ja esittävät, että sitä on tuotettu ja laajennettu vaihtelevien tarpeiden mukaan: verisukulaisuuden lisäksi myös fiktiivisen sukulaisuuden (esimerkiksi kummisuhteet) on havaittu sisältävän vahvoja siteitä.

Sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessa on esitetty usein, että sukulaisten keskinäinen apu on ollut tavallisempaa ja epäitsekkeämpää kuin esimerkiksi naapureiden väliset vaihtosuhteet, mutta sen on samalla todettu rajoittuneen laajennettuun perheeseen, joka käsittää osapuilleen kolme sukupolvea sisaruksiin. Toisaalta on osoitettu, ettei sukulaisuus ole kestävyystään huolimatta ollut mikään universaali ja muuttumaton solidaarisuuden tae. Sukulaissuhteet ovat saattaneet muuttua välineellisiksi ja katkeilla ympäristön muuttuessa. Jopa saman katon alla asuvat kotitaloudet ovat voineet hajota ristiriitoihinsa kriisitilanteissa tai toisistaan poikkeavien yksilöllisten pyrkimysten vuoksi. Hajoamisen tausta ja merkitys liittyy sukupuolijärjestelmään ja historialliseen tilanteeseen. Patriarkaalisessa kontekstissa miespuolinen perheen pää voi vie-

dä mukanaan valtaosan kotitalouden tuloista ja hylätä naiset ja lapset syrjiville, hyväksikäyttävälle työmarkkinoille. Naisten yhteiskunnallisen aseman parantumisessa taas alistavasta liitosta lähteminen muuttuu mahdolliseksi ratkaisuksi. Erot ja uusperheet voivat johtaa tukiverkoston murenemisen sijasta niiden laajenemiseen.⁵⁷

Sukupuoli: Useissa tutkimuksissa on ilmennyt, että nimenomaan naiset ovat hallinneet työläiskotitalouksien epäviralliseen taloudelliseen vaihtoon ja sosiaaliturvaan liittyneitä verkostoja. Verkostojen rakentajina, hallitsijoina ja ylläpitäjinä naisilla on saattanut olla valtaa, jonka avulla he ovat kyenneet ylittämään sukupuolijärjestelmien ilmiöitä. Samanaikaisesti naiset ovat joutuneet uhrautumaan ja alistumaan perheen auktoriteettirakenteelle huomattavasti enemmän ja useammin kuin miehet. Juuri naiset ovat tyypillisesti joutuneet vastaamaan sukulaisten avuntarpeeseen. Jotkut tutkimukset viittaavat myös siihen, että naiset olivat usein tähän tilanteeseen sosiaalistuneita ja tyytyväisiä. Naiset joutuivat kotitalouden tasolla hallitsemaan erilaisten sosiaalisten suhteiden ja toimeentulokeinojen kokonaisuutta. Perhepalkkajärjestelmä piti usein sisällään käytännön, jonka mukaan mies ansaitsi pääosan kotitalouden tuloista mutta vaimon tehtävänä oli saada rahat riittämään. Jos perheen pääasiallinen elättäjä joutui kohtaamaan huomattavia kriisejä, esimerkiksi sairastui, jäi työttömäksi tai osallistui pitkäaikaiseen työtaisteluun, joutuivat naiset paitsi hakemaan ansiotyötä, myös hyödyntämään kaikkia mahdollisia vaihtosuhteita. Miesten ja naisten erilaiset sitoumukset ja sosiaaliset suhteet liittyivät kotitaloudessa ristiriitaisella tavalla toisiinsa.⁵⁸

Etnisyys: Etnisyys on nähty sukulaisuuden tai esimerkiksi yhteisen kotiseudun kaltaisena solidaarisuuden perustana sosiaalisissa suhteissa. Etnisyys vaikuttaa kuitenkin usein esimerkiksi sukulaisuutta vahvemmin verkoston jäsenten ja siihen kuulumattomien välisiin suhteisiin – etnisyys itse asiassa tavallaan määrittyy juuri tämän ”omien” ja ”toisien” välisen kollektiivisen vuorovaikutusprosessin tuloksena. Verkostonäkökulma on korostanut sitä, että monet etnisyyteen liitetyt ilmiöt, kuten ketjumuutto tai epävirallinen sosiaaliturva, ovat olleet historiallisesti myös osa erilaisten valtaväestöjen elämää. Toisaalta ketjumuutto-

jen tarkastelu on muun uudemman etnisyytutkimuksen tavoin painottanut etnisyyden luonnetta tilannesidonnaisena prosessina: muuttaja, joka on edelleen lähtöalueelleen ulottuvien sosiaalisen verkoston jäsen, on saanut tietyn etnisen identiteetin vasta uudessa ympäristössään. Verkostonäkökulman avulla on mahdollista tehdä aikaisempaa tarkempia erotteluja ja purkaa stereotyyppioita, joissa tietyt toimintamallit on kiinnitetty tiettyihin etnisyyksiin ja niiden kulttuureihin.⁵⁹

Rikollisuus: Kriminaaliin toimintaan liittyvät verkostot voivat muistuttaa etnisiä verkostoja sikäli, että verkoston jäsenyys leimaa yksilön tiettyyn lajiin kuuluvaksi. Eurooppalaisen ja amerikkalaisen sosiaalishistorian piirissä on kiistelty siitä, muodostivatko rikoksia tekevät ihmiset teollistumiskaudella erillisen rikollisen alaluokan vai oliko kysymyksessä yleinen vähäosaisemman väestönosan toimintatapa. Viranomaiset näyttävät usein edustaneen edellistä kantaa, jolle löytyi perusteluja myös biologisovista kriminologisista opeista. Rikollisten verkostojen tarkastelu nostaa esille sen tärkeän seikan, että verkostoon kuuluminen ei ole aina ollut pelkästään selviytymismahdollisuuksia parantavaa ”sosiaalista pääomaa”. Tiettyihin verkostoihin kuuluminen myös rajasi mahdollisuuksia, alisti vallankäytölle, stigmatisoi ja toi riskejä, eli niihin saattoi sisältyä ”negatiivista” sosiaalista pääomaa. Ääriesimerkki tästä ovat huumeidenkäyttäjien verkostot, joissa sisäinen normisto edellyttää neulojen jakamista. Rikollisten verkostojen jäsenille ne ovat kuitenkin merkinneet myös tukea ja turvaa. Poliittisen repression oloissa kriminalisoidut poliittiset liikkeet rinnastettiin puhtaisiin rikollisverkostoihin.⁶⁰

Valta: Verkosto on mahdollista ymmärtää intuitiivisesti kaksikulotteiseksi metaforaksi, joka piilottaa hierarkkisia suhteita. Uuden maailmanjärjestyksen yhdeksi luonteenomaiseksi piirteeksi on esitetty ”hierarkioiden korvautuminen verkostoilla”. Taloushistoriallisen verkostotutkimuksen piirissä on käyty keskustelua siitä, voiko verkostoihin sisältyä lainkaan hierarkkisia valtasuhteita. Mielekästä on kuitenkin pyrkiä erottelemaan sekä horisontaalisia että vertikaalisia verkostosuhteita. Verkostonäkökulma auttaa jäsentämään monia tapoja, joilla työväki on historiallisesti käyttänyt valtaa tai ollut vallankäytön kohteena.

Uusi työväenhistoriallinen tutkimus on purkanut käsityksiä homogeenisesta ja vahvaan solidaarisuuteen perustuvasta työväenyhteisöstä, ja siirtänyt tarkastelutapaa verkostojen suuntaan.

Sisäisen vallankäytön kannalta tärkeitä tarkastelukohteita ovat olleet muun muassa syrjäytyminen ja syrjäyttäminen verkostoissa. Yhtenä esimerkkinä tästä ovat kollektiivisten normien tuottamisen, kontrolloinnin ja sanktioinnin käytännöt. Suorastaan dramaattisia piirteitä normien rikkomisen sanktiointi sai pitkien työtaisteluiden aikana ja niiden jälkiselvittelyissä, joissa lakonmurtaamiseen osallistuneita suljettiin keskinäisten vaihtoverkostojen ulkopuolelle. Kaikki verkoston jäsenet eivät myöskään olleet samanarvoisessa asemassa esimerkiksi tiedonsaannissa. Ammattiyhteisössä tietoa välitettiin määrätystä järjestyksessä ja samalla uusinnettiin ammatin sisäistä hierarkiaa, jolla oli tärkeä merkitys ammattiryhmän asemalle työsuhteissa. Ammatin oppimisen pitkässä prosessissa opittiin työssä vaadittavien tietojen ja taitojen lisäksi myös työelämän valtasuhteiden aakkoset.

Ulkoisen vallankäytön kannalta kiinnostava teema on esimerkiksi verkostojen kasvun tarkoituksellinen rajoittaminen tai suuntaaminen. Tietyissä tehdasyhteisötutkimuksissa on havaittu, että työnantaja on rekrytointipolitiikan, henkilöstöhallinnon ja julkisen vallan tuella toteutetun yhdyskuntasuunnitelun avulla tietoisesti pyrkinyt rajoittamaan kontaktinmuodostusta muille työmarkkinoille ja toisiin työnantajiin, ja näin lisäämään työntekijöiden riippuvuutta yhdestä työnantajasta. Tavoitteeseen on pyritty hankkimalla työvoimaa kaukaa, karsimalla työntekijöitä jotka liikkuvat välillä muilla markkinoilla, estämällä kilpailevien työnantajien tulo alueelle ja jopa laiminlyömällä liikenneyhteyksien kehittämistä. Samanlaisia hyötyjä on voinut koitua tuotannon sijoittamisesta perifeerisille alueille.⁶¹

Sosiaalinen liike: Sosiaalisten liikkeiden tutkimuksessa verkostonäkökulman avulla on pystytty syventämään käsityksiä liikkeiden synnyn edellytyksistä ja laajentamaan niiden tarkastelua siihen sosiaalisten suhteiden kenttään, johon liikkeet kiinnittyvät ja joista ne ammentavat resurssejaan. Keskeistä on ollut sen pohtiminen, miten yhteiskunnalliset liikkeet kytkeytyvät jäsentensä elämäntapaan ja sellaisiin suhde- ja toimintaverkostoihin, joilla he ovat pyrkineet hallit-

semaan omaa arkeaan ja toimeentuloaan. Verkostonäkökulmaa hyödyntäneissä tutkimuksissa on katsottu liikkeen alapuolelle ja sen rinnalle, ja haettu vastauksia siihen, miten ihmiset ovat sitoutuneet liikkeeseen, minkälaisia vaihtoehtoisia tapoja heillä on ollut ajaa tavoitteitaan ja minkälaiset tekijät ovat saaneet heidät mobilisoitumaan liikkeen jäseneksi tai osallistumaan kollektiiviseen toimintaan. Yhtä tärkeää on analysoida sitä, miksi toiset ovat jääneet liikkeen ulkopuolelle. Esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen historian tutkimuksessa ovat toisaalta työpaikkaverkostot ja toisaalta työn ulkopuoliset sosiaaliset suhteet, kuten perhe ja suku tai asuinalueiden sosiaaliset verkostot saaneet sijaa.⁶²

Poliittinen organisoituminen: Verkostonäkökulmasta on tulkittu melko paljon poliittista aktivismia ja siihen rekrytoitumista. Historialliset verkostoanalyysit esimerkiksi 1960-luvun kansalaisoikeusliikkeestä ja Pariisin kommuunista osoittavat aikaisempien henkilökohtaisten suhteiden merkitystä poliittiseen toimintaan osallistumiselle. Huomattava joukko ihmisiä on saattanut jakaa samat näkemykset ja saman tiedon poliittisista toimintamahdollisuuksista. Juuri aikaisemmat vahvat siteet toiminnan alullepanijoihin, esimerkiksi ystävyys tai naapuruus, ovat kuitenkin lopulta erottaneet aktivistit niistä, jotka jäivät sivustaseuraajiksi. Tällainen päällekkäisten solidaarisuuksien kasautuminen on voinut vaikuttaa siihen, miten voimakkaasti toimintaan on sitouduttu ja millaisiin uhrauksiin on oltu valmiita.⁶³

Viitteet

¹ Vrt. esim. Castells, Manuel: *The Rise of the Network Society. The Information Age, Economy, Society and Culture*, Vol. 1. Blackwell. Oxford 2000; Ilmonen, Kaj: *Johdanto*. Ilmonen, Kaj (toim.): *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. SoPhi 42. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 2000.

² Ks. Wellman, Barry: *Structural analysis: from method and metaphor to theory and substance*. Wellman, Barry & Berkowitz, S.D. (eds.): *Social structures: a network approach. Structural analysis in the social sciences 2*. Cambridge university press. Cambridge 1988, 19-61; Gribaudi, Maurizio: *Avant-propos*. Gribaudi, Maurizio (ed.): *Espaces temporalités stratifications: Exercices sur les reseaux sociaux. Recherches d'histoire et de sciences sociales / Studies in history and the Social Sciences*, 84. Éditions de l'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Paris 1998, 1-40.

³ Clyde Mitchell on tosin huomauttanut että käsitteen väljä ja yleinen käyttö voi paremminkin peittää alleen tutkimuskohteen tärkeitä piirteitä. Mitchell, Clyde: *The Concept and Use of Social Networks*. Mitchell, Clyde (ed.): *Social Networks in Urban Situations. Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester University Press. Manchester 1969, 2.

⁴ Katsauksia ja yleisesityksiä aiheesta mm. Aronsson, Peter, Fagerlund, Solveig & Samuelsson, Jan: *Sociala nätverk – metafor, metod eller teori?* Aronsson, Peter, Fagerlund, Solveig & Samuelsson, Jan (Red.) *Nätverk i historisk forskning -metafor, metod eller teori?* Humaniora. Reports from

- Växjö University – Humanities Nr 1 1999. Växjö Universitet. Växjö 1999, 1-11; Wetherell, Charles: Historical Social Network Analysis. Griffin, Larry J. & Linden, Marcel van der (eds.): New methods for social history. *International Review of Social History* 43 (1998) Supplement 6, 125-144; Ericson, Bonnie H.: Social Networks and History. A Review Essay. *Historical Methods* 30 (1997):3, 149-157.
- ⁵ Kuten Ylva Hasselberg on todennut, verkostokäsite on usein myös vain liimattu vanhojen tutkimushankkeiden päälle, jolloin sen tuoma tieteellinen hyöty on kyseenalainen. Hänen kollegansa huomauttavat: "...det är också nödvändigt att vi ställer oss självreflexiva frågor om vilka spel vi ingår i när vi "äter" begrepp som social, klass, kultur, berättelse, genus och nu sociala nätverk och ofta trolöst lämnar dem efter oss utan vidare kommentarer." Hasselberg, Ylva: Nätverk är ingen tebjudning! Aronsson, Peter, Fagerlund, Solveig & Samuelsson, Jan (Red.) Nätverk i historisk forskning -metafor, metod eller teori? *Humaniora. Reports from Växjö University – Humanities Nr 1* 1999. Växjö Universitet. Växjö 1999, 13; Aronsson, Fagerlund & Samuelsson 1999, 5.
- ⁶ Scott, John: *Social network analysis. A handbook*. Sage. London 1991, 1-38; Wellman, Barry & Berkowitz, S.D.: Introduction: Studying social structures. Wellman, Barry & Berkowitz, S.D. (eds.): *Social structures: a network approach. Structural analysis in the social sciences 2*. Cambridge university press. Cambridge 1988, 2-3; Wellman 1988, 31-32, 37-39.
- ⁷ Esim. Castrén, Anna-Maija: Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa. Elämäniopiirit ja yhteiskunta opettajien sosiaalisissa verkostoissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 803. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001; Gribaudo, Maurizio & Blum, Alain: Des catégories aux liens individuels. *L'analyse statistique de l'espace social. Annales ESC* (1990): 6, 1365-1402.
- ⁸ Gribaudo 1998, 22-26; Scott 1991, 8-13.
- ⁹ Wellman & Berkowitz 1988, 4-5. Tällaista "relationalismia" ei tule sekoittaa "relativismiin" tai jonkinlaiseen hyökkäykseen maailmaa koskevan tiedon mahdollisuutta vastaan. Tiedon suhteellisuus nähdään tästä näkökulmasta paremminkin osana maailman yleistä suhteellisuutta. Simmel rauhoitteli "Rahan filosofiassa" ironisesti: "Thus, knowing is a freefloating process, whose elements reciprocally determine each other's position in the same way as masses of matter do so by means of weight; for, like weight, truth is a relative concept. If, on this account, our image of the world 'hangs in the air', this is all right, for so does the world." Poggi, Gianfranco: *Money and the Modern Mind. Georg Simmel's Philosophy of Money*. University of California Press. Berkeley 1993, 172-174, lainaus 173-174.
- ¹⁰ Wellman & Berkowitz 1988, 2-3.
- ¹¹ Mitchell, Clyde (ed.): *Social Networks in Urban Situations. Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester University Press. Manchester 1969. Ryhmä koostui lähinnä Max Gluckmanin oppilaista. Suuntauksen kritiikki kohdistui sekä parsonsilaiseen normisosiologiaan että institutionalisoituja rakenteita korostavaan strukturalistis-funktionalistiseen antropologiaan.
- ¹² Boswell, D.M.: *Personal Crises and the Mobilisation of the Social Network*. Mitchell, Clyde (ed.): *Social Networks in Urban Situations. Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester University Press. Manchester 1969, 245-295; Harries-Jones, P.: 'Home-boy' Ties and Political Organization in a Copperbelt Township. Mitchell, Clyde (ed.): *Social Networks in Urban Situations. Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester University Press. Manchester 1969, 297-347.
- ¹³ Ks. erit. Scott 1991, 8-38; Wellman, Barry & Berkowitz, S.D. (eds.): *Social structures: a network approach. Structural analysis in the social sciences 2*. Cambridge university press. Cambridge 1988.
- ¹⁴ Vaihtoehtoisen lähestymistavan kehittäjien keskeisiä tukialueita ovat olleet Italia, Ranska ja Suomi. Tärkein keskus on École des Hautes Etudes en Sciences Socialesissa Pariisissa sijaitseva Laboratoire de démographie historique (<http://www.ehess.fr/centres/ldh/presentation.html>), ennen kaikkea Maurizio Gribaudin ja hänen kollegoidensa työ. Merkittävä yhteistyökumppani on ollut Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella Risto Alapuron ympärillä toiminut tutkijaryhmä.
- ¹⁵ Eve, Michael: The two traditions of network analysis. *Réseaux* 21 (2002); Alapuro, Risto: Les réseaux sociaux. Une approche "anti-structurale". *Série Science Politique - 4*. Université Paris I Panthéon - Sorbonne. Travaux de l'École doctorale de Science Politique. Science politique et interdisciplinarité. Conférences (1998-2000). Publications de la Sorbonne. Paris 2002; Castrén 2001, 34-35; Lonkila, Markku: *Social networks in Post-Soviet Russia. Continuity and change in the everyday life of St. Petersburg teachers. Series A:4*. Kikumora publications. Helsinki 1999, 17-22; Gribaudo 1998.
- ¹⁶ Gribaudo 1998, 15-16, 22-25; Gribaudo, Maurizio: *Percorsi individuali ed evoluzione storica. Quattro percorsi operai attraverso la Francia dell'Ottocento*. Quaderni Storici 106 / a. CCCVI (2001):1, 122, 134-135. Gribaudin 1900-luvun taitteen saksalaiseen traditioon tukeutuvan taipumus viitata subjektiviisiin tekijöihin, kuten muistoihin, mielikuviiin, tunteisiin ja arvoihin, on mah-

dollista nähdä ongelmallisena ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin yksilön ”pään sisälle meneminen” on hankala metodologinen ajatus, josta luovuttiin 1900-luvun jälkipuoliskolla esimerkiksi antropologiassa jaettujen kulttuuristen symbolien ja merkitysten tutkimisen hyväksi. John Scottin (1991, 12) mukaan siirtyminen eurooppalaisten pakolaisten kehittämästä subjektiviivien ”kognitiivisen tasapainon” ideasta ihmisten välisten suhteiden tasapainon tarkasteluun oli läpimurto myös verkostoanalyysia edeltäneessä ryhmäsosiologisessa tutkimuksessa Yhdysvalloissa. Siksi toiseksi verkostoanalyysi on joka tapauksessa hyvin epäsuora tie ”subjektiviteettien” tutkimiseen. Gribaudin pääteos vuodelta 1987 perustui tosin pitkälti muistitietohistoriallisiin aineistoihin, jotka – joidenkin tutkijoiden mielestä – tarjoavat tähän parempia mahdollisuuksia. Gribaudi, Maurizio: *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle*. Éditions de l'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Paris 1987; Vrt. Passerini, Luisa: *Work ideology and consensus under Italian fascism*. Perks, Robert & Alistair, Thomson (eds.): *The oral history reader*. Routledge. London 1998, 53-62.

- ¹⁷ Paremmän soveltuvuuden ohella tähän voi vaikuttaa myös vastenmielisyyden rakennekoulukunnan formaalia ja matemaattista lähestymistapaa kohtaan. Hasselberg päätyy mm. väittämään että ”kvantitatiivinen” verkostoanalyysi ei ole lainkaan kiinnostunut suhteiden sisällöstä vaan keskittyy aina pelkkään verkoston muotoon, kun taas ”kvalitatiivisen” analyysin kohdalla asia on päin vastoin. Strukturalistinen tutkimus on kuitenkin tässä ja monessa muussakin suhteessa mainettaan parempaa. Myös konfiguraationaalisessa verkostoanalyysissa on sitä paitsi testattu laadullisia hypoteeseja tilastollisesti ja kehitetty matemaattisia menetelmiä. Wetherell esittää englanninkielistä tutkimusta käsittelevässä katsauksessaan, että itse asiassa suurin osa verkostoanalyytisistä historiantutkimuksista on toistaiseksi ollut strukturalistista, ja egokeskeisen suuntauksen lupaus on vielä lunastamatta. Hasselberg 1999, 14-15; Vrt. esim. Gribaudi 1987; Gribaudi, Maurizio & Mogoutov, Andrei: *Social Stratification and Complex Systems. A model for the analysis of relational data*. Schürer, Kevin & Diederiks, Herman (Eds.): *The Use of Occupations in Historical Analysis*. Halbgraube Reihe zur Historischen Fachinformatik. Serie A. Band 19. Max-Planck-Institut für Geschichte. Göttingen 1993, 53-74; Wetherell 1998, 130.
- ¹⁸ Scott 1991, 17; Wellman 1988, 30.
- ¹⁹ ”Robinsonadit” viittaavat vielä nykyäänkin taloustieteen oppikirjoissa esiintyvään, atomisoitua taollista toimijaa kuvaavaan Robinson Crusoe -metaforaan.
- ²⁰ ”yhteiskunnallinen eläin (Aristoteles: ”Poliitikka”, I osa, 2. luku).” Marx, Karl: ”Grundrisen” johdanto. Kansankulttuuri. Helsinki 1975, 9, suomentajan alaviite.
- ²¹ Marx 1975, 9.
- ²² Marx, Karl: *Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoituksen (”Grundrisse”). Osa 1*. Kustannusliike Progress. Moskova 1986, 109-112.
- ²³ Marx, Karl & Engels, Friedrich: *Feuerbach. Materialistisen ja idealistisen katsantokannan vastakkaisuus*. (Saksalaisen ideologian I luku). Marx, Karl & Engels, Friedrich: *Valitut teokset*. 6 osaa. Osa 2. Kustannusliike Edistys. Moskova 1978, 129.
- ²⁴ Marx 1986, 104 (lainaus), 110-113.
- ²⁵ Kysymys on vain tiettyjen mahdollisten Marxin käyttötapojen ongelmista. Vrt. esim. Pauli Kettusen muotoilu, jossa ”sosiaalinen kollektiivisuus” määritellään sellaisena välittävänä sfäärinä, jossa palkkatyöllä elävien ihmisten arkipset tarpeet ja ihmistenvälisyys sekä esineellistyneisiin yhteiskunnallisiin suhteisiin kiinnittyneet intressit muodostavat yhteyden. Kettunen, Pauli: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930*. Historiallisia Tutkimuksia 138. SHS. Helsinki 1986, 30, 34-35.
- ²⁶ Vrt. esim. Marx, Karl: *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua*. 1 osa. Kustannusliike edistys. Moskova 1974, 440-441.
- ²⁷ Gribaudi 1998, 18-20.
- ²⁸ Vrt. Gribaudi & Blum 1990.
- ²⁹ Gribaudi 1987. Teoksen voi nähdä osana laajempaa poliittisia myyttejä purkanutta debattia työväestön sopeutumisesta ja vastarinnasta Italiassa fasismin kaudella ja sodan jälkeen. Nämä usein juuri Torinoon liittyvät tutkimukset kehittivät merkittävästi muistitietohistorian metodologiaa. Ks. Portelli, Alessandro: *The death of Luigi Trastulli and other stories. Form and meaning in oral history*. State university of New York press. Albany, N.Y. 1991, 1-26; Passerini, Luisa: *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge University Press. Cambridge 1987.
- ³⁰ Anderson, Michael: *Family structure in nineteenth century Lancashire*. Cambridge studies in sociology 5. Cambridge University Press. Cambridge 1971; Hareven, Tamara K.: *Family time & industrial time. The relationship between the family and work in a New England industrial community. Interdisciplinary perspectives on modern history*. Cambridge University Press. Cambridge 1982; Grieco, Margaret: *Keeping it in the Family. Social Networks and Employment Chance*.

Tavistock. London 1987; Hanagan, Michael P: *Nascent Proletarians. Class Formation in Post-Revolutionary France. Studies in Social Discontinuity.* Basil Blackwell. Oxford 1989; Janssens, Angélique: *Family and social change. The household as a process in an industrializing community.* Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time 21. Cambridge university press. Cambridge 1993; Griffiths, Trevor: *The Lancashire Working Classes c. 1880-1930.* Oxford Historical Monographs. Clarendon Press. Oxford 2001.

- ³¹ Jälkimmäisen kysymyksen kohdalla tutkijoiden näkemykset poikkeavat toisistaan. Kun esimerkiksi Michael Anderson on taipuvainen selittämään perheenjäsenten vuorovaikutusta tavaramuotoistumishypoteesin kanssa yhdenmukaisesti täysin rationaalisen valinnan teoriasta käsin, Trevor Griffiths näkee ydinperheen ”moraalitaloudellisenä” organisaationa, ja Tamara K. Hareven korostaa tämän lisäksi perheen hierarkisuutta ja sukupuolitettua velvollisuuksien jakoa. Anderson 1971, 66-67, passim.; Griffiths 2001, 235-236; Hareven 1982, 104-112.
- ³² Ks. Saaritsa, Sakari: Riskiestä suojaavat verkostot. Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900-1950. Blomberg-Kroll, Helena, Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.): *Lamakirja: Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin.* Kirja-Aurora. Turku 2002. Michael Anderson kiinnitti huomiota samankaltaisiin tuloksiin kehitysmaista 1950- ja 1960-luvuilla julkaistussa raporteissa. Nykyään ajatus on huomattavan mielenkiinnon kohteena kehitystaloustieteen piirissä. Anderson 1971, 1; Esim. Burgess, Robin & Stern, Nicholas: *Social Security in Developing Countries. What, Why, Who, and How?* Ahmad, Ehtisham, Drèze, Jean, Hills, John & Sen, Amartya (eds.): *Social Security in Developing Countries.* Indian edition. Oxford University Press. New Delhi 1999, 61.
- ³³ Ks. Kok, Jan (ed.): *Rebellious families. Household Strategies and Collective Action in the Nineteenth and Twentieth Centuries.* International Studies in Social History. Berghahn Books. Oxford 2002; Linden, Marcel van der & Lucassen, Jan: *Prolegomena for a global labour history.* International Institute for Social History 1999 (<http://www.iisg.nl/research/prolehtml.html>, 17.10.2003); Linden, Marcel van der: *Connecting household history and labour history.* Linden, Marcel van der (ed.): *The end of labour history?* International Review of Social History 38 (1993) Supplement 1, 163-173.
- ³⁴ Tässä käsiteltävä rakenteiden generatiivinen selittäminen ei tosin ole ainoa mahdollinen tulkinta ”konfiguraationalistien” käytännön tutkimustavoitteista. Neljän 1800-luvulla eläneen ranskalaisen työläisen konfiguraationaliseen elämänhistoriaan pureutuessa artikkelissaan Gribauidi tuntuu lähestyvän kantaa jonka mukaan ”rakenteellisilla” kategorioilla ei ole juurikaan sijaa tai kiinnostavuutta edes verkostoprosessin lopputuloksiksi tulkittuina. Esimerkiksi historiallisilla faktoilla tai demografisilla tapahtumilla ei ole ”itsessään mitään merkitystä” yksilöllisen konkreettisen kokemuksen ulkopuolella, ja jokainen tutkittava ”eli eri Ranskaa”. Vertaillenään helsinkiläisten ja pietarilaisten opettajien sosiaalisia verkostoja suomalaiset sosiologit taas ovat tavallaan tehneet tyhjäksi koko opettajan ammatillisen kategorian osoittamalla sen yhteismitattomuuden ja siirtämällä vertailun verkostokäsitteiden piiriin. Gribauidi 2001, 134-135, 149; Alapuro 2002, 84-86; Castrén 2001; Lonkila 1999.
- ³⁵ Marx 1986, 50.
- ³⁶ Esim. Alapuro 2002, 87; Castrén 2001, 34-35; Gribauidi 1998, 20.
- ³⁷ Marx 1986, 53-54; Ilyenkov, Ewald: *Dialectics of the Abstract & the Concrete in Marx's Capital.* Progress Publishers. Moscow 1982 (<http://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/abstract/abstract1c.htm>, 25.11.2003.)
- ³⁸ Ilyenkov 1982 (<http://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/abstract/abstract3a.htm>, 25.11.2003.)
- ³⁹ Tämän voi ajatella tarkoittavan myös sitä, ettei verkostokäsittein kuvatussa tutkimuskohteessa ole välttämättä mitään poikkeuksellisen konkreettista. Gribauidi 1998, 18-19.
- ⁴⁰ Verkostoanalyysia on pidetty nimenomaan keinona päästä eroon ”epookkiselyksistä”, joissa tapahtumien aikajärjestys ja kuvauksen narratiivisuus luovat harhakuvan kausaalisuudesta. Emirbayer, Mustafa & Goodwin, Jeff: *Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency.* American Journal of Sociology 99 (1994):6, 1418-1419.
- ⁴¹ Rosental, Paul-André: *Construire le "macro" par le "micro": Fredrik Barth et la microstoria.* Revel, Jacques (ed.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience.* Gallimard/Le Seuil. Paris 1996, 144-159.
- ⁴² Barth oli myös käytännön antropologi, joka onnistui muun muassa selittämään norjalaisten silkanpyyntialusten teknisesti järjestöntä taipumusta liikkua merellä lähellä toisiaan miehistöjen ja kapteenien välisellä luottamuspelillä. Barth tunnusti intuiotion suuren roolin kenttätyössä, ja piti tätä etuna, koska sen vuoksi havaintoja tuotettiin tavallaan riippumattomasti niistä malleista joilla niitä yritettiin selittää. Barth, Fredrik: *Process and form in social life.* Routledge & Kegan Paul. London 1981, 25-33, 39-47, 76-79.
- ⁴³ Esim. Gribauidi 2001; Lonkila 1999; Alapuro, Risto: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933.* Hanki ja jää. Helsinki 1994; Gribauidi 1987. Vrt. Snellmanin artikkeli göteborginsuomalaisista

työläisistä tässä kirjassa.

- ⁴⁴ Gribaudi 1987. Sukulaisverkostoja korostavaa selitystä ei tietenkään pidä ymmärtää universaali-mallina vaan tilannesidonnaisena tuloksena; esimerkiksi sukupolvikonfliktin ja vertaisryhmi-en suuren vaikutuksen leimaamassa taistolaisuuden muotoutumisprosessissa se tuskin toimisi sellaisenaan. Ks. Rentolan artikkeli tässä kirjassa.
- ⁴⁵ Gould, Roger V.: Multiple Networks and Mobilization in the Paris Commune, 1871. *American Sociological Review* 56 (1991):6, 716-729; McAdam, Doug: Recruitment to High-Risk Activism. *The Case of Freedom Summer*. *American Journal of Sociology* 92 (1986):1 64-90.
- ⁴⁶ Rosental 1996, 158-159; Vrt. Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Työtön. Tutkimus pitkäaikais-työttömiä selviytymisestä. Hanki ja jää. Helsinki 1998; Kortteinen, Matti: Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hanki ja jää. Helsinki 1992.
- ⁴⁷ Vrt. Emirbayer & Goodwin 1994.
- ⁴⁸ Ks. esim. Kupiainen, Antti: Voiko luonnonlakia potkaista? *Tieteessä tapahtuu* 2000:2 (<http://www.tsv.fi/ttapaht/002/kupiainen.htm>, 25.11.2003).
- ⁴⁹ Ks. esim. Kampainen, Matti: Reduktio ja ihmistieteet – filosofisen metafysiikan puolustus. *Tieteessä tapahtuu* 1999:2 (<http://www.tsv.fi/ttapaht/992/kesk.htm>, 25.11.2003).
- ⁵⁰ Kampainen, Matti: Emergenssin asema universumissa. *Tieteessä tapahtuu* 2000:2 (<http://www.tsv.fi/ttapaht/002/emergenssi.htm>, 25.11.2003)
- ⁵¹ Marxilaisessa katsannossa kysymys tasojen suhteista on kuitenkin pohjimmiltaan monimutkaisempi ja ei-metodologinen. Esineellisinä ja ulkoisina yksilölle näyttäytyvien yhteiskunnallisten suhteiden eriytyminen arkisesta ihmistenvälisyydestä on nimenomaan kapitalistisen yhteis-kunnan historiallinen erityispiirre. Yhteiskunnan esineellistyneet rakenteet, prosessit ja liikevoimat ovat jossain mielessä todellisesti erillisiä ihmisten subjektiviteetista. Samalla rakenteet ovat kuitenkin näennäisiä siinä mielessä, että ne edustavat porvarilliselle yhteiskunnalle erityistä sosiaalisten suhteiden ilmenemismuotoa, joka piilottaa taakseen niiden analyysin avulla paljastettavissa olevan todellisen olemuksen. Analyysi ei kuitenkaan hävitä tätä reaalisesti vallitsevaa ilmiön ja olemuksen välistä ristiriitaa, joka on nimenomaan ominaista kapitalistiselle yhteiskunnalle. Ylempien tasojen näennäisyys suhteessa alempiin on siten ”reaalista näennäisyyttä”. Kettunen 1986, 30, 34-35.
- ⁵² ”Epistemologinen näkökulma” ei tässä tarkoita sitä, etteikö empiirisiä havaintoja voitaisi tehdä tai väitteitä testata sovitujen ja valittujen käsitteellisten, mittauksellisten ja tulkinallisten konventioiden puitteissa. Jos tutkimustapa on sellainen, että hypoteesia ei voi kaataa yllättävillä tuloksilla, hypoteesin valinta ratkaisee pelin – vähän niin kuin Iljenkovin mallissa. Ks. esim. Callinicos, Alex: *Theories and narratives. Reflections on the philosophy of history*. Polity Press. Cambridge 1995, 78-84.
- ⁵³ Ks. esim. Granovetter, Mark: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78 (1973):6, 1360; Wellman 1988, 47-48; Emirbayer & Goodwin 1994, 1414-1416.
- ⁵⁴ Ks. Snellmanin artikkeli tässä kirjassa. Ks. mm. Massey, Douglas S., Arango, Joaquin, Graeme, Hugo, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela & Taylor, Edward J.: *Theories of International Migration. A Review and Appraisal*. *Population and Development Review* 19 (1993):3, 448-450; Grieco 1987; Hareven 1982, 15-20, 114-116; Anderson 1971, 152-160; Suomesta: Saaritsa, Sakari: Selviytyminen ja muistitieto. Riskieltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja kellokoskelaisten epäviralliset taloudelliset suoritteet kriisiaikoina 1900-1950. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu -tutkielma, 2001, 132-137; Parikka, Raimo: 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen. Parikka, Raimo (toim.): *Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7. Työvään historian ja perinteen tutkimuksen seura*. Helsinki 1994, 236-238; Engman, Max: *St. Petersburg och Finland. Migration och influens 1703-1917. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk*. Finska Vetenskaps-Societeten. H. 130. Helsingfors 1983, 338-345; Toivonen, Anna-Leena: *Etelä-Pohjanmaan valtemerentakainen siirtolaisuus 1867-1930. Suomen Historiallinen Seura*. Helsinki 1963, 172-196; Waris, Heikki: Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle I. SKS. Helsinki 1932, 260-264; Kuusi, Eino: *Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytoimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa*. Tampere 1914, 260-267. Teräs, Kari: *Hampuuseista ahtaajiksi – käsipelistä konetyöhön*. Lappalainen, Jussi T. (toim.), *Turun Sataman historia*. Turun Satama. Turku 1999, 241-247.
- ⁵⁵ Ks. Hannikaisen ja Snellmanin artikkelit tässä kirjassa. Ks. mm. Granovetter, Mark: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* (78) 6/1973, 1360-1380; Granovetter, Mark: *The Sociological and Economic Approaches to Labour Market Analysis: A Social Structural View*. G. Fargas & P. England (eds.), *Industries, Firms and Jobs*. Plenum. New York 1986, 187-216; Suomesta: Waris 1932, 108-111, 147-149; Engman 1983, 348-368.
- ⁵⁶ Ks. Saaritsan artikkeli tässä kirjassa; Cox, Donald & Jimenez, Emmanuel: *Risk Sharing and Private Transfers: What about Urban Households? Economic Development and Cultural Change* 46 (3) 1998: 621-637; Grieco 1987, 1-9; Hareven 1982, 1-8; Kok (Ed.) 2002, passim.; Jassens 1993, 1-

- 23; Linden 1993, 163-173; Linden 1999; Platteau, J.P.: Mutual insurance as an elusive concept in traditional rural communities. *The Journal of Development Studies*, vol. 33, No. 6, August 1997. 764-796; Platteau, J.P.: Traditional Systems of Social Security and Hunger Insurance: Past Achievements and Modern Challenges. Ahmad, Ehtisham, Drèze, Jean, Hills, John & Sen, Amartya (eds.): *Social Security in Developing Countries*. Indian edition. Oxford University Press 1999. 112-170; Suomesta ks. Saaritsa 2001; Saaritsa 2002, 195-232; Rahikainen, Marjatta: Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteenä kaupungeissa. Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.): "Työllä ei oo kukkaan rikastunna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 176. Helsinki 2001, 138-141; Räisänen, Tarja: Syytinkimuoreja ja loiseukkoja. Ikäntyneiden naisten selviytymiskeinoja maaseudulla 1850-1920. Rahikainen & Räisänen (toim.) 2001, 36-58; Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880-1920. *Bibliotheca Historica* 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001, 72-81;
- ⁵⁷ Ks. Saaritsan ja Teräksen artikkelit tässä kirjassa. Ks mm. Anderson 1971; Bourke, Joanna: *Working-Class Cultures in Britain 1890-1960*. Gender, class and ethnicity. London: Routledge 1994, 136-169; Crieco 1987; Fontaine, Laurence & Schlumbohm, Jürgen (eds.): *Household strategies for survival: An introduction*. Fontaine, Laurence & Schlumbohm, Jürgen (eds.): *Household strategies for survival 1600-2000: Fission, faction and cooperation*. *International Review of Social History* 45 (2000). Supplement 8. 1-17; Griffiths 2001; Göbel, Barbara: Risk, uncertainty and economic exchange in a pastoral community of the Andean highlands. (Huancar, N.W. Argentina.) Schweitzer, Thomas & White, Douglas R. (eds.): *Kinship, networks and exchange. Structural analysis in the social sciences* 12. Cambridge University Press 1998; and exchange 1982; Kok (ed.) 2002; Litwak, Eugene: Occupational mobility and extended family cohesion. *American Sociological Review*, Volume 25, Issue 1 (Feb., 1960), 9-21. (1960a); Litwak, Eugene: Geographic mobility and extended family cohesion. *American Sociological Review*, Volume 25, Issue 3 (Jun., 1960), 385-394. (1960b); Salter, Frank K. (ed.): *Risky transactions: Trust, kinship and ethnicity*. Berghahn 2002; White, Jenny B.: Kinship, reciprocity and the world market. Schweitzer, Peter (ed.): *Dividends of kinship. Meanings and uses of social relatedness*. Routledge. London 2000, 124-150; Young, Michael & Willmott, Peter: *Family and Kinship in East London*. Reports of the Institute of Community Studies. Routledge & Kegan Paul 1986; Agarwal, Bina: *Social security and the family*. Ehtisam, Ahmad, Drèze, Jean, Hills, John & Sen, Amartya (eds.): *Social Security in Developing Countries*. Indian edition. Oxford University Press. New Delhi 1999, 171-244; Hareven, Tamara K.: Aging and generational relations. A historical and life course perspective. *Annual Review of Sociology* 20 (1994), 450; Suomesta: Mm. Lähteenmäki, Maria: Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-30-luvun Suomessa. Suomen Historiallinen Seura. *Bibliotheca Historica* 2. Helsinki 1995, 128-139; Markkola, Pirjo: Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Suomen Historiallinen Seura. *Historiallisia Tutkimuksia* 187. Helsinki 1994, 91-130.
- ⁵⁸ Ks. Aatsingin ja Teräksen artikkelit tässä kirjassa. Ks. mm. Anderson 1971; Chinn, Carl: *They worked all their lives: Women of the urban poor in England, 1880-1939*. Birmingham University Press 1988; Hareven 1982; Friedman, Kathie: *Households as Income-Pooling Units*. Smith, Joan, Wallerstein, Immanuel & Evers, Hans-Dieter (eds.): *Households and the world-economy. Explorations in the world economy*, Volume 3. Sage: Beverly Hills, 1984. 37-55; Wong, Diana: *The limits of using household as a unit of analysis*. Smith, Joan, Wallerstein, Immanuel & Evers, Hans-Dieter (eds.): *Households and the world-economy. Explorations in the world economy*, Volume 3. Sage: Beverly Hills, 1984;. Suomesta: Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.): *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino. Tampere 1988; Lähteenmäki 1995; Markkola 1994, 105-116; Markkola, Pirjo: *Synti ja siveys. Naiset uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 888. SKS. Helsinki 2002; Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.): "Työllä ei oo kukkaan rikastunna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 176. Helsinki 2001.
- ⁵⁹ Ks. Tervosen artikkeli tässä kirjassa. Ks. mm. Grieco 1987; Eve 2002; Eve, Michael: *Una sociologia degli altri e un'altra sociologia: La tradizione di studio sull'immigrazione*. *Quaderni Storici* 36 (2001):1, 233-259; Vrt. Blok, Anton: *Honour and violence*. Polity Press. Cambridge 2001, 44-68; Suomesta: Häkkinen, Antti: Kiertäminen, kulkeminen ja toiseuden kohtaaminen 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä. Häkkinen, Antti & Pulma, Panu (toim.): *Etnisyys ja syrjäytyminen 1900-luvun Suomessa*. (Ilmestyy 2004); Engman 1983, 367-368; Waris 1932, 147-149.
- ⁶⁰ Ks. Häkkisen, Krekolan ja Aatsingin artikkelit tässä kirjassa. Ks. mm. Horgby, Björn: *Den disciplinerade arbetaren. Brottslighet och social förändring i Norrköping 1850-1910*. *Acta universitatis*

stockholmiensis. Stockholm studies in history 36. Almqvist & Wiksell international. Stockholm 1986, 165-167; Linebaugh, Peter: The London hanged. Crime and society in the eighteenth-century London. Cambridge University Press. Cambridge 1992; Decker, Scott H. & Winkle, Barrick van: Life in the Gang. Family, Friends and Violence. Cambridge University Press. Cambridge 1996; Saaritsa, Sakari: Annettujen rajoitteiden vallitessa –Huumausainepolitiikka ja HIV-epidemia Delhissä. Hannikainen, Matti & Salasuo, Mikko (toim.): Elämän muotoja: Kirjoituksia yksilöistä ja yhteiskunnasta. Koala-kustannus. Helsinki 2001, 169-194; Curtis, Richard, Friedman, Samuel R., Neaigus, Alan, Jose, Benny, Goldstein, Marjorie & Ildefonso, Gilbert: Street-level drug markets. Network structure and HIV risk. Social Networks 17 (1995): 3-4, 229-249; Suomesta: Häkkinen, Antti: Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867-1939. Otava. Helsinki 1995, 58-71; Häkkinen, Antti: Helsinkiläinen alamaailma. Mattson, Otto & Sunell, Milka (toim.): Pääkaupungin kuva. Luentoja Helsingin historiasta. Helsingin kaupunginmuseo. Helsinki 2000, 107-127; Kalliala, Mari: Yksi taistelu, monta rintamaa – Uusi vaihtoehdotliikehdintä Suomessa. Mattila, Mikko & Ususikylä, Petri: Verkostoyhteiskunta. Käytännön johdatus verkostoanalyysiin. Gaudeamus. Tampere 1999, 127-152.

- ⁶¹ Ks. Aatsingin, Krekolan ja Tervosen artikkelit tässä kirjassa. Ks. mm. Castells 2000; Casson, Mark: Information and Organization. A New Perspective on the Theory of the Firm. Oxford 1997, 118-123; Della Porta, Donatella & Diani, Mario: Social Movements. An Introduction. Blackwell Publishers. Oxford 1999, 110-136; Grieco 1982; Hasselberg, Ylva & Müller, Leos & Stenlås, Niklas: History From Network Perspective. Three Examples from Swedish Early Modern and Modern History c. 1700-1950. Centre for Research in Transportation and Society. Working Paper 1997: 01. Borlänge 1997, 3-4; Müller, Leos: The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640-1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour. Studia historica Upsaliensia 188. Uppsala 1998; Putnam, Robert D.: Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press. New Jersey 1993, 173-174; Stenlås, Niklas: Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940-1949. Arkiv avhandlingsserie 48. Lund 1998, 48-49. Suomesta, ks. Kettunen 1986, 128-135; Koivuniemi, Jussi, Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870-1939. Bibliotheca Historica 64. SKS. Helsinki 2000; Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880-1920. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001, 43-72, 312-341.
- ⁶² Ks. Hannikaisen, Rentolan ja Teräksen artikkelit tässä kirjassa. Ks. mm. Eder, Klaus: The New Politics of Class. Social Movements and Cultrural Dynamics in Advanced Societies. Sage. Wiltshire 1993; Melucci, Alberto: Challenging codes. Collective action in the information age. Cambridge University Press. Cambridge 1996; Touraine, Alain: Return to the Actor. Social Theory in Postindustrial Society. University of Minnesota Press. Minneapolis 1988. Suomesta: ks. mm. Alapuro, Risto: Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933. Hanki ja Jää. Helsinki 1994; Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.): Uudet ja vanhat liikkeet. Vastapaino. Tampere 1998; Kettunen 1986; Puuronen, Jorma: Liike kylässä: Työväenliikkeen organisoituminen Kolarin Venejärvellä vuosina 1925-1950. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 27. Rovaniemi 1998; Teräs 2001.
- ⁶³ Ks. Aatsingin, Krekolan ja Rentolan artikkelit tässä kirjassa. Ks. mm. Gould 1991; McAdam 1986; Gribaudi 1987; Tarrow, Sydney: Democracy and Disorder. Protest and Politics in Italy 1965-1975 Addison-Wesley. Reading, Mass. 1978.; Tilly, Charles: From Mobilization to Revolution. Clarendon Press. Oxford 1989. Suomesta: ks. mm. Alapuro 1994; Kastari, Pirkko-Liisa: Mao, missä sä oot? Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskusteluissa. Bibliotheca Historica 65. SKS. Helsinki 2001; Kettunen 1986; Norrena, Leevi: Talonpoika, pohjalainen – ja punainen. Historiallisia Tutkimuksia 178. SHS. Helsinki 1993; Rentola, Kimmo: Kenen joukossa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota. WSOY. Helsinki 1994; Saarela, Tauno: Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923. KSL. Helsinki 1996; Tuominen, Marja: ”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Otava. Helsinki 1991; Virtanen, Matti: Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 831. SKS. Helsinki 2001.

Politiikka

Joni Krekola

Aina joku pettää

Luottamuksen ongelma Suomen maanalaisessa kommunismissa

Neuvosto-Venäjällä loppukesällä 1918 perustettu ja Suomessa syksyyn 1944 saakka laiton Suomen kommunistinen puolue (Skp) toimi kahdessa maassa. Vaikka Skp onnistui vaikuttamaan 1920-luvun Suomessa puolueen, eduskuntaryhmän, nuorisjärjestöjen ja etenkin Suomen ammattijärjestön sisältä, se painettiin maan alle viimeistään vuoden 1930 kommunistilaeilla, jotka oli säädetty lapuanliikkeen painostuksen johdosta. Skp:n laittomuuden peruste Suomessa oli sen tausta sisällissodan hävinneiden, Neuvosto-Venäjälle paenneiden punaisten puolueena, joka pyrki kumoamaan valkoisen Suomen porvarillisen järjestyksen. Uhkakuvien takeena oli Skp:n jäsenyys Kominternissa, vuonna 1919 maailmanvallankumousta bolshevikkien ehdoilla levittämään perustetussa kattojärjestössä.

Puolueen verkostot voi maanalaisen kommunismin yhteydessä käsittää ainakin kolmella tavalla: abstraktina organisaationa, infrastruktuurina tai sosiaalisina suhteina. Skp oli osa Kominternin organisaatiota, jolla tarkoitan niitä malleja, joilla sekä puolueen johto Moskovassa että sitä vastaan Suomessa taistelevat viranomaiset kuvasivat kansainvälisen kommunismin rakennetta. Paperille pantuna abstraktit suhteet hahmottuivat verkostomallisiksi.¹ Puolueverkostojen infrastruktuurilla tarkoitan astetta käytännönläheisempiä kansainvälisiä yhteyksiä, jotka mahdollistivat tiedon, rahan ja ihmisten liikkumisen.²

Tässä artikkelissa maanalainen Skp käsitetään ensisijaisesti sosiaalisesti verkostoksi, jonka toimijoille kasautuneen sosiaalisen pääoman määrittelyn laiaan Pekka Kaunismaalta:

"Se on sosiaaliseen rakenteeseen kuuluva toimijoiden (yksilön, yhteisön tai yhteiskunnan) käytössä oleva suhteellisen pitkäkestoinen voimavara, joka muodostuu kolmesta komponentista: sosiaalisista verkostoista (erityisesti horisontaalisiin siteisiin perustuvista), toimijoiden keskinäisestä luottamuksesta sekä vastavuoroisuuden normeista."³

Vastavuoroisuuden koko puolueen ja sen yksittäisten jäsenten välillä voisi ymmärtää siten, että puolueeseen liittyneet uskoivat Skp:n pitkällä tähtäimellä ratkaisevan riistetyn työväenluokan ongelmat vallankumouksella. Monet olivat valmiita uhraamaan perheensä, toimentulonsa ja tulevaisuutensa päämäärän saavuttamiseksi. Tosin ei voi sulkea pois sitä mahdollisuutta, että varsinkin lama-aikana Skp:n työntekijöille maksetut palkat tai epärealistiset käsitykset niistä saattoivat houkutella liittymään puolueeseen – vastavuoroisuutta sekin.

Keskuksen paikasta ei Skp:ssä vallinnut alkuvaiheessa täyttä yksimielisyyttä, mutta 1920-luvun edetessä riippuvuussuhde Moskovasta vakiintui.⁴ Sosiaalinen pääoma ja vaikutusvalta kasautuivat ylöspäin kapenevan organisaation huipulle, sillä leniniläinen puolue teoria edellytti vallan keskittämistä vallankumoukselliselle etujoukolle. Vahva ja suljettu verkostorakenne sekä puoluekuri vaativat – ainakin periaatteessa – jäsenistöä toteuttamaan päätöksiä, joita kaikki eivät paikallistasolla välttämättä hyväksyneet. Joskus Moskovan mahtikäskyt yksinkertaisesti jätettiin omaan arvoonsa. Skp:n huippujohtajien maine Suomessa oli peräisin vallankumousvuosilta tai sitä edeltävästä toiminnasta työväenliikkeessä. Sosiaalisen pääoman kannalta tämä oli ongelma, sillä luottamuksen ylläpitäminen vaatii jatkuvaa uusintamista.⁵

Luottamus puoluejohtoon kyseenalaistettiin toistuvasti Skp:n emigranttiyhteisössä, jonka sisään syntyi neljä puolueoppositiota. Ne ammensivat kannatustaan työläisjäsenistön kaunasta jo yhden vallankumouksen hävinnyttä, intellektuelleista koostunutta johtoa kohtaan. Myös Suomen tapahtumat, maailmanvallankumouksen tyrehtyminen ja turhauttava emigranttielämä ruokkivat kuppikuntaisuutta. Oppositiot ja niiden tuhoaminen voidaan tulkita valtataisteluksi, jonka voittajaksi selviytyi 1930-luvun puoliväliin mennessä Otto Wille Kuusinen, vaikutusvaltaiseen asemaan Kominternin sihteeristössä kohonnut 1920-luvun alun oppositiojohtaja.⁶ Bolshevikkien ja viime kädessä Stalinin luottamus Neuvostoliitossa majaileviin ulkomaisiin kommunisteihin alkoi kuitenkin huveta, mikä terrorin vuosina 1937-1938 käytännössä tuhosi Skp:n.

Julkisiin ääriivasemmiston järjestöihin kuuluminen oli 1920-luvun Suomessa luonteva portti puolueeseen, sillä niiden sisällä toimi usein salainen Skp:n puoluesolu, joka pyrki ohjailemaan toimintaa. Osallistuminen salaiseen toimintaan edellytti sitoutumista ja elämäntavan muutosta kohti “ammattivallankumouk-

sellisuutta”, jossa koko elämä pyhitettiin puolueelle. Samalla siteiltään heikot, pelkkään luokkaidentifikaatioon perustuneet julkisen liikkeen sosiaaliset verkostot vaihtuivat demokraattisen sentralismin nimiin vannovaan, vahvaan ja hierarkkisesti johdettuun puolueverkostoon.⁷ Siirtymää voisi pelkistää myös horisontaalisten ja vertikaalisten verkostojen erottelulla. Paikallistasolla ääri-vasemmiston julkiset liikkeet rakentuivat horisontaalisesti, statukseltaan ja valaltaan samanarvoisten toimijoiden yhteisöllisyydelle. Vertikaaliset hierarkia- ja riippuvuussuhteet pyrittiin juurruttamaan liikkeiden sisään salaisiksi ja suljetuiksi puoluesoluiksi.⁸ Paikallistasolla erottelu maltillisen sosialidemokratian ja vallankumouksellisen kommunismin välillä ei välttämättä ollut selkeä, mutta Kominternin siirtyminen kolmannen kauden taktiikkaan vuodesta 1928 lähtien terävöitti rajanvetoa: työväenliikkeen reformistinen siipi tulkittiin ”sosialifasistiseksi” viholliseksi.⁹

Suomessa ensimmäisen tasavallan kommunistinen liikehdintä tukahtui 1930-luvun taitteessa viranomaisten repressiivisiin toimenpiteisiin, joita säestivät oikeistoradikaalien harjoittamat laittomuudet. Kaikki kommunismilta haiskahtava puuhastelu kriminalisoitiin, jolloin puolueen vielä vapaalla jalalla vaikuttaneet aktivistit menettivät julkisen toiminnan mahdollisuuden. He jäivät riippuvaisiksi maanalaisesta, Moskovan ylläpitämästä infrastruktuurista, jonka toimivuus vastaavasti lamaanui. Pysin seuraavassa kuvaamaan Skp:n kansainvälisiä yhteyksiä tällä ”maanalaisimmalla” kaudella. Organisaatiokaavioiden tasolta laskeudutaan alati katkeilevien tai olemattomien yhteyksien puolueverkostoihin, joita pyritään avaamaan eritoten paikallistamalla niiden solmukohtia ja repeämiä. Ruohonjuurinäkökulma Skp:n kansainvälisiin verkostoihin avautuu niiden suomalaisten kommunistien kautta, jotka lähetettiin opiskelemaan Moskovan Lenin-kouluun. Heidän oli tarkoitus palata Suomeen Skp:n organisaattoreiksi, 1930-luvun alussa yleensä herättämään henkiin maanalaista toimintaa.

Mielenkiinto kohdistuu erityisesti luottamukseen ja sen puutteeseen maanalaisten Skp-työntekijöiden välillä. Vuoden 1944 jälkeistä, uudelleen Helsingissä perustettua Skp:tä on luonnehdittu stalinistiseksi, neuvostouskovaiseksi ja luotettujen sisäpiiriin hallitsemaksi puolueeksi, joka pysyi vankkumattomalla linjallaan 1960-luvun alkuvuosiin saakka. Kansainvälistä kommunistileiriä ravistellut pääsihteeri Hrushtshevin puhe Neuvostoliiton kommunistisen puolueen

(Nkp) XX puoluekokouksessa vuonna 1956 saatikka siitä kummunneet Unkarin tapahtumat eivät aiheuttaneet Skp:n sisällä aatteellista kriisiä, kuten kävi monissa läntisissä kommunistipuolueissa. Kimmo Rentola on selittänyt jatkuvuutta kommunismille edullisilla suhdanteilla Suomen sisäpolitiikassa, intellektuellien poikkeuksellisen alhaisella määrällä Skp:ssä sekä Stalinin terrorin aiheuttaman haavan syvyydellä: verenvuoto ei arven repimisen jälkeen olisi hevilä tyrehtynyt.¹⁰ Maanalaisen kauden toimijoiden luottamus- ja lojaalisuusverkostojen kuvailulla on tarkoitus etsiä lisävalaistusta sodanjälkeisen Skp:n luonteen selittämiseen.

Yhteydet ja solmukohdat

Taloudellinen tuki eri maiden kommunistipuolueille oli elintärkein Kominternin kansainvälisen verkoston välittämistä hyödykkeistä. Suomessa Skp kanavoivat valtaosan rahoista maanalaisen organisaation ylläpitoon, puoluetöytätekijöiden palkkoihin ja matkakuluihin. Julkiseen toimintaan satsattiin kokonaistuesta vain neljäsosa, joka jakaantui puoluelehdille, vaalikampanjoihin sekä poliittisten vankien perheille ja tukiorganisaatiolle. Painotus kuvastaa maanalaisen työn tärkeyttä Skp:lle. Perustamisensa jälkeen varoissaan ollut puolue alkoi saada viimeistään vuonna 1920 säännöllistä taloudellista tukea, jonka varassa se toimi aina terrorin vuosiin 1937-1938.¹¹ Selitystä maanalaisen toiminnan korostumiseen on haettava myös bolshevikkien historiallisesta traditiosta, joka pyrittiin Kominternissa kanonisoimaan vallankumouksellisten liikkeiden ainoaksi oikeaksi malliksi.

Miten oli mahdollista johtaa vallankumoukseen Suomessa tähtäävää puoluetta Moskovasta käsin? Suomalainen kommunistinen puolue – kuten Skp alkajaisiksi nimettiin – oli perustettu suhteellisen varhaisessa vaiheessa muihin sittemmin Kominterniin liittyneisiin puolueisiin verrattuna. Punaisilla suomalaisilla oli näkyvä rooli Kominternin ensimmäisessä kongressissa 1919, tosin lähinnä siksi, ettei vaikutusvaltaisempia edustajia saatu paikalle Moskovaan. Kun suomalaiset eivät enää 1920-luvun alun jälkeen osallistuneet maasta lähetettyinä valtuuskuntina Kominternin kongresseihin, tulkinat Suomen viranomaisen laittomaksi määrittelemästä maailmanjärjestöstä suodattuivat puoluejoh-

don portinvartijain kautta.¹²

Skp:n keskuskomitea sijoitettiin aluksi Pietariin mutta siirrettiin kauemmas Moskovaan vuonna 1921, kun Helsinkiin oli perustettu sekä julkista että salais- ta puolue toimintaa Suomessa johtanut, keskuskomitean päätöksille alisteinen Suomen byroo. Vain Suomessa toimineet Skp:n jäsenet saivat vaikutteita neu- vostojen maan meiningistä osallistuessaan valtuuskuntina Skp:n puolueko- kouksiin ja -konferensseihin, joita järjestettiin rajan pinnassa Lempaalassa, Pietarissa ja Moskovassa.¹³

Maailmansotien välisen Skp:n jäsenmäärä pysyi yleensä alle kahdessa tu- hannessa. Salainen puolue ei tavoitellut korkeaa jäsenmäärää, mutta julkinen Suomen sosialistinen työväenpuolue (Sstp) kokosi kolmessa vuodessa 24 000 jäsentä.¹⁴ Tauno Saarelan mukaan suomalaiset saivat hoidella oman maan- sa politiikan suhteellisen itsenäisesti ohi Kominternin aina vuoteen 1928 asti. Siirtyminen kolmannen vaiheen taktiikkaan kärjisti poliittisia vastakkaisaset- teluja, ja Komintern vaati yhä päättävämmiin kovan linjan toteuttamista Skp: ltäkin. Kun kommunistit lyötiin Suomessa vuonna 1930, Moskovan Skp kes- kittyi itsekritiikkiin ja tyytyi välittämään Kominternin eri elimien päätöksiä Suomeen.¹⁵

“Fasistimullistukseen” reagoitiin Skp:ssä organisaatiomuutoksella, jossa py- rittiin siirtämään voimia Suomen puolelle. Skp:n politbyroo, keskuskomitean päättävä elin, siirrettiin Suomeen ja Kominternin käsikassaraksi Moskovaan jäi ulkomaanbyroo. Jälkimmäisen jäsenet vierailivat vaihtelevalla menestyksellä maanalaisina Suomessa. Toivo Antikaisen pidätys Suomessa ja oikeudenkäyn- ti, jossa vaadittiin kuolemantuomion palauttamista rangaistuskäytäntöihin, sai Kominternin kanavien ansiosta laajaa kansainvälistä julkisuutta 1930-lu- vun puolivälissä.¹⁶ Toinen pysyvä sillanpää- ja viestiasema sijaitsi Tukholmassa. Ruotsissa ilmapiiri kommunismia kohtaan oli Suomea sallivampi, mutta myös Tukholmassa sattui Skp:n kannalta katastrofaalisia “paloja” eli pidätyksiä, joista tunnetuin lienee Kullervo Mannerin “kapsäkkijuttu” vuodelta 1929.¹⁷

Viestiyhteydet olivat Skp:n verkoston akilleenkantapää. Puolueen kevyt (ra- ha, asiapaperit, ohjeet) ja raskas posti (kirjallisuus, lehdet) kulki pääasiassa ku- riirien välityksellä Kannaksen etappireittejä pitkin. Rahaa ja ohjeita saatet- tiin välittää myös salasähkeitse Tukholman edustuksen kautta. Neuvostoliiton

Helsingin-lähetystön diplomaattikanava oli Suomen byroon käytössä vuoteen 1927 saakka.¹⁸ Sama koski henkilöliikennettä. Kommunistivehkeilyyn osalliseksi epäillyille harvemmin myönnettiin passia Suomessa, joten raja oli ylitettävä laittomasti. Ruotsin reitti avautui vuodesta 1929 lähtien, jolloin pohjoismainen passivapaus astui voimaan. Tukholmasta matka jatkui neuvostoliittolaisten alusten suosiollisella avustuksella.

Rajanylitys oli Skp:n kansainvälisen verkoston heikoin lenkki. Suomen puolella sen onnistuminen riippui etappijärjestelmän toimivuudesta. Kannaksen rajaseutujen asukkaat hankkivat elantoaan opastamalla hämärällä asialla liikkuvia ohi Suomen rajavartioston. Neuvostoliiton puoleista rajavyöhykettä valvoi turvallisuuspoliisi, jonka huomasta Skp:n edustajat kävivät tunnistamassa ylitulijoita. Kaikkia heistä ei välttämättä tunnettu Neuvostoliiton puolella: luottamus riippui siitä, oliko viesti Neuvostoliittoon komennetuista mennyt toisia kanavia pitkin perille. Jollei sovittu vastaanottaja ilmestynyt paikalle, rajaviranomaiset saattoivat passittaa puolueen tunnuksilla varustetutkin tutkintavankeuteen.¹⁹ Skp:n siunaaman rajanylityksen onnistuttua tulijat yleensä ohjattiin toipumaan rasituksistaan ja odottamaan siirtoa eteenpäin Skp:n Lempaalan tukikohtaan rajan tuntumassa.²⁰

Toisaalta Kannaksen yhteys oli Suomen maanalaisen kommunismin napanuora, joka pumpptasi uutta verta jatkuvasti uhanalaiseen verkostoon. Varsinaisen solmukohdan muodosti Suomessa toimiva puoluejohto, jonka jäsenet, jos ketkään, tiesivät, keistä puolue kulloinkin Suomessa koostui. Suomen byroon oli tarkoitus kontrolloida Moskovasta saapuvaa informaatiota ja rahaa, avata salakielille siffratut ohjeet ja välittää niitä eteenpäin piirien organisaattoreille. Se myös muotoili Skp:n nimissä Moskovaan lähteneet viestit ja tilannekatsaukset. Skp:n kannalta pahin mahdollinen kävi toteen vuonna 1928, kun piirien yhteismiehenä toiminut Jalmari Rasi paljasti koko Suomen maanalaisen verkoston, joka oli toiminut kitkatta yllättävän pitkään. Rasiin oli luotettu mm. sen takia, että hänet oli koulutettu Leningradissa Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistossa (LVKY).²¹

Rasin tapaus ja vuosikymmenen lopun yleinen alamäki todistavat maanalaisen suljetun verkoston haavoittuvuutta, jota vastaan pyrittiin taistelemaan tehostamalla entisestään konspiraatiota, toiminnan salaamista. Mitä vähemmän

puolueverkostoon sotkeutuneet toisistaan tiesivät, sen parempi. Ne, jotka yhä ahtaammiksi käyvissä olosuhteissa kykenivät Suomessa toimimaan, olivat riskitietoisessa tilanteessa. Moskova kannusti hyökkäämään ja hyödyntämään kapitalismin kansainvälistä alennustilaa mutta samanaikaisesti vaalimaan puolueen rivien puhtautta epäilemällä luotetuimpiakin. Kiinnijäämisen riski oli huomattava ilman tiedottajaksi ryhtyneiden pettureiden myötävaikutustakin. Puoluetoimitsijoiden nopealla kierrolla yritettiin osaltaan välttää paloja.

Jos Skp:n maanalaisen järjestörakenteen ajattelee verkostoksi, sen leimallisin piirre oli paikallistasojen riippuvuus piiritason työntekijöistä. Vaikka piiritason työntekijä ei pidätyksensä yhteydessä olisi kertonut salaisuuksia, paikallistason kommunistit eivät välttämättä tienneet toistensa olemassaolosta. Paikallistasolta oli kuitenkin nopea väylä ylöspäin, jopa ulkomaille, kuten koulutuspuolen tarkastelusta jatkossa selviää. Kansainväliseen verkostoon kytkeytyminen mahdollisti joillekin sosiaalisen nousun työläisestä puolueetyöntekijäksi. Vakiintunut toimitsijan leipäpuu oli mahdollista saavuttaa vasta laillistettussa Skp:ssä, maailmansodan ja usein vuosien poliittisen vankeuden jälkeen. Neuvostoliiton puolelle jääneille kävi yleensä vielä kehnommin: ulkomaisista kaadereista tuli 1930-luvun puolivälin jälkeen erityisen epäilyttäviä.²² Mikäli terrorin vuosista selvisi neuvostomaassa hengissä, saattoi sota-aikana odottaa hengenvaarallinen komennus tiedustelijaksi ja yhteismieheksi – desantiksi – Suomi-vihollisen selustaan.

Puolueverkosto kouluna

Kommunistipuolueen jäsenen velvollisuuksiin kuului jatkuva itsensä kehittäminen. On opiskeltava, muotoili Leninkin,²³ sillä kommunistien tehtävänä oli etujoukkona herättää köyhälistön luokkatietoisuus ja luotsata historialliset liikevoimat vallankumoukseen. Kun Stalin pääsi valtaan, hänen johdollaan kehitelty marxismi-leninismien oppi kivettyi “tieteelliseksi sosialismiksi”, jota opiskeltiin dialektisena materialismina: “Tiede yhteiskunnan historiasta voi siis, huolimatta yhteiskuntailmiöiden kaikesta monimutkaisuudesta, tulla samanlaisiksi täsmälliseksi tieteeksi kuin, sanokaamme, biologia, se voi tulla kykeneväksi käyttämään yhteiskunnan kehityslakeja käytännöllistä soveltamista varten.”²⁴

Suomalaiskommunistien puoluekoulutus alkoi Skp:n poliittisista kursseista, joita järjestettiin vuodesta 1920 alkaen Moskovassa, Pietarissa, rajan pinnassa Lempaalassa sekä Tukholmassa. Kahden ensimmäisen kurssin käyneet lähetettiin puoluetyöhön Inkeriin ja Karjalaan sekä Pohjoismaihin, mutta seuraavilla panostettiin selkeämmin Suomen maanalaisten työntekijöiden koulutukseen. Puoluekokouksiin osallistuminen oli kokemattommille jo sinällään arvokasta koulutusta, jota täydennettiin usein luontevasti kurssituksella, kun paikalla oli sekä opettajaksi kelpaavia auktoriteetteja että opinhaluisia tovereita.²⁵

Suomalaisia ryhdyttiin kouluttamaan omalla kielellä myös neuvostopuoluekouluissa, kun Moskovan Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopisto perusti suomalaisia ja baltteja varten oman haarakonttorin Pietariin vuonna 1922. Nelivuotinen, osin yleissivistävä kurssi tähtäsi puoluetyöntekijöiden kouluttamiseen neuvostomaan suomalaisvähemmistölle. Valtaosa ensimmäisten vuosien opiskelijoista oli punapakolaisia, mikä ei sulkenut pois mahdollisuutta lähettää heitä komennukselle Suomeen, tarvittaessa vaikka kesken kurssin. Vuonna 1922 LVKY:ssä aloitti noin 150 suomalaisopiskelijaa, mutta läheskään kaikki eivät saaneet suoritettua koko kurssia. Seuraavat vuosikurssit olivat yleensä pienempiä.²⁶ Vuonna 1926 Kominternin alaisuudessa Moskovassa aloittaneeseen Lenin-kouluun verrattuna LVKY oli aliarvostettu massojen oppilaitos, josta parhaat lähetettiin Moskovaan ja päinvastoin; Lenin-kursseille soveltumattomat saatettiin komentaa Leningradin LVKY:hyn.

Suomen puolelle ei kommunistikouluja perusteltu. Opiskelua pyrittiin aikaansaamaan puolueen ja nuorisoliiton soluihin, mutta tulokset jäivät laiha-laisiksi. Julkisesti toiminut Sosialistinen Nuorisoliitto julistettiin laittomaksi vuonna 1925. Kommunistinen nuorisoliitto oli laitton ja salainen, mutta vielä 1920-luvulla äärivasemmisto löysi toimintatarmolleen uuden julkisen kanavan, nuorison tapauksessa opintoyhdistysliikkeen. Työväen sivistystoiminnan viikunalehden alla harjoitettu opintotoiminta pyrki aktivoimaan paikallisia opintoyhdistyksiä marxilaissävyyseen yhteiskuntatieteiden opiskeluun sekä sosialistisen kalenterin mukaisten juhlapäivien viettoon, mikä tarkoitti vuodenkierron jäsentämistä säännöllisillä poliittisilla kamppailuilla.

Opintoyhdistyksiä koordinoi Opintotyön neuvontayhdistys Helsingissä. Se julkaisi täysin laillisesti vuosittaisen opinto-ohjelmavihkosen, jonka mukaan

opintotyötä piti jäsenjärjestöissä harjoittaman. Opinto-ohjelman käsikirjoitus tarkistettiin Moskovassa Kommunistisessa nuorisointernationaalissa, ja ennen sen painattamista tekstejä muokattiin Moskovan näkemyksiä myötäileväksi. Nuorisointernationaalissa oli vallalla käsitys opintoyhdistyksistä laillisina ja julkisina järjestöinä, joiden ”ideologinen johto oli varmistettu tovereidemme avulla”.²⁷ Ainakin varmistuksen kattavuutta sopii epäillä.

Opintoyhdistysten lakkauttaminen vuodenvaihteesta 1929-1930 alkaen eteni samaa tahtia lapuanliikkeen nousun kanssa. Moskovan Skp-johdon jälkikäteisarvioissa opintoyhdistyksissä toimimista ei arvostettu korkealle. Sitä pidettiin tyypillisenä esimerkkinä 1920-luvulla puolueen tuhoon johtaneesta julkisesta toiminnasta, ”legalismiin maatumisesta”. Arvio oli jälkiviisas ja sellaisena emigranttikommunismille luonteenomainen. Opintoyhdistykset kykenivät laajentamaan nuorkommunistien vaikutuspiiriä mutta eivät välttämättä sitouttamaan laajoja joukkoja muuhun kuin näyttäviin kulttuurieroihin ja yhdessäoloon. Neuvostoliitossa opiskelu sen sijaan oli kynnys, jonka ylittäjälle paluu Suomeen normaaliin työläisen elämäntapaan oli harvinaista.

Taivaisen tarinat

Tauno Taivainen vapautui Tammisaaren pakkotyölaitoksesta kesällä 1933 kärsittyään puolentoista vuoden poliittisen tuomion. 25-vuotiaalle valurille oli laman runtelemassa maassa tarjolla korkeintaan tilapäistöitä. Puolueyhteys Skp:hen syntyi Punaisen ammattijärjestön kautta, ja Taivainen liittyi Suomen kommunistisen nuorisoliiton soluun. Pian perheettömälle poikamiehelle tarjottiin jo mahdollisuutta siirtyä Neuvostoliittoon opiskelemaan, mitä hän poliisikuu-
lustelussa myöhemmin kommentoi: ”Olin heti taipuvainen; olin hyvinkin tyytyväinen siihen mahdollisuuteen, että pääsisin näkemään maailmaa.”²⁸

Kominternin sihteeristö Moskovassa määritteli Lenin-koulun kansallisten sektoreiden opiskelijakiintiöt. Skp:n ulkomaanbyroo välitti Suomen byroolle käskyn lähettää ehdokkaat Moskovan kouluun. Skp:n piiriorganisaattorit valitsivat sopiviksi katsomansa henkilöt joskus vasta huolellisen puntaroinnin jälkeen.²⁹ Kouluun valikoituneet olivat yleensä miltei kolmikymppisiä perheettömiä työläisiä; ikähaitari ulottui parikymppisistä muutamaan reilusti viidennel-

le kymmenennelle ehtineeseen. Huomattavan monet olivat Suomessa kärsineet poliittisen tuomion.³⁰ Vaikka lähtö rajan taa tiesi maanalaisen elämäntavan lopullista valintaa, Suomessa ei ollut paljoa menetettävää.

Taivainen hankki Ruotsin-matkaan tarvittavan matkakortin väärälle nimelle ja siirtyi Vaasaan odottamaan yliheittämistä. Paikallinen Skp-yhteyshenkilö Veikko Hauhia kertoi, että moottoriveneen omistajaa epäiltiin ”ohranaksi”,³¹ ilmiantajaksi, mistä syystä ylimenijät piileskelivät saaristossa muutamia viikkoja. Melkoista historian ironiaa oli siinä, että nämä kaksi myöhemmin poliisin tiedottajaksi ryhtynyttä toveria pelkäsivät vielä tuolloin itsekkin ”ohranan” puolueverkostolle aikaansaamia tuhoja.³² Myös Tukholmassa odoteltiin seuraavaa yhteyttä pitkään. Matkalaisille hankittuihin väärennettyihin passeihin ei kuitenkaan tarvinnut turvautua, sillä tunnussanalla neuvostoalukseen pujahtaneet jänikset selvisivät ruotsalaisten tarkastuksista piileskelemällä hiiliruumassa. Leningradista alkaen verkosto toimi kitkatta. Lempaalan Skp-huvilalla vietetyn viikon jälkeen Tauno Taivainen lähetettiin junalla Moskovan Lenin-kouluun. Neuvostoliiton puolella koulutettavat katsottiin Skp:n tulevaan eliittiin kuuluviksi ja heitä kohdeltiin sen mukaisesti.

Kaaderikoulutuksen salaamiseksi opiskelijaehdokkaat saivat Moskovassa peitenimet: Taivaisesta tehtiin ”Erik Friman”. Tulijat joutuivat viikoksi karanteeniin, jonka aikana heidän täyttämiensä kaavakkeiden ja kirjoittamiensa elämäkertojen totuudenmukaisuus pyrittiin varmistamaan. Opiskelijoiden hyväksymisen tai hylkäämisen suoritti kansainvälisistä jäsenistä koostunut ”mandaattikomissio”. Myönteisen päätöksen jälkeen tulokkaat sijoitettiin yhteisasuntolaan toveriensa seuraan. Kielteisestä päätöksestä seurasi usein passitus Karjalaan joko tuotannolliseen työhön tai muihin neuvostopuoluekouluihin. Takaisin Suomeen ei ollut asiaa, sillä Moskovaan asti päässeet olivat jo nähneet liikaa. Karsinnassa hylättyjen toverien kohtalo oli usein kova, kun ilmiantoja ruokkiva stalinistinen ilmapääri alkoi muuttua ulkomaalaisvastaiseksi.

Taivaisen mukaan 11-kuukautisen Lenin-kurssin tarkoituksena oli kouluttaa sellaisia puolueytöntekijöitä, jotka kykenisivät itsenäisesti soveltamaan puolueen päälinjaa Suomen paikallisissa olosuhteissa. Päämääränä oli tuottaa kommunistien keskuuteen “... joukko perusteellisen puoluekoulutuksen saaneita henkilöitä, jotka itsenäisesti pystyvät kunakin hetkenä ratkaisemaan, millai-

nen ote, millainen tunnus on asioissa otettava, ja sen mukaisesti pystyvät vaikuttamaan omassa vaikutuspiirissään, olipa tuo vaikutuspiiri sitten kommunistisen puolueen organisatorinen koneisto ja työ siinä tai työskentely organisaation ulkopuolella joukkojen keskuudessa.” Opetus ei ollut yleissivistävää eikä kovin teoreettista. Oppiaineissa pidettiin jatkuvasti mielessä sovellusmahdollisuus käytännön poliittiseen työhön omassa maassa, mitä varten oli oma ”kansallistuttamisen” metodinsa. Kaaderitaimista piti kasvaman organisaattoreita ja propagandisteja, jotka olivat sisäistäneet Nkp(b):n ja Stalinin johtavan roolin kommunistisessa liikkeessä.

Lenin-koulu oli Kominternin alainen kansainvälinen oppilaitos, jossa opiskeli lukuvuonna 1934-1935 reilut 500 toveria. Suomalaissektorin kahdella kursilla oli 28 opiskelijaa. Opetuksen metodeista etenkin kansainvälinen propaganda ja sosialistinen kilpailu eri opiskelijasektoreitten välillä tähtäsivät kansallisen eristyneisyyden välttämiseen. Silti kansainvälinen kanssakäyminen koulun sisällä oli ilman muuta alisteista yhtäältä bolshevikkien arvomaailman ja kielenkäytön sisäistämiseksi ja toisaalta tavoitteille oman maan politiikassa. Varsinaista internationalismia löytyi vain järjestelmän huipulta. Kominternin kansainväliseen kommunistieliittiin pääsy edellytti vuosien oleskelua neuvostomaassa sekä kielitaitoa, jota heikosti jos lainkaan koulutetuilla riviopiskelijoilla harvoin oli. Vuoden pikakoulutuksella ei huipulle vielä noustu. Tässä poikkeus vahvistakoon säännön: Arvo ”Poika” Tuominen ei ollut kielimiehiä, mutta Otto Wille Kuusisen suosikin pätevöittämiseen sekä Skp:n johtoon että Kominternin työntekijäksi riitti vuoden jatkokurssi Lenin-koulun penkillä lukuvuonna 1933-1934.³³

Taivaisen mukaan opiskelijat eivät tienneet Neuvostoliittoon tullessaan, mihin kouluun heidät sijoitettaisiin, eivätkä koulutuksen aikana, minkä tason puoluetööhön heitä valmennettiin. Opiskelumenestys ja henkilökohtaisten ominaisuuksien (toverillisuus, puoluekestävyys, kurinalaisuus jne.) jatkuva arviointi koulutusjakson aikana ratkaisivat, mihin puolue valmiit kaaderinsa sijoitti. Taivainen sai passituksen Suomeen ja ohjeet toimenkuvastaan henkilökohtaisesti Tuomiselta, joka oli ehtinyt kohota opiskelijasta Lenin-koulun ammattiyhdistysopin opettajaksi. Kurssitovereiden kohtalo selvisi, jos oli selvitäkseen, vasta puoluetöön tiimellyksessä Suomessa.

Valmistuneiden kaaderien sijoittamiseen oli useita vaihtoehtoja. Syksystä 1932 alkaen suomalaisille järjestettiin Lenin-koulussa vuoden mittainen jatkokurssi, jolle saatettiin jatkaa suoraan tai palata yleensä korkeintaan vuoden pituisen Suomen-komennuksen jälkeen. Kiinni jääneet eivät palanneet Moskovan kouluun vaan jatkoivat puolueopiskeluaan “Tammisaaren yliopistossa”, kuuluisassa pakkotyölaitoksessa, jossa poliittiset miesvangit yleensä kärsivät tuomionsa. Lenin-koulun teräväpäisimmät opiskelijat pyrittiin kouluttamaan Moskovassa mahdollisimman pitkälle. Suomeen palautetuilla oli selkeä hierarkia: vain kestävimmat ja kurinalaisimmat kaaderit sijoitettiin Skp:n vastuunalaisiin piiriorganisaattorin (kesästä 1935 lähtien instruktoria) toimiin, muut saivat yleensä tyytyä heidän avustamiseen tai puolueyöhön alemmissa järjestöissä kuten nuorisoliitossa tai Puna-avussa. Heikko terveys oli yleisin syy Neuvostoliiton puolelle jäämiseen.

Leningradin puoluejohtaja Sergei Kirov murhattiin marraskuussa 1934, mitä myöhempi tutkimus on pitänyt terrorin kauden lähtölaukauksena.³⁴ Lenin-koulun yliopittoisituneessa ilmapiirissä tapaukseen reagoitiin voimakkaasti ja oireellisesti: suomalaissektorissa tulkittiin imperialistisen porvariston sekä soluttaneen terroristiryhmiään murhaamaan johtavia sosialismin rakentajia että lähettäneen “diversenttejä” haittaamaan tuotannon kasvua.³⁵ Näin kuului sanoa riippumatta siitä, uskoivatko suomalaiset yhä villimmiksi äityviin salaliittoteorioihin. Koulun vainoharhainen ilmapiiri ei kuitenkaan voinut olla jättämättä jälkiä. Jos neuvostomaakin oli vihollisten soluttama, kehen voisi luottaa Suomessa, jossa päävihollinen, etsivä keskuspoliisi, oli “valtio valtiossa”?

Älä luota kehenkään

“Poika” Tuominen käski kurssin päätyttyä Taivaisen “legalisoitumaan” työnhaakuun jollekin Suomen paikkakunnalle, jossa häntä ei tunnettaisi. Puolue ottaisi yhteyttä aikanaan. Kun Taivainen lähetettiin Suomeen lokakuussa 1935, Kominternin taktiikaksi oli juuri VII kongressissa virallisestikin muotoiltu fasismin vastainen kansanrintama. Tuominen evästi Taivaista hakeutumaan tämän mukaisesti järjestötoimintaan, ammattijärjestöön, sosialidemokraatteihin tai jopa IKL:ään, joiden sisällä tulisi toimia itsenäisesti puolueen linjaa soveltaen. Yrjö

Sirola moitiskeli lähtiäisiksi hiukan Taivaisen opiskelumenestystä mutta toivoi taapaavansa tämän uudelleen – “Neuvosto-Suomessa”. Ylitettyään rajan Kannaksella Taivainen laitto onnistumisen merkiksi Uuteen Suomeen ilmoituksen, jossa uskonnollinen naishenkilö haki taloudenhoitajan tai palvelijan paikkaa.

“Legalisoiduttuaan” Taivainen sai komennuksen osallistua Skp:n salaiseen toimintaan jo keväällä 1936, jolloin hänen piti lähteä järjestämään Kemian ja Oulun remppalleen pääsystä nuorisotoimintaa. Tehtävä epäonnistui täysin, sillä sovitut yhteyshenkilöt pettivät tai paikalliset eivät luottaneet vieraaseen mieheen. Niin tai näin – pohjoisen reissulla Taivainen värvättiin pidätyksen yhteydessä etsivän keskuspoliisin tiedottaja “Urmus Uimoseksi”, joka välitti arvokkaita tietoja varsinkin edettyään Skp:n teknisen linjan työntekijäksi Suomen byroon välittömään alaisuuteen. Poliisi tyytyi aluksi tietoa keräämällä haalimaan saalista suureen kommunistinuottaan, joka koettiin marraskuussa 1938. Taivaisen oikeudessa kertomat tarinat Lenin-koulusta käytiin juurta jaksen läpi kevään 1939 sanomalehdissä.³⁶ Tuomion sai 18 syytettyä, joukossa Skp:n vakinaisen organisaation johtoa ja Lenin-koulun kurssitovereita sekä Taivainen itse, jonka presidentti armahti kolmen ja puolen vuoden tuomiostaan jo syksyllä 1939.

Taivainen uhrattiin syntipukiksi sisäministeri Urho Kekkosen toteuttamassa kommunistileikkauksessa, jonka oli alun perin tarkoitus osua myös poliittisen kentän toiseen äärlaitaan. Taivaisen nimi kirottiin Skp:n piirissä, ja jälkeinpäin petos yhdistettiin Arvo “Poika” Tuomisen kelkankäännökseen Tukholmassa talvisodan aikana.³⁷ Taivainen ei kuitenkaan ollut vuosikurssinsa ainoa ilmiantaja, eikä edes ensimmäinen. Etsivä keskuspoliisi käytti Taivaista oikeudenkäynnissä, mutta saman Lenin-kurssin toinen tiedottaja Väinö Kälviäinen pysyi vapaana Kotkassa läpi sotavuosien. Paradoksaalista oli tietenkin se, että satamassa hän teki kelpo Skp-työtä ja saavutti toverien luottamuksen. Mikä kaikkein raskauttavinta, Kälviäinen oli antautunut yhteistyöhön poliisin kanssa jo ennen lähtöään Moskovan koulutukseen.³⁸

Kälviäinen oli yrittänyt kieltäytyä puolueen koulutuskomennuksesta vetoamalla siihen, että hän ei ollut käynyt päivääkään kansakoulua. Toverit vakuuttivat, että aina siellä pärjää. Jälkeinpäin Kälviäinen selitti pyrkineensä Moskovassa “kamalassa ristiaallokossa” paljastamaan rikoksensa, jolloin

“ohranan” pihteihin ei olisi tarvinnut palata. Sisu oli mennyt kaulaan varsinkin, kun kursseilla kerrattiin paljastuneiden provokaattoreiden tyyliä kohtaloi- ta. “Alf Mirmanina” kursseilla tunnettua toveria pidettiin heikkona lukumiehe- nä ja passiivisena opiskelijoiden keskinäisissä riennoissa. Petturiksi epäiltyä ei Suomeen olisi päästetty, mutta Mirman palasi ja tyhjensi koko pajatson ensin haminalaisessa matkustajakodissa ja sitten etsivän keskuspoliisin pääosastol- la Helsingin Ratakadulla.³⁹

Aina joku pettää. Kälviäinen vetosi paljastuttuaan lieventävänä asianhaarana siihen, ettei hän ollut kertonut opiskelijoiden todellisia henkilöllisyyksiä. Tämä piti osittain paikkansa: alkuperäisessä kertomuksessa Kälviäinen ei paljastanut nimiä mutta suostui myöhemmin tunnistamaan etsivien ehdottamista valoku- vista oikeat. Täsmällisistä kuvailuista pääosasto kykeni helposti selvittämään suurimman osan kurssilaisten henkilöllisyyksistä.⁴⁰ Tätä edesauttoi tammi- kuussa 1935 pidätetyn Aimo Aaltosen hallusta löydetty sifferiviesti, josta poliisi onnistui avaamaan iäkkäiden naisten nimistä, paikkakunnista ja rahasummis- ta koostuneen listan.⁴¹ Siinä lueltiin Lenin-kurssilaisten perheille myönnet- ty puolueen taloudellinen tuki. Etsivän keskuspoliisin paikallisosastot vahvisti- vat, että perheiden kommunistivesoja ei oltu vähään aikaan tavattu. Skp:n pit- kääkaiseksi puheenjohtajaksi ja punaisen Valpon apulaispäälliköksi nousseen Aimo Aaltosen kilvessä oli tahra, konspiraatorikkomus, jonka Tauno Taivaisen julkisuus – ja Aaltosen myöhempi asema Valpossa⁴² – pyyhkivät puoluekollek- tiivilta unohduksiin.

Maanalaisessa Skp:ssä oli Kimmo Rentolan mukaan jäsenistön perusta- salla runsaasti sekä poliisin että sotilaspuolen tiedottajia. Johtotason työntekijät saattoivat ryhtyä puheliaksi pidätyksen yhteydessä, mutta Moskovassa ja Suomessa eniten pelätty vaihtoehto, aktiivisen puoluejohtajan värväys tie- dottajaksi, ei näytä missään vaiheessa onnistuneen.⁴³ Repeämät pyrittiin ku- romaan umpeen vereksillä voimilla. Katkeilevaa verkostoa kyettiin ylläpitä- mään niin kauan kuin uusia kaadereita ja rahaa heidän palkkaamiseensa riitti. Valuuttavirta Tukholman kautta Suomeen alkoi tyrehtyä keväällä 1937, ja maan- alaisten oli ryhdyttävä elättämään itseään palkkatyöllä. Terrori lamaannutti se- kä Suomen puolen, joka ei enää kyennyt ymmärtämään syytä Skp-johdon tuho- amiseen, että Moskovan ulkomaanbyroon, jonka jäsenille kaikki yhteydenpito

muuttui hengenvaaralliseksi. Terrorin irrationaali logiikka asetti epäilyksenalaiseksi nekin harvat, jotka pyrkivät Moskovassa puolustamaan läheisiä tovereitaan. Huipulla selvitäkseen Skp-johtajien oli joko vaiettava ja odotettava öisiä noutajia tai lyötävä jo lyötyjä, esimerkiksi irtisanoutumalla “kansanviholliseksi” osoittautuneesta lähiomaisesta.⁴⁴

Tauno Taivaisen Suomessa junaillema viimeinen opiskelijälähetys Lenin-kouluun pysähtyi Tukholmaan kesällä 1937.⁴⁵ Kun terrori alkoi ulottua Kominternin ulkomaalaisiin työntekijöihin massamitassa, lakkautettiin myös kaadereita valmistava eliittioppilaitos, Lenin-koulu. Viimeinen ryhmä suomalaisopiskelijoita palautettiin kotimaahan kesän 1938 jälkeen, kun pahin terrorin aalto oli laantunut. Stalinin terrori vaikutti suoraan puolueverkoston toimintamahdollisuuksiin Suomessa: Komintern oli käytännössä toimintakyvytön ja sen ylläpitämä kansainvälinen infrastruktuuri riekaleina. Suomen lehdistössä ryhdyttiin ilmiantajien ansiosta käymään läpi Lenin-koulun salaisuuksia jo vuodenvaihteen jälkeen.

Maanalaisen verkoston heikkous oli juuri sen suljettu luonne ja toisaalta vas-tuunalaisten kaaderien nopea vaihtuvuus ja kuluminen kovan paineen alla.⁴⁶ 1930-luvulla sosiaalinen kontrolli kommunismia vastaan oli Suomessa sen ver-ran kovaa, että luotettavimpien toverien työ verkoston solmukohdissa ei voinut kestää yhteen menoon kovin monta kuukautta, joista ensimmäiset kuuluivat ai-na sisäänajoon. Lenin-koulun suomalaissektori oli helpottanut kaaderipulaa, mutta neuvostokoulutetut paloivat konspiraation laiminlyöntiensä takia yhtä nopeasti kuin muutkin.⁴⁷ Vaikka he olisivat selvinneet rajan taakse lataamaan akkujaan, verkosto kärsi jatkuvista katkoksista sekä luottamuksen puutteesta ulkopaikkakuntalaisia ja alati vaihtuvia organisaattoreita kohtaan.

Neuvostokoulutetut muodostivat tavallaan “viidennen kolonnan”, jolla olisi pitänyt olla valmius nousta Suomessa joukkoliikkeen johtoon vallankumouksellisessa tilanteessa, jota talouslaman ja sodanvaaran oloissa povattiin. Tämä potentiaali jäi hyödyntämättä, sillä maan alla puolue kykeni hädin tuskin yllä-pitämään omia yhteyksiään. Suljettu ja ylhäältä johdettu verkosto pyrki “kuan” tiedon saantia rajoittamalla minimoimaan vuodoista puolueelle aiheu-tuneet tuhot. Toiminnan salaaminen jo Moskovan kurssiaikoina esti opiske-lijoita muodostamasta todellista toimivaa verkostoa. Sellaisia syntyi korkein-taan oman kurssin keskuuteen, koska edellisiä ja tulevia opiskelijoita ei saa-

nut tuntea. Muutamat tiedottajiksi ryhtyneet kurssilaiset olisivat varmasti ker-
toneet kaikkien Moskovassa koulutettujen henkilöisyydet, mikäli he olisivat ne
tienneet. Palojen, pidätysten ja tuomioiden myötä tilanne muuttui ratkaisevas-
ti: kiven sisässä oli yleensä vuosia aikaa kerätä sosiaalista pääomaa osoittamalla
luottamusta ja lojaalisuutta vankilan vaikutusvaltaiselle puolueuuvostolle.

Tammisaaren yliopisto

Tärkeimmäksi perusteeksi tuomita ääriivasemmistolaisia poliittiseen vankeu-
teen vakiintui 1920-luvulla syyte valtiopetoksen valmistelusta: ”Joka, valtiopete-
toksen aikomuksessa, rupeaa yhteyteen vieraan hallituksen kanssa, taikka vää-
rin käyttää hänelle uskottua virkavaltaa, taikka hankkii aseita tahi, taikka tekee
muun sellaisen valmistelun, rangaistakoon kuritushuoneella vähintään yhdek-
si ja enintään kahdeksaksi vuodeksi.” Rikolliseksi määriteltiin Skp:n jäsenyys,
osuus sen hyväksi suoritettuun työhön ja 1930-luvulla pelkkä kommunistisen
mielipiteen ilmaiseminen. Vuoden 1923 Sstp:n jutussa Suomen oikeuskäytän-
töön lisättiin uutuutena osallistuminen julkisen työväenjärjestön toimintaan,
josta oli tullut laitonta Kominterniin liittymisen myötä.⁴⁸

Kommunistiseen elämäntapaan 1920-1930-luvuilla kuului riski joutua van-
kilaan kärsimään poliittista tuomiota. Sisällissodan jälkeen poliittiset tai virallise-
mmin valtiolliset vangit oli keskitetty Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Poliiti-
tiset naiset vietiin Hämeenlinnaan, kun tuomioita alkoi ropista 1920-luvun lo-
pulla.⁴⁹ Seuraavassa molemmat vankilat tulkitaan suomalaisten kommunistien
maalaisen ja julkisen verkoston solmukohdiksi, jossa kommunistinen iden-
titeetti, viranomaisten päinvastaisista pyrkimyksistä huolimatta, yleensä vah-
vistui.

Vankeinhoidollisessa ajattelussa oli 1920-luvulla vallalla suuntaus, joka kä-
sitti rikollisuuden yhteiskunnan vastaiseksi sairaudeksi ja vankilan siveellisek-
si hoitolaitokseksi.⁵⁰ Poliittisten kohdalla parantuminen olisi tarkoittanut luok-
kaideologiasta ja kommunistisesta identiteetistä luopumista. Valtiollisille van-
geille oli 1920-luvun alusta alkaen omat säädöksensä, joissa heille taattiin kri-
minaalivankeja paremmat yhteydenpito- ja opiskeluoikeudet. Syntyi käsite
”Tammisaaren yliopistosta”, jossa poliittiset vangit saattoivat kaikessa rauhassa

perehtyä marxilaiseen kirjallisuuteen ja palata tuomion kärsittyään entistä terävämmin teoreettisiin aseihin varustettuina poliittiseen kamppailuun.

Vankiloiden kirjastoissa oli 1920-luvulla marxilaisiksi luokiteltavissa olevia teoksia, joita poliittiset saivat luettavakseen. Poliittisesti ”kiihottava” kommunistikirjallisuus oli kiellettyä, mutta rajanveto yhteiskunnalliseksi ja marxilaiseksi tulkittavan teoksen välillä oli vaikeaa. Julkisen ääriivasemmistolaisen liikkeen kasvua pyrittiin rajoittamaan 1920-luvulla muutaman vuoden välien toistuvilla leikkauksilla, joissa kohdeorganisaatioiden johto tuomittiin, koostui se siten kansanedustajista tai nuorisajohtajista. Valtiollisten vankien määrä kuitenkin laski pikkuhiljaa, sillä sisällissodan takia istuvia ei enää ollut monia. Käänne osui vuoteen 1928, jolloin Jalmari Rasi paljasti Skp:n maanalaisen verkoston ja Suomessakin kommunistit ryhtyivät toteuttamaan Kominternin kolmannen kauden jyrkkää politiikkaa. Rasin leikkauksessa koko Skp:n kärkikaarti saatiin telkien taakse, mistä johtuen etsivässä keskuspoliisissa pelättiin, että puoluetta johdetaisiin jatkossa kiven sisältä. Tammisaaren vankilan yhteydet ulkomaailmaan oli siis entistä päättäväisemmin katkaistava. Kun kommunistilait säädettiin vuonna 1930, poliittisten vankien määrä alkoi paisua hallitsemattomaksi.⁵¹

Kommunismien ainoa mahdollinen voima oli joukkovoimaa, jota pyrittiin hyödyntämään poliittisessa vankeudessaakin. Puolue järjestäytyi – luonnollisesti kielletyiksi – vankilaneuvostoiksi, jotka pyrkivät määrittelemään vankeille sopivaksi katsotun työpanoksen ja lisäämään opiskelun osuutta vankien päiväohjelmassa. Vankilaviranomaisten näkökulmasta tämä oli jarrutusta ja sabotaasia, josta rangaistiin poliittisten erioikeuksia kaventamalla. Vuoden 1928 jälkeen Tammisaareen alkoi ilmaantua kommunisteja, jotka oli koulutettu Leningradissa Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistossa. Heidän johtavan panoksensa myötä Skp:n salainen opiskeluohjelma muuttui Kominternin kurssinmuutoksen hyökkäävien tunnusten mukaiseksi. 50 vankia aloitti esimerkiksi venäjän kielen opiskelun ilman oppikirjoja.⁵² Yhteentörmäys vankilaviranomaisten kanssa oli väistämätön.

Kommunistien muistelmakirjallisuudessa on hyviä kuvauksia poliittisten vankien toveripiirin solidaarisuudesta ja kyvystä ylläpitää toivoa masentavissa oloissa.⁵³ Toverikuri ja puolueopiskelu tekivät lähtemättömän vaikutuksen varsinkin heppoisiin perusteisiin poliittiseen vankeuteen tuomittuihin ensikertalai-

siin. Vankilaviranomaisten kanssa yhteistyöhön ryhtyneet petturit suljettiin toveripiirin ulkopuolelle. Tästä johtunutta henkistä ahdinkoa koetettiin toisinaan lievittää perustamalla aatteestaan luopujille omia osastoja, joita voisi verrata nykyvankiloiden päihetehtömiin osastoihin. Vankilaneuvostot kykenivät myös hämmästyttävän hyvin ylläpitämään yhteyksiä vankilan ulkopuoliseen maailmaan. Johtavien toverien luotettavuuslausunnot vapautteen päässeistä painoivat joissakin tapauksissa Moskovassa asti.⁵⁴

Tammisaaren pakkotyölaitoksessa poliittisten vankien ja yhä lapualais-henkisemmäksi vaihtuneen, usein epäpätevän henkilökunnan suhde kriisiytyi kolmeksi nälkälakoksi (marraskuu 1929, heinäkuu ja syys-lokakuu 1933). Heinäkuussa 1933 myös Hämeenlinnan poliittiset naisvangit yhtyivät nälkälakoon.⁵⁵ Niiden avulla saatiin julkisuutta poliittisten vankien olojen kurjistumiselle, mutta asiointi ei sanottavasti kohentunut. Rettelöinti pikemminkin aiheutti kurinpalautuksen. Skp:n vankilaneuvostojen valta pyrittiin minimoimaan sijoittamalla johtavat toverit yksittäisilleihin täydelliseen eristykseen tai siirtämällä heidät toisiin vankiloihin. Etsivä keskuspoliisi ryhtyi Tammisaaren johdon suostumuksella palkkaamaan tiedottajia poliittisten riveistä.⁵⁶ Perinteisesti poliisi oli panostanut enemmän juuri vankilasta vapautuneisiin, jotka työttömiksi jäätyään olivat alttiita tarttumaan ”ohranan” koukkuun.

Vastarinnan symboliksi käsitettyä puolueopiskelua ei missään vaiheessa kyetty täysin eliminoimaan, mutta Tammisaari ei 1930-luvun puolella totisesti enää ollut leppoisa yliopisto, jossa valtio edesauttoi vasemmistolaisten sivistyspyrkimyksiä. Opiskelun jatkaminen epätoivoisissa olosuhteissa pienenpienien ”lunttien” avulla tai pelkän muistin varassa jäi näkökulmasta riippuen joko moraalista ylemmyyttä viestiväksi toivon kipinäksi ”elämään yössä”⁵⁷ tai symboliseksi riitiksi, jonka avulla puolueuuvosto pyrki pitämään poliittisten vankien yhteisöä oteessaan.

Skp:n salaiset verkostot katkaistiin samoilla keinoilla vankilan sisä- ja ulkopuolella. Poliittinen tuomio eristi ulkomaailmasta samalla tavalla kuin yksittäisellä vankiyhteisöllä. Poliittisten hajauttaminen eri vankiloihin ei välttämättä tehonnut vastaavasti, sillä esimerkiksi Riihimäen keskusvankilaan siirretty porukka muodosti vuonna 1938 vahvan ja vaikutusvaltaisen vankilaneuvoston, ns. Huhdan putiikin.⁵⁸ Tammisaaren taltuttaminen tiedottajien avulla oli perus-

tunut etsivän keskuspoliisin auliiseen apuun ja “asiantuntemukseen” poliittisten vankien erikoiskohtelussa, eikä vastaavia yhteistyösuhteita ollut vanhastaan muiden vankiloiden kanssa.

Valkoisen Suomen hipiässä Tammisaaren pakkotyölaitos ja Hämeenlinnan naisvankila olivat punaisia paiseita, jotka tulehtuivat muutamaa otteeseen pahan kerran. Kun potilailla ei ollut sairauden tunnetta, poliittinen vankeus oli väärä rohto kommunismin punatautiin. Pitkät tai toistuvina lyhyemmätkin tuomiot murensivat joskus henkisen vastarinnan, ja usko järkytyi etenkin talvisodan johdosta. Puolueessa puhuttiin “hurahduksesta”, josta toipuneet otettiin vielä myöhemmin remmiin. Ne, jotka pysyivät puoluelinjalla läpi neuvostokoulutuksen, vankeudet, turvasäilöt ja keskitysleirit, keräsivät sitä salaisten verkostojen sosiaalista pääomaa, jolle Skp syksystä 1944 alkaen rakentui. Talvisodan epäkansallinen tulkinta aiheutti sen, että uusi Skp oli oleva “pieni ja eristynyt, tiivis ja sisäänlämpiävä ryhmä, jonka poliittisen ajattelun keskeisin piirre oli ensisijainen, jopa sotilaallinen uskollisuus Neuvostoliitolle.”⁵⁹

Luottamus yli rajojen⁶⁰

Kansainväliseen Lenin-kouluun perustettiin suomalaissektori syksyllä 1930, kun Skp:n toiminta oli Suomessa aallonpohjassa “fasistimullistuksen” takia. Kurssituksen yhtenä päämääränä oli aikaansaada “bolshevisoitujen” kaaderien avulla käänne Skp:n Suomen politiikkaan. Kesällä 1932 kriisi tulkittiin ohitetuksi, mikä ei välttämättä näkynyt kentällä. Käännettä ylhäältä jouduttiin odottamaan kesään 1935, jolloin Komintern VII kongressissaan virallisesti luopui kolmannen vaiheen tunnuksista, ja Suomessakin saatettiin ryhtyä toimimaan kansanrintamataktiikan mukaisesti julkisissa järjestöissä. Skp oli koko 1930-luvun ja sotien ajan niin ahtaalla Suomessa, että neuvostokokemuksista ammennetut vaikutteet näkyivät vasta sodanjälkeisessä puolueessa. Kominternin suomalaiset ja Moskovan Skp tuhottiin pitkälti neuvostoterrorin vuosina 1937-1938. Vuosikymmenen lopun poliittisessa vankeudessa sekä sota-ajan turvasäilöissä tai leireillä kärsineet suomalaiset kommunistit taas välttivät sekä terrorin että rintaman kauhut.⁶¹

Kimmo Rentola on väitöskirjassaan seikkaperäisesti kuvannut, miten Riihimäen vankilassa toimineen “Huhdan putiikin” ydinryhmä kaappasi vallan

Skp:ssä syksyllä 1944. Kaikki lokakuun perustavan kokouksen kutsutut osanottajat olivat istuneet poliittisessa vankeudessa ja lähes kahdella kolmasosalla (17/27) oli vierailua pitempiä omakohtaisia kokemuksia Neuvostoliitosta: “Lenin-koulun vuosikursilla 1933-1934 Pessi ja häntä hiukan nuorempi ’helvetin hyvä lentopallon pelaaja’ Aimo Aaltonen loivat luottamussuhteiden verkoston, jonka piiristä he sodan jälkeen rekrytoivat SKP:n apparaatin luottoväen.”⁶² Ennen Lenin-koulua Pessi ja Aaltonen olivat opiskelleet jo vuosia Leningradin LVKY:ssä, joten heillä oli Moskovan kurssia laajempi tuntuma aktiivisiin puolueytöntekijöihin. Vallan kaappaamisessa ja sen vakiinnuttamisessa Skp:n sisällä salainen ja suljettu verkosto toimi moitteettomasti.

Jos palataan artikkelin alussa mainittuun sosiaalisen pääoman määrittelyyn, on todettava, että uuden Skp:n kova ydin ei täyttänyt horisontaalisiin siteisiin perustuvan sosiaalisen verkoston vaatimusta. Toimijoiden keskinäisen luottamus oli saman myllyn läpäisseiden kapealla pohjalla. Puolueen ja sen yksittäisen jäsenen välillä vastavuoroisuuden edellytys täyttyi paremmin, sillä Skp:n asema Suomen “demokraattisen rintaman” etujoukkona lupasi kannattajilleen parempaa tulevaisuutta, jopa sosialismin merkeissä.

Monet sortuivat vaikeina maanalaisuuden vuosina, pettivät ja häpesivät myöhemmin, mutta olivat jälleen pyrkimässä puolueen riveihin, kun laillisuus toteutui 1944. Luottamus Skp:n kolmeen kirjaimeen säilyi, mitä edesauttoi Neuvostoliiton menestys sodassa ja vaikutusvalta Suomessa sen jälkeen. Maanalaiset olivat uhranneet jo liikaa elämästään kyetäkseen irrottautumaan puolueesta, vaikka tiedot rajantakaisista kauhuista, punaisen Karjalan ja Moskovan Skp-johdon tuhoamisesta, tihkuivat Suomessa perhepiiriin, eikä niitä kyetty järjellä selittämään. Kuten Rentola on todennut, terrorin vaikutus oli paradoksaalinen: “...kommunistinen, jopa stalinistinen vakaumus lujittui ja kivettyi, muuttui peruuttamattomaksi.”⁶³

Luottamuksen analyysissa voidaan erotella yksilöihin kiinnittyvä luottamus (trust) sekä abstrakteja instituutioita kohtaan tunnettu “luottavaisuus” (confidence).⁶⁴ Skp:ssä yksilöihin ei välttämättä voinut luottaa, mutta puolue oli erehtymätön, ja se kykenisi puhdistautumaan epäluotettavista aineksista. Siksi laillisesta Skp:stä ei tehty joukkojärjestöä vaan tiukin mahdollinen kaaderipuolue, jonka puhtautta vaalimaan perustettiin Kauko Heikkilän johtama valvontako-

mitea, myöhempi kaaderijaosto. Maanalaisen kauden ja sota-ajan tekemisistä ja tekemättä jättämisistä, passiivisuudesta, annettiin puoluerangaistuksia, joista raskain oli erottaminen. Neuvostokokemuksen arvostus toi puolueeseen bolshevikkien kehittämiä ja sittemmin Stalinin vääristämiä käytäntöjä, joista ilmeisin oli juuri kaaderihallinto. Puoluejäseniltä vaadittiin menneisyyden hallintaa varten elämäkerta, ja kaaderijaosto kortistoi ja valvoi elämäntapoja puuttuen niihin tarvittaessa. Neuvostokoulutettuja sijoitettiin puoluekoneistossa kaaderihallinnon johtopaikoille sekä luonnollisesti puolueopiskelun ja -propagandan vastuunalaisiin tehtäviin.⁶⁵

Kansainväliset verkostot katkesivat käytännössä neuvostoterroriin ja sotaan. Moskovan Skp:n vanhoista johtajista vain Otto Wille Kuusinen jäi henkiin. Nuoremmat selviytyjät palasivat, osa laskuvarjolla, pikkuhiljaa Suomeen ja toimivat Skp-johdon tuntumassa taustavaikuttajina. Komintern oli hajotettu, eikä Skp:tä otettu myöhemmin internationaalina kylmän sodan aikaiseen jälkeläiseen, Kominformiin. Puolue oli nyt kuitenkin laillinen, ja valta maassa oli Liittoutuneiden valvontakomission neuvostoedustaja Andrei Zhdanovilla. Enää ei kommunistien tarvinnut ohjeita saadakseen lähteä hotelli Tornia ja Tehtaankatua kauemmas kalaan. Vasta kun vasemmistolaisuuden otollisin aalto hiipui alta, Ville Pessi ja Hertta Kuusinen aloittivat säännölliset rahanhaku- ja raportointimatkat Moskovaan.

Sota sulki itärajan, kun sen paikka oli saatu tapeltua kohdalleen, eikä rivi-kommunisteilla enää ollut asiaa ulkomaille. Marxilaisia yhteiskuntatieteitä sai vapaasti opiskella valtion tukemassa Sirola-opistossa vuodesta 1946 alkaen. Puoluekoulutusyhteistyö Nkp:n kanssa käynnistyi uudelleen vasta vuonna 1954, kun Skp alkoi lähettää Sirolan kasvatteja jatko-opintoihin Moskovan puoluekorkeakouluun ja vuodesta 1962 alkaen Yhteiskuntatieteiden instituuttiin.⁶⁶ Puolueopiskelua ryhdyttiin tehostamaan etenkin sen jälkeen kun Skp jäi oppositioon vuonna 1948. Lääkkeeksi tarjotut Stalinin Nkp(b):n historian lyhyen kurssin opiskelu ja uusi puoluepuhdistusten aalto ovat tulkittavissa sisäänpäin kääntyneeksi regressioksi ja jäsenistön kurinalaistamiseksi.⁶⁷

Euroopassa neuvostokoulutetut kunnostautuivat sodan jälkeen puna-armeijan miehittämien vyöhykkeiden kampeamisessa kansandemokratioiksi. On arvioitu, että jopa puolet Lenin-koulun käyneistä saksalaisista menehtyi Espanjan

sisällissodassa tai jommankumman diktaattorin keskitys- ja työleireillä. DDR:n perustamisvaiheessa selviytyjät olivat kuitenkin hyvin edustettuina puolueen ja valtiokoneiston johtavilla paikoilla.⁶⁸ Suomalaiskoululaisten niskaan lastattiin varmasti Moskovassa samantyyppisiä toiveita, mutta Skp:stä ei ollut johtamaan Suomea kansandemokratioiden tielle. Jos näin olisi käynyt, neuvostokoulutetut olisivat vastanneet valtion tasolla sen stalinistisen perinnön jalostamisesta, jonka he toivat mukanaan puolueeseen: valvonnasta (puhdistukset), valistuksesta (puoluekoulutus ja propaganda) sekä organisaatiosta.

Neuvostoliitossa 1930-luvulla koulutetut suomalaiset kuuluivat samaan nousukkaiden sukupolveen, jonka stalinismin tutkimuksen ns. revisionistinen koulukunta löysi 1970-luvulla. Stalin puhdisti puolueen ja hallinnon koneiston vanhoista bolshevikeista ja korvasi heidät pikakoulutetuilla maallikoilla, joista sosiaalisen nousun myötä kehittyi uusi, kaikesta Stalinille kiitollinen hallinnollinen eliitti. Valtaan päästyään sukupolvi pysäytti vuosikymmeniksi sen sosiaalisen nousun vallankumouksellisen kierron, josta he saivat asemaansa kiittää. Seurasi paluu pysyvyyttä ja jatkuvuutta korostaneisiin konservatiivisiin arvoihin (Great Retreat).⁶⁹

Rinnastus Skp:n neuvostokoulutettuihin ontuu, mutta jotain samaakin voi havaita. Skp:n huipulle tuli tilaa, kun terrori tuhosi Skp:n vanhan johdon, ja sodan jälkeen vallan kaappasi ja vakiinnutti neuvostoukovaisin ryhmä. Jäsenistön luotettavuuden mittari oli, kärjistäen, neuvostokoulutuksen ja vankilavuosien määrä aina 1960-luvun puoliväliin saakka.⁷⁰ Stalinismin haastavaa sosiaalista pääomaa saattoivat neuvostomaassa kartuttaa vasta 1950-luvun suoja-aajan kauden puoluekoululaiset, joiden kriittisissä neuvostotulkinnoissa Rentola on nähnyt Skp:n tulevien uudistajien yhteisen nimittäjän.⁷¹

Puolue verkostoina

Maailmansotien välinen Skp ei ollut kannatukseltaan saatikka jäsenmäärältään suuri puolue. Sen jäseniin kohdistui kuitenkin poikkeuksellisen voimakas poliittinen paine molemmiin puolin itärajaa. Suomessa etsintäkuulutetut lainsuojattomat olivat neuvostomaassa etujoukkoa, jonka oli määrä johtaa tulevaa valankumousta Suomessa. Itsenäinen Suomi rakensi sisällissodassa kahtia jaetun

kansakunnan valkoista identiteettiä perivihollisensa Neuvosto-Venäjän vastustamisen varaan. Kommunistit suljettiin vihollisen edustajina kansalaisuusmäärittelyn ulkopuolelle, ja vuonna 1930 heitä konkreettisesti muilutettiin väkipakolla itärajan yli omaan onnelaansa. Laittoman ja salaisen puolueen jäsenet olivat tuon aikakauden “terroristeja”, joiden kansainvälisten vallankumousverkostojen pelättiin ulottavan lonkeronsa joka paikkaan. Sama vainoharha alkoi vielä korostuneempana elää omaa elämäänsä myös Stalinin neuvostomaassa: kun bolshevikkien kansallisuuspolitiikka kääntyi pääläelleen 1930-luvun puolivälissä, Neuvostoliiton vähemmistökansallisuudet ryhdyttiin määrittelemään “paikallisen nationalismin” edustajiksi, tuhoisin seurauksin.⁷²

Laittomaksi leimattu Skp noudatti maan alla toimiessaan omia pelisääntöjään, eikä se ollut riippuvainen suomalaisen yhteiskunnan normeista. Moskovassa määriteltiin mallit, joiden mukaan puolueen olisi pitänyt organisoi-
tuuta, mutta kuten historiassa yleensäkin, käytännön toimilla oli ei-tavoiteltuja tuloksia, joista saattoi “kehkeytyä täydentäviä rakenteellisia muotoja ja instituutioita”.⁷³ Skp epäonnistui lähes kaikessa: talvisodassa Suomen työläiset valitsivat luokkaveljeyden sijasta nationalismin, ja Kuusisen hallitus Terijoella kuopattiin vähin äänin. Kun puolue saatiin lailliseksi instituutioksi Suomessa, maanalaisuuden kaudessa oli kovin vähän positiivista perintöä, jolle uutta demokraattista rintamaa saatettiin rakentaa. Puolueen historia kivettyi ankarien olosuhteiden sankaritarinoiksi; vaikeat kohdat vaiettiin tabuiksi.

Maanalainen puolue on tässä artikkelissa pelkistynyt verkostoiksi, joiden toimivuus on viime kädessä riippunut henkilöiden välisestä luottamuksesta. Tulkinnat eivät ole yleistettävissä julkisiin ja laillisiin puolueisiin, joissa instituutiot eivät järky, vaikka jäsenistön keskinäinen luottamus ajoittain pettäisi-
kin. Poikkeuksellista maanalaisen Skp:n tapauksessa oli myös jatkuvuus, joka rakentui saman taustan omaavien toverien keskinäisen luottamuksen varaan. Ja kääntäen – se ehdottomuus, jolla petteihin suhtauduttiin, kesti läpi koko elämänkaaren, jopa neuvostokommunismien lopullisen romahduksen: kun lainasin 1990-luvun puolivälissä Kallion kirjastosta “Poika” Tuomisen elämäkerran,⁷⁴ sivujen marginaalit oli täytetty – kuin opiksi meille nuoremmille – iäkkään kommunistin laatimilla, Tuomisen petturuutta avoimesti halveksivilla reuna-
huomautuksilla.

Viitteet

- ¹ Etsivä keskuspoliisi piirsi Skp:n salaisesta organisaatiosta yksityiskohtaisimmat verkostokaaviot, joista vuoden 1935 versio on jäänyt elämään sekä propaganda- että tutkimusarkistallisuuteen. Ks. Waltari Mika: Neuvostovakoilun varjossa. Helsingin neuvostolähetystö kiihoitus- ja vakoilutoiminnan keskuksena. Otava. Keuruu 1994 (alkuperäisteos 1942), 34. Salomaa, Markku: Punaupseerit. WSOY. Juva 1992, 234.
- ² Ulla Aatsinki käsittelee tämän teoksen artikkelissaan maanalaisen Skp:n organisaation ja verkostojen hahmottumista paikallistasolla, Suomen Tampereella.
- ³ Kaunismaa, Pekka: Yhdistyselämä ja sosiaalinen pääoma. Ks. myös Ilmonen, Kaj: Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus. Molemmat teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.): Sosiaalinen pääoma ja luottamus. SoPhi 42, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 2000, 21-22, lainaus 121.
- ⁴ Tukholmassa kannattajineen vaikuttanut Otto Wille Kuusinen ehdotti vuonna 1920, että Pietarissa päämajaansa pitänyt Skp lakkautettaisiin puolueena ja Suomeen perustettaisiin uusi, salainen Skp, mihin keskuskomitean enemmistö ei suostunut. Saarela, Tauno: Suomalaisen kommunistin synty 1918-1923. Kansan Sivistystyön Liitto. Tampere 1996, 209-211.
- ⁵ Ilmonen 2000, 25.
- ⁶ Paastela, Jukka: Finnish Communism under Soviet Totalitarianism. Oppositions within the Finnish Communist Party in Soviet Russia 1918-1935. Kikumora publications. Series B:27. Helsinki 2003, 310-313.
- ⁷ Ilmonen 2000, 17.
- ⁸ Kaunismaa 2000, 122-123.
- ⁹ Majander, Mikko: The Soviet View on Social Democracy. Saarela, Tauno – Rentola, Kimmo (eds.) Communism. National & International. Studia Historica 58. SHS. Helsinki 1998, 73-81.
- ¹⁰ Rentola, Kimmo: Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947-1958. Otava. Keuruu 1997, 434-435, 449-450.
- ¹¹ Saarela, Tauno: Tusenmarksedler, millioner af rubler, dollars...FKP's regnskap i 1920'erna. Rentola, Kimmo: Ikke blot for et par rublers skyld. Hovedtraek af Finlands kommunistiske Partis finansielle forbindelser med Moskva 1930-1990. Thing, Morten (Red.): Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990. Forum. Kobenhavn 2001, 206-218, 221.
- ¹² Saarela, Tauno: Kommunistinen internationaali ja suomalainen kommunismi 1919-1935. Lebedeva, Natalia, Rentola, Kimmo ja Saarela, Tauno (toim.): "Kallis toveri Stalin!" Komintern ja Suomi. Edita. Helsinki 2002, 21.
- ¹³ Hakalehto, Ilkka: Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918-1928. WSOY. Porvoo 1966, 18-27. Saarela 1996, 318-319.
- ¹⁴ Skp:n 1920-luvun jäsenmäärä oli huipussaan (1951) vuonna 1927 ja 1930-luvulla vuonna 1932 (2180). Saarela 2002, 24. Rentola, Kimmo: Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937-1945. WSOY. Juva 1994, 80.
- ¹⁵ Saarela 2002, 40-45.
- ¹⁶ Saarela 2002, 51-52 sekä samassa "Kallis toveri Stalin!" -kirjassa prosessista julkaistut Kominternin dokumentit, 327-328, 342-344.
- ¹⁷ Tukholman poliisi sai haltuunsa Mannerin matkalaukun, joka oli täynnä puolueen asiakirjoja. Tapaus johti pidätyksiin Suomessa sekä Mannerin arvovallan kyseenalaistamiseen puoluejohtajana. Paastela, Jukka ja Rautkallio, Hannu: Hanna Malmin ja Kullervo Mannerin elämä ja toiminta. Paastela, Jukka ja Rautkallio, Hannu (toim.): Rakas kallis toveri. Kullervo Mannerin ja Hanna Malmin kirjeenvaihtoa 1932-1933. WSOY. Juva 1997, 33.
- ¹⁸ Hakalehto 1966, 27-28.
- ¹⁹ Esimerkiksi ryhmä opiskelemaan komennettuja ylitti rajan veneellä syksyllä 1931. Kun luvattu vastaanottaja ei koskaan saapunut, puoluetunnuksella varustettu ryhmä päätyi Leningradiin vankilaan ja tiukkoihin kuulusteluihin, koska kukaan ei suostunut kertomaan henkilöllisyyttään. Ragnar Frimanin Selostus, Moskovassa 10.11.1931. 531/1/195: 90-93, RGASPI, Moskova.
- ²⁰ Väänänen, Marko: Laiton rajaliikenne Karjalan kannaksella 1928-1933. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, humanistinen tiedekunta 2000, 81-118.
- ²¹ Kivi, Jaakko: Elämää yössä. Työväenliikkeen veteraani muistelee. Sanan tie. Tampere 1975, 80-88.
- ²² Kääntein kuvaa parhaiten venäläisiä arkistodokumenteja laajasti kommentoiva teos Chase, William J.: Enemies within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939. Annals of Communism. Yale University Press. London 2001.
- ²³ V. I. Lenin: Nuorisoliiton tehtävät. Teokset 31. osa. Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike. Moskova 1962, 269.
- ²⁴ Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (bolshevikkien) historia. Lyhyt oppikurssi. Karjalais-su-

malaisen SNT:n valtion kustannusliike. Petroskoi 1949, 128. Lukua dialektisesta ja historiallisesta materialismista väitetään Stalinin kirjoittamaksi. Spriano, Paolo: Stalin and The European Communists. Verso. London 1985, 80.

- ²⁵ Saarela 1996, 201-203.
- ²⁶ Suomalaisopiskelijoiden määrä 1922-1935 vaihteli 95:n ja 173:n välillä. Vuosittain (1925-1935) valmistuneita oli huomattavasti vähemmän, enimmillään 48 vuona 1926 ja aallonpohjassa 1933 vain 13. Otsikoimatton yhteenvedo 28.11.1935. 529/1/703: 79-81. RGASPI.
- ²⁷ Für Agit-prop-kollegium. Die legale Bildungsarbeit des Finnischen Verbandes. 533/10/3098: 6-8. RGASPI.
- ²⁸ Kaikki Taivaista koskeva, ellei toisin mainita: Tauno Taivaisen kuulustelupöytäkirja Valpon pääosastolla 29.11.1938-26.1.1939, I nide. Taivaisen henkilömappi 2533, Ek-Valpo I, Kansallisarkisto.
- ²⁹ Opiskelijavalinnasta paikallistasolla katso Ulla Aatsingin artikkeli tässä kirjassa.
- ³⁰ Olen kerännyt tilastollista tietoa Lenin-koululaisista RGASPI:n (lähinnä 531/1/194-206), Kansallisarkiston etsivän keskuspoliisin (Ek-Valpo I, amp 179 ja henkilömappit) sekä Skp:n kaaderijaoston kokouelmista Kansan Arkistossa.
- ³¹ Halventavalla nimityksellä tarkoitettiin Skp-leirissä sekä etsivän keskuspoliisin työntekijöitä että heidän kanssa yhteistyöhön ryhtyneitä ilmiantajia. Sanana ohrana periytyy tsaarinajan salaiselta poliisilta ja tarkoittaa venäjän kielessä suojelua.
- ³² Hauhian rooli suojelupoliisin tiedottajana Skp:n huipun tuntumassa 1950-luvun puolivälistä alkaen selvisi vasta Rentolan tutkimuksesta 1997. Rentola 1997, 432-444.
- ³³ Tuominen muistelee itse suorittaneensa molemmat kurssit samana lukuvuonna: "Kuusisen esityksestä – tietenkin – oli sovittu johtajiston kanssa, että kohdaltani puuttuvan yliopistouran korvaksi vankilaopiskelu ja muu kokemus..." Tuominen, Arvo: Kremlin kellot. Muistelmia vuosilta 1933-1939. Tammi. Helsinki 1957, 57.
- ³⁴ Esim. Tucker, Robert C.: Stalin in Power. The Revolution from Above, 1928-1941. W.W. Norton & Company. New York 1990, 271-302.
- ³⁵ Resolutsija sobranija studentov i sotrudnikov sektora "P" ot 21.1. 1935g. 531/1/205: 2, RGASPI.
- ³⁶ Ruotsalainen lehtimies referoi kohutapauksen heti tuoreeltaan kirjaansa, joka julkaistiin postuumisti vuonna 1942. Sjöberg, Valentin: Skuggan över Norden. Söderström & co. Stockholm 1942, 150-155.
- ³⁷ Kurssitoveri Elli Parkkarin (os. Kumpulainen, Lenin-koulussa "Anna Lauren") muistelmissa Tuominen sekä valitsi opintohaluttoman ("...kuljeskeli missä sattui ja ryyppäili...") Taivaisen kouluun että suositti häntä keskeiseen tehtävään maanalaisessa työssä. Reiman, Pirjo-Riitta (toim.): Paremman huomisen puolesta. Elli Parkkari muistelee. Kansan Sivistystyön Liitto. Helsinki 1993, 61-62.
- ³⁸ Selustus menneisyydestäni. Väinö Kälviäinen Kotkassa 15.8.1945. 1B Skp kaaderijaos Amp I, Kansan Arkisto.
- ³⁹ Selustus menneisyydestäni. Väinö Kälviäinen Kotkassa 15.8.1945. 1B Skp kaaderijaos Amp I, Kansan Arkisto.
- ⁴⁰ Pääosaston ilmoitus 26.10.1935, Kaarlo Löfving. Koskee Moskovassa Leninkoulussa 5.8. alkaneita ja lokakuussa 1935 päättyneitä puoluekursseja. Adi Käräjämiehen kertomus Haminassa ja Helsingissä lokakuun 12.- 26. p:nä 1935. Tässä ei vielä mainita nimiä mutta kuvaillaan henkilöt tarkkaan. Ek:n omien selvitysten jälkeen Kälviäinen kävi katsomassa 16.11. muutamia tarjottuja valokuvia, ja kaikki tunnistetut pantiin tarkkailuun pääosaston kiertokirjeellä nro 7096, 26.11.1935. Ek-Valpo I, amp 179, Kansallisarkisto.
- ⁴¹ Ek pääosaston kiertokirje nro 784, 5.2.1935. Ek-Valpo I, amp 179. Kansallisarkisto. Aaltosen palon saalis kehoitettiin pitämään salassa Skp:ltä.
- ⁴² Rentola, Kimmo: Punaisen Valpon synty. Simola, Matti ja Sirvio, Tuulia (toim.): Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. Gummerus. Jyväskylä 1999, 45-68.
- ⁴³ Rentola 1997, 437-438.
- ⁴⁴ Rentola 1994, 39-74. Ks. myös kokonaisuudessaan Inkeri Lehtisen mallikelpoinen kirje 18.9.1937, jossa hän irtisanoutuu isästään J. K. Lehtisestä. Lebedeva, Rentola & Saarela (toim.) 2002, 352-354.
- ⁴⁵ Rentola 1994, 86-88, 95-96.
- ⁴⁶ Skp:n 1920-luvun maanalaisen työn keskushahmo Jaakko Kivi oli helpottunut päästessään viisivuotisen piileskelyn jälkeen vankilaan: "...olisi elämä monien vuosien jännityksen jälkeen tuntunut ihanalta. Edessäni ei enää ollut takaa-ajetun osa." Kivi 1975, 88. Elli Parkkari tiesi "pari sellaista-kin tapaus, että maanalaiseen työhön lähetetyt miehet oli pakko parin viikon jälkeen lähettää takaisin Neuvostoliittoon, kun hermot ei kestäneet". Reiman (toim.) 1993, 61.
- ⁴⁷ Esim. "Kyöstin" lisäalusistuksen organisaatiotyöstä Skp:n keskuskomitean täysistunnossa 8.-24.7.1932. 516/2/3, RGASPI. Mikrofilmatuna 1B Skp F6, mf 78, Kansan Arkisto.
- ⁴⁸ Björne, Lars: "...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan..." Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oi-

- keudenkäynneistä vuosina 1918-1939. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 117. Vammala 1977, 41 (lakisitaatti), 52, 62, 72.
- ⁴⁹ Savolainen, Hanna: Tuomittu elämään. Poliittiset naisvangit Hämeenlinnan kuritushuone- ja keskusvankilayhteisössä 1924-1939. Suomen historian pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta 2000. Verkkojulkaisuna: <http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/f/hsavolainen.pdf>.
- ⁵⁰ Savolainen 2000, 12-13.
- ⁵¹ Tammisaaressa istui ennen Rasin juttua vain 80 poliittista vankia. Vuonna 1931 lukumäärä oli, Hämeenlinna mukaan lukien, kohonnut noin 600 vankiin. Ek:n pääosaston tiedonanto N:o 258, 12.8.1932. Ek-Valpo I, XVIII B2 Tammisaaren pakkotyölaitos, kansio 399, 4. Kirjeenvaihtoa yms. Kansallisarkisto.
- ⁵² Pöytäkirja keskustelusta maisteri Laaksosen (Tammisaaren vankien opettaja, JK) kanssa. Kertomus Tammisaaren pakkotyölaitoksessa marraskuun 9.-11. päivänä toimitetusta tarkastuksesta, Kasvatustarkastaja Paavo Mustala ja varatuomari Aarne Rinne, 5.12.1931. Ek-Valpo I, XVIII B2 Tammisaaren pakkotyölaitos, kansio 399, 4. Kirjeenvaihtoa yms. Kansallisarkisto.
- ⁵³ Erityisesti Peltonen, Ulla-Maija (toim.): Naisia turvasäilössä. Art house. Porvoo 1989. Tutkimuksesta ks. Savolainen 2000, 74-93.
- ⁵⁴ Tammisaaren pääneuvoston henkilöarviot Lenin-kouluun pyrkijöistä. 531/1/200:1-8, RGASPI.
- ⁵⁵ Savolainen 2000, 83-85.
- ⁵⁶ Rusko Sihvosen Matkakertomus, 1.-2.6.1934. Ek-Valpo I, XVIII B2 Tammisaaren pakkotyölaitos, kansio 399, 4. Kirjeenvaihtoa yms. Kansallisarkisto.
- ⁵⁷ Tammisaaren vankilassa ilmestyi samanniminen poliittisten vankien lehti.
- ⁵⁸ Rentola 1994, 191-194.
- ⁵⁹ Rentola 1994, 194.
- ⁶⁰ Urho Kaleva Kekkonen pyrki tällä tunnuksella presidentiksi vuonna 1978.
- ⁶¹ Tämän totesi lyhyesti jo Upton aikanaan, mutta Rentola on sittemmin tukenut huomiota väitöskirjassaan. Upton, Anthony F: Kommunismi Suomessa. Kirjayhtymä. Rauma 1970, 136.
- ⁶² Rentola 1994, 465 (sitaatti), 489.
- ⁶³ Rentola 1994, 73.
- ⁶⁴ Ilmonen 2000, 29, 34.
- ⁶⁵ Jarmo Peltola puhuu vuoden 1948 jälkeen Aimo "Aaltosen organisaatiosta", johon kuului organisaatio-osasto sekä kaaderiosasto ja -jaos. Kaikki työntekijät olivat neuvostokoulutettuja. Peltola, Jarmo: "Ilmiintajat ja puolueen vastaiset". SKP ja puoluekurit vuosina 1944-1948. Suomen historian pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto, humanistinen tiedekunta 1992, 29. Puolue-elämäkertoista ks. Kaihovaara, Pirjo: Missä paikkasi, tiedätkö sen? Elämäkertojen tarjoamia kuvia liittymisestä kommunistiseen puolueeseen. Saarela, Tauno et al. (toim.): Aave vai haave. Väki Voimakas 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Saarijärvi 1998.
- ⁶⁶ Krekola, Joni: Oppia idästä – suomalaisten kommunistien koulutus Neuvostoliitossa. Selovuori, Jorma (toim.):...vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Osmo Jussilan juhla kirjja. WSOY. Porvoo 1998, 430-432.
- ⁶⁷ Peltola 1992, 104-110.
- ⁶⁸ Esimerkiksi Wilhelm Pieck oli lyhyen jakson Lenin-koulun rehtorina 1932-1933. Oppilasta tunnetuimpia lienevät itekin vaihetta muistellut kenraali Heinz Hoffman (Mannheim, Madrid, Moskau. Erlebtes aus Jahrzehnten. Militärverlag der DDR, 1982) sekä Stasin päällikkönä 1950-luvun lopulta 1980-luvulle toiminut Erich Mielke. Herlemann, Beatrix: Der deutschsprachige Bereich an den Kaderschulen der Kommunistische Internationale. IWK, Juni 1982, Heft 2, 222.
- ⁶⁹ Fitzpatrick, Sheila: Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934. Cambridge University Press. London 1979, 234-254. Kotkin, Stephen: Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilisation. University of California Press. Berkeley 1997, 2-6.
- ⁷⁰ Leppänen, Veli-Pekka: Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964-1970. Edita. Helsinki 1999, 139-142.
- ⁷¹ Rentola 1997, 341.
- ⁷² Kangaspuro, Markku: Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset puolaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920-1939. Bibliotheca historica 60. SHS. Helsinki 2000, 309-329.
- ⁷³ Kivinen, Markku: Sosiologia ja Venäjä. Tammi. Hämeenlinna 1998, 220-225, lainaus 225.
- ⁷⁴ Rajala, Panu – Rautkallio, Hannu: Petturin testamentti. Arvo Poika Tuomisen todellinen elämä. WSOY. Porvoo 1994.

Suhteilla puolueeseen

Tampereen seudun kommunistien kontaktit vuosina 1918-1944

Suomen Kommunistinen Puolue järjestäytyi Moskovassa syksyllä 1918. Puolueesta muodostui hierarkinen, keskitetty organisaatio. Periaatteellinen valta kuului jäsenistön edustamalle puoluekokoukselle, mutta todellisuudessa puolueen linjaa valvoi keskuskomitea. Kontrolli kulki ylhäältä alaspäin. Päätösten toteutus oli puolestaan vastuullisten puolueoimijoiden ja jäsenistön harteilla. Malli näytti toimivalta paperilla – mutta ei kentällä.

SKP oli tavoitteidensa takia laitton puolue Suomessa, mikä aiheutti puolueen kannalta ristiriitaisen jaon: puolueen johto eli, oli ja toimi julkisesti Neuvostoliitossa, mutta jäsenistö joutui toimimaan salaa ja kiinnijoutumisen pelossa Suomessa. Tauno Saarela, joka on tutkinut kokonaisuudessaan niin julkista kuin maanalaistakin SDP:sta vasemmalle suuntautunutta työväenliikettä vuoteen 1923 asti, toteaa toiminnan jakautumisen vaikutuksesta sekä Suomen Sosialistiseen Työväenpuolueeseen (SSTP) että SKP:een seuraavaa: ”Suomalainen kommunismi oli liike, jossa puhe ja toiminta eriytyivät. Syynä siihen oli ennen muuta liikkeen rakenne: kun suomalainen kommunismi piti majapaikkaansa sekä Suomessa että Neuvosto-Venäjällä, yleisten periaatteiden ja käytännön poliittisen toiminnan välille syntyi kuilu”.¹

Teorian ja käytännön yhteen sovittaminen eivät olleet hankalia ainoastaan pitkän välimatkan vaan myös erilaisten olosuhteiden vuoksi. Ensinnäkin, osallistuminen SKP:n toimintaan Suomessa merkitsi jäsenelle aina uhkaa joutua pidätetyksi. Toiseksi, eduskunnan säätämät lait ja uudistukset muuttivat suomalaista yhteiskuntaa sitten vuosien 1917-18, osin jopa työläisten etujen mukaisesti. Kuten Saarela toteaa, jäsenien tietoisuus toiminnan päämääristä ja menetelmistä ei välttämättä ollut samalla tasolla tai samansuuntainen kuin puoluejohdon.²

SKP:lla oli sekä organisaation että verkoston piirteitä sen toimiessa Suomessa. Organisaatioksi sen voi määrittellä hierarkisen puolue-elinten muodostaman

kokonaisuuden sekä tietoisien ja tarkoituksenmukaisen tehtävänasettelun (sosialistinen yhteiskunta) perusteella. Verkostomaisuus, kun verkosto määritellään usean toimijan monimutkaiseksi, hajautetuksi järjestelmäksi, tuli esille puolueorganisaation rakentamistyössä. Kommunistien laitton toiminta kiinnosti Suomen viranomaisia, joten vaarana oli se, että organisaatioon soluttautuisi toimintaa tahallaan vahingoittavia aineksia. Niinpä luotettavien, ”tietoisten” ja maanalaiseen toimintaan sitoutuvien työväenliikkeen jäsenten rekrytointi oli yksi SKP:n tärkeimmistä tehtävistä Suomessa koko maanalaisuuden ajan.

Rekrytointi perustui suosituksille, joita jo toiminnassa mukana olleet maanalaisia kontakteja ja suhteita luoneet jäsenet antoivat. SKP:n tavoitteiden takia yhteydenpito ei rajoittunut pelkästään maanalaisiin toimijoihin vaan ulotui myös työväenliikkeen julkisiin järjestöihin, kuten SSTP:een, ammattiyhdistysliikkeeseen, Työväen Urheiluliittoon, osuusliikkeeseen ja sosialidemokraattisiin järjestöihin. SKP:n toiminnan edellytyksenä oli luotettava, joustava ja monimuotoinen suhdeverkosto.

Artikkelissani pyrin rakentamaan kuvan SKP:n 1920- ja 1930-luvuilla Suomessa toimineen maanalaisen verkoston muotoutumisesta, lähtökohdista ja perusteista. Pohdin verkoston sisäisiä suhteita: Kuka pääsi mukaan, keistä tuli verkoston keskeisiä toimijoita ja miksi? Kurkistan myös sotien jälkeiseen aikaan, eli siihen, millainen merkitys maanalaisella verkostolla oli vasemmiston julkisessa toiminnassa syksyllä 1944. Tarkastelen kommunistien verkostoitumista paikallistasolla, Tampereen seudun kommunistien näkökulmasta, huomioiden yhteiskunnallisten ja paikallisten muutosten sekä kansainvälisen kommunistisen liikkeen vaikutukset maanalaisten yhteyksien luomisessa.

SKP:n organisaatio ja sen tamperelainen sovellus

SKP:n organisaation rakentaminen ja vakiintuminen Suomessa kesti liki kaksi vuotta. Syitä tähän oli useita. Ensinnäkin poliittiseen toimintaan halukas työväestö suuntasi aktiivisuutensa vanhan tavan mukaan julkiseen työväenliikkeeseen. Toiseksi kansalaissota seurauksineen loi pelkoa, joka jähmetti työväestön toimettomiksi useilla paikkakunnilla. Kolmanneksi punapakolaisten ja kom-

munistien yhtäältä Tukholmassa ja toisaalta Pietarissa majailevat johtohenkilöt eivät pystyneet sopimaan salaisen toiminnan yhteisistä suuntaviivoista, jolloin Suomessa olevien kommunistien oli vaikea hahmottaa puolueen hierarkia, organisaatiomalli ja johtoryhmä.³

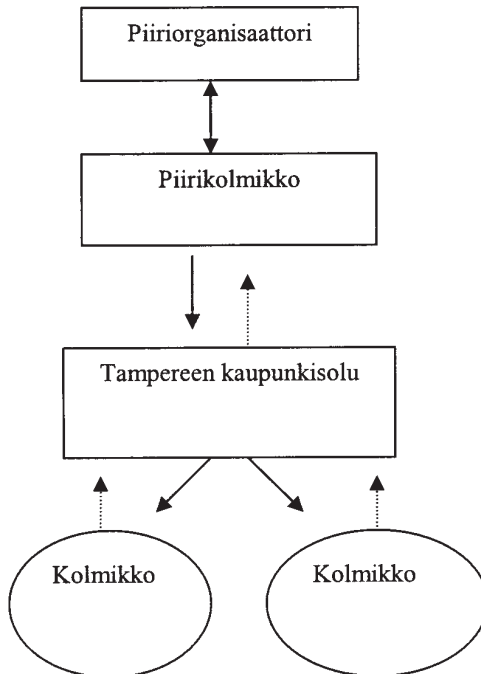
Tampereen seudulla työväestön julkinen toiminta käynnistyi monella tasolla heti syksyllä 1918. Työväenopiston järjestämät keskustelutilaisuudet keräsivät kymmeniä, jopa satoja tamperelaisia vaihtamaan kokemuksia ja näkemyksiä tapahtuneesta, poliittisista valinnoista ja työväenliikkeen tulevaisuudesta. Myös puoluetason toiminta virisi joulukuussa 1918 järjestettyjen kunnallisvaalien ja erityisesti kevään 1919 eduskuntavaalien myötä. Tampereen työväestö äänesti SDP:n kaupungin suurimmaksi puolueeksi molemmissa vaaleissa. Kansalaissota oli koetellut Tampereen työväestöä kovalla kädellä, mutta siitä mahdollisesti jäänyt arkuus hautautui toiveikkuuteen ja uskoon vaikuttava osallistumalla.⁴ Toisaalta kokemukset ohjasivat työväestöä myös vastarintaan, mikä näkyi Tampereen seudun maanalaisen organisaation varhaisena vakiintumisena⁵ ja toiminnan jatkuvuutena.

Alkuun puolueyhteys merkitsi henkilökohtaista kontaktia SKP:n johtohenkilöihin eli puolueen perustajajäseniin. Vuosina 1918-1919 aloitteentekijöinä olivat Tukholmaan ja Neuvosto-Venäjälle paenneet punaiset, jotka ottivat yhteyttä vallankumoukselle lojaaleiksi tietämiinsä suomalaisiin. Näiden tehtävä oli puolestaan laajentaa organisaatiota Suomessa eli luoda luottamuksellinen suhde paikallisiin vallankumouksellisiin. Näin muodostuivat ensimmäiset puolueyhteydet. Puolueorganisaation vakiintumisen myötä yhteyshenkilöiden vastuu ja työtehtävät vaihtelivat sen mukaan, millä tasolla he puolueorganisaatiossa olivat. Yhteyshenkilöiden perustehtävä oli välittää tietoa SKP:n toiminnasta, tavoitteista ja saavutuksista puoluejohdon ja puolueorganisaatioiden välillä. Käytännössä se oli ohjeiden, tiedotteiden, lehtien ja kirjallisuuden vastaanottamista ja edelleen jakamista paikalliselle organisaatiolle sekä raportointia toiminnasta ylemmille puolue-elimille. Myös etappi- ja majoitusasiat sekä koulutettavien värväminen olivat yhteyshenkilöiden vastuulla.⁶

Keväällä 1919 luodussa Tukholman mallissa suositettiin kolmikkopohjaista⁷ järjestäytymistä ja aseellista toimintaa punakaarteineen. Pietarin suomalaiset korostivat puolestaan pienten ryhmien harjoittamaa tiedottamista, eli kommu-

nististen lehtisten ja kirjallisuuden levittämistä sekä ajankohtaisten kysymysten esilletuomista. He olivat huomanneet, että vaihtoehdoisen ja SDP-kriittisen keskustelun ylläpitäminen palveli parhaiten puolueen tavoitteita. Syystalvesta 1919 alkaen Suomeen saapui useita johtavia kommunisteja niin Tukholmasta kuin Pietaristakin tarkoituksenaan rakentaa löyhien yhteyksien sijaan toimiva maanalainen organisaatio. Tampereelle vakiintui järjestelmä, jonka perusyksikkö oli kolmen jäsen muodostama kolmikko. Kolmikoilla oli edustajansa kaupunkisolussa ja hierarkiassa ylimpänä oli piirikomitea. Koko alueen puoluetoiminnan moottori, tiedonvälittäjä ja toiminnan järjestelijä oli piiriorganisaattori, joka samalla edusti puolueen mielipidettä. Tampereen seudulla maanalaista organisaatiota alettiin rakentaa jo vuonna 1920, mutta sen hierarkia ja toimintatapa vakiintuivat 1924-1925, juuri ennen seuraavaa organisaatiomuutosta.⁸

Kuvio 1. SKP:n organisaatio Tampereella 1920–1925.



Kevään 1918 taisteluverit

SKP:n alkuaikoina tärkeimmäksi kriteeriksi yhteistyökumppania ja jäseniä valittaessa nousi aiempi toiminta työväenliikkeessä. Mikäli henkilö oli osoittautunut vanhan työväenliikkeen puolue-, nuoriso-, nais- tai ay-toiminnassa asianosaavaksi ja luotettavaksi, laskettiin se meriitiksi. Tärkeämpää oli kuitenkin se, miten jäsen ehdokas oli toiminut vuosina 1917-1918 ja miten hän suhtautui tapahtumiin jälkikäteen. Paikallisen toiminnan käynnistymisen ehtona oli, että ensimmäisillä ns. avainkommunisteilla tuli olla yhteydet SKP:n perustajiin. Tampereen kohdalla tämä ei ollut ongelma, olihan kaupunki ollut yksi Punaisen Suomen keskuksista. SKP:n perustamiskokouksessa Moskovassa oli useita Tampereella talvella 1918 vaikuttaneita henkilöitä, joista myöhemmän toiminnan kannalta tärkeimpiä olivat Eino ja Jukka Rahja, Kustaa Evä, Aura Kiiskinen ja Hanna Malm. He kaikki olivat jossain vaiheessa SKP:n keskuskomitean jäseniä. Kustaa Evä, Rahjan veljekset ja Aura Kiiskinen olivat mukana jo ensimmäisessä kokoonpanossa, kun taas Hanna Malm valittiin jäseneksi vasta elokuussa 1921, jolloin osa alkuperäisistä jäsenistä, mm. Kustaa Evä, jäi pois.⁹

Kontaktit Tampereeseen ja tamperelaisiin vallankumouksellisiin olivat sekä henkilökohtaisia että sodan mukanaan tuomia. Jälkimmäistä suuntaa edustivat Rahjan veljekset, jotka tulivat Tampereella tunnetuiksi huhtikuussa 1918 käytyjen ratkaisutaistelujen yhteydessä. Sodan aikana Rahjan veljeksillä oli mahdollisuus tutustua Tampereen työväestöön, mikä mahdollisesti myöhemmin vaikutti käsitykseen Tampereesta mahdollisena kommunismille otollisena paikkakuntana. Aura Kiiskisen Tampere-kontaktien pohjana oli vuosien kokemus paikallisesta järjestötyöstä. Hän oli ollut mukana mm. Tampereen Työväen Paikallisjärjestön toiminnassa ennen kansalaissotaa. Myös K.M. Evä oli tamperelainen. Hän oli työskennellyt 1910-luvulla mm. vakuutusyhtiö Turvassa, jonka konttori sijaitsi Tampereella, sekä Kansan Lehden toimituksessa, ja kuului talvella 1918 Tampereen punaiseen yleisesikuntaan. Hanna Malmin yhteydet liittyivät Kansan Lehteen, sillä hän oli yksi Kansan Lehden toimittajista talvella 1918.¹⁰ Näillä henkilöillä oli luonnollisesti hyvää taustatietoa siitä, kenen puoleen Tampereella saattoi kääntyä kommunistisen organisaation rakentamiskysymyksessä.

Kimmo Rentolan mukaan SKP:n perustajasukupolvea, ns. Marraskuun sosialisteja, yhdisti jaettu kokemus 1900-luvun alun yhteiskunnallisesta liikehinnästä Suomessa ja samansuuntainen näkemys liikehinnän poliittisesta ja kansallisesta merkityksestä.¹¹ Tamperelaisista tähän kohorttiin voidaan lukea SKP:n ensimmäiset, paikalliset yhteyshenkilöt ja sanantuoijat Matilda ”Tintti” Kaihosalo ja Fanny Kuitunen.

Frenckellin tehtaan työmiehen tytär Matilda Kaihosalo (s. 1885) oli ollut näkyvästi mukana valtakunnallisessa työväenliikkeessä huhtikuusta 1906 alkaen, jolloin hän osallistui Paperiteollisuustyöväen liiton perustamiskokoukseen ja tuli valituksi liiton ensimmäiseen liittotoimikuntaan. Ammattiyhdistystoiminnan lisäksi Kaihosalo oli mukana myös nais- ja nuorisotoiminnassa ja tuli aktiivisuutensa myötä tunnetuksi työväenasian puolestapuhujana Tampereella. Niinpä Kaihosalo toimi Tampereen vallankumouksellisen keskusneuvoston jäsenenä talvella 1917-1918. Myöhemmin keväällä Kaihosalon tie kulki Kansan Lehden toimitukseen Hanna Malmin ja Arvo Tuomisen työtoveriksi. Malmin lisäksi Kaihosalolla oli muitakin yhteyksiä vallankumoukselliseen työväenliikkeeseen; hän tunsikin henkilökohtaisesti Kustaa Evän, joka oli johtanut samaista vakuutusyhtiötä, jonka konttorissa Kaihosalo työskenteli sotaa edeltävinä vuosina. Syksystä 1918 lähtien, vapauduttuaan vankilasta, Matilda Kaihosalo oli SKP:n ääni Tampereella. Hän osallistui useisiin julkisiin keskustelutilaisuuksiin nostaten esille vallankumouksellisen työväenliikkeen kokemukset ja tulevaisuuden Suomessa ja Neuvosto-Venäjällä.¹²

Fanny Kuitunen (s. 1884) joutui jo neljän vanhana huutolaislapsiksi isänsä kuoltua. Synnyinpaikkakunnaltaan Kangasniemeltä hänen matkansa johdatti Mikkeliin ja sieltä vuosisadan vaihteessa Tampereelle palvelustyöhön. Tampereella Kuitunen osallistui alkuun työväenyhdistyksen teatteritoimintaan ja suoritti sitten kesken jääneen kansakoulun loppuun iltakoulussa. Suurlakko-vuotena hän kiinnostui ammattiyhdistystoiminnasta. Kuitunen edusti Silittäjäin ammattiosastoa ja naistyöläisiä Tampereen suurlakkokomiteassa vuonna 1906. Vuonna 1907 hän liittyi Palvelijain ammattiosastoon hoitaen erilaisia luottamustoimia osastossa seuraavat 20 vuotta. Ammatillisesta järjestäytymisestä huolimatta Kuitunen toimi itsenäisenä yrittäjänä suurimman osan työvuosisaanaan. Hänellä oli oma silitysliike Satakunnakadulla.¹³

Vuosina 1917 ja 1918 Kuitunen oli aktiivisesti mukana työväen neuvoston toiminnassa. Keväällä 1917 hän osallistui yhdessä Matilda Kaihosalon, Aura Kiiskisen ja kahden muun naisen kanssa tsaarin hallinnon painoasiamiehen vangitsemiseen. Talvella 1918 Kuitunen toimi työttömyysavustusten jakajana Punaisen Tampereen hallinnossa. Tampereen piirityksen aikana hän auttoi kapinallisia piiloutumaan ja myöhemmin pakenemaan Ruotsiin. Kansalaissodan jälkeen Kuitunen oli mukana punaisten vankien avustustyössä. Selkeän poliittisen valinnan hän teki viimeistään keväällä 1919 majoittaessaan Pietarista Tampereelle tulleen SKP:n työntekijän Aino Pesosen luokseen.¹⁴

Kuitusella oli luottamukselliset suhteet myös Hanna Malmiin. Kuitusen omien sanojen mukaan Malm lähetti hänelle loka-marraskuussa 1918 kirjeen pyytäen mahdollisuutta tavata Kuitunen Helsingissä. Kuitusen mukaan tapaaminen järjestyi Miina Sillanpään asunnolla, mutta sitä, mistä ystävykset puhuivat, Kuitunen ei muistelmissaan kerro. Myös se, ajoittuiko tapaaminen syksyyn 1918, on epäselvää. Todennäköisesti ystävykset tapasivat vuotta myöhemmin eli marras-joulukuussa 1919, ajankohtana, jolloin Malm todistettavasti saapui Suomeen järjestelemään SKP:n asioita. Ilmeisesti Malm neuvotteli Kuitusen kanssa SKP:n yhteyksistä ja muista järjestelyistä, sillä talvella 1920 Kuitunen tarjosi majoitusta mm. J.H. Lumivuokolle ja Suomen puolen pääorganisaattorille, Severi Laineelle eli Iso-Kallelle.

Majoittajan rooli lankesi tamperelaisista luontevimmin Kuituselle, sillä hän onnistui peittelemään vierailut omistamansa silitysliikkeen varjolla. Etsivän Keskuspoliisin tiedustelijat eivät voineet päätellä, oliko liikkeeseen astunut henkilö asiakas vai maanalaisen organisaation työntekijä, varsinkin, jos henkilö oli ennestään tuntematon. Hanna Malmin, joka vieraili puolueasioissa Tampereella helluntaina 1921 ja majoittui Kuitusen luona, EK kuitenkin tunsu. Kuitunen joutui epäiltyjen listalle, mutta hän onnistui toimimaan SKP:n yhteytenä aina vuoteen 1928 asti, jolloin viranomaiset pidättivät hänet maanpetoksellisesta työstä syytettynä.¹⁵

Apunaan Kuitusella ja Kaihosalolla olivat nuoremman sukupolven¹⁶ edustajat Kosti Salonen (s. 1892) ja Urho Alander (s. 1890). Heistä kumpikaan ei ollut pitkäaikainen vaikuttaja Tampereella: Salonen muutti Pohjois-Suomeen vuonna 1920 ja Alander kuoli vuonna 1922. Kosti Salosen yhteydet SKP:een muodos-

tuivat Kansan Lehden kautta, jossa hän työskenteli vuoteen 1919 asti. Talvella 1917-1918 hän toimi Kaihosalon kanssa Tampereen vallankumouksellisessa keskusneuvostossa. Salonen sai järjestellä SKP:n asioita Tampereella kaikessa rauhassa, sillä häntä pidettiin mm. nuorisoliittolaisten keskuudessa revisionistina. Sen sijaan Alanderia, joka syksyllä 1920 oli SSTP:n ensimmäinen työntekijä Pohjois-Hämeessä, nuoret kunnioittivat ja kuuntelivat, mistä hyvästä hän sai lisänimen kommunistipappi. Hän jakoi jo syksyllä 1919 maanalaista kirjallisuutta tamperelaisille kommunistinuorille.¹⁷

Vallankumouksellisten suhteiden uusintaminen

Ensimmäiset tiedot SKP:n organisaation iduista ajoittuvat talveen 1919. Tuolloin Pispalassa yritettiin luoda maanalaisia kolmikoita. Vastuuhenkilönä toimi paikallisen osuuskaupan hoitaja Aarni apurinaan nuorukainen nimeltä Kalle Lehtinen (s. 1897). He saivat värvätyksi mukaan Jalmari Rasin (s. 1893), joka oli ulkopaikkakuntalainen, mutta jolla oli sukunsa kautta yhteydet tamperelaiseen ammattiyhdistysmieheen, rautatietyöläiseen Kustaa Kuloon (s. 1887). Kolmikko-periaate viittaa siihen, että Aarni olisi saanut ohjeet SKP:n Tukholman johdolta. Toisaalta Kalle Lehtisellä oli kontaktit Pietarin johtoon. Hän oli tutustunut Jukka Rahjaan jo 10-vuotiaana v. 1907. Vuodenvaihteessa 1919-1920 Lehtinen matkusti Rahjan suosituksesta Neuvosto-Venäjälle, ilmeisesti puoluekoulutukseen, palaten vuonna 1920 SKP:n toimitsijaksi Tampereelle. Hänet kuitenkin syrjäytettiin toiminnasta, sillä syksyllä 1920 Tampereella toimi laaja salainen organisaatio, johon Lehtistä ei enää otettu mukaan. Organisaatiomuutoksen taustalla oli Pietarista Tampereelle talvella 1920 puolueverkostoa rakentamaan lähetetty J.H.Lumivuokko. Hän oli solminut yhteydet Kuituseen, Kaihosaloon ja Alanderiin, jotka muodostivat SKP:n paikallisen ytimen.¹⁸

Tampere oli otollista maaperää kommunistien toiminnalle. Vallankumouksellisuudella oli juurensa edellisessä yhteiskunnallisessa murroksessa: vuonna 1906 Tampereella oli perustettu punakaarti ja käyty Lapinniemen puuvillatehtaan lakko Pellavatehtaan työläisten ja Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön tukemana – kumpikin asioita, joita Tampereen Työväen Yhdistys ei julkisesti hyväksynyt. Noina vuosina alkoi kyteä myös kritiikki maltillisia työväenjohta-

jia kohtaan Tampereella.¹⁹ Useimmat SKP:n organisaation perustamisvaiheessa mukana olleista tamperelaisista, kuten Kaihosalo ja Kuitunen, olivat kytköksissä vuosien 1905-06 ja 1917-18 radikalismien aaltoihin. Ensimmäisen aallon aikana he tulivat mukaan toimintaan ja toisen aallon aikana he olivat keskeisiä toimijoita. Mukana oli myös nuoria, kuten Enne, Alander ja Salonen, joille vuodet 1905-1906 olivat vain hämärä muistikuva, mutta jotka olivat täysipainoisesti mukana toisessa aallossa yhdessä vanhassa työväenliikkeessä toimintansa aloittaneiden kanssa.

Maanalainen liike vaati menestyäkseen uskottavuutta. Työväestön kiinnostuksen herättämiseksi SKP:n oli legitimoitava asemansa työväenliikkeen työn jatkajana. Se perustui vanhan työväenliikkeen kokemukselle, mutta myös uuden ajan vallankumouksellisuudelle.²⁰ Kokeneiden vastuunkantajien, kuten Pispalan punakaartin päällikön, eristäjä Aatto Koivusen (s. 1874), vuoden 1905 lakkoliikkeen veteraanien, työmies Mooses Johtaisen (s. 1875) ja kattilaseppä Paul Niemisen (s. 1874) hiljainen tuki illegaalille työlle lisäsi sen uskottavuutta. Myös Koivusen vaimon Hilma ja tyttären Martta (s. 1903) Koivusen osallistuminen SKP:n toimintaan oli myönteinen signaali muille, mahdollisesti empiville jäsenille.²¹

Henkilöt, joilla oli monipuoliset yhteydet julkiseen työväenliikkeeseen Tampereella, edistivät osaltaan verkostoitumista. SKP:n jäsenistö haarautui monella taholla; metallityöntekijä Mauri Lehtoranta, kirvesmies Otto Mikkola (s. 1885) ja puuseppä Väinö Laakso (s. 1900) suuntautuivat ammatti- ja työväenyhdistystoimintaan, sähköasentaja Lauri Myllymäki (s. 1897) ja sekatyömies Matti Keskinen (s. 1886) kunnallispolitiikkaan, tekniikan opiskelija Yrjö Enne (s. 1898), rautatieläinen Kustaa Kulo (s. 1887) sekä puolueityöntekijä Karl Söderström (s. 1895) puoluepolitiikkaan SSTP:n kautta ja Matilda Kaihosalo ja Fanny Kuitunen nais- ja nuorisoliikkeeseen. Mukana oli myös niitä, jotka keskittyivät puhtaasti maanalaiseen työhön, kuten Työväen Musiikkiliiton perustajajäsen Matti Salo.²² Monet edellä mainituista olivat tulleet Tampereelle töihin vuosisadan vaihteessa lähiseuduilta, jopa kauempaakin²³, mutta integroituneet tamperelaiseen työläisyhteisöön järjestötoiminnan kautta. Harvinaista ei myöskään ollut näiden sukupolvien kokemaa sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoisuus lapsuus- ja nuoruusvuosien aikana. Monelle se oli syy olla mukana työväen-, myöhemmin maanalaisen liikkeen toiminnassa.²⁴

Tampereen maanalaisen verkoston rakentamisessa oli oma erikoisuutensa – se pohjautui alkuun naisten työhön ja naisten ylläpitämiin suhteisiin. Selityksinä voidaan pitää kaupungin roolia kansalaissodassa, naisenemmistöä kaupungissa ja sattumaa. Tampere oli ensimmäinen punaisten hallitsema kaupunki, joka antautui. Valkoisten rangaistukset, teloitukset ja vangitsemiset olivat sen mukaisesti laajamittaisia, ja ne kohdistuivat ensisijaisesti miehiin. Näin potentiaalisten miesten vetäminen toimintaan oli alkuun joko mahdotonta tai riskialtista. Tekstiiliteollisuuskaupunki Tampereen väestöstä suurin osa oli naispuolisia työläisiä. He tulivat näkyvästi mukaan työväenliikkeen poliittiseen ja ammatilliseen toimintaan vasta suurlakon aikana, mutta sitäkin näyttävämmin omine ammattiosastoineen, kiintiöineen ja kansanedustajineen.²⁵ Sekä Kaihosalo että Kuitunen saivat järjestöuransa alussa vahvoja vaikutteita naisemansipaatiosta. Heille naisasia oli luonteva osa työväenliikkeen arvoja, mikä näkyi heidän poliittisessa toiminnassaan arkailemattomana osallistumisena päätösten tekemiseen ja toteuttamiseen sekä muiden naisten aktivoimisena. Järjestötyön kautta heille muotoutui vallankumouksellisen toiminnan kannalta käyttökelpoinen suhdeverkosto (Malm, Pesonen, Evä). Sattumaa puolestaan oli se, että juuri nämä aktiiviset naiset säästyivät valkoiselta terrorilta. Vaikka Kaihosalo saikin vankeusrangaistuksen, hän vapautui jo syksyllä 1918.

Nuoret, koulutetut kommunistit

Tunnustellessaan mielialoja SKP:n perustamisen ja merkityksen suhteen vuosina 1919-1920 Kaihosalo ja Kuitunen luottivat ensin vanhan työväenliikkeen kasvatteihin ja Punaisen Suomen rakentajiin. Vasta sitten he ja muut kommunistit siirsivät katseet nuoriin, kansalaissodassa vallankumouksasteensa saaneisiin nuorisoliittolaisiin ja punavankeihin.²⁶

Maanalaisen verkoston rakentamisen toisessa vaiheessa Kuitunen ja Kaihosalo siirtyivät suorittamaan ensimmäisille toimitsijoille kuuluvista tehtävistä ehkä tärkeintä ja kauaskantoisinta, eli hankkimaan sopivia nuoria koulutettaviksi SKP:n tuleviksi työntekijöiksi. Mahdollista ehdokasta saatettiin tarkkaila kuukausiakin: kuunnella hänen mielipiteitään, seurata hänen käyttäytymistä ja selvittää hänen taustojaan. Yksi näistä koulutettavista oli rautatietyöläinen

Gunnar Keltamäki (s. 1895).

Keltamäki oli ollut kansalaissodan aikana punaisten kompaniapäällikkö Tampereella, joutunut vangiksi ja tuomittu kenttäoikeudessa kuolemaan, mutta pelastunut tuomiolta päästyään sairaalaan keväällä 1918. Täällä hän oli tutustunut Aatto Koivusen vaimoon Hilmaan ja tyttäreen Marttaan, jotka toimivat sairaalassa yöhoitajina. Sairaalassa Keltamäki kävi Koivusen Hilman kanssa pitkiä keskusteluja vallankumousrytyksestä, punaisten kohtaloista ja tulevaisuudesta. Vapauduttuaan vankilasta talvella 1920 Keltamäki vieraili usein Koivusilla Pispalassa. Vierailujen ensimmäinen tulos ei suinkaan ollut värväytyminen kommunistisen puolueeseen, vaan Keltamäen ja Koivusten tyttären, Martan, seurustelu.

Kaihosalo ja Kuitunen, jotka vastasivat koulutettavien lähettämisestä Neuvostoliittoon ja Ruotsiin, olivat kuulleet Keltamäestä. Tietoja hänestä oli ehkä tipunut usealtakin taholta. Ensinnäkin puolueyhteyksien kautta, sillä Hilma Koivunen oli mukana SKP:ssa. Toiseksi tuttavien kautta, sillä Koivuset olivat Kuitusen perhetuttuja, kuten myös Kulot; Kustaa Kulo oli ollut Keltamäen työtoveri rautateillä ennen vuotta 1918. Kolmanneksi oli mahdollista, että Kaihosalo oli pannut Keltamäen merkille joissakin työväen keskustelutilaisuuksissa, joissa kumpikin tapasi käydä. Keltamäellä oli punakaartilaisen tausta, hän ei osoittanut katuvansa tekojaan, päin vastoin, ja lisäksi Koivusen perheen arvio hänestä aatteen miehenä oli myönteinen. Niinpä kun Matilda Kaihosalo keväällä 1920 ollessaan iltakävelyllä Keltamäen kanssa tiedusteli tältä tulevaisuuden suunnitelmia, saattoi hän olla tyytyväinen, kun Keltamäki ilmaisi halunsa jatkaa valankumouksellista toimintaa. Kaihosalolla oli tämän varalle valmis suunnitelma – Keltamäki lähtisi Pietariin koulutukseen ja tulisi takaisin SKP:n työntekijäksi Tampereelle.²⁷

Keltamäen tapaus on hyvä esimerkki puoluetoininnan ja verkoston rakentamisen toisen vaiheen konspiratiivisuudesta: Keltamäki ei saanut tietää kihlattunsa, Martta Koivusen, maanalaisesta toiminnasta vielä lähtiessään Venäjälle kesällä 1920 vaan vasta myöhemmin palattuaan Suomeen. Keltamäki oli Pietarissa Rahjan koulutettavana. Muutaman kuukauden puoluekoulutuksen jälkeen hän tuli takaisin Tampereelle ja aloitti työnsä SKP:n piiriorganisaattorina – syrjäyttäen näin aikaisemman organisaattorin, Kalle Lehtisen.

Keltämäki vetäytyi piiriorganisaattorin toimesta kesällä 1921 ja siirtyi ajamaan vallankumousta julkisen järjestön, Pispalan sos. dem. nuorisoyhdistyksen, kautta. Vuonna 1923 hänet vangittiin ja tuomittiin 5 vuodeksi ja 7 kuukaudeksi Tammisaareen.²⁸

Kaikilla Kuitusen ja Kaihosalon Neuvosto-Venäjälle koulutettavaksi väevätyillä nuorilla oli työläis- ja järjestötausta. Useat heistä olivat lisäksi entisten punakaartilaiden jälkeläisiä ja suurperheiden lapsia. Ensimmäisten joukossa olivat mm. Arvo Lamminen (s. 1900), Lauri Henriksson (s. 1900) ja Betty Peltonen (s. 1902), jotka kaikki värvättiin ns. Lempaalan kurssille syksyllä 1920. Lammisen isä Emanuel Lamminen oli ollut säännöllisesti mukana kirvesmiesten ammattiyhdistystoiminnassa ja Arvo itse liittynyt Tampereen sos. dem. nuoriso-osastoon jo vuonna 1916. Punakaartilaisen tytär Betty Peltonen oli tullut mukaan SKP:n toimintaan tutustuttuaan Pohjois-Hämeen nuorisopiirin edustajakokouksessa Asta ja Martta Koivuseen, jotka olivat houkuttelleet hänet mukaan puolueeseen.²⁹ Koivusen perheellä oli näin osuutensa maanalaisen liikkeen verkostoitumiseen nuorisopuolellakin, kun tyttäret Asta ja Martta rekrytoivat vallankumouksellisia nuoria toimintaan.

Muita tuohon aikaan koulutettuja tamperelaisia oli mm. Lauri Gustafsson (s. 1899), joka lähetettiin varsinaiseen puoluekouluun vuosiksi 1921-1926. Valmistuttuaan hän palasi piiriorganisaattoriksi SKP:n Tampereen piiriin. Pispalalainen Elo Syvänen (s. 1899), joka oli toisen Koivusen tyttären kihlattu, lähti 1920-luvun alussa Kustaa Evän kutsusta Pietariin. Hän kouluttautui punaupseeriksi ja toimi myös Suomessa, mutta ei Tampereella. Elli Stenberg (s. 1903), joka oli liittynyt varsin nuorena eli 18-vuotiaana SKP:een, lähti Fanny Kuitusen valmentamana puoluekouluun vuonna 1924. Kuitusen lisäksi Stenbergin puolueuran taustalla oli alusta alkaen ollut Matti Salo.³⁰

Punaorvoille työväenliike oli luonnollinen toimintaympäristö, olivathan he syntyneet ja kasvaneet työläisyhteisössä samaan aikaan, kun työväestön aattellinen toiminta voimistui. Monilla oli mahdollisuus seurata työväen aktiviteettia kotoa käsin vanhempien ja sisarusten toiminnan kautta.³¹ Punaorvoista moni ehti liittyä nuoriso-osastoihin ennen kansalaisotaa sekä omaksua ihanteellisen päämäärän tasa-arvoisesta ja oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Sota seurauksineen muutti nuorten yhteiskunnallista ajattelua; suomalainen yhteiskun-

ta assosioitui punaorpojen mielissä vahvasti sanaan epäoikeudenmukaisuus. Epäoikeudenmukaisuuden kritiikki kohdistui alkuun valkoisiin voittajiin, mutta myöhemmin myös SDP:n johtoon.³²

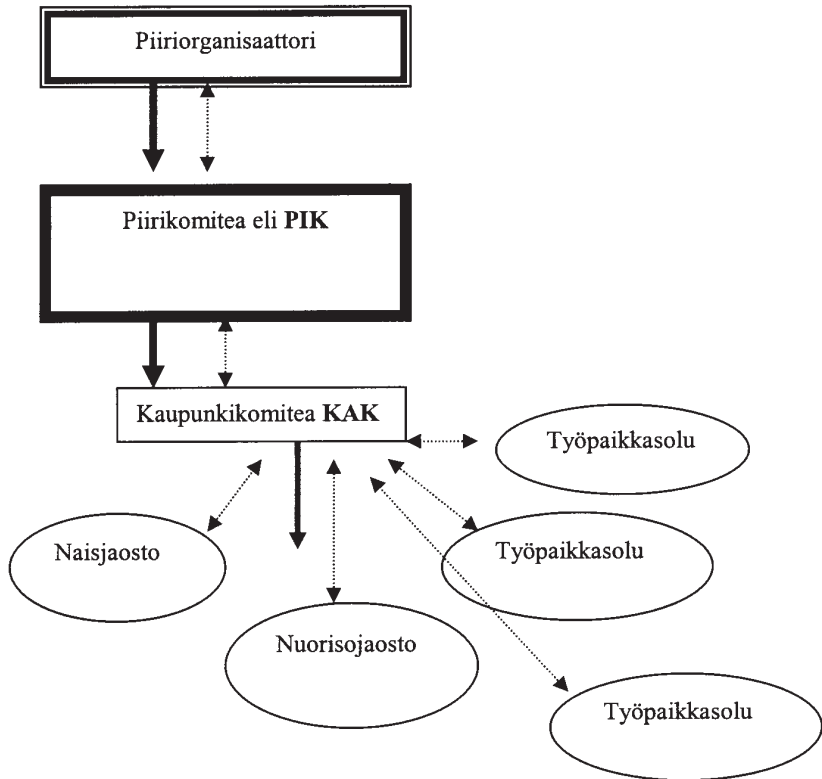
Hankkiessaan lisää jäseniä puolueeseen SKP:n toimitsijat käyttivät tietoisesti hyväkseen sotavuosien muokkaamaa epäoikeudenmukaisuuden tunnetta nuorten keskuudessa. He kuitenkin edellyttivät, että jäsenkandidaatti oli analysoinut kokemuksen ja hallitsi sen. Sopivia yhteyksiä etsittiin sieltä, missä ihmisten sosiaalinen tausta sekä yhteiskunnalliset ja poliittiset kokemukset ruokkivat voimakkaasti vallankumouksellista ajattelutapaa. Järjestötyö ei ollut enää ehdoton vaatimus, mutta usein sekin oli uusille jäsenille tuttua – ainakin vanhempien toiminnan kautta.

Verkosto proletarisoituu ja miehistyy

Syksyllä 1923 kommunistien julkinen toiminta oli pysähdyksissä SSTP:n lakauttamisen ja julkisen puolen työntekijöiden vangitsemisen vuoksi.³³ Varsin pian vasemmisto organisoi julkisen toiminnan uusien elinten pohjalle. Paikallistason toimintaa varten perustettiin paikallisjärjestöjä ja vaalien varalle vaalipiirikohtaisia vaaliliittoja. Käytännössä toiminta jatkui siis vanhalta pohjalta, osin jopa vanhojen toimihenkilöiden ohjaamana. Ainoastaan valtakunnallisesta keskusjärjestöstä jouduttiin luopumaan.³⁴ Viranomaisten toimet heijastuivat jonkin verran myös SKP:n toimintaan, sillä monet paikallistason julkisen puolen toimitsijoista osallistuivat maanalaisen liikkeen työhön. Esimerkiksi Tampereella vangittiin SSTP:n piirisihteeri Karl Söderström, joka oli samalla hoitanut SKP:n piiriorganisaattorin tehtäviä.³⁵ Muutoin Tampereen seudulla SKP:n toiminta jatkui muuttumattomana aina vuoteen 1925 asti, jolloin SKP:n V puoluekokouksessa tehtiin päätös uudistaa SKP:n maanalainen organisaatio Suomessa. Tampereella sen toteuttaminen sälyttyi vuonna 1923 piiriorganisaattoriksi tulleelle Antti Hyvöselle.³⁶

Aikaisemmin perustettujen kolmikkojen ja kaupunkisolun sijaan maanalaisen toiminnan perusyksiköksi muodostettiin työpaikkasolu. Sen edustajat muodostivat Tampereella kaupunkikomitean. Ylimpänä oli piirikomitea. Tavoitteena oli myös tietoisesti lujittaa yhteyksiä maaseudulle ja piirin suu-

SKP:n organisaatio Tampereelle 1925–1932



riin asutuskeskuksiin. Suunnitelmiin kuului myös eriyttää julkisen toiminnan avainhenkilöt ts. ”julkisuuden henkilöt” SKP:n organisaatiosta, jotta kytkökset maanalaiseen liikkeeseen eivät vaarantaisi heidän julkista toimintaansa ja päinvastoin. Tampereella se koski Lauri Myllymäkeä, joka sai vastedes keskittyä täysipainoisesti valtuusto- ja eduskuntatyöskentelyyn, vaikkakin kontaktit maanalaiseen liikkeeseen säilyivät.³⁷

Organisaatiouudistuksen jälkeen kommunistien toiminta siirtyi selkeästi työpaikoille. Samalla se muutti SKP:n jäsenhankinnan kriteereitä ja tätä kautta verkostoitumisen mallia. Kun SKP:n rekrytointi pohjautui ennen tavalla tai toisella vanhaan työväenliikkeeseen ja siellä muodostuneisiin suhteisiin, laajeni se nyt uudelle pohjalle, työpaikkasuhteisiin. Työpaikkasolujen kautta maanalai-

nen liike pyrki tietoisesti lähemmäs työväestöä, proletariaattia.

Tampereella uudistusprosessi kesti yli vuoden. Hyvösen aloittaman työn vei loppuun syksyllä 1926 Tampereen piirin organisaattoriksi tullut Lauri Gustafsson. Maanalaisen liikkeen laajentuminen kohdistui erityisesti perinteisille teollisuusaloille eli metalliin ja tekstiiliin, mutta myös jalkine- ja nahka- sekä rakennusaloille. Keskuskomitealle huhtikuussa 1927 laaditun raportin mukaan Tampereella oli 14 työpaikkasolua, joista 10 oli uusia. Soluissa oli yhteensä 40 jäsentä, joista yli kolmasosa oli Finlaysonin puuvillatehtaalta tai Pellavatehtaan konepajalta. Kaksi vuotta myöhemmin noista uusista soluista vain rakennustyöväen solu jatkoi toimintaansa ja jäsenistö oli edelleen pääosin metalli- ja tekstiilialoilta.³⁸

Työpaikoilta puolue sai uusia jäseniä, joiden rooli tulevaisuudessa tuli olemaan merkittävä. Uudistuksen alkuvaiheessa toimintaan mukaan tulivat mm. Klingendahlin verkatehtaan työntekijät Vilho Lindell ja Usko Salmi, Pellavatehtaan konepajan metallimiehet Kustaa Moisio, Väinö Pyörtänö ja Paavo Rosman (s. 1903) ja samalla tehtaalla sekatyömiehenä työskennellyt Kalle Renfors (s. 1901). Nokian kumitehtaalta, jossa käytiin vuosikymmenen loppupuolella ankara lakkotaistelu, esiin nousivat Elsa Rautee (s. 1897) ja Anna Valtonen. He joutuivat lakon vuoksi tehtaan mustalle listalle ja muuttivat Tampereelle.³⁹

Verkostoitumisen kannalta merkillepantava seikka oli kommunistien keskityminen Pellavatehtaan konepajalle. Selitys on osin siinä, että konepaja oli SKP-aktiivien Paul Niemisen ja Arvo Lammisen työpaikka. Mielenkiintoista työpaikkasolujen perustamisessa oli myös se, että valtaosa solujen jäsenistä, tekstiilitehtaissakin, oli miehiä. Esimerkiksi Hyvösen muistelmien mukaan Finlaysonin soluun kuuluivat lähinnä "... vasemmistolaiset ammattimiehet, värjärit, puusepät ja laitosmiehet". Finlaysonin solua oli järjestämässä vuonna 1924 puolueeseen liittynyt värjäri Joel Aalto (s. 1882). Sen kautta koordinoitiin Klingendahlin tehtaan solun toiminta, ja sielläkin pääroolissa olivat miehet, vaikka naisia pyrittiin vetämään mukaan. Salmen ja Lindellin lisäksi Klingendahlin solussa oli vuonna 1928 mukana vanha konkari Matti Keskinen. SKP:n aikaisemmissa rekrytoinneissa naisten mukaan saaminen ei ollut ongelma, mutta työpaikkakoh- taisessa järjestäytymisessä se osoittautui vaikeammaksi. Fanny Kuitunen, jonka

vastuulla SKP:n paikallisen naisjaoston toiminta oli, moitti Tampereen puuvil-
latehtaiden naisia liian aroiksi maanalaiseen toimintaan.⁴⁰

Uudistuksen hyvät puolet olivat selkeä työnjako ja vastuualueiden jakami-
nen. Koska monet rivihenkilöt toimivat sekä maanalaisessa että julkisessa liik-
keessä, heijastui muutos myös julkiseen toimintaan – näin maanalaisen ja julki-
sen liikkeiden synergia voitiin hyödyntää paremmin. Esimerkiksi vuoden 1927
eduskuntavaalityö oli ammattimaisempaa kuin edellisinä vuosina. Tampereelle
perustettiin 12 vasemmistolaista vaalitoimikuntaa, jotka olivat periaatteessa
kaikki työpaikkasolujen organisoimia. Valitsijayhdistyksiä perustettiin kolme,
joiden kuudesta eri ehdokkaasta neljä oli toiminut tai toimi maanalaisessa liik-
keessä. Vaalityön tuloksena vasemmisto sai Pohjois-Hämeen vaalipiiristä läpi
oman edustajansa, tamperelaisen Lauri Myllymäen.⁴¹ Kuinka paljon siihen vai-
kutti kommunistien maanalainen työ ja kuinka paljon yleensä poliittisen ilma-
piirin vapautuminen sekä v. 1918 ja 1923 tuomittujen kansalaisluottamuksen
palauttaminen, jää arvailuksi.

Uudistus teki kuitenkin toiminnasta muodollisempaa ja ennakoitavaa.
Kommunistien toiminnan siirtyminen työpaikoille antoi myös vastapuolel-
le, ts. Etsivälle Keskuspoliisille (EK), tilaisuuden soluttautua mukaan toimin-
taan entistä helpommin. Tampereella se tapahtui Pellavatehtaan konepajan so-
lun kautta. Vuonna 1925 EK:n Tampereen edustusto teki tiedustelijasopimuk-
sen vielä tuolloin kommunistien toiminnasta ulkopuolella pysytelleen konepa-
jan työmiehen Oskari Valkaman kanssa. Konepajan kommunistit eivät osanneet
epäillä Valkamaa, päin vastoin, he valitsivat hänet työpaikkasolun ehdokasjä-
seksi ja seuraavana vuonna solunsa edustajaksi kaupunkikomiteaan. Valkaman
ura huipentui 1930-luvun alussa piirikomitean vakinaiseen jäsenyyteen, kun-
nes hän vuonna 1932 paljastui vastapuolen peluriksi.⁴² Kommunistien verkost-
tot laajenivat varsinkin lapualaisvuosina herkästi kommunistien kannalta vää-
rään suuntaan. Mm. Tampereen ensimmäinen organisaattori, Kalle Lehtinen,
ryhtyi vuonna 1930 EK:n tiedonantajaksi. Noina vuosina EK värväsi tiedusteli-
joiksi etenkin nuoria, mikä johti siihen, että vuoden 1932 jälkeen EK sai tietoja
kommunisteista lähinnä nuorten kautta. Tampereen etsivät eivät enää onnistu-
neet luomaan suoria yhteyksiä puolueeseen.

1930-luvun paradoksi – salainen sisäpiiri, julkinen toiminta

Osin käytännön syistä (mm. kommunistilait ja vankilatuomiot) ja osin jäsenis-
tön luotettavuuden varmistamiseksi SKP:n Tampereen piiri luopui 1930-luvul-
la muodollisesta organisaatiosta. Vanhasta mallista jäivät jäljelle ainoastaan
piiriorganisaattori ja piirikomitea. Toiminta pyöri ns. vapaamuotoisten tapaa-
misten merkeissä. Näihin tapaamisiin kutsuttiin ja otettiin mukaan vain en-
nestään tutut ja luotettavat tai näiden suosittelemat – kyseessä oli todellinen
kommunistien sisäpiiri. Tähän sotavuosiin asti vaikuttaneeseen sisäpiiriin kuu-
luivat Arvo Lammisen johdolla henkilöt, jotka yhdessä arvioitiin luotettaviksi.
Luotettavuutta määrittivät seuraavat tekijät: pitkä kokemus puolueyöstä 1920-
luvulta, puolueen antama koulutus, istunut vankilassa SKP:n toiminnasta syy-
tettynä, sukutaustansa perusteella luotettavaksi arvioitu tai poikkeuksellisella
toiminnallaan 1930-luvulla luottamuksen arvoiseksi osoittautunut. Jäsenellä oli
mahdollisuus päästä mukaan maanalaiseen työhön, jos yksi tai useampi koh-
dan kriteereistä täyttyi.⁴⁴ Puolue palasi rekrytoinnissa vanhaan, hyväksi havait-
tuun malliin – toiminnassa painotettiin vallankumouksellista kokemusta ja sen
luomia sidoksia.

Toisaalta uusi aika toi puolueen taktiikkaan muutoksia, jotka pohjautuivat
Kominternin linjauksiin yhteiskunnallisten joukkoliikkeiden tukemisesta ja laa-
jojen fasisminvastaisten kansanrintamien muodostamisesta. Käytännössä tä-
mä merkitsi yksisuuntaisten kontaktien rakentamista työttömien, pienviljeli-
jöiden ja sosialidemokraattien keskuuteen. Esimerkiksi 1930-luvun pulavuosi-
na työttömien toimintaan kiinnitettiin erityistä huomiota SKP:n Tampereen pii-
rikomiteassa. Kommunistit pyrkivät vaikuttamaan Tampereen seudulla perus-
tettujen työttömien yhdistysten toimintaan yksittäisinä rivijäseninä, ei niiden
johtohenkilöinä. Niinpä yhdistysten toimihenkilöt olivat pääsääntöisesti ”puo-
lueettomia”, eli he eivät kuuluneet SKP:n paikalliseen johtoon tai järjestöihin.⁴⁵
Tosin tilanne olisi voinut olla toisinkin, sillä puolueen jäsenillä olisi ainakin ollut
hyvä syy olla aktiivisesti mukana työttömien toiminnassa. Työttömistä ja kom-
munisteista kertovat lähdeaineistot osoittavat, että vaikka kaikki työttömät ei-
vät olleet kommunisteja niin melkein kaikki kommunistit olivat työttömiä ja en-
simmäisten irtisanottujen joukossa 1930-luvun alussa Tampereella.⁴⁶

Yksi keino tavoittaa työväestö oli osallistua julkiseen toimintaan käyttä-

mällä hyväkseen kommunistilakien porsaanreikää, eli mahdollisuutta osallistua osuustoimintaan omin tunnuksin. Tamperelaiset kommunistit osallistuivat vuoden 1932 Osuusliike Voiman vaaleihin omalla listalla saaden 454 ääntä (20 %) ja 12 edustajaa valtuustoon.⁴⁷ Sosialidemokraattisten järjestöjen suhteen SKP:n Tampereen piiri- ja paikalliskomitea oli ollut aktiivinen jo ennen Kominternin vuosien 1933 ja 1935 päätöksiä yhteis- ja kansanrintamataktiikasta – aika ei vain ollut kypsä yhteistyölle sosialidemokraattien kanssa ay-osastoissa eikä edes paikallisessa shakkiseurassa.⁴⁸ Kaksi, kolme vuotta myöhemmin varsinkin SAK:n osastojen ja sosialidemokraattisten nuoriso-osastojen jäsenmäärän kasvoi nopeasti. SKP:n taktiikalla oli siihen oma vaikutuksensa, mutta toisaalta myös nuorten oma halu osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan edisti liikehdintää. Tampereen sos.dem.klubissa kommunistit saivat vaikutusvaltaa ja kontakteja varsinkin nimettömien, ts. EK:lle tai SDP:lle tuntemattomien jäsentensä avulla. Sen sijaan tunnetumpien kommunistien, kuten Betty Peltosen ja Paavo Rosmanin, jäsenyys Klubissa jäi lyhyeksi. Silti klubin jäsenistö ja toiminta olivat SDP:n perinteisestä linjasta huomattavasti vasemmalla, minkä se sai tuta välirauhan aikana, kun SDP erotti osaston jäsenyydestä. Kommunistit eivät kuitenkaan onnistuneet verkottamaan sosialidemokraattisia ”linnakeita”, kuten piirijärjestöä tai Tampereen Työväenyhdistystä.⁴⁹ Vastoinkäymisistä huolimatta kansanrintamataktiikasta oli kommunisteille hyötyä pitemmällä tähtäimellä – he tutustuivat sos.dem.järjestöissä sosialidemokraattien vasempaan siipeen, ja ennen sotia luotu yhteistyökuvio saatiin realisoitua sodan jälkeen. 50

Verkostojen jatkuvuus

SKP:n Tampereen maanalaisessa organisaatiossa toimi yhteensä noin sata jäsentä eri luottamustoimissa 1920- ja 1930-luvuilla.⁵¹ Heistä olen valinnut 78 aktiivijäsentä, joiden toimintaa on ollut mahdollista seurata säilyneiden lähteiden avulla. Tarkastelen kommunistisen liikkeen jäsenten puolueuraa maanalaisuudesta SKP:n julkisen toiminnan alkuun ja analysoin niiden avulla verkostojen elinkaaria ja muotoja. Verkostojen elinkaariin vaikuttivat puolueen organisaatiouudistukset ja taktiikat, viranomaisten toimenpiteet ja jäsenten henkilökohtaiset valinnat. Verkostot oli rakennettu kuitenkin niin, että kommunistien toi-

minnan jatkuvuus oli turvattu koko maanalaisuuden kauden. Kokemus ja kommunistisen liikkeen toimintamalli siirtyivät eteenpäin aina jonkun edelliseen verkostoon kuuluneen jäsenen/jäsenten välityksellä.

Valtaosa aktiiveista eli 55 tuli maanalaisen liikkeen toimintaan mukaan 1920-luvulla. Heistä viidesosa edusti kommunistisen liikkeen vanhinta sukupolvea, eikä yksikään heistä ollut aktiivisesti mukana 1930-luvulla. Se ei kuitenkaan hälvettänyt viranomaisten epäilyjä, minkä vuoksi mm. Fanny Kuitunen pidätettiin ja vietiin Hämeenlinnan vankilaan jatkosodan aikana.⁵² SKP:n perustamisessa mukana olleesta punikki-sukupolvestakin vain kolmasosa, mm. Otto Mikkola, Joel Aalto ja Elsa Rautee, jatkoi paikallisessa maanalaisessa liikkeessä 1930-luvulla. Suurin osa punikkeista vetäytyi julkisen toiminnan taustahenkilöiksi Tampereelle tai muualle Suomeen, kuten Lauri Myllymäki, Gunnar Keltämäki, Yrjö Enne, Matilda Kaihosalo ja Kustaa Kulo. Osa muutti ulkomaille, Matti Keskinen Kanadaan vuonna 1928, Matti Salo, Kosti Salonen ja Karl Söderström 1920-luvulla Neuvostoliittoon.

Etsivällä Keskuspoliisilla oli myös oma roolinsa väen vähenemiseen, sillä se nappasi Jalmari Rasin kiinni tunnetuin seurauksin⁵³ ja houkutteli myös Kalle Lehtisen apulaisekseen. Lisäksi monet istuivat 1920-luvun lopulla vankilassa maanpetoksellisesta toiminnasta syytettynä. Muut jättäytyivät pois vapaaehtoisesti, mm. Lauri Henriksson vetäytyi taka-alalle vapauduttuaan vankilasta. Urho Alander kuoli. Osan jäsenistä tiedetään olleen tavalla tai toisella mukana SKP:n 1930-luvun toiminnassa, mutta heistä ei ole jäänyt merkintöjä asiakirjoihin.⁵⁴

Maanalainen liike ei verkostoitunut sukupolvittain vaan mukana oli useita eri ikäryhmiä edustavia jäseniä. Esimerkiksi 1920-luvulla maanalaisessa liikkeessä toimi kolmen erin kohortin edustajia: Marraskuun sosialisteja, punikkeja ja 1920-luvulla rekrytoituja nuorisoliittolaisia, punaorpoja. Lukumääräisesti (30) punaorpoja oli yhtä paljon kuin punikkejakin, mutta he olivat koulutettumpia kuin edeltäjänsä. Miltei puolella oli jonkinlainen puoluekoulutus takanaan. He tulivat mukaan maanalaiseen liikkeeseen hyvin nuorina, useimmat 1920-luvun puolivälissä, ja saivat heti vastuunalaisia tehtäviä hoidettavikseen. He olivat 1920-luvulla piirin eri elinten, kuten piirikomitean, kaupunkikomitean, suurimpien työpaikkasolujen, naistoiminnan tai nuorisopuolen vastaavia tai piiri-

organisaattoreita.

Punaorvoista keskeisimmäksi toimijaksi maanalaisuuden aikana nousi Arvo Lamminen, joka aloitti puolueuransa v. 1920 Lempaalan kurseilta. Hän vastasi ensin nuorisopuolen toiminnasta, siirtyi sitten kaupunkisolun ja organisaatiouudistuksen jälkeen Pellavatehtaan konepajan työpaikkasolun vastaavaksi ja edustajaksi kaupunkikomiteaan. Sieltä hän ”yleni” melko nopeasti SKP:n Tampereen piirin piirikomitean jäseneksi. Maanalaisen toiminnan lisäksi Lamminen oli mm. Tampereen työväen paikallisjärjestön johtokunnan jäsen ja kaupunginvaltuuston varajäsen. Poliittinen ura katkesi 2 vuodeksi ja 6 kuu-kaudeksi, kun hänet pidätettiin huhtikuussa 1928 ja passitettiin Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Vapauduttuaan Lamminen jatkoi varovasti toimintaa SKP:ssa. Alkuun hän vieraili nuoriso-osastojen kokouksissa, mutta pian hän oli jo monessa mukana: luennoimassa marxismi-leninismistä opintopiireissä, antamassa ohjeita kansanrintamataktiikasta ja lopulta hoitamassa syksystä 1934 aina talvisotaan asti SKP:n piiriorganisaattorin tehtäviä. Tuolloin hän oli aktiivisena taustatukena mm. lakkoliikehdinnässä.⁵⁵

Lammisen ikätovereista mm. Laakson veljekset, Betty Peltonen, Kalle Renfors ja Paavo Rosman jatkoivat 1920-luvulla aloitettua toimintaa 1930-luvulla. Käytännössä tämä ryhmä yhdessä Joel Aallon ja Otto Mikkolan kanssa johti maanalaista liikettä talvesta 1932 alkaen, eli sen jälkeen, kun Valkama paljastui EK:n tiedottajaksi. SKP:n maanalainen verkosto ei laajentunut 1930-luvulla enää samaan malliin kuin ennen. Osasyynä tähän oli varovaisuus, mutta myös kommunistien toiminnan painottuminen julkiseen työväenliikkeeseen – rekrytointi ei ollut tarpeellista. SKP:n Tampereen piirin toimintaan otettiin mukaan noin kymmenkunta nuorta, vuonna 1911 tai sen jälkeen syntyneitä. He kaikki saivat tärkeän aseman 1930-luvun maanalaisessa liikkeessä. Pispalalainen Leo Suonpää (s. 1911) oli 1920-luvulla mukana ammattiyhdistysliikkeessä, mutta nostettiin sitten mukaan SKP:n piiritoimintaan. Hänet tuomittiin vankilaan neljäksi vuodeksi vuonna 1930. Jalkinetyöläinen Paavo Niiniviita (s. 1911) vastasi jo 1930-luvun alussa Punaisen Ammattijärjestön organisoinnista Pohjois-Hämeessä. Kommunistisesta nuorisoliiton (SKNL) Tampereen osastosta pääsi vain muutama SKP:n jäseneksi 1930-luvulla. He olivat SKNL:n Tampereen piirin johtohenkilöitä, kuten Orvo Sirén ja Jorma Johteinen (s. 1913).

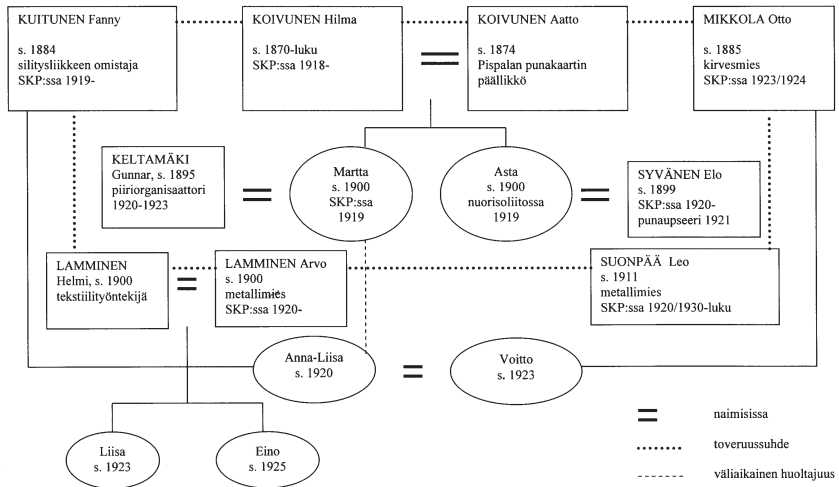
Kansanrintamakaudella mukaan rekrytoitiin myös nuoria, joilla ei ollut selkeää kommunistitaustaa, kuten lasittaja, ay-toimitsija Erkki Salomaa (s. 1917) ja toimitsija Paavo Mendelin (s. 1915).⁵⁶

1930-luvulla toimintaan tuli voimakkaasti mukaan myös Tampereen ulkopuolelta muuttaneiden ryhmä, joskin suurin osa jäsenistä oli naapurikunnista ja ennestään tunnettuja. Jalkinetyöntekijä Artturi Pihala (s. 1903) tuli Tampereelle töihin Keuruulta 1930-luvun puolella. Hän liittyi SKP:n jäseneksi vuonna 1940. SKP lähetti tamperelaisyntyisen Aili Mäkisen (s. 1907) puoluetoimitsijaksi Tampereelle vuonna 1938. Nokialaisista Eino Saastamoinen ja Arvo Viitanen olivat olleet mukana piirin toiminnassa jo vuodesta 1926 alkaen, mutta Elsa Rautee ja Anna Valtonen tulivat varsinaisesti mukaan Nokian kumitehtaan lakon jälkeen vuonna 1929. Nokialaiset olivat hyvin tiivis ryhmä. Aatteen lisäksi heitä yhdisti sukulaisuus. Esimerkiksi 1930-luvulla Neuvostoliittoon kouluun lähtenyt Martti Malmberg (s. 1911) oli sukua Eino Saastamoisen vaimolle ja myöhemmin Malmbergin suku yhdistyi Rauteisiin, sillä Elsa Rauteen veljentytär meni naimisiin Martin nuoremman veljen, Eskon, kanssa. Lähikuntia kauempaa tulleita uusia jäseniä olivat metallimies, puoluekoululainen Lauri Suosalo (s. 1904), joka saapui Tampereelle Vaasan ja Neuvostoliiton kautta ja hänen tuleva vaimonsa Anni Kilpeläinen (s. 1910), joka tuli Oulusta.⁵⁷

Sukulaisuus oli yksi puoluejäsenyyden kriteeri myös tamperelaisten kommunistien keskuudessa. Toiminnassa oli jatkuvuutta perheittäin. Alla olevassa kuviossa on havainnollistettu tamperelaisen kommunismin perhe- ja sukusiteitä 1920-luvulla. Se osoittaa selkeästi, kuinka tärkeässä asemassa Aatto Koivunen perheineen oli. Hän edusti aina kuolemaansa, vuoteen 1928, saakka vallankumouksellisuuden jatkuvuutta ja luotettavuutta.

Seuraavina vuosikymmeninä Koivusen perheen merkitys hiipui ja sai käänteisen roolin Asta (os. Koivunen) ja Elo Syväsen kohtaloiden myötä. Punaupseeri Elo Syvänen jäi v. 1923 kiinni suorittaessaan salaista tehtäväänsä Suomessa ja hänet tuomittiin Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Kolme vuotta myöhemmin Syvänen luovutettiin Neuvostoliittoon osana Suomen ja Neuvostoliiton vankeinvaihtosopimusta. Vaimo Asta Syvänen muutti perässä. He asuivat Petroskoissa aina vuoteen 1937 asti, jolloin Elo Syvänen vangittiin ja teloitettiin Stalinin vainoissa. Sukulaisten, mm. Martta ja Gunnar Keltamäen, käymän

Kuvio 3. Esimerkki SKP:n jäsenten sukulaisuus- ja toveruussuhteista Tampereella



pitkän paperisodan jälkeen Asta Syvänen palasi lapsineen takaisin Suomeen marraskuussa 1940. Syväsen paljastukset neuvostoyhteiskunnasta ja Stalinin terroristista, jotka oli alunperin tarkoitettu Valpon käyttöön, kulkeutuivat julkisuuteen kesällä 1941. Paikalliset toverit eivät voineet millään uskoa Suomen Sosialidemokraatti -lehden julkaisemaa kirjoitusta. Sodan jälkeen Koivusen perheen osuutta Tampereen 1920-luvun maanalaisen liikkeen toiminnassa ei korostettu.⁵⁸

Muista tamperelaisista kommunistiperheistä mainittakoon Stenbergin sisarukset, joista kolme (Elli, Olavi ja Kerttu) oli aktiivisesti mukana Tampereen maanalaisessa toiminnassa. Pellervo Takatalo (s. 1920), josta tuli 1930-luvun lopulla SKP:n piirikomitean jäsen, seurusteli Stenbergien nuorimman sisaren kanssa. Tunnettuja olivat myös Laakson ja Johteisten veljekset. Lammisten perheestä isän jalanjalkia astelivat poika ja tytär, jotka osallistuivat vastarintatointaan jatkosodan aikana.⁵⁹

Sukulaissuhteiden lisäksi kommunisteja yhdistivät ystävyysuhteet ja naapuruus. Esimerkiksi Fanny Kuitunen asui välirauhan aikana vuokralla Koivusten perheen talossa Hennerinkadulla Pispalassa. Seinänaapureinaan hänellä olivat

mm. Leo Suonpää ja Kalle Lahtinen. Pispalassa asui myös hänen ystävättärensä ja puoluetoverinsa 1920-luvulta, Hilma Korkeala. Kuitunen oli Arvo ja Helmi Lammisen perhetuttu, ja he kyläilivät puolin ja toisin. Olivatpa naiset olleet kirjeenvaihdossakin Fanny Kuitusen vankilatuomion aikana. Lammiset kävivät kylässä Koivusilla, Rosmaneilla ja Laaksoilla.⁶⁰ Näiden sukulaisuus- ja ystävyys-suhteiden pohjalle rakentuivat myös liikkeen jatkuvuuden ja toimintavalmiuden kannalta tärkeät kriisiaikojen sosiaaliset turvaverkostot.

Vastarintaryhmät

Vuosikymmenen lopussa maanalainen toiminta hiljeni. Yksi syy oli toiminnan luonteen muuttuminen. Maanalaisessa liikkeessä mukana olleet olivat verkostoituneet julkisiin järjestöihin ja vaikuttivat niiden kautta. Toinen syy oli Stalinin terrori, joka punaemigranttien teloitusten ja taloudellisen avun lakkauttamisen myötä lamaanutti SKP:n toiminnan vuodesta 1937 alkaen. Toisaalta nämä tekijät vaikuttivat siihen, että kommunistit, varsinkin nuorisoliittolaiset, suuntasivat toiminnassaan yli aikaisempien rajojen liittoutumalla vasemmistososiaalidemokraattien kanssa, kritisoidulla aiempia menettelytapoja ja puolustamalla demokraattista tasavaltaa.⁶¹

Talvisodan jälkeen kommunistit käyttivät hyväkseen mahdollisuutta organisoitua julkisesti osallistumalla Suomen ja Neuvostoliiton Rauhan ja Ystävyyden Seuran perustamiseen. Tampereella toimintaa johtivat paikalliset kommunistit. He järjestivät koejäsenkeruun ja perustamiskokouksen kesäkuussa 1940. Seuran komitean kuudesta jäsenestä neljä oli kommunisteja ja toiminnan organisointi sujui vanhalla rutiinilla, sillä organisaatiokaava muistutti SKP:n 1920-luvun vastaavaa.⁶² Tavoitteena oli kansanrintamataktiikan mukainen, laajan kannatuspohjan omaava järjestö, jota oli tarkoitus käyttää keskustelufoorumina aiheinaan Suomen ulkopolitiikka ja suhde Neuvostoliittoon. Järjestön avulla kommunistit saivat uudelleen kontaktin siihen julkiseen verkostoon, jossa he itse olivat olleet mukana 1930-luvun lopulla. Toiminta ei kuitenkaan ollut pitkäaikaista, sillä viranomaiset eivät antaneet seuralle rekisteriöintilupaa ja kielsivät sen toiminnan joulukuussa 1940.⁶³

Jatkosodan aikana maanalaisen liikkeen toiminta vaikeutui entisestään ja käytännössä loppui kokonaan. Sitä edesauttoi Valtiollisen poliisin kesäkuussa 1941 aloittama pidätysoperaatio, jonka tuloksena liki 500 sodanvastustajaa istui loppukesästä vankilassa. Myös Valpon Tampereen edustusto ahkeroi. Se vei useita piirikomitean jäseniä turvasäilöön, mutta ei suinkaan kaikkia. Vapaiksi jääneet naiset huolehtivat puolueyöstä, joka oli kuitenkin pienimuotoista, lähinnä lehtisten monistamista ja levittämistä. Lisäksi yhteydet rajoittuivat lähipiiriin – toiminta maanalaisessa liikkeessä oli jo sotatilan vuoksi suuri riski, joka kasvoi tehostuneen urkinnan ja valvonnan myötä.⁶⁴

Poikkeuksellisten olosuhteiden vuoksi SKP:n Tampereen piirin verkostoitumisen suunta muuttui – muutoksen tausta-ajatuksena oli vastarinta. Hämeessä vastarintaa ilmeni erilaisissa muodoissa, paikallistasolla, nuorison ja puolueyöntekijöiden keskuudessa. Vastarinnan tavoitteena oli häiritä ja hidastaa Suomen ja Saksan sotaretkä Neuvostoliittoon. Yhteistä oli myös se, että vastarintaverkoston tukeminen ja siinä toimiminen tulkittiin sotarikosoikeudessa sotarikokseksi, josta langetettiin kuolemantuomio. Koska toiminta oli jopa hengenvaarallista, vain murto-osa liikkeen jäsenistä oli mukana suunnanmuutoksessa.

Ajatuksen siementä kylvettiin ystävyysseuran tilaisuuksissa eri puolille Hämettä hyvissä ajoin, kesästä 1940 alkaen. Jo 1920-luvun lopulla SKP:n Tampereen piirin maaseutuyhteyksistä vastannut Eino Saastamoinen kierteli ystävyysseuran perustamiskokouksissa uudistaen samalla katkenneet yhteydet paikkakunnan kommunisteihin. Kommunistien salaisissa palaverissa Saastamoinen toi esille vastarinta-ajatuksen kehottaen asevelvollisia kieltäytymään palveluksesta, mikäli Suomi hyökkäisi Neuvostoliittoon. Ensimmäisen suuren vastarintaryhmän muodostivatkin rintamakarkulaiset eli asevelvolliset, jotka kieltäytyivät astumasta palvelukseen. Pohjois-Hämeen neljä paikkakuntaa, Ikaalinen, Hämeenkyrö, Ruovesi ja Tampere, olivat karkuruustilastojen kärkipäässä valtakunnallisesti – karkureiden yhteenlaskettu määrä oli 161. Motiivit vaihtelivat sodan pelosta ja tietämättömyydestä poliittiseen vakaumukseen. Varsinkin alkuvaiheessa kiinnijääneet korostivat tietämättömyyttään. Koko Suomessa vain kuusi kiinni jäänyttä karkuria perusteli tekoaan poliittisella vakaumuksella. Kaksi heistä oli kotoisin Ruovedeltä.⁶⁵ Aikalaisten mukaan Ruoveden ja mui-

den paikkakuntien käpykaarteissa oli useita kommunisteja. SKP:n Tampereen piirikomitea ei kuitenkaan vastannut kaartilaisten toiminnasta, sillä sen jäsenistä ainoastaan Pellervo Takatalo oli vapaana. Tampereen piirin maanalaisen liikkeen jäsenet olivat kuitenkin tarpeen vaatiessa yhteyshenkilöitä: syyskesällä 1941 naiset toimittivat Porin ja Lavian kaartilaisille lehtisiä ja ohjeita.⁶⁶

Suomen viranomaisten kannalta vaarallisimman ryhmän muodostivat ns. Pärmin pataljoonasta⁶⁷ Neuvostoliittoon loikanneet kommunistit, jotka lähetettiin desanttikoulutuksen jälkeen Suomeen ohjaamaan vastarintaa. Tampereen seudun kommunisteista Pärmin pataljoonaan kuuluivat Arvo Lamminen, Jorma Johteinen, Arvo Viitanen, Eino Laakso ja Paavo Mendelin, joista neljä ensimmäistä pudotettiin Suomen puolelle kesän 1942 ja syksyn 1943 välisenä aikana. Ensimmäisenä, maaliskuussa 1943, jäi kiinni Jorma Johteinen ja puoli vuotta myöhemmin Arvo Viitanen. Kiinnijääminen sinetöi heidän kohtalonsa. Jorma Johteinen kuoli Valpon kuulusteluissa ja Arvo Viitanen ammuttiin pidätysyrityksen yhteydessä Ikaalisissa. Myös Arvo Lamminen joutui kiinni ja Valpon kuulusteluihin keväällä 1944, mutta hän selvisi hengissä pahoinpitelystä huolimatta. Eino Laakso piilotteli kauimmin, aina syksyyn 1944 asti.⁶⁸ Lamminen ja Laakso toimivat 1930-luvulla muodostuneen vahvan kommunistiverkoston varassa. Vain lähiomaiset ja luotettavimmat toverit tiesivät desanttien piilopaikan. Viranomaisten liimasivat tienvarsien puhelintolppiin kuvallisia etsintäkuuluksia desanteista uskoen saavansa kansalaisilta ilmiantoja. Niillä oli myös muita tehtäviä, ne eivät olleet viesti ainoastaan sotarikollisille vaan myös heidän tovereilleen – salaisuuden jakaminen teki myös heistä rikollisia.⁶⁹

Nuorista tamperelaisista kommunisteista ja vasemmistolaisista muodostunut ryhmä harjoitti vastarintaa kaupungissa. Se pyrki sabotoimaan erityisesti saksalaisten tukikohtia ja sotatarvikevarastoja Tampereella. Ryhmä oli pieni ja tiivis, ja vaikka mukana oli jäseniä, joilla ei ollut kommunistitaustaa, olivat sen aktiivit tavalla tai toisella kytköksissä SKP:n Tampereen piiriin. Ryhmän johtaja, Pellervo Takatalo, oli SKP:n piirikomitean jäsen. Mukana oli veteraanikommunistien, mm. Lammisen ja Mikkolan, lapsia, joista tytär oli alaikäinen, ja Otto Mikkolan poika, joka suoritti samaan aikaan asevelvollisuutta. Ryhmän toiminta loppui reilun vuoden päästä sen aloittamisesta Valpon suorittamiin pidätyksiin. Nuoria suojelivat niin omat perheet kuin tuttavtkin.⁷⁰

Vastarintaryhmien toiminta oli mahdollista maanalaisten menettelytapojen tuntemisen ja vanhojen puolueyhteyksien vuoksi. Näiden avulla eri ryhmien jäsenet onnistuivat pitämään yllä jopa jonkinlaista yhteistyötä. Tärkeä tekijä oli myös sosiaalinen turvaverkosto, joka piilotti vastarintaryhmäläiset ja huolehti heistä. Sukujen ja perheiden apu poliittisista syistä vainotuille oli luonteva toimintamalli ja sitä esiintyi yleisesti muuallakin Suomessa.⁷¹ Avustustoiminta ja –verkotot olivat muotoutuneet heti kansalaissodan jälkeen, punavankien auttamiseksi. Avun luonteeseen kuului vastavuoroisuus. Niinpä mm. Fanny Kuitunen, joka oli ollut aktiivisesti mukana punavankien avustustamisessa, sai itse apua vankilavuosinaan. Koivusen perhe huolehti hänen tyttärestään 1920- ja 1930-lukujen taitteessa, ja jatkosodan aikana ystävät auttoivat häntä taloudellisesti.⁷²

Tampereella verkoston vastuuhenkilöt olivat perheenäitejä, jotka jo 1920- ja 1930-luvuilla olivat kyselemättä majoittaneet ja ruokkineet milloin puna-orpoja, milloin maanalaisen liikkeen jäseniä. Arvo Lammisen vaimo Helmi Lamminen tarjosi yösjän ja ruuan miehensä tuntemattomille aatetovereille tämän piiriorganisaattorikaudella ja piilotteli sekä miestänsä että lapsiaan sota-aikana. Asioista ei myöskään löpöteltty. Kun nuorten vastarintaryhmä räjäytti Tampereen muuntajan, uutisoi Aamulehti tapahtuneesta kuvan kera. Helmi Lamminen varmistui lastensa osallisuudesta ryhmän toimintaan tunnistettuun lehdessä julkaistun jalanjäljen poikansa uuden saappaan jäljeksi. Mitään hän ei puhunut, ei tutuille tai edes lapsilleen, vaan piilotti saappaat.⁷³ Pellervo Takataloa, jolla ei ollut Tampereella sukua ja perhettä, auttoi toveripiiri, joka ulottui Tampereelta Nokialle.⁷⁴ Sosiaalista verkostoa lujittivat perhesiteet, mutta myös vuosien yhteinen kokemus hädänalaisten auttamisesta. Verkostoa ympäröi vaikenemisen muuri, sillä jokaisella oli menetettävää.

Proletariaatin parhaimmisto syksyllä 1944

Kun SKP:n Tampereen piirin väliaikainen piiritoimikunta kokoontui ensimmäisen kerran julkisesti lokakuussa 1944, oli se Aili Mäkisen mukaan sama kuin viimeinen maanalainen piirikomitea. Siihen kuuluivat Eino Saastamoinen, Elli Stenberg, Paavo Rosman, Martti Malmberg, Aili Mäkinen, Artturi Pihala, Tauno

Saarinen, Lauri Suosalo, Leo Suonpää ja Pellervo Takatalo. Varsinaiseen piiritoimikuntaan valittiin muuten samat jäsenet, paitsi Eino Saastamoisen tilalle tuli jalkineyöntekijä Eino Laine (s. 1903) ja Aili Mäkisen lähdettyä puoluetoisuuteen töihin Leo Suonpäästä tuli piirisihteeri.⁷⁵ Kaikki piiritoimikunnan jäsenet olivat olleet mukana maanalaisessa työssä.

Kommunistien maanalaiset verkostot ulottuivat myös muuhun julkiseen liikkeeseen. SKDL sai Pohjois-Hämeen vaalipiiristä kolme ehdokastaan eduskuntaan vuonna 1945. Heistä kaksi, Lauri Myllymäki ja Elli Stenberg, olivat SKP:n asettamia ehdokkaita. SKDL:n Pohjois-Hämeen piiritoimikunnan 9 vakinaisesta jäsenestä 4 oli entisiä kommunisteja. Lokakuusta 1945 alkaen puheenjohtajana toimi Artturi Pihala. Arvi Laakso, joka oli veljiensä tavoin toiminut maanalaisessa liikkeessä jo 1920-luvulla, siirtyi tuolloin piirisihteerin paikalta SKDL:n alueellisen pää-äänenkannattajan, Hämeen Yhteistyön, päätoimittajaksi. Hän hoiti tointa aina 1960-luvulle asti. Myöhemmin 1970-luvulla julkaisemansa artikkelin, jossa käsiteltiin sodanjälkeisen vasemmiston järjestäytymistä, Arvi Laakso otsikoi seuraavasti: ”Kommunistit SKDL:n verkostoa luomassa”.⁷⁶ Siinä kiteytyi erinomaisesti se kuva, joka maan alla toimineilla kommunisteilla oli omasta merkityksestään julkisen toiminnan käynnistämisessä.

Joni Krekolan mukaan SKP:n sodan jälkeinen verkosto rakentui valtakunnan tasolla kapealle pohjalle, tietynlaisen poliittisen profiilin omaavien henkilöiden luottamuksellisten suhteiden varaan.⁷⁷ Poliittisen toiminnan kriteerit olivat tiukat myös paikallistasolla. SKP:n Tampereen piirin luottamushenkilöillä täytyi olla ehdottomasti kokemusta puolueuudesta maanalaisuuden kaudelta. Puoluekoulutus oli meriitti, mutta ei yliarvostettu, sillä piirikomitean jäsenistä vain neljä täytti tämän ehdon. Näyttävin edustus SKP:n julkisessa toiminnassa oli niillä noin 40-vuotiailla nuorisoliittolaiskommunisteilla, jotka oli rekrytoitu SKP:een suoraan järjestönuorista tai työpaikkasolujen kautta vuosina 1925-1929. Yli puolet SKP:n piiri- ja paikallisjohdosta kuului tähän ryhmään. Nuorina 1930-luvulla kannuksensa hankkineet jäsenet (6) palkittiin myös toiminnastaan. He kaikki jatkoivat paikallistason johdossa sodan jälkeen, kolme piirikomiteassa ja loput muissa luottamustoimissa. Yhteistä näiden kahden ryhmän jäsenille oli se, että he olivat kuuluneet siihen maanalaiseen verkostoon, joka oli muodostunut vuoden 1932 jälkeen. Heidän luotettavuutensa oli siis tarkistettu

ja punnittu moneen otteeseen.

Luottamushenkilöiden tuli olla piirissään tunnettuja ja arvostettuja kommunisteja. Tämä täytti osaltaan yhteisöllisyyden kriteeriä: johdossa ei ollut kuka tahansa tuntematon puoluejäsen vaan ”yksi meistä”. Yhteisöllisyys vahvistui myös samankaltaisten sosiaalisten taustojen ja kokemusten myötä. Maanalaisuuden aikana luottamusverkostot olivat rakentuneet kapealle pohjalle maantieteellisesti⁷⁸, se näkyi julkisen liikkeen henkilövalinnoissa – tamperelaisuus oli hyvin edustettuna julkisen toiminnan alkuvaiheessa. Asianosaiset pitivät sekä maanalaisuuden että tamperelaisuuden painotusta poliittisissa valinnoissa luonnollisena ja oikeutettunakin todeten SKP:n Tampereen puolueosaston olleen koko piirin puoluetoiminnan tukikohta, puoluekaadereiden luja kokoomus ja monien tamperelaisten (piirin) puolueosastojen ”äiti”.⁷⁹

Toisaalta toimintaa maanalaisessa verkostossa ei automaattisesti palkittu luottamustoimella sodan jälkeen. Sodan jälkeen SKP tarkisti jäsentensä toiminnan maanalaisuuden ja sodan ajalta selvittääkseen heidän ideologisen luottavuutensa.⁸⁰ Sosiaalinen hyväksyntä ja kunnioitus eivät kuitenkaan taanneet poliittista hyväksyntää. Sen sai kokea mm. Arvo Lamminen, jota arvostettiin Tampereen kommunistien keskuudessa 1920- ja 30-lukujen puolueytöstään ja sodanaikaisesta toiminnastaan vastarintaliikkeessä, mutta jonka puolueen valvontakomitea, Valpon sodanaikaisten kuulustelupöytäkirjojen perusteella totesi epäluotettavaksi.⁸¹ Vaikka suhde maanalaiseen verkostoon määritteli vielä pitkälle 1950-luvulle jäsenen aseman tai jäsenyyden puolueessa, ei se ollut itseisarvo. Viime kädessä poliittinen uskottavuus oli riippuvainen siitä, kuinka verkoston määritteli ja millä ehdoilla. SKP:n johdon heti sodan jälkeen rajaa tiukka linja vaikutti myös piiritason valintoihin, yhteisöllisyyden ja tasavertaisuuden periaatteiden kustannuksella.

Maanalaisuuden jalostama eliitti

Tampereella, kuten muuallakin Suomessa, SKP:n maanalainen verkosto ammensi voimansa työväestöstä, ensin vanhan työväenliikkeen toiminnassa pätevyityneestä ja sitten työväenliikkeeseen jo nuorena sosiaalistuneesta sukupolvesta. Tampereen maanalaisen liikkeen alkuvaiheen verkostoitumisessa syksy-

tä 1918 kesään 1920 olivat luonteenomaisia järjestötoiminnan kautta muodostuneet suhteet, joita yhteiset kokemukset myöhemmin lujittivat. Verkosto rakentui jäsentensä vallankumouksellisen asenteen, luotettavuuden ja pitkäaikaisen yhteistyön varaan. Vaikka jäsenistöstä valtaosa edusti työläisammattaja, leimasi sitä eri ammattialojen kirjo: mukana oli myös yrittäjiä, toimittajia, opiskelijoita ja käsityöläisiä. Yhteistä heille kaikille oli työläistäustainen koti ja sosiaalustumisen työväenliikkeeseen. Heitä yhdisti myös ensimmäisen polven tamperelaisuus. Rekrytoinnin siirryttyä työpaikoille 1920-luvun puolivälissä jäsenistön ammatillinen tausta yhtenäistyi, voisi sanoa proletarisoitui.

Alkuun verkoston toimintaa vei eteenpäin pioneerihenki ja paikallistuntemus, mutta yhä tärkeämmäksi kriteeriksi nousi teoreettinen koulutus. Tätä aukkoa paikkasivat Neuvosto-Venäjällä kurssitetut ja koulutetut tamperelaisnuoret. Organisaattorit edustivat hierarkian ylintä tasoa paikkakunnalla, heidän näkemyksensä ja ohjeensa viitoittivat toimintaa. Mikäli organisaattorin tavoitteena oli aktiivinen ja aito maanalainen verkosto, oli hänen kuunneltava myös tamperelaisten perustajajäsenten mielipiteitä. Etsivän keskuspoliisin interventiodien vuoksi 1930-luvun verkosto pieneni ja siinä korostui erityinen luotettavuus.

Organisaattorin oli kuunneltava paikallisten johtajäsenten mielipiteitä, mikäli hän halusi rakentaa aktiivisen ja kestävä maanalaisen verkoston. Aina näin ei käynyt ja Etsivä keskuspoliisi onnistui soluttautumaan verkostoon 1920-1930-lukujen vaihteessa. Sen seurauksena huomio kiinnittyi jäsenistön luotettavuuteen, ja jatkossa verkosto pohjautuikin ensisijassa sukulais- ja ystävyys-suhteisiin. Tosin puoluekoulutus oli edelleen meriitti, jolla ulkopuolinen, ts. paikallisille tuntematon henkilö, pääsi mukaan toimintaan. Koulutus oli verrattavissa puolueen suositukseen. Rekrytoinnin kriteerien kiristyminen merkitsi myös verkoston uusiintumisen hidastumista.

SKP:n maanalaisen verkoston suhteita ja toimintaa muokkasi yhtäältä suomalainen yhteiskunta ja sen poliittinen järjestelmä ja toisaalta Kominternin linjaukset kansainvälisen kommunistisen liikkeen politiikasta. Kolme kertaa, kansalaissodan jälkeen, lapualaisvuosina ja sota-aikana, maanalainen verkosto vetäytyi kuoreensa kontrolloidien jäsenistöään tiukoin kriteerein. Ulkopuolisten pääsyn rajoittaminen verkostoon oli luonnollinen strategia kriisi-aikoina, mutta yllättävää kyllä, yhtä luonnollinen strategia oli avata ovia uusille jäsenryhmille

uusien kanavien kautta vapaampina aikoina. Toisaalta maanalaisen ja julkisen verkoston rajat hämärtyivät kansanrintamataktiikan aikana, varsinkin nuorten keskuudessa. Sen lisäksi, että kyseessä oli vallantavoittelu, taustalla heijastui tarve saada työväestön luottamus ja kannatus puolelleen, mikä viime kädessä legitimoisi maanalaisen liikkeen olemassaolon.

Maanalaisen verkoston jäsenillä oli kiinteä yhteys arkeen. Valtaosa heistä oli tiukasti sidoksissa perheeseensä, työhönsä, ystäviinsä ja asuinpaikkakuntaansa, toisin kuin 1920-luvun puolivälissä mukaan tulleet koulutetut puolueammattilaiset, piiriorganisaattorit, jotka usein olivat nuoria ja perheettömiä. Organisaattorit pyrkivät ohjaamaan kommunistista liikettä poliittisen teorian mallien mukaisesti, kun taas suuri osa paikallisista kommunisteista jäseni ja perusteli toimintansa maanalaisessa liikkeessä ensisijaisesti arkipäivän elämän ja yhteisöllisten kokemusten kautta. Toisaalta kommunistit vaaransivat oman arkensa osallistumalla maanalaisen liikkeen toimintaan, jonka tavoitteena oli Tampereellakin vaihtoehtoisen poliittisen ja yhteiskunnallisen keskustelun ylläpitäminen ja ilmaiseminen sekä arkisessa kanssakäymisessä että julkisesti. Mielenpitemuokkausta pidemmälle kommunistit eivät päässeet, sillä Suomen viranomaisten massiivinen kontrollikoneisto toimi tehokkaasti vallankumouksellisen toiminnan ehkäisemiseksi. Verkostolla oli oma vallankumouksellinen ydin, joka muodostui liikkeen pitkäaikaisista luottojäsenistä. Sen toiminta terävöityi kriisiaikoina ja oli tavallaan vastaus viranomaisten tiukentuneeseen kontrolliin. Sodanaikainen vastarintaliike oli siitä hyvä esimekrkki. Vastarintaliikkeen mahdollisti SKP:ta lähellä olevien ihmisten muodostama turvaverkosto. Se perustui lähinnä sukulaisuus- ja ystävyysuhteisiin, yhteisöapuun, ei niinkään tietoiseen vallankumouksellisuuteen.

Maanalaisuuden, erityisesti sota-ajan, verkosto oli merkittävin rekrytointikanava julkiseen toimintaan. Tuolloin lujittuneet suhteet ja luottamus konkretisoituvat SKP:n piiri- ja paikallistason valtana syksyllä 1944. Vaikka SKP:n paikallistason organisaation muodostamiseen vaikutti erityisen paljon tasavertaisuus, käytti ainakin SKP:n Tampereen piiri samaa rekrytointimallia suhteessa piiriin muihin osastoihin ja jäseniin kuin SKP:n johto koko jäsenkuntaan.

Viitteet

- ¹ Saarela, Tauno: Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923. KSL. Tampere 1996, 360.
- ² Saarela 1996, passim.
- ³ Saarela 1996, 113-139.
- ⁴ Kunnallisvaaleissa joulukuussa 1918 SDP sai 54% annetuista äänistä ja eduskuntavaaleissa 1919 vastaavaa luku oli 51,4%. Eduskuntavaalien äänestysprosentti oli yli 70%. Jutikkala, Eino: Tampereen historia III. Vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampereen Keskuspaino. Tampere 1979, 497, 684.
- ⁵ Saarela mainitsee Tampereen seudun maanalaisen organisaation olleen yksi harvoista onnistuneista Suomessa 1920-luvun alussa. Saarela 1996, s. 204.
- ⁶ Ks. Saarela 1996, passim. sekä alla.
- ⁷ Kolmikko oli kolmen jäsenen muodostava puolue-elin. Saarela 1996, 109.
- ⁸ Saarela 1996, 109-115, 131-140; Olen viimeistelemässä tutkimusta Pirkanmaan vasemmistolaisesta työväenliikkeestä 1918-1944, jonka tutkimustulosten pohjalle artikkelini rakentuu. Viittaa kuitenkin tarpeen mukaan käyttämiini lähteisiin. Tässä tapauksessa katso mm. Henkilömappi (Hmp) 952 Arvo Lamminen; Hmp 994 Oskari Valkama, Etsivä Keskuspoliisi-Valtiollinen Poliisi (EK-Valpo) I. Kansallisarkisto (KA); Gunnar Keltamäki muistelee 25.3.1977. Kansan Arksito (KansA).
- ⁹ SKP:n perustamiskokouksen osallistujalista ja keskuskomitean kokoonpanot ks. Saarela 1996, 487, 500.
- ¹⁰ Haapala, Pertti: Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920. SHS. Tampere 1986, 299, 313; Koivisto, Tuomo: ”Hyvät toverit vai...” Tamperelaisen ammatillisesti järjestäytyneen työväenliikkeen poliittinen hajaannus 1917-1974. SAK:n Tampereen Paikallisjärjestö. Tampere 2003, 14, 461.
- ¹¹ Rentola jakaa SKP:n jäsenet vuosilta 1918-1968 heidän poliittisten avainkokemustensa perusteella kahdeksaan poliittiseen sukupolveen (kohorttiin). Rentola toteaa sukupolvien rajojen liukuvan ja limittyvän sen mukaan, milloin ja millaisessa yhteiskunnallisessa kontekstissa avainkokemus on aktualisoitunut. Rentolan määritelmän mukaan Marraskuun sosialistien (s. 1875-1884) avainkokemus ajoittuu suurlakoon ja sen jälkimaininkeihin. Rentola, Kimmo: Kommunismin kahdeksan kohorttia. Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992, 74-102.
- ¹² Elli Stenbergin muistelmat, 5 Be10. KansA; Koivisto 2003, 446; Saarela 1996, 159; Stenberg, Elli: Julkista ja salaista työväenliikettä Suomen kommunistisen puolueen johdolla 1920-luvun Pohjois-Hämeessä. Taistelun tiellä. SKP:n Tampereen piirijärjestön 30-vuotisjuhlaulkaisu. SKP. Tampere 1974, 11-35.
- ¹³ Biographica, Fanny Kuitunen 5 CA. KansA.
- ¹⁴ Biographica Fanny Kuitunen 5 CA; Aino Pesosen muistelman osa D, Fanny Kuitunen 5. KansA; Koivisto 2003, 14.
- ¹⁵ Konseptit, Fanny Kuitunen 5 B. KansA; Hmp 759 Fanny Kuitunen, KA; Hanna Malm saapui Suomeen syksyllä 1919, samoihin aikoihin kuin Lauri Letonmäki ja Johan Lumivuokko. Saarela 1996, 139.
- ¹⁶ Vuosina 1885-1898 syntyneet kuuluivat Rentolan luokittelussa ns. punikki-sukupolveen. Rentola 1992, 80-82.
- ¹⁷ Stenberg 1974, 11-12, 15-16.
- ¹⁸ Hmp 1350 Kalle Lehtinen; Hmp 669 Jalmari Rasi, EK-Valpo I KA; Stenberg 1974, 12-13.
- ¹⁹ Haapala 1986, 305-306; Mm. Saapuneet kirjeet maalis-huhtikuu 1906. E:4; TTY:n kokouspöytäkirja 9.5.1906. Cc:7; TTY:n johtokunnan kokous 28.5.1906. Cc:7; Tampereen Paikallisen Ammattijärjestön pöytäkirjat kevät 1906. Cc:6. TTY:n arkisto. TKA.
- ²⁰ Gunnar Keltamäki muistelee 25.3.1977, KansA; Hmp Arvo Lamminen, EK-Valpo I. KA; Koivisto 2003, 445, 456.
- ²¹ Ks. myös kuvio 3.
- ²² Hmp 967 Matti Keskinen; Hmp 137 Karl Söderström; Hmp 903 Otto Mikkola, EK-Valpo I. KA; Muistelmat, Elli Stenberg 5 Be10. KansA; Koivisto 2003, 439-463.
- ²³ Keskinen ja Myllymäki olivat Ylöjärveltä, Johtainen Ruovedeltä, Nieminen Kurusta, Kuitunen Kangasniemeltä, Koivunen Evosta, Rasi ja Söderström Länsi-Suomesta.
- ²⁴ Omaelämäkertoissa lapsuudessa tai nuoruudessa koettu eriarvoisuus, kuten huutolaislapsuus, hädät ja köyhyys, nousee vahvasti esille. Katso myös Kaihovaara, Pirjo: Missä paikkasi, tiedätkö sen? Elämäkertojen tarjoamia kuvia liittymisestä kommunistiseen puolueeseen. Saarela, Tauno et al. (toim.): Aave vai haave. THPTS. Saarijärvi 1998.
- ²⁵ Saarinen, Aino: Aamuruokoa ja äänioikeutta. Työläisliikkeen alkuvaiheita Tampereella. Laine

- Leena & Markkola Pirjo (toim.): Tuntematon työläisnainen. Vastapaino. Tampere 1989, 123-134.
- ²⁶ Rentolan määrittelmän mukaan ns. Punaorpo-sukupolvelle oli yhteistä kokemus sodan pirstomista perheistä ja usein myös nuorisoliittolaisuus. Rentola 1992, 82-83.
- ²⁷ Gunnar Keltamäki muistelee 25.3.1977. KansA; Hmp 759 Fanny Kuitunen. EK-Valpo I. KA.
- ²⁸ Gunnar Keltamäki muistelee 25.3.1977. KansA; Hmp. 1349 Gunnar Keltamäki; Hmp. 1350 Kalle Lehtinen. EK-Valpo I. KA.
- ²⁹ Hmp 921 Arvo Lamminen. EK-Valpo I. KA; Omaelämäkerta, Betty Peltonen 5 CA. KansA.
- ³⁰ Hmp 1252 Lauri Gustafsson. EK-Valpo I. KA; Muistelmat, Elli Stenberg 5 BE 10. KA; Salomaa, Markku: Punaupseerit. Juva 1992, 236, 241.
- ³¹ Mm. Johteisten ja Lammisten veljesten isät olivat olleet työväenliikkeen aktiiveja. Myös Henrikssonin, Hildénin ja Peltosen perheissä toimittiin aktiivisesti työväenliikkeessä. Katso mm. Koivisto 2003, 445; Liisa ja Eino Lammisen haastattelut 11.4.1992, Jarmo Peltola; Betty Peltosen haastattelu 26.9.1983 Lempäälä, Elina Hämäläinen. KansA.
- ³² Pispalan sos.dem.nuoriso-osaston jäseniä vuosina 1919-1920 olivat mm. Martta ja Asta Koivunen, Elo Syvänen ja Jalmari Rasi. Pispalan sos.dem. nuoriso-osaston pöytäkirjat v. 1919-1920 (Ks. esim. 6.11.1919, 5.2.1920) Pispalan SDNO CC:1-3. Pispalan Työväenyhdistys A 375/III. Tampereen kaupungin arkisto (TKA); Ks. myös Betty Peltosen ja Elli Stenbergin muistelmat, KansA.
- ³³ Elokuussa 1923 kommunistien julkinen toiminta estettiin sisäministeri Kyösti Kallion toimesta. Ensinnä STP:n kansanedustajat ja toimihenkilöt vangittiin. Myöhemmin heidät tuomittiin valtiopetoksen valmistelusta vankeuteen ja STP julistettiin korkeimmassa oikeudessa lakkautetuksi. Hakalehto, Ilkka: SKP ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918-1928. WSOY. Porvoo 1966, 186.
- ³⁴ Hakalehto 1966, 187-188; Tampereella perustettiin Tampereen työväen paikallisjärjestö ja Pohjois-Hämeen sosialistisen työväestön ja pienviljelijäin vaaliliitto vuonna 1924, Hmp 967 Matti Keskinen. EK-Valpo I. KA.
- ³⁵ Hmp 137 Karl Söderström. EK-Valpo I. KA.
- ³⁶ Antti Hyvönen toimi SKP:n Tampereen piirin piiriorganisaattorina syksystä 1923 syksyyn 1926. Hyvönen Antti, Kokemuksia maanalaisuuden tieltä. Kansankulttuuri. Tampere 1973, 78, 81-82.
- ³⁷ Ennen vuotta 1925 organisaation mukaisia kolmikoita oli ollut ainakin Pispalassa ja Tampereella. Niillä oli edustajansa ns. kaupunkisolussa, jonka toimialue ulottui siis yli kaupungin rajojen. Piirikomitea koostui pääasiassa tamperelaisista, vaikka se periaatteessa edusti useampaa kaupunkisolua (mm. Rauman, Jyväskylän ja Porin), Hmp 952 Arvo Lamminen, EK-Valpo I. KA; Hyvönen 1973, 89-92.
- ³⁸ SKP:n Tampereen kaupunkikomitean kuukausiraportti 3.4.1927, EK Tampereen ao:n tilannekatsaus n:o 7/1927. EK I Tilannekatsaukset. KA; EK-Tampereen ao:n salainen kirje EK:n päällikölle 5.4.1929 n:o 1030/96 -29. EK I Hmp 903 Otto Mikkola. KA.
- ³⁹ Muistelmia SKP:n toimintaa koskevaan tiedusteluun, Elsa Rautee 5 ER Ca. KansA; Ks. Koivuniemi, Jussi: Nokian kumitehtaan lakko 1928-1929. Nokia 1991, 81-84.
- ⁴⁰ Hyvönen 1973, 85; Hmp 967 Matti Keskinen; Hmp 759 Fanny Kuitunen, EK-Valpo I. KA.
- ⁴¹ Vrt. Tampereen työväen vaalikomitean selostus vaaleista v. 1927. Pohjois-Hämeen vaalipiiri. STPV:n vaalikomiteat. KansA.
- ⁴² Hmp 994 Oskari Valkama. EK-Valpo I. KA.
- ⁴³ Ks. EK Tampereen ao:n tilannekatsaukset v. 1932-1944. EK I III C6e. KA.
- ⁴⁴ Ks. myös Joni Krekolan artikkeli tässä kirjassa.
- ⁴⁵ Ks. esim. Pispalan työttömien toimikunnan asiakirjat. A 378/IV Pispalan SDNO:n arkisto. TKA; SKP:n 1930-luvun alun plenumissa ja puoluekonferensseissa keskusteltiin Kominternin ohjeiden pohjalta perusteellisesti työttömyydestä ja pula-ajasta sekä niiden varalta järjestettävistä toimenpiteistä. Lackman, Matti: Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918-1939. Scripta Historica X. Acta Societatis Historicae Ouluensis. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen. Oulu 1985, 89-98.
- ⁴⁶ Tampereen kommunisteista ja työttömistä koottujen henkilöaineistojen vertailun tulos. Aineistoja on käytetty seuraaviin tutkimuksiin, jotka ovat käsikirjoitusvaiheessa: Aatsinki, Ulla: Pirkanmaan vasemmistolainen työväenliike 1918-1944; Peltola, Jarmo: Lama teollisuuskaupungissa. Työttömyys, köyhyys ja kansalaisuus Tampereella 1927-1938. Tamperelaisista kommunisteista mm. Paavo Rosman oli organisoimassa työttömien toimintaa, mikä myös koitui välillisesti hänen kohtalokseen. Rosman pidätettiin marraskuussa 1930 ennen ns. työttömien leipämielienosoituksen toteutumista. EK Tampere tilannekatsaus n:o 11/1930. EK I III C6e. KA.
- ⁴⁷ Valituiksi tulivat mm. sellaiset tunnetut kommunistit kuin Arvo Lamminen, Kalle Renfors ja Paavo Niiniviita. EK-Tre tk 11/ 31.10.-29.11.1932. EK-Valpo I Hmp 952 Arvo Lamminen. KA.
- ⁴⁸ Paavo Niiniviidan haastattelu 20.10.1991 Tampere, Jarmo Peltola.
- ⁴⁹ Selin, Sakari: Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko - Punainen Pohjois-Häme 1935-1944.

Verkkojulkaisu (käytetty 23.6.2003) < <http://www.ksl.fi/files/muisti/sakari3.htm>>

- ⁵⁰ Esimerkiksi SKDL:n Pohjois-Hämeen piirin ehdokkaana v. 1945 vaaleissa oli 30-luvun vasemmistososiaalidemokraatti K.H.Wiik, joka myös tuli valituksi.
- ⁵¹ Luku on jo lähtökohtaisesti alakantissa, sillä se perustuu pääosin toisen käden lähteisiin ja todennäköisesti pyöritysi ylöspäin mikäli Moskovassa säilytettävät SKP:n arkiston asiakirjat olisivat käytettävissä. Jäsenluokarvioissa ei ole mukana solujen rivijäseniä. Toisaalta kaikkien tuoloin kommunistisessa liikkeessä mukana olleiden jäsenten selvittäminen on mahdotonta liikkeen illegaalin luonteen vuoksi.
- ⁵² Vapaustodistukset, Fanny Kuitunen 5 CB. KansA.
- ⁵³ Jalmari Rasin tapaus, ks. Joni Krekolan artikkeli tässä kirjassa
- ⁵⁴ Anna-Liisa Mikkolan haastattelu 12.11.2002 Helsinki; Stenberg 1974, 12.
- ⁵⁵ Hmp 952 Arvo Lamminen, EK-Valpo I. KA; ”Seuraajan selostus Kastinnotkon lakosta Tampereen piirissä” n:o 0032 15.4.1935. SKP 1B F4, mf 70; SKP:n toiminta ammattiliitoissa Tampereella, Arvo Lamminen. F 516/1/34. SKP 1B F4, mf.68. KansA.
- ⁵⁶ EK Tampereen ao tilannekatsaukset 1930-1934. EK I III C 6e. KA; Selin verkkojulkaisu <<http://www.ksl.fi/files/muisti/sakari3.htm>>; Leo Suonpään haastattelu 4.6.1992 Tampere, Jarmo Peltola.
- ⁵⁷ Elämäkertavaiheet, Aili Mäkinen SKP I 5 C; Muistelmia SKP:n toimintaa koskevaan tiedusteluun, Elsa Rautee SKP 5 ER Ca. KansA; Esko ja Annikki Malmbergin haastattelu, Nokia 1994, Jarmo Peltola.
- ⁵⁸ Rentola 1994, 601; Katso myös Lahti-Argutina, Eila: Olimme joukko vieras vain. Venäjänsuomalaisten vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun. Vammala 2001, 614-625; Anna-Liisa Mikkolan haastattelu 12.11.2002 Helsinki; Ks. myös Joni Krekolan artikkeli tässä kirjassa.
- ⁵⁹ Annikki Stenberg kuoli syyskuussa 1941, Saapuneet kirjeet, elo-syyskuu 1941. SKP 5 Elli Stenberg. KansA; Sukulaisuussuhteista tarkemmin tamperelaisten kommunistien haastatteluissa ja omaelämäkertoissa. KansA.
- ⁶⁰ Anna-Liisa Mikkolan haastattelu 12.11.2002 Helsinki; Liisa Lammisen haastattelu 11.4.1994, Jarmo Peltola.
- ⁶¹ Rentola 1994, 49-60, 72-73, 79-82, 117-120.
- ⁶² SKP:n toiminta rauhan ja ystävyyden seurassa, Paavo Mendelin F 516/1/34. SKP I F4 Mf. 68. KansA.
- ⁶³ Rentola 1994, 218-221.
- ⁶⁴ Valpo vangitsi helmikuussa -41 puolueytöntekijät Aili Mäkinen ja Betty Novoshilovin. Osa SKP:ssa mukana olleista naisista jäi vapaaksi kesän pidätysten jälkeen, mm. Elsa Rautee ja Anna Valtonen. Arvo Lamminen piilotteli kesäpaikassaan heinäkuun loppuun asti. Katso mm. SKP:n toiminta Tampereella 1939-1940, Eino Laakso F 516/1/34. SKP I F4 mf. 68; Muistelmia SKP:n toimintaa koskevaan tiedusteluun, Elsa Rautee SKP 5 ER Ca; Elämäkertavaiheet, Aila Mäkinen SKP I 5 C. KansA; Liisa Lammisen haastattelu 11.4.1994 Tampere, Jarmo Peltola; Rentola 1994, s. 333-335.
- ⁶⁵ Jukka Kulomaa, Käpykaartiin? 1941-1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Painatuskeskus. Helsinki 1995, 49-54, 57-59, 81-82.
- ⁶⁶ Suonpää, Leo: Suomi uuteen sotaan. Taistelun tiellä. SKP:n Tampereen piirijärjestön 30-vuotisjuhla-julkaisu. SKP Tampere 1974, 70.
- ⁶⁷ Majuri N.Pärmin johtama pataljoona muodostui noin 260 turvasäilöläisestä ja 400 rikosvangista. Heidät siirrettiin rintamalle syyskuussa 1941. Ensimmäisten hyökkäysten aikana 53 turvasäilöläistä loikkasi Neuvostoliiton puolelle, Rentola 1994, 361-363.
- ⁶⁸ Ks. tarkempi kuvaus Pärmin pataljoonasta mainitusta kirjasta. Mendelin loukkaantui loikkauksen yhteydessä ja kuoli Neuvostoliiton puolella 1944. Rentola 1994, s. 361-373.
- ⁶⁹ Anna-Liisa ja Voitto Mikkolan haastattelu 11.11.2002 Helsinki; Rislakki, Jukka: Maan alla: vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941-1944. Love-kirjat. Helsinki 1985.
- ⁷⁰ Ks. mm. Selin <<http://www.ksl.fi/files/muisti/sakari3.htm>>; Anna-Liisa ja Voitto Mikkolan haastattelu 11.11.2003 Helsinki; Liisa Lammisen haastattelu 11.4.1994 Tampere, Jarmo Peltola.
- ⁷¹ Saaritsa, Sakari: Selviytyminen ja muistitieto. Riskeiltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja kellokosekelaisten epäviralliset taloudelliset toimet kriisiaikoina 1900-1950. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu -suoritus 2001, 81, 116-118, 144-145.
- ⁷² Anna-Liisa Mikkolan haastattelu 11.11.2002 Helsinki; Fanny Kuitusen arkisto SKP I 5 Kuitunen. KansA.
- ⁷³ Liisa Lammisen haastattelu 11.4.1994 Tampere, Jarmo Peltola.
- ⁷⁴ Ks. Muistelmia SKP:n toimintaa koskevaan tiedusteluun, Elsa Rautee SKP 5 ER Ca. KansA; Selin <<http://www.ksl.fi/files/muisti/sakari3.htm>>
- ⁷⁵ Suonpää, Leo: Sota päättyy – SKP nousee maan alta julkiseksi puolueeksi. Taistelun tiellä. SKP:n Tampereen piirin 30-vuotisjuhla-julkaisu. SKP Tampere 1974, 77, 80.

-
- ⁷⁶ Suonpää 1974, 81-84; Arvi Laakso toimi mm. Työväen Lehden päätoimittajana vuonna 1928, Laakso, Arvi A.: Työväen Lehti Hämeen Yhteistyön edeltäjänä, 37-38; Laakso, Arvi A.: Kommunistit SKDL:n verkostoa luomassa. Taistelun tiellä. SKP:n Tampereen piirin 30-vuotisjuhlajulkaisu. SKP Tampere 1974, 90-99; Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1945, Tampere 1946.
- ⁷⁷ Ks. Joni Krekolan artikkeli tässä kirjassa
- ⁷⁸ Kapeus ilmeni eri tavoin: maantieteellisesti se rajoittui lähinnä Tampereen ja Nokian väliin, sosiaalisesti tehdastyöväestöön, puoluekoulutukseen tai sukulaisuus- ja ystävyys-suhteisiin sekä poliittisesti maanalaiseen työhön, yleensä kaikkien kolmen ehdon tuli täytyä.
- ⁷⁹ SKP:n Tampereen osaston kokousptk 12.11.1944. SKP 1B Tampereen Aluejärjestö. KansA; Mäkinen, Aili: Kun Tampereella startattiin. Tuokiokuvia v:lta 1944-1945. SKP taistelujen tiellä 1949. Vuosikirja V. Puoluetuomikunnan valistusjaosto. Helsinki 1949, 131-140.
- ⁸⁰ Ks. Joni Krekolan artikkeli tässä kirjassa
- ⁸¹ Peltola, Jarmo: "Ilmiantajat ja puolueen vastaiset". SKP ja puoluekuri vuosina 1944-1948. Tampereen yliopisto, Suomen historian pro gradu –tutkielma. Tampere 1992; Liisa Lammisen haastattelu 11.4.1994 Tampere, Jarmo Peltola; Ks. Joni Krekolan artikkeli tässä kirjassa.

Kevään 1968 isänmaan toivot*

”Vastoin tahtoonnekin teistä joka tapauksessa tullaan puhumaan ja kirjoittamaan paljon, teistä juorutaan, teitä panetellaan tai ihailaan, teidät häväistään, tavoistanne, eleistänne, mauistanne ja hajuistanne tehdään tutkimuksia, ja kaikki tulkitaan varmasti aivan väärin, johtopäätökset menevät vikaan, eikä teillä ole siihen mitään sanomista.”¹

Marja-Leena Mikkola oli kirjoittavanaan ’vuosituhannen lopun ihmisistä’, mutta sanoissa kuulee myös omakohtaisuutta, kommentin taistolaisuutta koskevaan kirjoitteluun.

Nuortaistolaisuudesta² on tehty tv-dramatisointeja, näytelmiä ja romaaneja, ja tutkimustakin on jo aika lailla.³ Vallitsee vahvoja näkemyksiä. Mutta paitisi fiktion myös tutkimusten ns. faktat ovat olleet hennompia kuin poliittisten liikkeiden tarkasteluissa yleensä. Niin tämä erikoinen ilmiö, josta Suomessa tuli vuoden 1968 nuorisovallankumouksen pääperillinen, on edelleen vajavaisesti ymmärretty ja altis huterillekin tulkinnoille.

Yhtenä syynä faktojen sumeuteen on ollut yksinkertainen tekninen este. Nuortaistolaisuus ei ollut organisaationa selkeä niin kuin puolueet tai nuorisoliitot, eikä siitä niin ollen ole jäänyt vastaavaa jäämistöäkään. Nuortaistolaisuus muodostui 1970-71 eri komponenteista, jotka sulautuivat yhdeksi virtaukseksi, mutta eivät yhteen muodolliseen organisaatioon vaan eri tahoille, kansandemokraattisen liikkeen puitteisiin ja toisinaan myös sen ulkopuolelle, esim. kulttuurielämään tai koululaisten pariin. Koska rinnakaistoiminta virallisten elinten sivuitse oli kommunistien järjestökentässä kriminalisoitua, nuortaistolaisuudella ei ollut virallisia johtoelimiä. Epävirallisia toki oli, esimerkiksi nuorisoliiton johtoa vastannut KTR, mutta pöytäkirjoja ei pidetty ja papereiden laatimista yritettiin muutenkin välttää.⁴

Poikkeuksen teki Sosialistinen opiskelijaliitto SOL, joka keväällä 1971 varmistui nuortaistolaiseen johtoon. Maolaiset olivat silloin jo sivussa, ja myöhemmin

* Kiitän lämpimästi kaikkia artikkelia kommentoineita. Vanhojen työtoverien lisäksi haluaisin tällä kertoa erityisesti kiittää professoreita Risto Alapuro, Matti Klinge ja JP Roos sekä jälleen Kansan arkiston henkilökuntaa, etenkin Reetta Riihimäkeä, joka saattoi arkistosignumit ajan tasalle.

myös kansandemokraattien ns. enemmistölinjan opiskelijat perustivat oman liittonsa, jolloin SOL jäi nuortaistolaiseksi, ja se oli rekisteröity järjestö, jolta on jäänyt runsas arkisto. Tosin SOL ei edustanut nuortaistolaisuuden koko profiilia, vaan sen mahtipontista kulttuuria⁵ ja tiettyä herraskaista leimaa vieroksuttiin myös saman liikkeen muiden komponenttien piirissä. Pilkkanimellä 'SOL:n rautakourat' onnistuttiin ivaamaan samanaikaisesti järjestön ei-proletaarisuutta ja viehtymystä rytmikkäisiin aplodeihin.

Edustavuuden ongelmista huolimatta ei SOL:n jäämistön tarjoamaa tilaisuutta kannata jättää käyttämättä. Helsingin yliopistossa vaikuttaneen Akateemisen Sosialistiseuran (ASS) jäsenistä säilyneet tiedot tarjoavat nimitäin tilaisuuden syventää kuvaa nuortaistolaisuuden ominaispiirteistä.⁶ Tässä artikkelissa ei huomion pääkohteena ole se tärkeä ja yhä ratkaisematon kysymys, miten vuoden 1968 uusvasemmisto saattoi kehittää ja omaksua nuortaistolaisuuden kaltaisen aatteen. Se seikka jää tällä kertaa sivurooliin ja tarkastelu kohdistetaan nuortaistolaisuuteen mukaan lähteneiden nuorten ihmisten tuntomerkkeihin. Keitä he olivat? Millaisista taustoista liikkeeseen päädyttiin? Millaisista verkostoista se muodostui? Kun aineisto on pääasiassa ASS:stä, kuva on tietysti helsinkikeskeinen; monilla paikkakunnilla prosessissa oli omat erityispiirteensä, varsin poikkeavat esimerkiksi Turussa.

Suuren läpimurron tulokkaat

Akateeminen Sosialistiseura oli Suomen kansan demokraattisen liiton (SKDL) perustajajäseniä lokakuussa 1944. Siitä kehittyi kansandemokraattisen 'järjestöperheen' – niin kuin sanonta kuului – kiinteä, joskin pieni osa. Vuoteen 1968 saakka ASS:ään liittyi aina muutama kymmenen (ei koskaan yli 40) uutta jäsentä vuosittain: lukemaan saapuneita kansandemokraattisten kotien vesoja. Tämä piskuinen ja yliopistolla ”poikkeava, voimaton ja turvaton” joukko haki tukea ja lämpöä toisistaan.⁷ Pääideana oli säilyttää siteet työväenliikkeeseen ja valmistaa jäsenet hyödyllisiin ammatteihin, kuten lääkäreiksi tai juristeiksi.⁸

Uudenlaisia jäseniä alkoi tulla Vanhan ylioppilastalon valtauksen jälkeen, jolloin kansandemokraattisen ASS:n perinne näytti olevan katkeamassa ja seura käytännössä vailla johtoakin. Heti marraskuussa 1968 joukko uusvasemmiston

nuoria leninistejä tai sellaisiksi halukkaita hakeutui ASS:n piiriin, vähän nurinkurisessa järjestyksessä, sillä ryhmä otti ensin seuran johtaakseen ja liittyi vasta sitten virallisesti sen jäseniksi.⁹ Jo tässä vaiheessa nähtiin myös ensimmäinen tieteenkriitikin pohjalta saapunut jäsen, historian maisteri Matti Viikari, mutta hän oli erikoistapaus, ottanut pohjia Saksassa.¹⁰ Muita sellaisia ei vielä saapunut. Nämä liittyjät eivät kohottaneet ASS:n uusien jäsenten vuotuista määrää, sillä perinteisen väen virta oli miltei tyrehdyksissä.

Määrällinen paisuminen alkoi lukuvuonna 1969/70, jolloin uusia jäseniä kertyi kolme kertaa yli tavanomaisen tason, peräti 137, eikä suurin osa enää ollut kansandemokraattisten kotien kasvatteja. Kysymys oli laajemmasta puoluepolitiikan läpimurrosta, joka näkyi ylioppilaskuntien vaaleissa marraskuussa. ASS sai kaikkien aikojen ensimmäisen voittonsa ja nuoret sosiaalidemokraatit sävähtivät otteensa kirpoamista sen verran, että ehdottivat vasemmiston opiskelijajärjestöjen yhdistämistä. Toisaalta myös oikeisto esiintyi suoraan omalla nimellään ja näytti vahvuutensa. Nuoren kokoomuksen aktiivisuus puoluetunusten alla niin ylioppilaskunnissa kuin teinimaailmassa¹¹ ja ns. remonttiryhmän synty ovat yleensä jääneet vähälle huomiolle kun on selitetty vasemmistonuorison askeleita vasemmalle, mutta nämä ilmiöt liittyivät toisiinsa ja olivat osa laajempaa politisoitumista, johon yliopistomaailmassa sysäsi erityisesti opiskelijaliikkeen keskeinen asiakysymys, yliopistojen hallinnon uudistaminen, josta hallitus antoi 5. joulukuuta 1969 esityksen jo vaaleihin valmistautuvalle eduskunnalle.¹² Suomen vahva valtiollinen perinne tuli näin jälleen kerran näkyviin. Vielä vuonna 1968 nuorison liike liikkui yleisellä kulttuurin ja ideologian tasolla, mutta nyt päävaatimus täsmentyi ja tislautui hallinnolliseksi reformiksi, joka oli valtiovallan päätettävissä. Siinä tilanteessa traditionaalisen ja vieläpä parlamentaarisen puoluepolitiikan tarve koettiin polttavasti uusissa piireissä, niin radikaalien opiskelijoiden kuin puolueita sodan jälkeen karteilleiden professoreiden parissa; viimeksi mainittujen järjestäytyminen tarjosi nuorille vielä sopivan pelätin (”taantumus”). Vasemmiston monista haaroista tulokkaiden huomion kohteena oli siinä vaiheessa nimenomaan kokoava parlamenttipuolue SKDL, johon joulukuussa 1969 perustettiin mm. kokonaan uusi Otaniemen kansandemokraatit. Vasta sekundaarisesti oltiin kiinnostuneita sen erityishaaroista tai riitapuolista.

Ensin tusina valtiotieteellisen tiedekuntajärjestön Kannunvalajien aktivisteja liittyi itsenäisyyspäivän tienoilla 1969 ASS:n jäseniksi. Kärjessä olivat sosiologit, Kannun varapuheenjohtaja Risto Eräsaari ja Allardt-suhteessaan radikaalisoitunut assistentti Olli Perheentupa. Kolmas kova oli Jukka Gronow.¹³ Virta jatkui, ja pääluvultaan isoin ryhmä liittyi heti mies ja ääni –lakkoilun päätyttyä 25. helmikuuta 1970. Heidän tuloaan ei häirinnyt edes se, että ASS:n leninistijohto vähätteli ja epäili opiskelijoiden uutta lakkoilua ja Timo Linsiö Soihdussa oikein sormi pystyssä opetti, miten asia olisi pitänyt hoitaa (ei spontaanisti).¹⁴ Samanlaisen puhdasoppisuuden vallassa Ranskan nuorten maolaisten johtaja aluksi kehotti karttamaan Latinalaiskorttelia toukokuussa 1968.¹⁵

Varsinainen läpimurto, ASS:n räjähdysmäinen paisuminen, ajoittui kahteen seuraavaan vuoteen. Lukuvuosi 1970/71 toi peräti 556 uutta jäsentä, ja täsmälleen yhtä monta tuli myös seuraavana lukuvuonna, siis toista tuhatta uutta jäsentä vajaassa kahdessa vuodessa. Luvun painoa suhteuttaa tieto, että vahvalla ja maanlaajuisella Suomen kommunistisella puolueella oli vuonna 1965 kaikkiaan 1728 alle 25-vuotiasta jäsentä.¹⁶ Myös kansainvälisesti katsoen SOL:sta tuli suhteellisesti vahva radikaali opiskelijajärjestö. Länsi-Saksan legendaarisen SDS:n jäseniä oli maan väkiluvusta 1:30.000, Yhdysvaltain vielä kuuluisammalla SDS:llä parhaimmillaan 1: 7.000, mutta Suomessa SOL:lla 1:1.500.¹⁷ Muun ohella tähän saattoi vaikuttaa pohjoismaiseen poliittiseen kulttuuriin kuulunut järjestökeskeisyys ja jäseneksi liittymisen merkityksellisyys.¹⁸

Suuri jäsenaalto alkoi tulla ASS:n riveihin ennen kuin seuran poliittinen suunta kansandemokraattisen liikkeen sisällä tai liepeillä oli ratkennut. Uusleninistien, maolaisten ja perinteisten kansandemokraattien kamppailu ratkesi sillä, että mukaan tulvineiden uusien jäsenten pääosa ryhtyi kannattamaan ensin mainittua suuntausta ja toi siihen samalla oman sävynsä, niin että keväeseen 1971 mennessä¹⁹ muodostui nuortaistolaisuus, joka liittoutui SKP:n vähemmistön kanssa. Uudet jäsenet eivät siis liittyneet 'valmiiseen', vaan tekivät tullessaan järjestöstä sellaisen kuin siitä tuli.

Ehkä tietty keskeneräisyys oli ASS:n räjähdysmäisen kasvun ehto. Tulokkaat kokivat rakentavansa uutta ja ainutkertaista. Oltiin vauhdissa, koko ajan täytyi nokittaa ja edetä, ja siltä pohjalta tehtiin ratkaisuja.²⁰ Vasta keväällä 1971 oli selvästi nähtävissä, mihin poliittiseen karsinaan ne olivat vieneet. Senkin jälkeen

kesti vielä pari vuotta ennen kuin oli selvää, millaiset rajat siinä karsinassa oli. Sinipaidan käyttöönoton (1974) jälkeen liikkeeseen tuskin enää liittyi montakaan kokonaan uutta jäsentä. ASS:n vetovoima alkoi hiipua pian nuortaistolaisen suunnan valmistuttua ja vakiinnuttua. Uusien jäsenten virta oheni jo vuoden 1972 jälkeen, jolloin tulokkaita oli lukuvuosittain aina noin kolmannes vähemmän kuin edellisellä vuonna. Tällä seikalla ei kuitenkaan ollut välitöntä vaikutusta, sillä uusia (jo koululaisina liikkeen piiriin tulleita) riitti edelleen satoja vuodessa ja entisetkin olivat vielä nuoria ja täynnä intoa.

Taulukko 1. Akateemiseen Sosialistiseen liittyneet uudet jäsenet Lukuvuosittain 1969-72.

Lukuvuosi	HY:n kirjoilla	Muu oppilaitos	Ulko-mailla	Oppikoulu tai työssä	Yhteensä
1969/70	88	7	2	40	137
1970/71	393	48	-	118	556
1971/72	395	111	31	19	556
1972/73 ja 1973/74					655
1974/75					238
Yhteensä					2142

Syksyllä 1971 liittyneistä 31 ulkomailla opiskelleesta oli 16 Moskovassa, 8 Tukholmassa, 6 Greifswaldissa ja 1 Freiburgissa. Lukuvuosien 1972/73 ja 1973/74 yhteisluku perustuu jäsennumerointiin, sillä suuri osa itse kupongeista puuttuu. Lukuvuodelta 1974/75 myös kupongit ovat tallella. Lähde: Jäsenilmoituskaavakkeet, Akateeminen Sosialistiseura, Kansan arkisto. Yliopiston kirjoilla olo tarkistettu HY:n luettelosta.

Kaikki uudet jäsenet eivät olleet kirjoilla Helsingin yliopistossa, vaan eri syistä – parisuhde, isomman meiningin kaipuu, omien auttaminen valtataistelussa – virta toi mukanaan myös muiden oppilaitosten opiskelijoita ja koululaisia, joille olisi ollut tarjolla 'omia' järjestöjä.²¹ Lähemmät tarkastelut on kuitenkin syytä kohdistaa nimenomaan Helsingin yliopiston kirjoilla olleisiin, sillä juuri he olivat ASS:n varsinainen kohderyhmä, heistä on saatavilla tarpeellisia vertailutietoja ja heidän määränsä on riittävän suuri (kahden läpimurtovuoden aikana melkein 800), jotta vertailuja ja päätelmiä voi tehdä.

Sukupuolet. Akateemisen Sosialistiseuran suuren läpimurron tulokkaiden silmiinpistävin piirre oli se, että heistä noin puolet oli naisia. Se oli mullistava muutos.

Vanhassa ASS:ssä vallitsivat kansandemokraattisen liikkeen sukupuolirakenteet: naisia liittyi, mutta he olivat vähemmistö eivätkä helposti nousseet määrääviin aseisiin. Alhaisimmilleen naisten osuus kuitenkin painui rytminvaihdoksen alkaessa, siinä uusvasemmiston leninistisiivessä, joka Vanhan valtauksen jälkeen otti ASS:n poliittiseksi kotipesäkseen. Keväällä 1969 liittyneistä vain 22 prosenttia oli naisia.

Sukupuolten suhde kääntyi helmikuun 1970 hallinnonuudistuslakkojen yhteydessä, jolloin alkoi opiskelija-aktiivien virta ASS:n jäseniksi. Keväällä 1970 uusien jäsenten enemmistö oli ensi kertaa naisia. Siitä pitäen tasapaino hieman kallisteli, mutta kumpaakin sukupuolta oli jatkuvasti noin puolet uusista jäsenistä, niin kuin jo yliopiston opiskelijoista yleensäkin. Kouluikäisillä nuortais-tolaisilla tyttövaltaisuus oli selvempi, sillä teinien iskujoukon Helsingin sosialististen koululaisten HSK:n jäsenistä oli keväällä 1971 tyttöjä peräti 59 prosenttia, kolme viidestä. Nuortaisistolaisuus heijasti siis vielä yhtä 1970-luvun lupaus-ta ja harhaa, androgyniaa.²²

Nuorten naisten suuri osuus nimenomaan keväällä 1970 pakottaa tarkentamaan aikalaissäksitystä, jonka mukaan ASS:n läpimurto olisi johtunut yksin-omaan tietyn nuorten miesten piirin tietoisesta ja perustellusta harkinnasta, jonka tuloksena ”on huomattu, että juuri ASS:n tulee viime kädessä johtaa yliopistolla käytävää edistyksellistä taistelua.”²³ Se piiri, jossa tämä seikka kesään 1970 mennessä ’huomattiin’, oli Kannunvalajien ja sen lehden Tutkaimen ydinjoukko, joka kokoontui Kari Toikan luona Katajanokalla ns. maanantaikerhona pohtimaan ja perustelemaan teoreettisesti ratkaisujaan:

Kun Toikka oli läsnä, sillä oli siinä aina sellainen intensiteetti. Se oli pelottava jätkä. Länsisaksalaista keskustelua ja Lukácsia lukemalla, *Geschichte und Klassenbewußtsein*, sen puolue teoriaa ja sen kääntymistä seuraamalla Kari päätyi siihen, että meidän täytyy tehdä oma ratkaisu, että Kannu ei riitä avantgardeksi. Poliittisen politiikan orgaani on puolue. Ei se tarkoittanut SKP:tä sellaisena kuin se oli [...] Toikalla oli näkymätön kommunistinen puolue, että vähitellen oikea analyysi valtaa puolueen, että avantgarde tuo sen, että teoria tarttuu massoihin. Se oli ensin sokraattista keskustelua, sitten johtopäätöksiä. Jäi heti sanoistaan kiinni, joka ei... Toikalla relevanssi oli niin tiukka. Ilmapiiri oli osittain autoritaarinen, ei mitään junttaamista, mutta Kari oli poliittinen intellektuelli, se pyrki kantoihin, ohjelmiin, johto-

päättöksiin. Ei mitään huvittelevaa keskustelua, seurustelusta puhumattakaan. Siinä oli demarkaatioprosessi, tietyt kannat rajautu keskustelussa pois. Toikka oli skarpein, on vieläkin, sehän oli maisteri Helanen, eihän kukaan voinu koskaan Toikan skarppiutta ja älyllistä ja mahtavaa projektia...²⁴

Tällainen pohdintaprosessi oli toki käynnissä ja sillä oli suuri merkitys, mutta samalla kun nuoret miehet hioivat argumenttia aina vain terävämmäksi, prosessi liikkui jo ja etenkin nuoria naisia hakeutui ASS:n jäseniksi. Vähän kuin maaltamuutossa: kyliltä kaupunkeihin lähtivät ensin nuoret naiset ja miesten täytyi joko lähteä perään tai jäädä peräkammarin pojiksi. Sen ilmiön voiman sai pian tuntea myös sitoutumista kartellut kirjallisuuden opiskelija Panu Rajala, jonka valokuvamallivaimo palasi New Yorkista niin vasemmistolaisena, ettei Panunkaan auttanut kuin luikkia SKDL:n vappumarssille.²⁵

Niiden vuosien kulttuurisiin teemoihin kuului nuori nainen, joka usuttaa tai johdattaa epäröivän pojan radikaaliin tekoon. ”Teetkö vai teenkö minä?” Sitä kuului joka suunnasta: oli sellaisia elokuvia kuin Pennin *Bonnie ja Clyde* tai Godardin *Hullu Pierrot*, oli tyttöjen vahva panos Vietnam-liikkeessä. Ja oli Kristiina Halkolan ensilevy *Täytyy uskaltaa*, jonka kantta hallitsi tiukasti rajattu ylisuuri kuva laulajan ylimalillisista kasvoista. Levykotelon takakannessa Peter von Bagh ylisti metallin kevään 1971 lakon sinetöimää Halkolan tietoista irtautumista tarjolla olleesta julkiksen roolista:

Ilmiö on sikäli uusi että aina ennen on tilastollisesti katsoen kumman monella löytynyt vanha isä, joka vinttikamarissaan kuolee sydänhalvaukseen Uuden Suomen vuosikerran keskelle, jos saa tietää lapsensa käyvän työväentilaisuuksissa. Voi kai sanoa että tuskin kenelläkään näyttelijällä ääripisteet lehdistön kauppaaman johtoaseman ja ehdottoman sitoutumisen välillä ovat yhtä etäällä kuin Kristiinan tapauksessa: poliittisena suorituksena Kristiinan sitoutuminen on ollut upea, tai sanokaamme reilusti esikuvallinen.²⁶

Vastaisen tutkimisen varalle voidaan merkitä muuan tekijä, joka saattoi omalta osaltaan olla vetämässä ’kaikki’ – niin kuin itsevarma määritelmä kuu-lui – yhden ja saman poliittisen katon alle. Se tekijä oli ns. seksuaalinen vallankumous, joka jo vuosia jatkuneen aatteellisen ja moraalisen kuohunnan ja suuren puhumisen jälkeen siirtyi vuoden 1970 tienoilla e-pillerin yleistyessä entistä selkeämmin toimeenpanovaiheeseen. Ja sille puolestaan loi kenttää se, että syntyi voimakkaan yhteenkuuluvuuden elähdyttämä tuhansien nuorten naisten ja miesten pooli, jossa vallitsi luja keskinäinen perusuottamus. Väyksiin

asti on hoettu, että taistolaisilla oli parhaat bileet – ’parhaan’ kriteerit saattavat vaihdella, mutta tottahan määritteeseen se sisältyy, mitä tapahtui bileiden jälkeen. Vaikka ei menisikään niin pitkälle kuin Eric Hobsbawm, joka vertasi poliittista joukkomielenosoitusta seksiin,²⁷ jokin suhde seksuaalisen ja poliittisen kumouksen välillä vallitsi. Mutta jääköön hypoteesien tarkempi testaaminen tuonnemmaksi ja toisille.

Vaikka nuorten naisten rooli oli huomattava nuortaistolaisuuden syntyvaiheessa, seuraukset olivat heidän kannaltaan paradoksaaliset. Jokainen kumousliikkeitä tutkiva havaitsee, että liike ennen tiettyä vakiintumistaan on toista kuin jälkeen: se pätee kristinuskoon, jakobiineihin, bolševikkeihin, sandinisteihin. Nuortaistolaisuuden valmistuessa 1971 sula metalli ikään kuin jäähmettyi. Omaksuttiin teoria, että niin kuin muutkin ’erityiskysymykset’, naiskysymys on alisteinen kokonaisvaltaiselle marxilaiselle analyysille ja ’ratkeaa’ vasta koko yhteiskunnan muuttamisen myötä.²⁸ Liikkeessä jäivät vallitseviksi ne perinteiset hierarkiat, jotka omaksuttiin kommunismin mukana, myös sukupuolten osalta: kärjistäen sanottuna ajattelu ja johtaminen kuului miehille, naiset taas panivat toimeen ja huolehtivat arjesta. Nuorten radikaalien naisten aktiivisuuden kanavoituminen taistolaisiin puitteisiin hidasti radikaalifeminismin nousua Suomessa.²⁹ Eikä taistolaisuudesta ainakaan kokonaisuudessaan tullut erikoisempaa seksuaalikumouksen koekenttää, sillä kommunismin aatearsenaaalista valikoitiin varsin puritaanisiakin asenteita. Nehän ovat etujoukkoajattelun kaikkein tyypillisimpiä piirteitä.³⁰

Sosiaalinen tausta. Mitä ASS:n tulokkaiden sosiaaliseen taustaan tuli, aineistolla ei voi tehdä kovin sitovia päätelmiä, sillä tiedot ovat vajavaiset. Isien (tai äitien) ammatit on monesti jätetty ilmoittamatta tai ilmoitettu erilaisin perustein. Toisilla on isän tarkka työtehtävä ja työpaikan nimikin, toisilla vain koulutus tai hyvin yleinen ammatin tai jopa pelkän sosiaaliryhmän nimike. Moni on vain merkinnyt isän kuolleen, parilla dramatiikkaan tai tekokynisyyteen taipuvaisella isä oli jopa ’kuollut ja kuopattu’, ’vainaja’ tai ’vainaa’. Joillakin oman sosiaalisen taustan vähättely saattoi liittyä siihen, ettei tausta ollut kovin sopiva työväenliikkeeseen, mutta kyseessä oli myös yleisempi ilmiö, suvun ja perheen kasvatusvastuun ja merkityksen heikkeneminen ja hapertuminen.

Nuortaistolaisuudessa kiinnitettiin jäsenten välisissä suhteissa vain vähän huomiota asianomaisten sosiaaliseen taustaan, toisin kuin vanhassa SKP:ssä.

Puutteista huolimatta esitetään tässä karkea tarkastelu niistä ASS:ään lukuvuonna 1970/71 liittyneistä uusista jäsenistä, jotka olivat Helsingin yliopiston kirjoissa ja ilmoittivat edes jonkin isän tai äidin ammatin tai oppiarvon. Nämä kriteerit täyttää 350 henkilöä, kun myös kuolleen isän ammatin (mutta ei pelkän kuoleman) ilmoittaneet otetaan mukaan. Lukuja täytyy pitää vain suuntaa antavina. Vertailutietoina on tutkimustuloksia yliopistoon lukuvuonna 1968/69 kirjoittautuneiden sosiaalisesta taustasta.

Taulukko 2. Akateemiseen Sosialistiseuraan lukuvuonna 1970/71 liittyneiden (Helsingin yliopiston kirjoissa olleet) ja Helsingin yliopistoon lukuvuonna 1968/69 kirjoittautuneiden uusien ylioppilaiden isien ammatti.

	ASS:n uudet jäsenet 1970/71, % n=350	HY:n uudet opiskelijat 1968/69, %
Ylempi toimihenkilö	37	37
Alempi toimihenkilö	32	26
Ammattitaitoinen työntekijä	19	15
Ammattitaidoton työntekijä	3	3
Maanviljelijä, pienviljelijä	9	16
Eläkeläinen	-	-
ei tietoa	-	3

ASS:n osalta mukaan on otettu vain ne, jotka ilmoittivat isän ammatin.

Lähteet: Jäsenilmoituskaavakkeet, Akateeminen Sosialistiseura, Kansan arkisto; Korkea-kouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969 (Opetusministeriö 1972), lainattuna Matti Klinge'n mukaan, Helsingin yliopisto 1917-1990 (Otava 1990), 569.

Silmiinpistäväntä on se, miten selvästi ASS:n suuren aallon jäsenten sosiaalinen tausta vastasi yliopiston opiskelijoiden sosiaalista taustaa yleensä. Myös Tampereen havainnoissa sikäläisen nuortaistolaisen opiskelijajärjestön jäsenten sosiaalinen tausta vastasi suurin piirtein opiskelijoiden yleistä sosiaalisen taustan jakaumaa.³¹ Toisin sanoen yliopistojen kannalta kyse oli sosiaalisessa mielessä ikään kuin mainstream-ilmioistä, jolla ei ole selkeän spesifiä sosiaalista taustaa. Toki Matti Klinge on sen älynnyt. ”Kotiseutu, suku selittävät tiettyssä elämän vaiheessa, nuoruudessa perin vähän. Se nähtiin meilläkin 1960-luvun

jälkipuolen aatekehityksessä ja muulloinkin.”³²

Toinen silmiinpistävä piirre on se, että ASS ei ollut ihan niin herraskainen kuin päältä näytti. Ammattitaitoisia työläisiä oli isinä jopa hieman useammalla kuin opiskelijoilla keskimäärin, mutta se johtui lähinnä kansandemokraattien valtalinjän vesoista, jotka olivat vielä tässä vaiheessa mukana.³³ Taistolaisiin ja maolaisiin päätyneissä oli työläistäustaisia suunnilleen sen verran kuin yliopistolla keskimäärin, mutta kodit eivät olleet yhtä poliittisia kuin kansandemokraateilla.

Ylempien ja alempien toimihenkilöperheiden osuudet vastaavat hämmästyttävän tarkkaan yliopiston normaalitasoa. Näissä ryhmissä silmiin pistää muuan erityispiirre. Vaikka myös liike-elämän ja teollisuuden jälkikasvulla oli osuutensa, hyvin monen isä edusti traditionaalisia kutsumusammatteja, profesioita, jotka olivat olleet kansallisen idean ja liikkeen keskeisiä kantajia: pappeja, lääkäreitä, juristeja, professoreita, journalisteja, upseereitakin. Samaan ilmiöön kuului opettajien ja erityisesti kansakoulunopettajien jälkeläisten suuri osuus.

Ylempien sosiaaliryhmien näin vahva edustus oli työväenliikkeen kannalta anomalia. Suomen työväenliike ja erityisesti sen vasen siipi oli ollut kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen työläisvaltaista. Huomattavia sivistyneistöryhmiä oli tullut oikeastaan vain kaksi aaltoa: Otto Wille Kuusinen ja muut marraskuun sosialistit 1905 ja samaisen Akateemisen Sosialistiseuran piirissä 1930-luvulla muodostunut ryhmä. Näiden ryhmien poliittinen rooli oli ollut erittäin näkyvä, mutta määrällisesti ne eivät vetäneet lainkaan vertoja 1970-luvun alun aallolle.

Selvin poikkeama opiskelijoiden yleiseen sosiaaliseen taustaan nähden oli ASS:ssä maanviljelijäväestön jälkeläisten kohdalla. Alan terminologiaan jo perehtynyt uusi jäsen ilmoitti isävainajansa olleen 'pikkuisäntä', mutta hän ei edustanut taajoja joukkoja, sillä maanviljelijäkotien kasvatteja oli vain noin puolet siitä mitä yliopistolla yleensä. Nuortaistolaisuus oli urbaani ilmiö, joka lähti käyntiin 1960-luvun suuren muuton vastaanottajapäässä, pääkaupunkiseudulla, ratavarressa, Lahdessa, Jyväskylässä.³⁴ Muuton luovuttajapäähän jäänyt ikääntyvä sukupolvi löysi poliittiselle protestilleen toisen kanavan, venna-

Sosiaaliselta kannalta ASS:n keskeinen piirre oli siis se, että eri yhteiskunta-
luokkien jälkeläiset sekoittuivat toisiinsa. Piirrettä vahvisti vielä se, että kyse oli
myös kieliryhmien sekoittumisesta. Vaikka äidinkieltä ei jäseneksi liittyviltä ky-
sytty, silmämääräisestäikin huomaa, että ruotsinkielisten osuus jäsenaallossa oli
huomattava.³⁵ Siinä mielessä ASS poikkesi ylioppilasmaailmaa aikoinaan aat-
teellisesti dominoineista järjestöistä.

Jo puoluesosiologian klassikko Robert Michels kehitteli teoriaa, jonka mu-
kaan luokkataistelu johtaa ”luokkien väliseen sosiaaliseen vaihtoon.” Porvaris-
tosta ”kyvykkäimmät ja taitavimmat” irtoavat proletariaatin riveihin, proletari-
aatin eturivi puolestaan porvarillistuu, ja nämä kaksi liikettä kohtaavat toisen-
sa sosiaalisessa vaihdossa, johon kummaltakin puolelta osallistuu vähemmis-
tö, i fuorusciti. Ilmiöön itsekkin osallistuneen Michelsin mukaan luokkaloikkaarit
eivät suinkaan olleet sopeutumattomia drop-outeja, vaan oman puolensa par-
haimmistoa, vaikutusvaltaista eliittiä. Myös sen hän havaitsi, että porvaristosta
irrottuaan intellektuellit helposti suunnistivat työväenliikkeen vasempaan sii-
peen. Siihen vei irtioton, riuhtaisun voima.³⁶

Luokkien, äidinkielten ja aatetaustojen sekoittuminen jos mikä päti Akatee-
miseen Sosialistiseuraan. Siellä pato- ja satamatyömaiden sukeltajan poika
sai lääkärin tyttären, vieläpä ruotsinkielisen ja aatellisen, kirvesmiehen poika
Ähtäristä nai röntgenteknikon tyttären Tapiolasta, ja toinen kirvesmiehen poi-
ka ylivääpelin tyttären. Tyypillisesti kuvio tuntuisi menneen useimmiten näin
päin, siis että mies oli työväenluokkaisempi. Siinä heijastui se romanttinenkin
proletaarin kaipuu, joka levisi uusvasemmistoon 1969.

Tietyissä mielessä 1970-luvun ASS oli yli sata vuotta jatkuneen suuren suo-
malaisen kansallisen yhtenäistämiprojektin viimeinen vaihe, oikeastaan mu-
taatio, jossa eri taustat yhdistyivät ja sekoittuivat toisiinsa ensi kertaa myös va-
semmistolaisella foorumilla.³⁷

Tähän mennessä tässä tarkastelussa on saatu lähinnä negatiivista näyttöä.
On selvinnyt, että sen paremmin sukupuoli, kieliryhmä kuin sosiaalinen taus-
takaan *eivät* selvästi erottaneet ASS:n jäseniä muista yliopistolla opiskelleista.
Nämä tekijät erottivat sen lähinnä työväenliikkeestä, jonka helmaan se kuiten-
kin innokkaasti heittäytyi.

Kun ASS:n ei kuitenkaan voida katsoa edustaneen Helsingin yliopiston opis-

kelijoita yleensä – enintään se heijasti jonkinlaista ajan henkeä³⁸ – täytyy löytä sellaisia erottavia tekijöitä, jotka määrittelivät, ketkä nimenomaan olivat yliopistolla toisia alttiimpia liittymään ASS:n jäseniksi. Pienellä hakemisella erotavia tunnusmerkkejä alkaakin löytyä, ja nimenomaan verkostojen suunnalta.

Kevään 1968 ylioppilaat

Jos tarkastellaan Akateemisen Sosialistiseuran ensimmäisen suuren läpimurtovuoden 1970/71 uusia jäseniä, paljastuu opintojen aloittamisvuoden suuri merkitys, tarkemmin sanottuna yhden saapumiserän ratkaiseva paino. Sen muodostivat vuonna 1968 opintonsa aloittaneet.

Taulukko 3. Akateemiseen Sosialistiseuraan lukuvuonna 1970/71 liittyneiden uusien jäsenten ja vuoden 1971 keskeisten aktiivien opintojen aloittamisvuosi (Helsingin yliopistossa kirjoilla olleet).

Opintojen aloittamisvuosi	ASS:n uudet Jäsenet 1970/71	ASS:n ydinryhmä 1971
1966 tai ennen	104	13
1967	40	6
1968	88	26
1969	75	12
1970	80	9
Yhteensä	385	66

Lähteet: Jäsenet: Jäsenilmoituskaavakkeet, Akateeminen Sosialistiseura, Kansan arkisto. Ydinryhmään on luettu ASS:n edustajat Sosialistisen Opiskelijaliiton ylimääräisessä liittokokouksessa toukokuussa 1971 ja ASS:n ehdokkaat Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan vaaleissa syksyllä 1971. Edelliset on mainittu SOL:n ylimääräisen liittokokouksen 1971 pöytäkirjan liitteessä 1, Sosialistinen opiskelijaliitto, Kansan arkisto. Ehdokkaat: Soihdunkantaja no. 5/1971, s. 10-11. Näitä tietoja on verrattu Helsingin yliopiston luetteloon 1970-71.

Vuoden 1968 kohdalla oli selvä ja korkea porras. Aikaisemmin aloittaneita ei ollut miltään vuodelta puoliakaan vuoden 1968 lukemasta, mutta sen sijaan myöhempien saapumiserien kohdalla määrä pysyi korkeana, joskaan ei aivan huippuvuoden tasalla. Edes fukseja (tosin tällaista perinnesanaa ei silloin juuri käytetty) ei tullut niin paljon kuin 1968 aloittaneita.

Toisin sanoen ASS:n suuri läpimurto 1970/71 oli vuoden 1968 ylioppilaiden projekti. He löysivät poliittisen satamansa parin vuoden liikehännän, kokei-

lun ja etsinnän jälkeen. Ratkaisun tehdessään he vetivät mukaan myös huomattavan joukon varhemmin saapuneita, jotka olivat käyneet pitempään läpi 60-luvun radikalisoitumisprosessia eivätkä halunneet pudota kelkasta. Mutta nimenomaan vuoden 1968 tulokkaat olivat se kriittinen massa, joka tarvittiin 60-luvun ihanteista luopumiseen ja uuden aatteen läpimurtoon. Tähän päätelmään päätyy tarkastelemalla erikseen keskeisten aktiivien ydinryhmää (taistolaisen ASS:n synnyttyä 1971): siinä joukossa 1968 opintonsa aloittaneilla oli vielä vahvempi paino.

Antti Eskola aisti uuden polven heti tuoreeltaan toukokuussa 1968. Valitettuaan siihenastisten ylioppilaidensa olevan ”varsinaisia tallukoita”, jotka tyytyivät ”iloiseen orjuuteen” siinä kuin työläisetkin, Tampereen professori pani toivonsa uuteen nuoreen 19-vuotiaaseen. ”Hän näkee välähdyksen maailmasta sellaisena kuin se voisi olla. Hän on ihminen eikä pelkkä muiden omistama esine. Siksi hän muodostaa uhkan, jota täytyy yrittää kasvatuksen, nuorisotyön, poliisin ja kaikkien mahdollisten keinojen avulla torjua.” Eskola väitti ymmärtävänsä hyvin liikehdintöjen provosoiman Aamulehden raivoa ja ”vanhan miehen avutonta kummastusta”, sillä pahinta mitä ihminen voi vallassaolevan porvariston kannalta tehdä oli ”tulla tuntemaan hyvää ja paha.”³⁹

Sinäkin keväänä nostettiin kansakunnan toivoina esiin parhaiden ylioppilaslaseineiden kirjoittajia. Yrjö Koskisen palkinnon sai Lohjan yhteislyseon Juhani Ruotsalo aineestaan ’Ylikansoitus ja aliravitsemus – aikamme suurin ongelma’. Aihe oli kirjoitusten ehdoton suosikki, siitä kirjoitti useampi kuin joka neljäs kokelas ja taso oli erinomainen, 18,4 prosenttia sai parhaan arvosanan laudaturin. Arveltiin, että viikkoa ennen kirjoituksia televisiossa esitetty Marja-Leena Mikkolan Sirkus Europa –kabaree oli vaikuttanut abiturientteihin.⁴⁰ Suomen kuvalehti puolestaan valitsi palstoilleen Myllykosken yhteiskoulun Pekka Juhani Virtasen aineen ’Taide ja moraalit’, joka viskeli vasemmiston kulttuurinimiä siihen tahtiin, että lautakunnan mielestä kyseessä oli ”tunnustusta ansaitseva valppauden osoitus.”⁴¹

Syksyllä 1968 nämä kaksi kansakunnan toivoa kohtasivat Helsingin yliopistossa sosiologian luennoilla ja päätyivät kämppäkavereiksi. He olivat keskeisiä henkilöitä siinä prosessissa, jossa kevään 1970 hallinnonuudistusliikkeen tärkeimmät aktiivit päätyivät Akateemisen Sosialistiseuran jäseniksi. Siinä joukos-

sa olivat vallankumouskevään 1968 ylioppilaita esimerkiksi Jukka-Pekka Takala (Nokian yhteiskoulu) ja Ulpu Tiuri (Steinerkoulu), Soili Pietilä (Alppilan yhteislyseo), Juhani Lehto (Hyvinkään yhteiskoulu), Pertti Rovamo (Kuopion klassilinen lyseo) ja Eeva Aro (Kulosaaren yhteiskoulu). Erityisen vahva oli Helsingin lyseon eli Ressun edustus: sieltä olivat Risto Uljas, Jussi Melkas, Martti Mellais⁴², Jyrki Uusitalo ja muita. Toisena tulevien taistolaisen kasvattajaseurana erottuu Lauttasaaren yhteiskoulu, josta olivat Yrjö Engeström, Reijo Miettinen ja Peter Fredriksson.

Nämä valkolakit mainitaan sen kevään Spes patriae (Isänmaan toivot) -ylioppilaskuvastossa.⁴³ Totta kai sinä niin kuin jokaisena keväänä ylioppilaissa oli kaikenkarvaista väkeä Ilkka Kanervasta Keke Rosbergiin, mutta yhtenä huomattavana ryhmänä olivat nuortaistolaisuuden keskeiset perustajakasvot liikkeen kaikilla päähaaroilla: yliopistolla, nuorisoliikkeessä ja teinitoiminnassa sekä kulttuurimaailmassa. Näin oli varsinkin Helsingin seudulla; muualla Suomessa nuortaistolaisuuden panivat usein pystyyn vuotta, paria nuoremmat.

Vuoden 1968 ylioppilailta oli keskeinen rooli taistolaisuuden muodostumisessa myös Teknillisessä korkeakoulussa, Ateneumissa ja Tampereen yliopistossa. Otaniemeen saapuivat Hannu Vepsäläinen (Kuopion lyseo), Matti Pallasvuo (Riihimäen lyseo) ja Marja-Liisa Löyttyjärvi (Viherlaakson yhteiskoulu). Ateneumiin päätyneistä erottuu Pirkko Pohjakallio (Kouvolan tyttölyseo), joka ylioppilaskuvassaan pitkin tummine hiuksineen näytti kevään 1968 filmitähdeltä, Bonnielta. Samaa perustajapolvea edustivat Tampereella Matti Hyvärinen (Keuruun yhteiskoulu), Joensuussa Asko Suikkanen (Valkeakosken yhteiskoulu), kauppakorkeakoululla Christian Blom (Läroverket för gossar och flickor).

Kevään 1968 ylioppilaita olivat myös opiskelijaliikkeestä pian tutkijoiksi orientoituneet Marja Järvelä (Ranskalainen koulu), Harriet Strandell (Svenska samskolan i Tammerfors), Sakari Hänninen (Kallion yhteiskoulu), Pasi Falk (Herttoniemen yhteiskoulu), Pertti Multanen (Joensuun normaalilyseo), Esa Sironen ja Pekka Sulkunen (Jyväskylän lyseo), Matti Virtanen (Kotkan yhteislyseo), Timo Kyntäjä (Kuopion lyseo) ja Jukka Nykyri (Oulun yhteislyseo).⁴⁴ 'Tutkijalinja' sai omaa profilia yhtenä nuortaistolaisuuden peruskomponenttina heti keväällä 1971, jolloin käynnistyi Sosialistinen opintoneuvonta- ja tutkimuskeskus SOTK, joka vähemmän lukeneiden liikkeen jäsenten parissa tun-

nettiin lempinimellä Sotku. Se oli myöhemmän Tutkijaliiton ja Tiede&Edistys – journalin ensimmäinen itu.

Kulttuuritaistolaisuus sai niin ikään näkyviä rekryyttejä kevään 1968 ylioppilaista. Selkeimpiä sukupolven tunnusmerkkejä oli teatterialalla, jonne suuntasivat Pekka Milonoff (Töölön yhteislyseo), Pirkko Saisio (Kallion yhteiskoulu), Rea Mauranen (Meilahden yhteiskoulu) ja Laura Jäntti (Saksalainen koulu). Kun Kalle Holmberg aloitti Suomen teatterikoulun rehtorina, juuri sen syksyn tulokkaista löytyivät rakkaimmat opetuslapset, joiden omimmaksi projektiksi muodostui sitten Kom-teatteri.⁴⁵ Sama kuvio kuin Antti Eskolan kohdalla: oli vanhempi etsijä, näkijä ja toisinajattelija, joka sai oppilaansa, radikaalien aatteidensa toteuttajat ja toimeenpanijat vuoden 1968 ylioppilaista. Sitten nämä puolestaan vetivät mestariaan sellaisiin suuntiin joihin tämä ei arvannut pyrkivänsäkään.

Muun kulttuuriväen joukosta⁴⁶ voidaan poimia taistolaisuuden ominaisin kulttuuri, ohjelmaryhmät, joista kuuluisimmaksi tuli Agit Propin kvartetti.⁴⁷ Sen naisäänet Monna Kamu (Alppilan yhteislyseo) ja Sinikka Sokka (Helsingin tyttölukio) olivat vuoden 1968 ylioppilaita.

Nuortaistolaisen koululaistoiminnan alkuunpanijat ja linjanvetäjät kuuluivat samaan vuosikertaan, tosin sillä varauksella, että kouluaikainen aktiivisuus esti monia pääsemästä oikealla ajalla tai lainkaan ylioppilaiksi.⁴⁸ Kevään 1968 lakitettuja olivat esim. Teiniliiton tärkein ideologi Engeström ja Risto Repo (Töölön yhteislyseo), sittemmin Teinilehden päätoimittaja.

Saman kevään ylioppilaita olivat myös taistolaisen 'nuorisoliiton' ja Toverilehden perustajat Aku Alanen (Järvenpään yhteiskoulu), Jaakko Laakso (Keravan yhteiskoulu) ja Alpo Halonen (Lahden lyseo). Ratavarren ryhmä oli oikeastaan nelivaljakko, mutta Toivo Autiosaari (Korson yhteiskoulu) ei päässyt keväällä ylioppilaaksi.⁴⁹ Samaa vuosiluokkaa oli Timo Larmela (Helsingin lyseo), joka aluksi vaikutti anarkistina, mutta siirtyi sitten underground-henkisen Ultran päätoimittajan tehtävästä sujuvasti Toverin päätoimittajaksi. Hänellä oli sen kevään ylioppilaskuvaston pisin tukka.⁵⁰

Henkilöt on mainittava nimi nimeltä⁵¹, jotta kevään 1968 ylioppilaspolven läsnäolo ja vaikutus nuortaistolaisen liikkeen kaikkien eri päähaarojen synnys-
sä tulisi osoitetuksi. Nämä eivät ole satunnaisia jäseniä, vaan vaikuttajia ja pe-

rustajia omilla tahoillaan. Totta kai monia muitakin oli, mutta mistään muusta ikäluokasta ei löydy läheskään samanveroista kasaamaa.

Miksi juuri kevään 1968 ylioppilaat?

Osin vastaus on ilmeinen. He olivat hullun vuoden eturivin seuraajia, jotka ilman suurtakaan aikaisempaa kokemusta ja siis tuorein silmin näkivät 'kaiken' ja tulivat yliopistoon sukupolvikokemuksensa vallassa ja vakuuttuneina siitä, että maailma oli mullistumassa, ja nopeasti, ja halusivat kantaa kortensa kekoon. Suomessa oli vielä sellainen erikoisuus ja eriaikaisuus, että liike nousi "myöhässä" verrattuna lännen suuriin maihin, joissa vuosi 1968 oli huipennus, minkä jälkeen seurasi lasku ja liikkeen pirstoutuminen pienryhmiin, jotka julistautuivat etujoukoiksi. Suomessa suuri nousu oli vasta päässyt vauhtiin ja jatkui vielä pari vuotta, ja maailmalta ehdittiin imaista etujoukkoajattelua sen vaiheen sekaan. Mukaan tulvineella joukolla oli kasvava alttius kuunnella teräviä ideologeja, joilla näytti olevan tarjolla käsitteitä ja selityksiä.⁵²

Toinen saapumisvuoteen liittyvä tekijä oli se, että vuoden 1968 kokemus lopetti nuoren uusvasemmiston piirissä uskon siihen, että sosiaalidemokratia voisi olla yhteiskunnan uudistamisen johtava aate. Muodostui avoin, nopeille siirtymille altis ja pakonomaiseen kierteeseen houkuttava ei enää / ei vielä – tietoisuus, joka avasi näköalaa suureen utopiaan.⁵³ Syksyn 1968 tulokkaat eivät enää menneet SDP:hen lainkaan, vaan alkoivat suoraan hakea ratkaisua vielä enemmän vasemmalta. Hieman vanhemmat radikaalit, jotka olivat ehtineet käydä SDP:ssä, kuten Kari Toikka, toivat sieltä kenties mukanaan ajatusta puolueesta luonnollisena toimintafoorumina.⁵⁴

Kolmantena tuli demografia. Vuoden 1968 ja seuraavien vuosien ylioppilaat olivat suurten ikäluokkien jälkijoukkoa, niitä jotka olivat aina saapuneet tupaten täysille foorumeille: kansakouluun, oppikouluun, yliopistoon. Kaikkien aikojen ennätysmäärä uusia ylioppilaita kirjoittautui Helsingin yliopistoon luvuvuonna 1966/67, lähes 4500. Seuraavilla sijoilla olivat edellinen ja seuraava lukuvuosi.⁵⁵ Paljon aloittajia oli myös 1968, mutta heillä oli jo edessään tukkeutunut yliopisto, ja edempänä hämmötti tukkeutuva työelämä. Tuskin monikaan tällaisia laskelmoi viileän rationaalisesti,⁵⁶ mutta ilmapiiriin tilanne toki vaikutti. Yhteiskunnan normaalit kanavat näyttivät tukkeutuneen ja niihin jo päässeet radikaalit eivät näyttäneetkään muuttavan 'systeemiä', vaan systeemi muutti

heidät. Niinpä suurten ikäluokkien radikaalien jälkijoukko käänsi selkensä normaalille yhteiskunnalle ja alkoi hakea jotain kokonaan uutta.⁵⁷

Yhtenä uutuuksena vuoden 1968 ylioppilaskuvien *Spes patriae* –albumissa oli ruusu neljän nuoren naisen hampaissa. He olivat aivan eri puolilta, Helsingin Munkkiniemestä, Kokemäeltä, Mikkelistä ja Tampereelta. Ele ei siis ollut yksittäinen oikku, vaan heijasti jotain yleisempää. Tässä nyt löytyi se polvi, joka toteutti Marja-Leena Mikkolan – vielä yksi etsijä ja näkijä sai opetuslapsensa – vuonna 1965 kirjoittaman ’Mallioppilaan laulun’: koululainen on pitkään kiltti ja puuhakas, tuntee kansallisen perinteen ja suurmiehet, pidättäytyy elämästä, kunnes viimein jokin ratkeaa, ja kaikkien ihmetykseksi ”kaikuu julma huuto yli luokan.” Ja sitten: ”Mä lähdän hampaissa punainen ruusu / ja tieni vie kauaksi pois.”⁵⁸

Sen sukupolven tulon näki Kersti Juva *Teinilehdessä* syksyllä 1967: nuoriso etsi, joi ja poltti, puhuttiin että marijuanaakin, tyydytti sukupuolitarpeitaan ja tunsu syvän kuilun vanhempiensa kanssa. ”Mutta jos selviämme tästä, meistä tulee voimakas sukupolvi, karaistua terästä!”⁵⁹

Koulut

Nuortaistolaisuuden keskeiset perustajat havaitaan siis kevään 1968 ylioppilaisiksi. Herää jatkokysymyksiä. Oliko tietyillä kouluilla ratkaiseva osuus? Olivatko nämä ylioppilaat verkostoituneet keskenään jo kouluissa?

Vastaus ensimmäiseen kysymykseen on ilmeinen kyllä. Tällä kertaa voidaan sivuuttaa ’ratavarren ryhmän’ syntysijat Järvenpään yhteiskoulussa, Keravalla ja muualla ratavarressa sekä Lahden lyseossa.⁶⁰ Sen sijaan lähemmän tarkastelun kohteeksi otetaan kaksi helsinkiläistä oppikoulua, joista toisesta tuli hyvin keskeinen osa Akateemisen Sosialistiseuran ydinjoukkoa, kun taas toisessa kasvoi Suomen Teiniliiton radikaaliryhmää, jolla tuli olemaan ratkaiseva vaikutus koululaisjärjestön taistolaistumiseen.⁶¹

Helsingin lyseo oli keskeinen. Se oli kansallisen sivistyneistön kärkiryhmän opinahjosta normaalilyseosta⁶² 1891 irronnut ja sen alivuokralaisena aloittanut proletaarisempi ja urbaanimpi pikkuveli Suomalainen Reaalilyseo. Ressu

oli ”stadinkundikoulu, helsinkiläisen barbaarisuomalaisuuden jalostamo”, niin kuin norssi Matti Kuusi hiukan nenänvarttaan pitkin katsoi. ”Helsingin remseä, sumeilematon, itsevarmasti esiintyvä proletariaatti painoi Ressuun oman karhean leimansa.”⁶³ Sen oppilaita olivat sellaiset työväenliikkeen päähaarojen nimimiehet kuin Väinö Tanner ja Yrjö Leino, samoin kuin runoilija Arvo Turtiainen.

1960-luvun nuorisoliikeshinnän yhdeksi pääsyyksi on niin maailman mittassa kuin Suomessakin kiistatta tunnistettu koulutuksen tavaton laajeneminen⁶⁴, alemmista yhteiskuntaluokista tulleiden oppilaiden määrän ja osuuden kasvu ja koululaitoksen perinteisten arvojen jääminen jälkeen tästä kehityksestä ja yhteiskunnan nopeasta muutoksesta. Mikä siis voisi olla symbolisesti osuvampaa kuin se, että oppikoululaisten vasemmistoaatteet ja lopulta jopa nuortaistolaisuuden esivaiheet muhivat nimenomaan tässä laadukasta eliittitraditiota vaalinessa⁶⁵, mutta pääosin rahvaan poikien omakseen ottamassa oppilaitoksessa?

Vielä väkevämpi symbolinen lataus oli siinä, minkä teeman merkeissä tämä kehitys lähti liikkeelle 1960-luvun alussa. Silloin Ressun teinikunnassa ryhdyttiin pohtimaan niitä uusia ja yllättäviä piirteitä, joita kansallisesta menneisyydestä paljastui Väinö Linnan Pohjantähti-trilogian myötä. Sitä heräsivät pohdintaan viimeisenä sotavuonna 1944 syntyneet teinit, joista asiaan epäilemättä syvällisimmin paneutui teinikunnan yhteiskunnallisen kerhon puheenjohtaja Risto Alapuro – vielä yksi esimerkki siitä, minne asti 17-vuotiaana koettu ensilempi saattaa kestää ja kantaa.⁶⁶

Sisällissodan sovitus oli Suomen 1960-luvun suuria teemoja, Dahrendorfin ja Allardtin sosiologian hengessä. Mutta kansakunnan eheytyksen viimeistelyhanke sisälsi myös menneen ristiriidan uuden ajankohtaistumisen mahdollisuuden: ”Nyt kun kansasta on muodostumassa kansakunta / nousevat sen haamut mittaamaan saatavia.”⁶⁷ Sen mahdollisuuden realisoi vuosi 1968, joka heitti vasemmistolaistuvat nuoret lopulta kohti punikkiarvoja, tai sitä mitä niiden tulkittiin olleen. Aatekäänteen oire näkyi 16. toukokuuta 1968, kun Tampereella Ratinan stadionilla vietettiin vapaussodan 50-vuotisjuhlia. Vajaa sata vasemmisto-opiskelijaa häiritsi veteraaneja laulamalla Varshavjankaa ja Punakaartilaisten marssia ja huutelemalla ”Alas lahtarit, alas Koli!” Oma

tyytymättömyys yliopiston rehtoriin rinnastui sujuvasti peräti sisällissotaan. Kyltteihinsä mielenosoittajat olivat kirjoittaneet: Sorry, uhrinne oli turha. Tilaisuudessa pidätettiin vuonna 1904 syntynyt mies, joka jatkoi riehumistaan vielä kuulusteluissakin solvaamalla poliisimiehiä lahtareiksi.⁶⁸ Siinä näkyi muuan piirre, jolla oli kenties oma merkityksensä: vaikka sisällissodan kokemus oli juuri vajoamassa puolen vuosisadan unhonrajan tuolle puolen, sen välitön kosketus oli vielä jotenkin nuorten tavoitettavissa. Kuten sosiaalisen taustan tarkastelun yhteydessä mainittiin, taistolaisia ja maolaisia ASS:n jäseniä oli myös työläiskodeista, mutta usein sellaisista, joissa työväenaate oli jo haalistunut. Nyt palattiin punakaartilaisiin isoihin.⁶⁹ Mutta suuremmalla ryhmällä kysymys oli siitä, että havaittiin suvun valkoisen taustan vaietut varjot ja ryhdyttiin valaisemaan, miettimään ja katumaan isien syntejä. Ehkä paluu isoihin on yleisempikin poliittinen suhdannemekanismi, niin kuin suurten ikäluokkien vasemmistolaiset saivat vuorostaan huomata, kun heidän lapsensa aikanaan palauttivat omien isovanhempiensa sotaveteraanikunnian.

Ressujen teinimaailman vasemmistolaistumisen seuraava porras ajoittuu vuoteen 1965, eli niin kuin teinikunnan Pärskettä -lehden päätoimittaja Pekka Aarnio kuvaili: ”Sodan jälkeen tapahtui siirtymistä vasempaan.”⁷⁰ Sanonnan tarkoitus oli tietenkin pilkata vanhemman polven tapaa jakaa aika ’ennen so-taa’ ja ’sodan jälkeen’, mutta ei se pelkkää pilkkaa ollut. Vasta vuonna 1965 vart-tuvat saattoivat aidosti kokea siirtyvänsä sodanjälkeisestä ajasta johonkin aivan uuteen. Koulun vuosikertomuksia ja Pärskettä silmämällässä hämmästelee eniten sitä, kuinka moni myöhemmän vasemmistosuunnan ja etenkin taistolaisuuden keskeinen nimi sai yhteiskunnallisen tulikasteensa noiden vuosien Ressussa. Ainaisen kilpailijan Norssin konventti pysyi pitempään perinteisillä teinilinjoilla ja organisoi vielä joulukuussa 1967 rajaseutukeräystä kummeilleen, sotainvalidien perheille.⁷¹

Pekka Aarnio ja toinen teinitoimittaja Martti Launis muodostivat 1965 res-sujen hootenanny-yhtyeen Guldgurkorna,⁷² jossa voi nähdä myöhemmin nuor-taistolaisen laululiikkeen alkusolun. Siitä nimittäin sikisi Agit Propin kvartetti. Ressujen yhteiskunnalliseen kerhoon kutsuttiin paitsi sellaisia kulttuurivasem-miston nimimiehiä kuin Arvo Salo ja Pentti Saarikoski myös SKP:n veteraani, vanha ressu Tuure Lehén, joka kertoi ’Mitä se on se marxilaisuus’. Aikaisempina

vuosina ei Terijoen hallituksen ministerillä olisi ollut mitään asiaa isänmaallisten mielialojen hallitsemaan teinimaailmaan. Lehénin kutsuminen kuvastaa sitä, ettei Suomessa juuri ollut vanhempaa kommunismin kokenutta sivistyneistöä, joka olisi voinut tulkita kommunismia radikaaleille nuorille. Ranskassa ja Italiassa 'ennenkin olleita' riitti niin ettei nuorella polvella ollut mitään mahdollisuuksia lähestyä vanhaa stalinismia suoraan, ilman välittäjiä.

Samaisena vuonna 1965 teinikunnan puheenjohtaja Timo Kallinen perusti Ressujen taiteellisen teatterin, jonka puitteissa opeteltiin Brechtin teatterikäsitystä.⁷³ Teatterin nimi viittasi myös venäläiseen kulttuurisuuntaan, samoin kuin aktiivisen elokuvakerhotoiminnan uusi kiinnostuksen kohde, Eisensteinin montaasi.⁷⁴ Mutta sekä politiikan että kulttuurin painavimmat vaikutteet saatiin edelleen lännestä, Yhdysvalloista, nyt vain kriittisinä. Mikko Lohikoski ryhtyi kirjoittamaan Pärskeisiin Vietnamista; kuuluisa ressu Kaarlo Tuori puolestaan markkinoi beat-kirjallisuutta, Kerouacia ja Ginsbergiä, jotka asettivat kyseenalaiseksi länsimaisen kulutusyhteiskunnan.

Oman koulun ulkopuolella ressuilla oli keskeinen rooli partiolaisten itsekritiikissä, jossa hahmoteltiin uudenlaista valveutunutta isänmaallisuutta.⁷⁵ Jo jäähyväishenkisen kokoavan puheenvuoron siinä keskustelussa käytti upseerin poika, ressu Kari Toikka, joka piti partiota edelleen "hyvän menetelmänä" mutta vieroksui sen "jäykkää ideologiaa." "Emme me ole vastuussa vanhoille miehille heidän aatteellisten tulkintojensa tallentamisesta", hän sanoi, tarkoittaen 30-luvulle juuttuneita ikuisia partiopoikia, joiden konservatiivinen, valtiokirkollinen ja näivettyneet aate "ei kykene vetoamaan tämän päivän nuorisoon, jonka olennaisimmat ihanteet ovat ylikansallinen vastuu lähimmäisistä, altruistinen palveleminen ja aktiivi yhteiskunnallisuus." Myöhemmän maanantaikerhon idea oli Toikalla jo vireillä, sillä "rationaalista keskustelua ja tutkimusta ei enää voida pakoilla."⁷⁶ Aikanaan Toikka ja muut partiolaiset toivat tätä 'hyvää menetelmää' taistolaisuuteen enemmän kuin päältä näytti. Liikkeen tietyn puritaanisuuden juurena voi nimittäin vanhojen kommunistien vaikutuksen ohella nähdä myös partiotaustan. Sininen paita sujahti monen päälle kuin vanhas-ta muistista.

Ressun vahvimmat vasemmistokohortit kirjoittivat ylioppilaisiksi 1966, 1967 ja 1968, isoin ryhmä viimeisenä. Silloin lakkinsa saivat Antti Hautamäki, Suo-

men itsenäisyyden juhluvuoden kirjoituskilpailun voittaja Timo Larmela (joka sen kesän mielenosoituksissa nousi esiin kannabishenkisenä anarkistina) ja koko maineikkaan 8C:n jengi, josta muodostui myöhemmän Akateemisen Sosialistiseurun runkoa (Melkas, Mellais, Uljas, Uusitalo). Heidän lähdettyään teinikunnassa alkoi kokoomuslainen vastavaikutus ja yhteiskunnallisen kerhon kärkeen kohosi Peter Fagernäs. Rehtorin suosiman kokoomuspolven jälkeen seurasi kuitenkin vielä kirkasotsainen totisten poikien vasemmistoryhmä (Marko Auer ja kumppanit) taistolaisuuden merkeissä, sillä myös Helsingin sosialistiset koululaiset sai kantavat voimansa mistäpä muualta kuin Ressusta.

Lauttasaaren yhteiskoulu oli Teiniliitossa hegemoniseen asemaan nousseen kasvatusradikaalien ryhmän tärkein kotipesä.⁷⁷ Myös siellä oli 1960-luvun alun tiettyä liberaalipolvea (Paavo Nikula ja muita), mutta varsinainen radikaalin suunnan synty ajoittuu vuoteen 1965. Sen vuoden huhtikuussa Yrjö Engeström vaati teinikunnan *Laru*-lehdessä viimeinkin heräämistä, radikaalisia parannuksia ja yhteyksiä muihin kouluihin. Niitä saatiinkin, produktiivisimpia Ressuun, jonka taiteellisen teatterin kanssa järjestettiin oikein matineaa.⁷⁸ Teini Seppo Iisalo kannatti arvostelun aloittamista: ”Ei ole mitään mieltä kosiskella vanhempia henkilöitä.” Opettajat eivät saaneet määrätä, ”politiikka ei saa kieltää teineiltä.”⁷⁹

Puoluepolitiikasta ei ollut kysymys, vaan kouludemokratiasta ja maailman häädystä, jota ”velvollisuutemme kristittyinä” – näin Reijo Miettinen vielä käytti me-muotoa – oli koettaa lievittää, sillä ”vielä meidän elinaikanamme ruoka loppuu eräistä osista maailmaa.” Herätteet tulivat Yhdysvalloista, mistä kukaan ’nenä-hootenanny’ eli folk, kärkiniminä Dylan ja Joan Baez, joskaan (lukio-pojan silmin) ”hän ei ole kovin kaunis.”⁸⁰ Ensi käden tietoa Yhdysvalloista saatiin, kun Engeström pääsi stipendiaatiksi ja törmäsi tosimeleessä Vietnamin soitaan. Hetken aikaa hän koetti ymmärtää Yhdysvaltain johtoakin, arvelleen että Berkeleyyn yliopistossa ”mainion maaperän tarkoituksilleen huomanneilla kommunistikiihottajilla” oli vaikutusta, kun taas Vietnamin tilanne näytti sellaiselta, että ”Kiinan tukemat Viet Cong –sissit jatkavat tappamista.”⁸¹

Mutta sodan jatkuessa ja laajetessa mielialat Yhdysvaltoja vastaan jyrkkenevät ja samaan aikaan myös kotikentällä Lauttasaaressa ajauduttiin konfliktiin.

Kun teinit kirjoittivat lehdessään kriittisesti uskonnonopetuksesta, opettaja puuttui asiaan, vaikka koettikin sovitella ja arveli kritiikin lähteneen ”aidon kyselyn ja oikeata tapailevan arvostelun” pohjalta. Teiniradikaalit eivät talttuneet, vaan lisäsivät höyryä. Seuraavaksi tutkittiin lukiolaisten alkoholinkäyttöä. Viini osoittautui suosituimmaksi, sitä nautti kerran kuussa tai useammin 46 prosenttia lukiolaisista, kotihipoissa ja muualla. Se oli yleistynyt parin vuoden aikana.⁸² Kyselyn sävy oli asiallinen ja opettajat hyväksyivät tulosten julkaisemisen, mutta toimitussihteeri Seppo Iisalo tekaisi Larun uudesta numerosta Hymy-tyylisten mainoksen (”kertoo peittelemättä teinien alkoholinkäytöstä”), mikä sai opettajien maljan kuohahtamaan yli. Iisaloa ja muuta toimitusta uhkasi ero.

Skandaali oli tavaton, ja se paisui, kun teinien pyrintöihin liberaalisti suhtautunut Helsingin Sanomat teki tapauksesta neljän palstan uutisen, jonka kuvissa virnisteli nuori skandaalijournalisti vierellään yrmeä rehtori.⁸³

Niihin aikoihin koko Suomen Teiniliittokin alkoi joutua vakavammin oikeiston ja Uuden Suomen hampaisiin. Liittoa epäiltiin – siinä vaiheessa perusteettomasti – SKDL-sympatioista ja jopa siitä, että sen rahoituksen takana olivat ”eräät poliittiset piirit.”⁸⁴ Yrjö Engeström – joka oli kohonnut liiton eliittiin ja oli pian kouluasiainsihteerinä sen tärkein ideologi – paheksui puoluekantojen kuiskuttelun kaltaista ”moista asiattomuutta” ja oli vielä vankasti sitä mieltä, että jakautumista poliittisiin ryhmiin ”ei tarvita eikä saa tapahtua Suomen Teiniliitossa, joka on ehdottomasti epäpoliittinen, puolueeton nuorisjärjestö.”⁸⁵

Oppikoulun moraaliset ja isänmaalliset arvot joutuivat kriisiin, kun yhteiskunta modernisoitui nopeaan tahtiin ja televisio toi maailman uudella voimalla oppilaiden ulottuville. Hakiessaan identiteettiään ja kapinoidessaan radikaalit teinit vaistosivat, että yhteiskunnassa saattoi liittolaisiksi olla tarjolla sellaisia voimia, jotka olivat opettajanhuonettakin mahtavampia, kuten kaupallinen nuorisokulttuuri,⁸⁶ julkisuus tai Kekkonen. ”Onko Isä-Urho tietoinen, että suomalainen oppikoulu on samassa pimeydessä kuin aikoinaan.”⁸⁷ Lauttasaarella teinien pyrinöt saivat tukea myös harvinaisemmalta taholta, kirkosta, sillä kesken kiivaimman koulujupakan kirkkoherra Maunu Sinnemäki rukoili saaren iltakirkossa vanhempien nimissä: ”Anna meille ymmärrystä ja voimaa luopua menneiden aikojen ajatuksista ja tavoista, jotka eivät enää vastaa Sinun tarkoi-

tuksiasi.” Ja nuorisolle: ”Anna heille sisäistä voimaa pysyä rehellisempinä kuin me olemme pysyneet, tehdä se minkä me olemme laiminlyöneet, ja korjata se minkä me olemme särkeneet.”⁸⁸

Uskonto, yhteiskunta, alkoholi – oppikoulun tabuista oli enää koskematta kolme kovinta: puolueet, Neuvostoliitto ja seksi. Niihin käytiin käsiksi, kun Heikki Karkkolainen tutki 7-luokkalaisten poliittiset kannat ”tässä kultahampaisten kaupunginosassa.” Yhteensä 101 oppilaan isistä löytyi sentään yksi SKDL:n kannattaja, mutta lapsista ei enää ainuttakaan. Isissä oli 11 demaria, mutta lapsissa vain neljä. Samassa Larun numerossa flirttailtiin toisenkin tabun kanssa, kun Seppo Iisalo paheksui opettajien yksinoikeutta tietokoneisiin: siitä tuli mieleen tsaarin aika Venäjällä, jolloin Eremitaasi oli vain pienen klinin käytössä, kunnes: ”Äkkiä joku sanoi: pitäisi tehdä vallankumous.”⁸⁹

Iisalon heitto samoin kuin Kersti Juvan karaistun teräksen houkutus⁹⁰ ovat merkkejä syksyllä 1967 radikaalipiireihin levinneestä flirttailusta neuvostoterminologian suuntaan. Siinä vaiheessa se oli enemmän porvarin ärsyttämistä kuin vakavaa neuvostomielisyyttä. Näyttävien ele oli yhteiskunnasta syrjäytyneiden asiaa ajaneen Marraskuun liikkeen perustaminen 7. marraskuuta 1967, mikä sattui olemaan Lokakuun vallankumouksen 50-vuotispäivä.⁹¹ Liikkeen ensimmäinen puliukkoaktio puolestaan ajoittui Suomen itsenäisyyspäivään.

Laru-lehden pistot ärsyttivät Lauttasaaren teinikuntaa valvoneen opettajan ilmoittamaan, että lehti oli tehty hänen selkänsä takana ja oli liian radikaali. Seikka pantiin vielä koulun vuosikertomukseenkin. Seppo Iisalo oli jo siltansa polttanut ja vain jatkoi provosointiaan tarttumalla kuumimpaan teemaan, seksiin, ja vielä asettamalla sen vastakkain koulutyön kanssa: ”Seksuaalisesti olemme estyneitä, rajoittuneita, asenteellisia, rakkauttettomia. Silti me yritämme taistellen muistaa: että jotta koska kun jos vaikka; dürfen können mögen müssen sollen wollen.” Eikä siinä kaikki: insinöörin poika tuomitsi vauraiden saarelaisten koko elämäntavan. ”Ja samalla me lauttasaarelaiset lihomme ja suunnittelemme uuden auton ostamista.”⁹²

Lauttasaaren yhteiskoulun radikaalit, jotka olivat ryhmän pienuudesta huolimatta hämmästyttävällä tavalla onnistuneet dominoimaan teinikuntaa, kirjoittivat ylioppilaiksi jotkut jo 1966 ja 1967 ja pääjoukko 1968.⁹³ Oman koulun teini maailmassa seurasi heti oikeiston valtakausi, mutta Lauttasaaren radikaalit jat-

koivat keskeisissä tehtävissä valtakunnallisilla foorumeilla, Teiniliitossa ja muualla.

Koulutapauksia löytyisi helposti lisää, Helsingistä Töölön tai Alppilan yhteislyseo, Espoosta Tapiolan yhteiskoulu, ja valiokouluja ympäri maata, etenkin poika- tai tyttölyseoita, kuten Kuopiosta tai Hämeenlinnasta, joka oli nuorten sosiologien Eräsaaren ja Perheentuvan koulukaupunki, Erno Paasilinnan ivaa- ma uinuva H:n kaupunki, H:n läänissä. Se oli myös Arto Noron kotipaikka. Hän oli entisen kauppiaan poika, Suomessa vähälukuista aitoa kaupunkien pikku-porvaristoa.⁹⁴

Olennaista oli se, että eri koulujen radikaalit, joita ei yhteen kouluun kuitenkaan juuri sattunut valtavan suurta ryhmää, tunsivat toisensa, olivat kosketuksissa, rohkaisivat toinen toistaan ja levittivät uusia ideoita Suomen Teiniliiton puitteissa. Suomessa, toisin kuin muualla länsimaissa, oli säilynyt yleinen kansallinen oppikoululaisjärjestö, joka koulun kasvaessa kasvoi rajusti ja tarjosi kanavan uusien aatteiden leviämiseen. Virroilta raportoitiin, että kakarat – eli uudet teinijohtajat, niin kuin kolmannelta valtakunnalta haiskahtava termi yhä kuului – olivat olleet ”Maaritin, Ilkka-Christianin ja Weijon kurseilla Pälkäneellä ja tahtovat innoissaan repiä maailman kappaleiksi.”⁹⁵ Tärkeimpiä uusien aatteiden väyliä olivat yhteiskunnalliset kerhot, teiniteatterit ja huhtikuussa 1965 perustettu Teinilehtien Liitto, joka keräsi innokkaat toimittajanalat yhteen, tarkoituksena kumota koulun ”tappava autoritaarisuus” ja vallata kulttuurin kentstä teinilehtien käsittelyyn myös se osa, joka oli ollut ”tuntematonta ja kiellettyä (politiikka, sex, uskontoon kohdistuva terve kritiikki).”⁹⁶ Verkostojen muodostuminen näkyi esimerkiksi siinä, miten näissä kuvioissa pyörineet teinit saivat liiton hallitukseen pyrkiessään kannattajia ympäri maata.⁹⁷

Toisin kuin vasemmistopuolueet tai epämääräiset ryhmät, Teiniliitto oli pitkälle 1960-luvulle sekä opettajien että vanhempien silmissä kohtalaisen respektabeli, asiaankuuluva järjestö, jonka julkaisujen lukeminen ja toimintaan osallistuminen oli lapselle jopa kunniaksi. Kaupallisen nuorisoilmoittelun kasvun siivittämänä Teinilehden levikki kolminkertaistettiin vuonna 1966, jolloin se oli 102.000, eli se tuli jokaiselle oppikoulujen yläluokkalaiselle. Vastustajat valittivat, miten Teinilehti levisi ”tavalla mihin vasemmistolehdet eivät pysty (ne kun eivät yleensä leviä porvarillisiin koteihin).”⁹⁸ Uusien aatteiden leviämisessä ak-

tivistien pariin keskeisenä väylänä oli kurssitoiminta, etenkin Teiniliiton kesäkurssit, joille 1960-luvun jälkipuoliskolla osallistui nelisensataa teiniä joka kesä. Juuri nämä kurssit olivat nuorten tyttöjen yksi tärkeä väylä aktiivisuuteen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen: jo kesän 1965 kursseilla tyttöjä oli selvä enemmistö, 224 (poikia 190).

Ensimmäisenä, jälkikäteen katsoen ikään kuin pilottiluonteisena kumousaatteena Teiniliiton kautta levisi vuonna 1967 vapaan kasvatuksen Summerhill -aate, jonka maahantuoja oli Yrjö Engeström.⁹⁹ Samaan kokonaisuuteen liittyi liiton osallistuminen ensi kertaa Vietnamin sodan vastaiseen mielenosoitukseen ja taksvärkkikeräyksen kohdistaminen tukemaan Mosambikin pyrkimyksiä pois Portugalin siirtomaavallasta. Siinä vaiheessa Teiniliitto joutui jo rehtorien vakavien vastatoimien, kieltojen ja kokoomuksen poliittisen junttauksen kohteeksi.¹⁰⁰ Kommunistileimaan saatiin tottua paljon ennen kuin oltiin kommunisteja.

Itse kommunistit seurasivat kiinnostuksella teinimaailman muutoksia, mutta heiltä puuttui suoria keinoja vaikuttaa. Eri leirit olivat kaukana toisistaan ja kulttuurit erilaiset. Matti Puolakalla ja muilla maolaisuudesta 1960-luvun puolivälissä kiinnostuneilla ressuilla olisi kenties ollut tilaisuus hyödyntää vuosikymmenen puolivälin 'heräämistä' ja Kiina-kiinnostusta ja vaikuttaa koulu-maailmassa, mutta se ryhmä oli taustoiltaan SKP:n eliittiä ja oli omaksunut eristäytyvän, salailevan ja puritaanisenkin lahkokulttuuriin, johon 'ulkopoliisia' ei hevin laskettu.

Paremmiin menestyi ratavarren ryhmä (Aku Alanen, Jaakko Laakso, ym.). Heillä vanhemmat olivat rivikommunisteja ja he olivat Teiniliiton kursseilla ja muussa toiminnassa kasvaneet radikaaliteinien valtavirran puheenparteen, moraalisiin arvoihin ja elämäntapaan. He käynnistivät SDNL:n koulupoliittisen jaoston syyskuussa 1967 tavoitteenaan organisoida "poliittisia yhteyksiä teinimaailmaan."¹⁰¹ Menestys ei aluksi huimannut, mutta organisatorinen perusidea sopi avoimeen tilanteeseen. Ajatuksena ei ollut tiukka lahko Helsingissä niin kuin maolaisilla, vaan maanlaajuinen verkosto, joka muodostui 'yhteyksistä'. Toimintatavasta saa käsityksen suojelupoliisin raportista, kun SDNL:n tuore lahtelainen tiedotussihteeri Alpo Halonen ilmestyi Poriin helmikuussa 1969 ja asettui hotelli Satakuntaan. Hämmäntynyt vanhempi kansandemokraattinen nuorisovirkailija raportoi, miten Halonen otti yhteyttä "oppikoulujen teinikun-

tien edustajiin ja eräisiin muihinkin epäpoliittisessa nuorisotoiminnassa toimi-
viin henkilöihin, joille oli puhunut vasemmistoradikaalisen, pääasiassa koulu-
laisista muodostuvan yhdistyksen perustamisesta tänne”, ei ahtaan poliittises-
sa mielessä, vaan väljässä yhteydessä SKDL:ään.¹⁰² Läpimurrot alkoivat loppu-
vuodesta 1969, jolloin perustettiin Helsingin sosialistiset koululaiset (HSK). Sitä
seurasi samanlainen seura Tampereella, TASOK.

Hyvin nuorten verkosto heijasti vaikutustaan vanhempiin 60-lukulaisiin, sillä
vuosi 1968 loi suoranaisen nuoruuden kultin ja lietsoi uskoa siihen, että tuorein ja
varmin viisaus kuultiin nuorimpien suusta. Antti Eskola näki mielessään pienen
marxilais-leniniläisen opiskelijatyön, joka ”sanoo totuuden ja minä kaikkine op-
peineni typeryyden.”¹⁰³ Sellainen tyttö Tampereella oli esimerkiksi terävä ja päät-
täväinen Mervi Viteli, jonka nauru heläytti helposti miehen päähän rikki.¹⁰⁴

Aluksi vierastettu kommunistiryhmä saavutti hegemonian Teiniliitossa 1970-
71, ei niinkään konspiraation tai juntauksen tuloksena kuin siten että Teiniliittoa
jo hallinnut kasvatusradikaalien ryhmä, kärjessä vanhat lauttasaarelaiset, kään-
tyi kommunismiin. Ja he valitsivat sen kommunismin lajin joka oli lähinnä ja vie-
lä avoin ja sopi parhaiten heidän kulttuuriinsa: ratavartelaiset. Teinitoiminnassa
syntyneet verkostot ja tuttavuussuhteet ympäri maata ovat pääasiallinen selitys
siihen, että taistolaisuus levisi niin nopeasti ja jäi vaille vakavia haastajia vasem-
mistonuorison parissa. Teiniliiton kesäkurssilaisissa vielä vuosikymmenen vaih-
teessa havaitsee erittäin paljon myöhempiä taistolaisia, melkeinpä liikkeen val-
takunnallisen nuoriso-organisaation rungon.¹⁰⁵ Mutta sitten kun taistolaisryhmä
kiinteytyi 1971 ja hallitsi Teiniliittoa ja koetti sitä kautta levittää aatettaan, se ei
enää sujunutkaan yhtä helposti.

Pääaine

Vaikka yliopistoon 1968 saapuneilla oli kouluaikaiset verkostonsa, suuri mer-
kitys oli myös niillä verkostoilla, jotka syntyivät heidän aloitettuaan opintonsa.
Se paljastuu, kun tarkastellaan Akateemisen Sosialistiseuran uusia jäseniä pää-
aineittain.

ASS:n jäsenlukuja on vertailtu yliopiston kirjoilla olleiden määrään, jolloin
prosenttiluvut näyttävät pieniltä, koska kirjoilla oli paljon ’ilmaa’, ei-aktiivisia

opiskelijoita. Mutta sopivampaa vertauslukua ei ole tarjolla, ja keskenään prosentteja voi hyvinkin verrata. Toisaalta neljäkin prosenttia oli paljon: vuosikymmenen opiskelijaliikkeiden maailmankuulu esikuva Free Speech Movement sai Berkeleyssä 1964 mukaansa juuri ja juuri 4% aktiivisesti yliopiston kirjoissa olleista.¹⁰⁶

Jos sukupuoli, sosiaalinen tausta tai äidinkieli ei erottanut ASS:n jäsentä keskimääräisestä yliopiston opiskelijasta, pääaineittain erot olivat sitäkin dramaattisempia.¹⁰⁷ On selvää, että osaksi jäsenten kasautumista tiettyihin pääaineisiin selittää triviaali verkostoituminen: kellokas tai kaveripiiri lähtee mukaan, vetää toisia jne. Mutta myös itse pääaineen luonteella tieteenalana täytyy olla jokin merkitys.

Matti Klinge on lukenut ylioppilaskommunismiin tyyssijoiksi vapaat tiedekunnat eli filosofisen kaksi osastoa ja valtiotieteellisen, sekä jossain määrin teologisen. Porvarillisen ajattelun linnakkeiksi jäivät ammatilliset tiedekunnat.¹⁰⁸ Nyt näitä havaintoja on mahdollista täsmentää, täydentää ja vähän korjatakin, ennen kaikkea lääketieteellisen tiedekunnan osalta. Tulevia lääkäreitä nimitäin liittyi kohtalainen määrä ASS:n jäseniksi. Se oli uutuus. Myös 1930-luvun ASS oli tuonut muutaman lääkärin, kuten Mauri Ryömän, mutta yleisemmin lääkärit oli niin Suomessa kuin muualla tunnettu penseästä suhtautumisestaan työväenliikkeeseen. Michels selitti sitä sillä, että sosialismi veti puoleensa deduktiivisten, mutta ei induktiivisten tieteiden harjoittajia.¹⁰⁹ ASS:n kannatus medisiinarien parissa selittyy Marraskuun liikkeellä, joka perustettiin syksyllä 1967 auttamaan puliukkoja ja muita syrjäytyneitä. Sen jyrkkä siipi – jota vetivät vanhat ressut Martti Kuokkanen, Heikki Hirvensalo ja Matti Ranki sekä Kari Toikka ja Pekka Aarnio – oli lääketieteilijöiden, sosiologien ja filosofien epäsäätyinen liitto, joka aikanaan päätyi ASS:ään.¹¹⁰

Muuten Klingen ammatillisuus-teesi saa luvuista tiettyä tukea, myös humanistisen tiedekunnan sisältä, jossa ASS ei juurikaan kiinnostanut tulevia kieltenopettajia. Voimistelulaitos oli täysin ja maatalous-metsätieteellinen melkein immuuni. Jokunen herkkä juristi löytyi, mutta ei kovin sankkaa joukkoa. Myös matemaattis-luonnontieteellisessä kiinnostus jäi laimeaksi, yhdellä poikkeuksella, jonka muodosti uusi ala, tietojenkäsittely. Kun ASS alkoi syksyllä 1970 mukauttaa organisaatiotaan nopeaan kasvuunsa ja panna pystyyn soluja, heti so-

siologian ja (tietoteorian luennolla perustetun) filosofian solun jälkeen tuli kolmantena ATK.¹¹¹

Teologisen kohdalla vasemmistovirtaus ei näytä kovin sakeana kohdistuneen aivan ASS:n riveihin saakka. Muutaman yksilön (Terho Pursiainen, Heikki Palmu) maine kenties sai tilanteen näyttämään jyrkemmältä kuin se olikaan. Teologiensa kannalta varsinainen stalinismi oli sentään liian paksua; useimmat ASS:n teologit ryhtyivät kannattamaan SKDL:n enemmistösiipeä. Ehkä juuri vasemmistoteologeille olisi parhaiten sopinut 60-luvun suhteellisen karsinattoman ja vapaan liikehännän jatkuminen.

Ei ole yllätys, että Akateemisen Sosialistiseuran pesäpaikaksi osoittautuu valtiotieteellinen tiedekunta ja siellä sosiologia, Freie Franzenia. Joka neljäs yliopiston kirjoilla ollut sosiologian opiskelija liittyi ASS:n jäseneksi. Se on hämmästyttävä luku.

Sosiologia oli modernisaation ja suuren muuton oppi, uusi, muodikas ja joustava tieteenala, joka näytti tarjoavan parhaat välineet muodosteilla olevan maailman jäsentämiseen. Vanha oppi kansakunnan talonpoikaisesta eheyttämisestä korvautui Dahrendorfin ja Allardtin teorioilla, joiden mukaan ristiriidat tunnustettuina ja säädeltyinä lisäsivät yhteiskunnan toimintakykyä ja kiinteyttä. Kävi sitten niin – oliko se historian viekkautta vai mitä – että ristiriita tuli myös tämän teorian sisään ja vuoden 1968 jälkeen muodostui allardtilainen vasemmisto, joka liikkui kohti marxismia ikään kuin sen prosessin jatkeena, jossa sosiologia siirtyi mikrotasolta makrotasolle ja keskeiseksi käsitteeksi nousi 'normin' sijaan 'rakenne'. Ja siinä prosessissa niin kuin muussakin elämässä kävi ilmi, ettei ristiriitojen tunnustaminen välttämättä johtanut niiden laantumiseen, vaan jopa kärjistymiseen.¹¹²

Sosiologian vaikutus ulottui laajasti muille tieteenaloille ja se koettiin jopa elämää suurempana vapahdusoppina, mitä kuvaa tapaus Otaniemestä keväällä 1969. Kun suurella siirtotyömaalla oli järjestyshäiriöitä ja kahnasta, ruotsinkielinen teekkariyhdistys TF ('Täffä') vaati kirjeessään ministereiltä, että järjestysmiesten suorittamat pahoinpitelyt oli annettava "kolmannen osapuolen, esim. yliopiston sosiologian laitoksen tutkittavaksi."¹¹³ Samaan tapaan Rousseau aikoinaan yhteiskuntasopimuksen kirjoittajana ja ajanhengen tulkina kutsuttiin laatimaan Puolalle uusi perustuslaki. Olisi ollut näkemisen ar-

voista, olisiko Erik Allardt selviytynyt omasta tilauksestaan yhtä kätevästi kuin hän omastaan.

Sosiologian kohdalla poliittinen kehitys oli johdettavissa alan omasta logiikasta, sillä Pekka Kuusi oli jo 1961 kehitellyt tieteellisen politiikan ideaa, ja samaan suuntaan sinkoili myös Allardtin aatos. Kun kysymys oli tieteenalan sisäisestä logiikasta, ei ole ihme, että sosiologian alalla taistolaisuuteen lähti mukaan myös opettaja- ja tutkijakuntaa. Samasta syystä Toikan ja kumppaneiden oli mahdollista vakuuttavasti perustella puolue tieteen sisäisellä kielellä ja sen argumenteilla.

Aikaisemmin työväenliikkeen sivistyneistö oli eri maissa rekrytoitu useimmiten humanistien parista, ja heidän edustuksensa myös uudessa ASS:ssa oli vahva, etenkin teoreettisempien aineiden opiskelijoiden piirissä. Myös maailman taiteellinen hahmottaminen oli sankasti edustettuna, niin yliopistolla kuin erityisesti Taideteollisessa, jossa assilaisuus oli vahvinta heti sosiologian jälkeen; myös siellä liittyi opettajia ja tutkijoita. Pesäpaikkoja olivat grafiikka- ja erityisesti kameraosasto sekä naisvaltainen pukusuunnittelu.

Pääaineista saadut tiedot tukevat ajatusta, että opiskelijataistolaisuuden synty liittyi kansallisen aatteen hapertumiseen ja väistymiseen modernisaation paineessa, ja sitten puolestaan itse modernisaation kriisiytymiseen prosessin nopeuden ja mittasuhteiden painosta.¹¹⁴ Maailman hahmottamisen edellytykset muuttuivat erittäin nopeasti ja vastausten tarve tuntui polttavana.

Kun taistolainen ASS valmistui, siellä ei oltu täysin tyytyväisiä jäsenten oppiaineisiin, koska ne eivät olleet sitä, mitä niiden olisi omaksutun teorian mukaan pitänyt olla. Jo keväällä 1971 Juhani Ruotsalo viestitti radikaaleille koululaisille, ettei yhteiskuntatieteilijöitä tarvittu enää yhtään lisää, vaan oli syytä hakeutua muille aloille, erityisesti teknisille, siellä näet oli parhaat edellytykset organisoidua, koska insinöörit olivat jo esiproletariaattia.¹¹⁵ Ajatus vastasi valtiomonopolistisen kapitalismin teoriaa, mutta ASS:n syntykokemukselle ja suomalaisten yliopistojen todellisuudelle se oli vieras. Lähinnä se osoittaa, miten nopeasti äsken vielä avoin liike alkoi panna uusista ajatuksistaan aita ympärilleen.

Entä sitten?

Artikkelin tarkoitus oli luoda vankempaa asiapohjaa nuortaistolaisuuden tutkimukselle. Selville saatiin suuntauksen osanottajien taustoihin ja taustaverkostoihin sekä opintojen ajoitukseen ja ainevalintaan liittyneitä tekijöitä. Sekaan tuli kylvettyä muutama teorianpoikanen, mutta tyhjentävästä selityksestä ei voi puhuaakaan. Jätän aineiston halukkaiden kaluttavaksi ja johtopäätökset täydennettäväksi ja oiottaviksi.

Tällä kertaa käsittelemättä jäivät vuosien 1968-71 aateprosessin tarkempi erittely ja eri aatevaihtoehtojen kamppailu, nuortaistolaisuuden synnyn suhde yleisempään politiikan muodonmuutokseen ja puoluepolitiikan vaikutusalueen tavattomaan laajenemiseen, samoin Suomen yleisen tilanteen ja kansainvälisen aseman tälle prosessille muodostamat reunaehdot. Vasta kun tästä kaikesta ja vielä muustakin on parempi käsitys, voi hahmotella suurta selitystä¹⁶.

Jos sellaiseen milloinkaan päästään, sillä nuortaistolaisuudessa tuntuu olevan jotain, joka ei helposti taivu järjellä käsitettäväksi.

Viitteet

- ¹ Niminovelli Marja-Leena Mikkolan kokoelmassa Mykkä tytär. Novelleja (Otava 2001), 200.
- ² 'Taistolaisuus' oli aikalaisten haukkumasana, joka tarkoitti Suomen kommunistisen puolueen vähemmistösiipeä ja siihen liittyneitä nuorisoa ja kulttuuriväkeä. Viimeksi mainituista on tutkimuksessa puhuttu 'nuortaistolaisuutena'. Käsitteissä on puutteensa, mutta niiden avulla lukija ainakin ymmärtää, mistä on puhe.
- ³ Tutkimusperustaa loi Matti Hyvärinen, Alussa oli liike (Vastapaino 1985) ja Viimeiset taistot (Vastapaino 1994). Varteenotettavaa tutkimusta on jo kymmeniä nimikkeitä.
- ⁴ Yhtenä synnä varovaisuuteen oli heti alussa hankittu kipeä kokemus, kun Alpo Halosen laatima salainen suunnitelma nohoitui Jaakko Laaksolta ravintola Kosmoksen narikkaan ja päättyi Uuden Suomen palstoille syyskuussa 1970. Skandaali herätti Suomen demokraattisen nuorisoliiton johdon vastatoimiin ja vaikutti siihen, että SDNL ei koskaan siirtynyt taistolaiseen johtoon. Ks. nimim. Vanha masi, 'Naamarein ja tekoviiksin', Uusi Suomi 19. 9. 1970; Reijo Viitanen, Punainen aate sininen vaate. Suomen demokraattinen nuorisoliitto 50 vuotta (SDNL 1994), s. 532-36. Viitanen olettaa paperin kirjoittajaksi Laaksos. – KTR aloitti säännöllisenä elimenä käsitykseni mukaan 1971; alkuvuosina sitä ei mitenkään valittu, vaan siihen kuuluivat ne, jotka tiesivät asiasta ja katsoivat siihen kuuluvansa. Elimestä käytettiin aina pelkästään lyhennettä; olen kuullut, että se olisi tarkoittanut 'keskustyöryhmää', mutta on värikkäämpiäkin selityksiä.
- ⁵ Se oli valmiina heti 1971: "Yliopiston ainoa tieteellis-poliittinen organisaatio on ASS – työväen luokkataistelun organisaatio yliopistolla!" Soihdunkantaja 4/1971, s. 13. Tätä tavaraa sitten riitti.
- ⁶ ASS:n kupongeissa kysyttiin uuden jäsenen nimeä, syntymäaikaa ja –paikkaa, isän (äidin) ammattia, koulua, opintojen pääainetta ja kuulumista muihin järjestöihin. Toisinaan kuponki on vajavaisesti täytetty, esim. kun joku jo mukana ollut kirjattiin vasta jälkikäteen jäseneksi, tai kun seuraan liitettiin uusia jäseniä valtaistelutilanteessa (heidän kupongeistaan puuttuu usein allekirjoituskin). ASS numeroi kupongit, mikä tarjoaa mahdollisuuden kontrolloida sarjan täydellisyyttä. Jäsenilmoituskaavakkeet, Akateemisen Sosialistiseuran arkisto Bb 14-17, Kansan arkisto. Helsingin yliopiston kirjoissa olleiden tietoja on verrattu opiskelijarekisteriin, joka painettiin vuosittain. Helsingin yliopiston luettelo. Kevätlukukautena 1969, sama 1970, 1971, 1972 (Helsingin yliopisto 1969, 1970, 1971 ja 1972). Ellei jäljempänä muuta lähdeä anneta, pohja-

na on tämä aineisto.

- ⁷ Referaatti Antti Eskolan alustuksesta, moniste 'SOL:n seminaari Lautsiassa 9.-10.11. 1968', referoiti Kalevi Kivistö, Veikko Lehtisen puheita ja aineistoja, SKP:n valistusjaosto, Kansan arkisto.
- ⁸ Kari Paakkunainen onertonut, että kansandemokraattisten opiskelijoiden KOJ:n johto pyrki kerän saamaan Aarno Aitamurrolta selville SKP:n johdon käsityksen opiskelijaliikkeen strategiasta. Nuorena juristioiskelijana ASS:ään kuuluneen Aitamurron ohje oli selkeä: "Valmistutkaa nopeasti."
- ⁹ Häthätää koottu toimintaryhmä asettui ASS:n johdoksi 20. marraskuuta 1968; vuosikokouksessa 29. 1. 1969 se otti seuran johdon virallisesti käsiinsä, kun puheenjohtajaksi valittiin Kari Jyrkinen, varalle Reijo Lehtonen (myöh. Kalmakurki) ja sihteeri Kari Salo. ASS:n toimintakertomus vuodelta 1968 ja jäsenkirje 8. 2. 1969, Akateemisen Sosialistiseura Dd 4 ja Fb 2, Kansan arkisto. Jo vuosikokouspäivänä leninistien joukosta liittyi ensimmäinen virallinen jäsen, Susanne Björkenheim, mutta itsenäisen ryhmä kirjattiin jäseniksi vasta 26.2.: Jaakko Laakso, Reijo Lehtonen (joka oli jo seuran varapuheenjohtaja), Kari Salo (jo seuran sihteeri), Aku Alanen, Peter Nilsson, Alpo Halonen, Vesa Keskisarja, Timo Ravela ja muita; Bjarne Nitovuori myöhyästy vielä pari päivää. Nimissä on sekä myöhempien taistolaisten että myöhempien maolaisten keskeisiä henkilöitä; siinä vaiheessa nämä suuntauksot olivat vielä melkein samaa. Matti Puolakka, Timo Linsio ja Kari Jyrkinen olivat jo vanhoja jäseniä.
- ¹⁰ Matti Viikari liittyi ASS:n jäseneksi 5.3. 1969. Viikarin Saksan-viisauden 1968 tekemästä vaikutuksesta ks. Johan von Bonsdorff, Kun Vanha vallattiin (Tammi 1986), 43.
- ¹¹ Terhi Nokkala: Barrikadeille vai ei? Kokoomusopiskelijat ja 1960-luvun radikalismi, Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2001 (Helsinki 2001), toim. Elina Katainen; Vesa Vares, Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen Nuorten Liiton historia 1928-1996 (KNL 1999).
- ¹² Ks. Laura Kolbe, Eliitti, traditio, murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960-1990 (Otava 1996), s. 369 seurr.
- ¹³ ASS:ään liittyi 2.-8.12. 1969 kaksitoista uutta jäsentä (näistä kolme naisia), jotka jäsenkuponkinsa kohtaan 'muut järjestöt' merkitsivät Kannun tai sosiologien Kontaktin. Ainejärjestöstä tuli lisäksi pari medisiinaria ja Limeksen jäsentä.
- ¹⁴ Ylioppilaiden liike arvelutti etenkin Helsingissä, "jossa liikehdintä ei ole riittävästi poliittisten järjestöjen kontrolloitavissa." SOL:n työvaliokunnan ptk. 20.2. 1970. Timo Linsio: Ylioppilaat lakkoilemassa, Soihtu 1/1970. SOL:ssa nähtiin sen kevään ykkösasiaksi vaikuttaminen SKDL:n sisällä, ks. toimintasuunnitelman käsittelyä SOL:n työvaliokunnan ptk. 9.1. 1970, SOL Cd 31, Kansan arkisto.
- ¹⁵ UJCM-l:n johtohenkilön Robert Linhartin neuvo olla menemättä Quartier Latiniin, ks. David Drake, Intellectuals and Politics in Post-War France (London: Palgrave 2002), 240.
- ¹⁶ SKP:n järjestöosaston tilasto 'Puolueen jäsenet ikäryhmittäin kesällä 1965', SKP Järjestöosasto D 29, Kansan arkisto.
- ¹⁷ SDS-luvut: George Katsiaficas, The Imagination of the New Left. A Global Analysis of 1968 (Boston: South End Press 1987), 186. SOL:n suhdeluvun pohjana on arvio, että oikeita jäseniä oli jonkin verran yli 3.000. Se voi olla alakanttiin, sillä 1970-luvun alkupuoliskolla pelkkä ASS sai n. 2000 jäsentä. Vielä laskukaudella 1978-79 SOL:lla oli maksaneita jäseniä selvästi yli 2.000, ja silloin jäsenmaksujen kanto alkoi jo rappaetua. 'Jäsenmaksutilanne / Oikeus liittokokousedustajiin', SOL:n paperi, 22. 9. 1979.
- ¹⁸ Ruotsin FNL-liike näyttää kasvaneen saman tyylisesti mutta hiukan aikaisemmin. DFFG:ssä oli vuonna 1969 2-3000 jäsentä. Kim Salomon, Rebeller i takt med tiden. FNL-rörelsen och 60-talens politiska ritualer (Stockholm: Rabén Prisma 1996), s. 104.
- ¹⁹ Opiskelijatoiminnassa rajapyykkejä olivat SOL:n varmistuminen (ASS:n ratkaisevalla myötävaikutuksella) nuortaistolaiseen johtoon maaliskuussa 1971, SOL:n ja nuorisoliiton yhteistyön (toimisto, yksi palkkaus) katkeaminen huhtikuussa ja SOL:n periaateohjelman hyväksyminen toukokuussa sekä uusimuotoinen Soihtu-lehti numerosta 2/1971 alkaen.
- ²⁰ Tämä on tavanomainen vallankuulumisliikkeiden lojikka niiden syntyvaiheessa; viimeksi sitä saatiin katsella sosialismin sortuessa Itä-Euroopassa.
- ²¹ Koko tarkasteltavan kauden oli olemassa Otaniemen kansandemokraatit, mutta silti 12 Teknillisen korkeakoulun opiskelijaa liittyi 1969-72 ASS:n jäseniksi. Samalla tavalla oppikoululaisia varten oli HSK, mutta heitäkin liittyi tai liitettiin ASS:n jäseniksi.
- ²² Ks. Camille Paglia, Sex, Art and American Culture. Essays (New York: Vintage Books 1992), 99.
- ²³ Pekka Aarnio: Muutoksen agentit ja muutokset strategialla, teoksessa Johdatus uuteen yliopistoon. Yliopisto, tie, kapitalismi (Kansankulttuuri 1970), 204. Ks. Kolbe 1996, s. 410 seurr.
- ²⁴ Arto Noron haastattelu 29. 1. 1991. Komeasti ja yksityiskohtaisesti prosessia on eritelty Juhani Ruotsalo kahdessa John Lagerbohminkin tekemässä haastattelussa, ravintola Esterissä 24. 1. 1995 ja Old Skippersissä 19. 6. 1995. - Prosessi oli päätöksessään elokuussa 1970: Ruotsalo liittyi ASS:n jäseneksi 4.8. 1970, Toikka ja hänen vaimonsa 26.8. - Tyylilleen uskollisena Toikka itse tor-

- jui maanantaikerhon merkityksen ja oman roolinsa. ”En näkis siinä mitään ihmeellistä.” Kari Toikan haastattelu 21.5. 1991.
- ²⁵ Panu Rajala, *Enkeli tulessa. Elinan suljetut elämät* (Otava 1997), 149. Tapaus sattui 1973.
- ²⁶ Peter von Baghin esittelyteksti Kristiina Halkolan levyyn Täytyy uskaltaa, Love Records LP 37 (1971). Sanaa ’julkkis’ ei vielä esiintynyt, mutta siitä tässä oli puhe. Kanteen oli kappaleiden tavanomaisten tekijäkredittien perään lisätty SKDL:n, SKP:n ja Kansankulttuurin kirjakaupan Punanurkan puhelinnumerot. von Baghin loppunousu oli komea: ”Kristiina Halkolan ensimmäinen LP on luomassa siltaa voittoon.”
- ²⁷ Eric Hobsbawm, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life* (London: Allen Lane 2003), 73. ”Next to sex, the activity combining bodily experience and intense emotion to the highest degree is the participation in a mass demonstration at a time of great public exaltation.” Hobsbawm kehittää idea pitempäänkin.
- ²⁸ Raportissa Ranskan nuorkommunistien kokouksesta Johannes Pakaslahti kiitteli, että siellä toimintaa erillistä tyttöjen liittoa UJFF:ää ”ei suinkaan tule pitää minään emansipaatioliikkeenä, sen toiminta lähtee selvästi yhteiskunnallisesta analyysistä, jonka avulla se selvittää nuorten naisten asemaa kapitalistisessa yhteiskunnassa.” Pakaslahden raportti Saint-Denisistä 4.-6.12. 1970, liitteenä SDNL:n keskushallituksen pöytäkirjassa 30.-31.1. 1971, Kansan arkisto.
- ²⁹ Näitä seikkoja puitiin paljon naisten pohdintoissa nuortaistolaisuuden päätösvaiheessa. Varhaisena esityksensä esim. Gunilla Hemming & Kerstin Smeds, *Ansats. Meddelanden från 70-talet* (Söderströms 1979).
- ³⁰ Michael Walzer, *Intellectuals, Social Classes and Revolutions*, *Democracy, Revolution, and History*, ed. Theda Skocpol (Ithaca: Cornell University Press 1998), 135.
- ³¹ Ks. Anna Kontulan pro gradu ’Kuollut muttei kuopattu. Taistolaisuus ja miten sitä muistetaan’, Tampereen yliopisto 2003. Erik Allardt pani kansainvälisen aineiston nojalla saman seikan merkille jo 1968, ks. muistelmat Bondtur och kulturshocker. En intellektuell självbiografi (Söderström 1995), 116.
- ³² Matti Klinge, *Eurooppaa. Päiväkirjastani 1999-2000* (Otava 2000), 105.
- ³³ Toisaalta heidän piirissään oli työväenjärjestöjen toimitsijoiden, puoluejohtajien ja kansanedustajien lapsia, jotka on sijoitettu alempiin tai ylempiin toimihenkilöihin, vaikka koti oli hyvinkin työväenhenkinen.
- ³⁴ ASS:n uusien jäsenten kupungeissa oli silmiinpistävän monella syntymäpaikka toinen kuin ylioppilaaksi tulon koulupaikkakunta. Koska sopivaa vertailuaineistoa ei löytynyt, tämä seikka jäi tärkeimmän tutkimatta. On silti vahva hypoteesi, että nuortaistolaisiin päätyneet olivat lapsina kokeneet kaupungistumisen ja suuren muuton.
- ³⁵ Ruotsinkielisten nuorkommunistien pääfoorumi Helsingissä oli 1969 perustettu Avant-yhdistys, jossa kesällä 1970 oli 50 jäsentä. Sen kautta elvytettiin ruotsinkielinen nuorisoliittolaistoiminta eri puolilla maata. Ks. Björn Wahlroosin muistio, liitteenä SDNL:n keskushallituksen pöytäkirjassa 15.-16.8. 1970, Kansan arkisto. Turusta UF [Ulf Forsman] & RH; ’SÅS’, *Soihtu* 3/1971.
- ³⁶ Robert Michels, *Puolueläitos nykyajan demokratiassa*, suom. Timo Kyntäjä (WSOY) 1986, 204, 223. Alkuteos *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* ilmestyi Leipzigiissä 1911. ASS:ssä omaksuttiin teoria, että jäsentulva johtui sivistyneistön proletarisoitumisesta. ”Kokonaisia hallitsevan luokan kerkoksia sortuu proletariaatin riveihin, opiskelijat ja lukeneisto yleensä proletarisoituu.” Risto Uljaan pääkirjoitus, *Soihtu* 4/1970.
- ³⁷ Matti Virtanen on tulkinnut jopa nuortaistolaisten ääriolojaisuuden Neuvostoliitolle juontuneen kansallisista motiveista Tšekkoslovakian miehityksen jälkeisessä asetelmassa: ”Suomen pelastaa vain täydellinen ja avoin lojaalisuus Neuvostoliitolle.” Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka* (SKS 2001), 348. Vaikka taistolaisuus epäilemättä jossain mielessä oli fennomaanisen idean viimeinen mutanttiverso, tätä täytyy pitää liian venytettynä tulkintana.
- ³⁸ Kim Salomon nojasi vahvasti tähän käsitteeseen (tidsandan) tutkimuksessaan Ruotsin FNL-liikkeestä (mt. 1996, alk. s. 64). Käsitteen käyttö herätti myös kritiikkiä ja keskustelua siitä, missä määrin Vietnam-liikkeen voidaan katsoa heijastaneen ajan henkeä.
- ³⁹ Antti Eskola: *Hyvinvointivaltioiden orjakapinat*, *Kansan uutiset* 2.6. 1968. Olen viitannut tähän artikkeliin ja alla selostettuihin kahteen ylioppilasaineeseen jo artikkelissa ’Kommunismien kahdeksan kohorttia’, *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja* 1992, toim. Mikko Majander (Helsinki 1992), s. 98-99.
- ⁴⁰ Aimo Turunen: *Kevään 1968 ylioppilastutkinto ja sen äidinkielen koe, Ylioppilasaineita 1968, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 237. osa, julk. Väinö Kaukonen, *Veikko Ruoppila ja Aimo Turunen* (Helsinki 1968), s. 107-110. Juhani Ruotsalon aine samassa kokoelmassa, lainaukset s. 63. Kokoelma julkaistiin ensi kertaa uudella nimellä; siihen saakka se oli vuosikymmeniä ollut *Valioaineita*.
- ⁴¹ Suomen kuvalehti no. 22, 1. 6. 1968.

- ⁴² Mellais päätyi ASS:n sisäisessä jaossa kannattamaan kd-liikkeen enemmistösiipeä. Vastakkaisesta puolenvainnasta huolimatta hänkin oli poliittiselta tyyliältään ja mentaliteetiltaan lähellä nuortaisolaisuutta, samoin kuin monet niin ikään enemmistösuunnan valinneen Turun Akateemisen Sosialistiseuran johtajat, jotka olivat vuoden 1968 polvea, esim. Tarmo Aaltonen (Turun klassillinen lyseo).
- ⁴³ Yleissilmäys on muodostettu selaillemalla kuvastoa Spes patriae 1968 (Akateeminen kustannusliike 1969). Se ei ollut täydellinen luettelo, vaan kuvasto, johon äidit, kummit tai sukulaiset saivat lähettää ylioppilaisensa kuvan; rahat kerättiin sitten myymällä kirjaa. Myös niiden ylioppilaiden nimet julkaistiin, joista ei kuvaa saatu. Kattavuus on varmistettu vertaamalla muutaman koulun (Helsingin lyseo, Alppilan yhteislyseo, Lauttasaaren yhteiskoulu) tietoja koulujen vuosikertomuksiin.
- ⁴⁴ Tietty kevään 1968 sukupolven mentaliteetti näkyy myös taistolaisuuden välttäneillä tutkijoilla, kuten Jussi Simpura (Mikkelin lyseo), Seppo Knuuttila (Jalasjärven yhteiskoulu) ja Juhani Iivari (Sodankylän lukio). Viimeksi mainittu esiintyi ylioppilaskuvassaan villapaita päällä.
- ⁴⁵ Kalle Holmberg, Vasen suora (Otava 1999), 194. Sen syksyn kurssista Holmberg mainitsee nimeltä Milonoffin, Juha Mujeen, Marja Packalénin, Esa Pakarinen jr:n ja Leena Uotilan.
- ⁴⁶ Esim. elokuva-alalle päätyneet Claes Olsson (Munksnäs svenska samskola), Timo Karmakallio (Helsingin lyseo) ja lopulta myös Kanerva Cederström (Ranskalainen koulu), valokuvan Ben Kaila (Suomalainen yhteiskoulu), musiikin Heikki Harma (Hector, Töölön yhteiskoulu). Häntä sen paremmin kuin eräitä muitakaan kulttuurin tai tieteen pariin orientoituneita ei voi lukea taistolaiseksi tiukassa mielessä. Kulttuuriväkeen pitää lukea myös toimittajiksi päätyneet Ria Karhila (Helsingin yhtenäiskoulu) ja Heikki Karkkolainen (Lauttasaaren yhteiskoulu).
- ⁴⁷ Miska Rantanen: "Love Records – Ajankohtaista solidaarisuusmusiikkia ja muita poliittisia levyjä", Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2001 (Helsinki 2001), toim. Elina Katainen. Laajemmin saman tekijän pro gradussa.
- ⁴⁸ Koululaisaktiivin tavallinen tapaus: Alppilan yhteislyseon Tarja-Leena 'Tarleena' Sammalkorpi (s. 1949), "er. 4. 9. 1967." Alppilan yhteislyseon vuosikertomus 1967-68. Hän oli Helsingin teini-teatterin kuuluisan sex-kabareen "vaarallinen valkoinen sexykkä", ks. hänen haastatteluaan, Mattijuhani Koponen, 'Hän tarvitaan', Terä no. 9/1967.
- ⁴⁹ Ks. Kimmo Rentola, 'Ratavarren ryhmä ja muut varhaiset nuorleninitit (1967)', Poliitiikka no. 4, 1990.
- ⁵⁰ Myös ruotsinkielisen taistolaisen nuorisotoiminnan vaikuttaja Bjarne Udd (Vasa svenska lyceum) oli kevään 1968 ylioppilas.
- ⁵¹ Pyydän anteeksi niiltä, jotka eivät kenties tervehti ilolla nimensä mainitsemista, samoin kuin niiltä, jotka ovat tyytymättömiä nimensä mainitsematta jäämiseen.
- ⁵² Eniten vuoden 1968 sukupolven ominaisuuksia on tietysti tutkittu Ranskassa, ks. esim. Hervé Hamon & Patrick Rotman, Génération, I: Les Années de rêve, II: Les Années de poudre (Paris: Seuil 1987 & 1988). Ruotsista Svante Lundberg, Sextioåttor. Studie av en politisk generation (Stockholm: Symposion 1993). Saksasta Heinz Bude, Das Altern einer Generation. Die Jahrgänge 1938-1948 (Frankfurt a.M. 1995). Saksassa ja Ranskassa liikehdinnän määrällinen painopiste oli selvästi vanhemmissa ikälukukissa kuin Suomessa.
- ⁵³ Ks. Reinhart Koselleck, Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten, 3. Aufl. (Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1995 [1979]), 35-6.
- ⁵⁴ Kun tämä teema kuuluu pääasiassa siihen aateprosessiin, joka artikkelin alussa rajattiin tällä kertaa ulkopuolelle, jää asia nyt tarkemmin kehittelemättä.
- ⁵⁵ Matti Klinge ym., Helsingin yliopisto 1917-1990 (Otava 1990), 551.
- ⁵⁶ Heikki Ylikangas on tosin esittänyt, että aivan kuten 1880- ja 1930-luvuilla, ylioppilaiden radikalismi oli pohjimmiltaan virkapaikkojen tavoittelua myös 1960-luvulla, jolloin opiskelijat tässä tarkoituksessa liittoutuivat nousevan työväenluokan kanssa. Heikki Ylikangas, Käännekohtat Suomen historiassa (WSOY 1986), 215-27. Heikki Ylikangas & Jussi Pajuojat, Lauri Kivekäs. Aikansa ajaton radikaali (WSOY 1987), 142-50.
- ⁵⁷ Kun vuoden 1968 aloittajat sitten valmistuivat yliopistosta, suurin osa kuitenkin rekrytoitui suhteellisen helposti julkiselle sektorille, mediaan tai koulutukseen, joiden kasvu vielä jatkui.
- ⁵⁸ Marja-Leena Mikkola, Lauluja (Keuruu: Otava 1979), s. 18-19. Ks. myös Mikkolan vetoomusta teineille Teinilehden etusivulla: Marja-Leena Mikkola, "Tehdään uusi jako", Teinilehti no. 14, 1967.
- ⁵⁹ Kersti Juva, 'Quo vadis, Juventus', Teinilehti no. 13, 12.9. 1967.
- ⁶⁰ Heistä Rentola 1990. – Matti Kuusi havaitsi ilahduttavana ja muutoksia ennakoivana merkinä, että Järvenpään ja Keravan nuoret yhteiskoulut pystyivät jo 1937-47 tuottamaan maalle "todellisten huippumiesten sikermän." Puhe 'Koulut ja koulut' 22. 9. 1962 Matti Kuusen kokoelmassa Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja (Kirjayhtymä 1965), erit. s. 138-39.
- ⁶¹ Eräitä ideoita tarkasteluun on saatu Pierre Bourdieun teoksesta La noblesse d'État. Grandes Écoles et esprit de corps (Paris: Minuit 1989).

- ⁶² Ks. esim. Raoul Palmgren, Suuri linja (Kansankulttuuri 1948), 58.
- ⁶³ Puhe 'Helsinkiäisyydestä' ESO:n vuosijuhlassa 10. 10. 1964 Matti Kuusen kokoelmassa Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja (Kirjayhtymä 1965), erit. s. 126-29. Timo Lahdenmäen (8C) mukaan Ressun henki oli "kaupunkilaismentaliteetin voimakkaasti sävyttämää kiipijäheneä, sympaattista." Pärskeitä (Helsingin lyseon teinikunnan äänenkannattaja) no. 3-4/1963.
- ⁶⁴ Kasvu oli erittäin dramaattinen Suomessa: lukuvuonna 1957/58 lukiolaisia oli 25.763, mutta keväällä 1968 miltei kolminkertainen määrä, 63.393. Suomen Tilastollinen Vuosikirja, LXV, 1969, s. 353.
- ⁶⁵ Korkeatasoisten eliittikoulujen rooli 1960-luvun nuorisoliikkeen hautomoina on ilmeinen. Esim. Ranskan maolaisissa liikkeessä aivan keskeinen osuus oli ENS:n kasvatella.
- ⁶⁶ Alapuron johtamassa yhteiskunnallisessa kerhossa keskusteltiin isänmaallisuudesta ja v:n 1918 tapahtumista. Pärskeitä, 1-2, 1963. Ks. myös Kari Tapiolan kirjoitusta Täällä Pohjantähden alla – teoksen 3. osasta, Pärskeitä 3/1962. Syksyllä 1962 VI luokan luetuimmaksi kirjailijaksi paljastui Väinö Linna. Kakkosena oli Salingerin nuorisoromaani Sieppari ruuspellossa. Pärskeitä 3-4/1963. Kun Alapuro johti yhteiskunnallista kerhoa, teinikunnan puheenjohtajana oli Tuomas Vesterinen, joka sittemmin oli tärkeässä roolissa Teiniliitossa, ja teinikunnan hallituksessa mm. Timo Linsiö, 1960-luvun lopun ASS:n keskeinen vaikuttaja. 1944 syntyneiden ydinjoukko kirjoitti ylioppilaaksi 1963 Antero Penttilän luotsaamalla 8A:lla. Helsingin lyseo. Kertomus lukuvuodesta 1961-1962. LXXI (Helsinki 1962); Helsingin lyseo. Kertomus lukuvuodesta 1963-64. LXXIII (Helsinki 1964).
- ⁶⁷ Lassi Sinkkonen: Punaisia lankoja, Ajankohta 3/1967. Ks. Pauli Kettunen, 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia' ja Pauli Manninen, 'Kansalliset kriisit historian tutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna', Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta, toim. Marketta Ahtiainen (WSOY 1990), s. 185-6, 199, ja 325.
- ⁶⁸ Suojelupoliisin ilmoitus no. 1035, 20. 5. 1968, Ilmoitukset, Suojelupoliisin arkisto. Mielenosoituksen järjestivät Tampereen akateeminen sosialistiseura (TASS) ja Tampereen akateeminen sosialidemokraattinen yhdistys.
- ⁶⁹ Tällaisista tapauksista on haastatteluissa ja muissa keskusteluissa muodostunut näppituntuma. Esim. Raimo Laakan haastattelu. Tutkittuna tietona sitä ei voi pitää.
- ⁷⁰ Pärskeitä no. 2/1965, pääkirjoitus, vastaava päätoimittaja Pekka Aarnio.
- ⁷¹ Uusi Suomi 10. 12. 1967. Hankkeen puuhamies Sami Santanen löytyi myöhemmin ASS:n aktiivien joukosta.
- ⁷² Björn-Christer Lundgren esitteli Teinilehdessä 7/1965 kansalaisoikeusliikkeen tunnuslaulun 'We Shall Overcome' ja Bob Dylanin. Syksyllä Pekka Aarnio osallistui keskusteluun 'Pop-folk – kyllä ja ei', Teinilehti no. 15, 27.10. 1965.
- ⁷³ Brechtin kasvonpiirteillä koristeltu teatteriteema, Teinilehti no 16/1965. Teemaa pohtivat Kaisa Korhonen, Rauna-Riitta Lahtela, Otso Appelqvist ja Kalle Holmberg. Timo Bergholm otti kirjoituksensa 'Yhteiskunnallinen teatteri' motoksi jo sitaatin Marxilta, 11. Feuerbach-teesin.
- ⁷⁴ Joensuun teinipäiville vuodenvaihteessa oli ensi kertaa kutsuttu neuvostoliittolainen vieras, Moskovan yliopistosta. Teinilehti 1/1966.
- ⁷⁵ Jaakko Blomberg (Toimen Pojat): Partion kasvatusihanteista; Jorma Kalela (Helsingin Siniset): Partio, nuori ja yhteiskunta, Partiojohtaja-Scoutledaren 4/1965.
- ⁷⁶ Kari Toikka: Myytti partioaatteesta, Partiojohtaja-Scoutledaren 4/1967. Liikkeen historiankirjoittajan mukaan "partioliike menetti joukon suurten ikäluokkien lahjakkaimmasta aineksesta poliittikkaan", kun nuoret eivät tyytyneet tilanteeseen jossa sodankäynyt sukupolvi yhä piti valtaa. Blombergin ja Kalelan ohella nimekkäimpiä olivat Esko Seppänen ja Marjatta Stenius. Daniel Weintraub, 'Sodan raunioilta yhteiseen piiriin', Pojat partiosta. Pääkaupunkiseudun partiopoi-katoiminnan historia, toim. Heikki Hakala (Pieksämäki 1994), s. 267-74, sit. s. 272.
- ⁷⁷ Pikkuveljen ja 1960-luvun aivan lopun näkökulmasta kirjoitettu hauska muistelus Lauttasaaren teinikunnan ja saaren vasemmistonuorten ympäröistä, Kimmo Sarje, 'Sukupolveni unta – Hande Nurmio 1970-luvun kajossa', Parnasso 2/2000, erit. s. 184.
- ⁷⁸ Laru no. 21, huhtikuu 1965 (Yrjö Engeström); Lauttasaaren yhteiskoulu lukuvuonna 1965-1966 (Helsinki 1966).
- ⁷⁹ Laru no. 23, joulukuu 1965 (Seppo Iisalo).
- ⁸⁰ Sama (Reijo Miettinen ja Heikki Karkkolainen). Arvostelussaan Saarikosken Kuljen missä kuljen –koelmasta Anna Oksanen vähätteli punalippuja: "eivät minusta pääasia." Laru no. 1, maaliskuu 1966.
- ⁸¹ Yrjö Engeström: Amerikkalaisnuorison suhtautuminen Vietnamin tilanteeseen, Laru no. 2, toukokuu 1966. Jutun kuvituksena oli pääkallu.
- ⁸² Seppo Iisalo: Alkoholijuomien käyttö lukioluokilla, Laru no. 3-4, joulukuu 1966.
- ⁸³ Helsingin Sanomat 30. 4. 1967.
- ⁸⁴ Esim. Heikki Kalliala Uuden Suomen yleisönosastossa 1. 11. 1966; pääkirjoitus 'Outoja touhuja' US 10. 11. 1966.

- ⁸⁵ Yrjö Engeström: Epäoikeutettua propagandaa; sama: Terveellä pohjalla, Suomenmaa 31.12. 1966 ja 10.1. 1967. Yrjön isä taisi olla lehden pilapiirtäjä.
- ⁸⁶ Jopa radikaalin Engeströmin vertauksessa koulu oli ”kuin kauppa, jossa myydään henkistä ravintoa.” Lukiolainen oli asiakas, jota kiinnosti, ”mitä hän rahojaan vastaan saa ja miten hän sen saa.” Yrjö Engeström: Realismia demokratiaan, *Teinilehti* 12/1966. – *Teinilehden nousu* (vuonna 1965 lehteä päätettiin ryhtyä lähettämään kaikille jäsenille eli levikki nousi n. 100.000:een) perustui suklaapatukoiden, näppylävoiteiden, nuorisomuodin, nuorisomusiikin ja -kirjallisuuden, kielimatkojen, pankkien, autokoulujen ja kukaattisuuojien mainonnan rajuun kasvuun.
- ⁸⁷ Heikki Palmu: Näin politisoimme koulun, *Teinilehti* 1/1966.
- ⁸⁸ Lauttasaaren iltakirkko 5. 2. 1967, *Teinilehti* 3/1967. Maunun paljon nuoremasta pikkuveljestä Anssi Sinnemäestä (Alppilan yhteislyseo) tuli johtavia taistolaisia kirjallisuuskriitikoita ja Kulttuurivihkojen päätoimittaja. Veljekset olivat varhain orvoiksi jääneitä papinpoikia. Myös Launiksen ressuveljessarjan isä oli pappi. ”Villi kuin papin kakara” on tietysti yksi selitys, mutta selitystä perinteisten kansallisten professioiden sankkaan edustukseen taistolaisnuorten vanhempien joukossa voi etsiä myös siitä, että perheissä oli vallinnut tietty aatteellinen vire ja herkkyyks, joka alkoi sitten kriisiytyä ja oireilla syvemmin kuin muunlaisissa kodeissa.
- ⁸⁹ Laru, joulukuun 1967.
- ⁹⁰ Siinä tietysti viitattiin Nikolai Ostrovskin bolševistiseen nuorisoromaniin *Kuinka teräs karaistui*.
- ⁹¹ Risto Alapuro, ”Vallankumous”, teoksessa *Käsitteet liikkeessä*, toim. M. Hyvärinen ym. (Vastapaino 2003). Alapuro siteeraa myös Ylioppilaslehden toimittajan Antti Kuusen samanhenkistä matkakuvausta Leningradista marraskuulta 1967.
- ⁹² Opettaja Juhani Nuotion kirjoittaus ja vastausna siihen Seppo Iisalo: Koulu – yhteiskunta – kolmas maailma, Laru, joulukuun 1968.
- ⁹³ Lauttasaaren yhteiskoulu. Lukuvuonna 1967-68 (Helsinki 1968) ja muiden vuosien vuosikertomukset. Vuoden 1968 ylioppilaisiin kuuluivat Engeström, Karkkolainen, Anna Oksanen, Mieltinen, Anna-Kaarina Sarje ja muita.
- ⁹⁴ Noro ja Pasi Falk liittyivät häntäpäähän nimimiehinä syyskuussa 1971 ASS:n jäseniksi.
- ⁹⁵ Sepi Härkönen Killinkoskelta *Teiniliiton pääsihteeri Ulla Niskaselle* 3. 9. 1966, Saapuneet kirjeet 1966, Suomen *Teiniliitto* Ea7, Kansallisarkisto. Maarit oli Sinervo, Ilkka-Christian Björklund ja Weijjo Sahiluoma.
- ⁹⁶ Ryhmä I:n ajatuksia teinitoimittajien neuvottelupäivillä 24.-25.4. 1965, STL I Ua2, Kansallisarkisto. Samassa mapissa on Tampereella syyskuussa 1965 pidetyn *Teinilehtien Liiton liittokokouksen osanottajaluettelo*, jonka 97 nimeä muodostivat melkoisen verkoston: Pekka Aarnio (Pärskeitä), Matti Hyvärinen, Seppo Knuuttilla (Ura, Seinäjoen lyseo), Risto Repo (Kani, Töölön yhteislyseo), Anssi Sinnemäki (Hesan teini), Tarleena Sammalkorpi ja Sinikka Sokka, Pekka Sulkunen (Jyteini), Pekka Tapola (Kas-Kas, Järvenpään yhteiskoulu) ja muita.
- ⁹⁷ Ks. esim. Timo Kallisen ehdottajalista, Pöytäkirja Suomen *Teiniliiton syysliittokokouksesta* 3.-5.11. 1967 Mikkeliissä, 7§, STL Ca 4, Kansallisarkisto.
- ⁹⁸ Professori Paavo Voipio, ”Uskonnonopetus, ateismi ja marksismi”, *Turun Sanomat* 26. 4. 1967.
- ⁹⁹ Lokakuun 1967 koulupoliittisen seminaarin pääteemana oli ”Talking of Summerhill”. Pälkäneen Mallasmäen 46 osanottajan joukossa oli sellaisia myöhempiä nuortaistolaisuuden vaikuttajia kuin Marjut Kaarela (Järvenpään yhteiskoulu), Pertti Honkanen (Porvoon yhteislyseo), Rauna-Riitta Lahtela ja Hannu-Pekka Lappalainen (Hämeenlinnan yhteiskoulu), Hannu Nieminen (Jokelan yhteiskoulu), Marja Oesch (Raahen yhteislyseo) ja vetäjänä teiniteatterimies Timo Kallinen. Lauttasaaren yhteiskoulusta oli viisi osanottajaa. Myös muutama ei-taistolaiseksi päätenyt vaikuttaja löytyy joukosta, kuten Leevi Lehto (Vääksyn yhteiskoulu) ja Erkki Liikanen (Mikkelin lyseo). Koulupoliittinen seminaari, Mallasmäki 14.-15.10. 1967, osanottajaluettelo liitteenä Suomen *Teiniliiton* hallituksen pöytäkirjassa 18.10. 1967, Suomen *Teiniliiton* arkisto Cb 4, Kansallisarkisto.
- ¹⁰⁰ HS 4. 11. 1967. Markku Murroksen junttakirje (”Luotettaville henkilöille. Luottamuksellinen.”) KU 6. 11. 1967.
- ¹⁰¹ SDNL:n koulupoliittisen jaoston kokouskutsu 30.8. 1967 ja pöytäkirja 7.9. 1967, SDNL Koulupoliittinen jaosto, KA.
- ¹⁰² Suojelupoliisin ilmoitus no. 377, 25. 2. 1969, henkilömappi 6071 (Halonen Alpo), Suojelupoliisin arkisto.
- ¹⁰³ Antti Eskola, Vasen laita laeva (Kirjayhtymä 1969), 27.
- ¹⁰⁴ Hänenlainsensa Merja Vitali kampailee Kimmo Sasin kaltaista ’Ismo Vaskia’ ja hänen rehtori-isäänsä vastaan Rauha S. Virtasen tyttöraumanissa Lintu pulpetissa (1972).
- ¹⁰⁵ Kesäkurssien materiaali mapissa *Teinijohtajakurssit 1968-70*, STL Hc 14, Kansallisarkisto.
- ¹⁰⁶ Terry H. Anderson, *The Movement and the Sixties* (New York: Oxford University Press 1995), p. 108.
- ¹⁰⁷ Pääainetiedot ovat huomattavasti yksiselitteisempiä ja varmempia kuin esim. sosiaalisen taustan osalta; pääaine on yleensä saatu varmistetuksi yliopiston tiedoista. Aivan sataprosenttisia nä-

mäkään tiedot eivät ole, sillä pääaineen vaihtaminen oli siihen aikaan mutkatonta eikä vaihdoksia rekisteröity reaaliajassa.

¹⁰⁸ Klinge 1990, 334.

¹⁰⁹ Michels 1986, 192.

¹¹⁰ Marraskuun liikkeestä Risto Alapuro, 'Ylioppilasliike ja sosiologia', hänen kirjassaan Suomen älymystö Venäjän varjossa (Tammi 1997), 135-39. – Kuokkanen ja Ranki olivat Ressun ylioppilasvuosikertaa 1963, luokalle jäänyt Hirvensalo vuodelta 1964, Toikka vuodelta 1965, Pekka Aarnio vuodelta 1966.

¹¹¹ 'Sosialistisen opiskelijaliikkeen kehityksestä Helsingin yliopistossa 1968-1971', 36-sivuinen moniste, luultavasti Ruotsalon ja Toikan, s. 17. ASS Dd 4, Kansan arkisto.

¹¹² Ks. Veronica Stolte-Heiskanen, 'Sosiologia vakiintuneena tieteenä', Suomalaisen sosiologian historia, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo ja Elina Haavio Mannila (WSOY 1992). Sosiologit ovat kirjoittaneet tästä vaiheesta paljonkin.

¹¹³ TF:n kirjelmä ministereille Sulo Suorttaselle ja Viljo Virtaselle, Contactor no. 14, 2. 5. 1969.

¹¹⁴ Ks. Jan Mejer, Les Evénements de mai-juin 1968 as a Modernity Crisis, Theory, Culture and Society (SAGE: London), vol. 10 (1993), 53-74.

¹¹⁵ Juhani Ruotsalo: Toverit abiturientit, Terä 2/1971.

¹¹⁶ Vakavasti puhuen en usko yhteen suureen selitykseen, vaan monentyyppisen eri tekijän vaikutukseen ja ainutkertaiseen yhdistelmään.

Työ ja arki

Liikeverkostot

Verkostonäkökulman lupaus

Sosiaalisten liikkeiden tutkimuksessa on viime vuosina vannottu verkostonäkökulman nimiin. Monet tutkijat ovat vakuuttuneita, että sosiaalisten verkostojen käsite sisältää suuria mahdollisuuksia liiketutkimuksen ikuisuusongelmien ratkaisemisessa. Ns. uusien liikkeiden tutkimuksessa verkostonäkökulma on tuottanut lupaavia tuloksia, mutta sitä on sovelluttu myös perinteisempiin kansanliikkeisiin.¹ Uusiin käsitteisiin ja lähestymistapoihin ladataan usein liian suuria odotuksia. Ne saattavat jäädä pelkiksi lupauksiksi, mutta olennaista on uusien kysymysten asettaminen, itsestään selvyyskinä pidettyjen seikkojen katsominen uudesta perspektiivistä.

Pohdin tässä artikkelissa verkostonäkökulman mahdollisuuksia liiketutkimuksessa käyttämällä esimerkkinä suomalaisen ammattiyhdistysliikkeen varhaisvaiheita. Tarkoituksena on miettiä ensinnäkin sitä, minkälaisiin ”perinteisiin” liiketutkimuksen ongelmiin sosiaalisten verkostojen käsite voisi tuoda valaistusta, ja toiseksi sitä, minkälaisia ”uusia” tai ainakin merkittäviä tutkimuskysymyksiä käsitteen avulla voi nostaa esiin. Mobilisointuvaiheessa oleva ammattiyhdistysliike tarjoaa runsaasti sellaisia kysymyksiä, joihin ei perinteisemmillä lähestymistavoilla, esimerkiksi organisaatiohistorialla, ole löytynyt tyydyttäviä vastauksia. Sosiaalista verkostoista käytävän keskustelun kannalta kohde on sikäli kiinnostava, että kyse on ajasta jolloin ”vanha” liike oli ”uusi”.

Suomalaiseen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun ammattiyhdistysliikkeen sisältyy liiketutkimuksen kannalta mielenkiintoisia piirteitä, joista osa sopii luonnehtimaan myös kehittyneempien Länsi-Euroopan teollisuusmaiden ammatillista liikettä:

- 1) Ammattiyhdistysliikettä luonnehti suhteellisen alhainen muodollinen järjestäytyminen: useimmilla aloilla ja paikkakunnilla vain pieni vähemmistö työntekijöistä kuului ammatillisiin järjestöihin.

- 2) Poliittisen joukkoliikkeen oloissa, erityisesti vuoden 1905 suurlakon jälkeen ja ”vallankumousvuoden” 1917 keväällä tapahtui voimakkaita ja lyhytaikaiseksi jääneitä järjestäytymisvyöryjä, jolloin ammatillinen järjestäytymisaste kohosi useilla aloilla erittäin korkeaksi: selkeä enemmistö työntekijöistä otti jäsenkirjan – mutta etupäässä lyhyeksi aikaa.
- 3) Ammatillisten järjestöjen jäsensuhteet olivat epävakaisia: suhdanne- tai tilapäisjäseniä oli runsaasti.
- 4) Ammatillisten järjestöjen ulkopuolella tai niihin löyhästi liittyen esiintyi sangen paljon kollektiivista toimintaa, palkkaliikkeitä ja työtaisteluita, joiden osanottajista huomattava osa oli organisaatioiden näkökulmasta järjestäytymättömiä.
- 5) Työsuhteiden kollektiiviset sääntelyjärjestelmät, työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen väliset neuvottelu- ja sopimussuhteet, olivat paikallista, epävakaita ja rajoittuivat pääasiassa ammattitaitoista työvoimaa käyttäville aloille tai kausityöammatteihin; teollisuuden työntantajat eivät tunnustaneet ammattiyhdistyksiä neuvottelu- ja sopimuskumppaneiksi.

Näistä seikoista voi vetää sellaisen johtopäätöksen, että ammattiyhdistysliike oli heikko ja että sen vaikutus työsuhteiden ehtoihin vähäistä tai ainakin erittäin altista suhdanne- ja kausivaihteluille. Samalla niistä käy ilmi, että laajasti ymmärrettyyn ammattiyhdistysliikkeeseen kuului huomattavasti suurempi joukko ihmisiä kuin muodollisiin järjestöihin. Oli olemassa useita erilaisia tapoja sitoutua tai osallistua liikkeen toimintaan. Vaikka organisoitumista ei tule ymmärtää pelkästään muodolliseksi, on kuitenkin otettava huomioon ammatillisten järjestöjen itseyttäminen, jossa muodolliselle järjestäytymiselle annettiin suorastaan ylimaallisia merkityksiä.²

Yllä mainitut piirteet antavat aiheen tehdä useita – yleensäkin liiketutkimuksen kannalta relevantteja – kysymyksiä: Mistä voidaan löytää liikkeen valtaresurssit, jos ne eivät olleet vahvoissa organisaatioissa? Mihin perustui se, että lähes lepotilassa ollut liike saattoi nousta hetkessä merkittäväksi voimatekijäksi työsuhteissa? Mikä osuus järjestäytymättömillä – liikkeeseen muodollisesti kuulumattomilla – oli ammattiyhdistysliikkeen kokonaisuudessa?

Sosiaalisten verkostojen käsite herättää lupauksia päästä entistä syvemmin

käsiksi liikkeen edellytyksiin, siihen sosiaalisten suhteiden kenttään, josta liike syntyi, josta se ammensi voimansa ja jonka hallinnasta sen kehitys pitkälti riippui. Verkostonäkökulmassa ollaan kiinnostuneita yksilön ja yhteiskunnallisten rakenteiden välisestä vuorovaikutuksesta; tarkoituksena on tehdä näkyväksi sellaisia sosiaalisia suhteita, joihin ei perinteisen liiketutkimuksen keinoilla ole päästy riittävän syvällisesti käsiksi. Verkostonäkökulmalla pyritään siihen, että sosiaalista liikettä ei määritellä kapeasti ja poissulkevasti sen myöhemmän kehityksen perusteella, vaan paneudutaan ennakkoluulottomasti siihen, minkälaisia sosiaalisia verkostoja esiintyy liikkeen ”sisällä”, ”alapuolella” tai ”rinnalla”. Risto Alapuron mukaan verkostonäkökulma sisältää prospektiivisen lähtökohdan, jossa ”muotoilu on avoin, eteenpäin katsova”. Hänen mielestään sen ”avulla voi päästä kiinni prosessiin, joka *eräissä tapauksissa* mutta ei aina synnyttää sosiaalisia liikkeitä tai muuta kollektiivista toimintaa”. Tässä ei lähdetä ”jo olemassa olevista liikkeistä vaan liikkeiden kehkeytymisestä”.³

Varhaisen ammattiyhdistysliikkeen esiin nostamia ongelmia voi lähestyä tukeutumalla italialaisen sosiaalisten liikkeiden tutkijan Alberto Meluccin teoriaan ”uponneista” tai ”piilossa olevista” verkostoista ja niiden suhteista kollektiiviseen identiteettiin. Hänen mukaansa sosiaalinen liike kytkeytyy arkeen toisaalta siihen kuuluvan merkityksenannon ja toisaalta henkilökohtaisen vuorovaikutuksen kautta.⁴ Näistä edellinen tuntuisi olevan yleisempi ja vahvempi eikä välttämättä edellytä välitöntä tai ainakaan jatkuvaa henkilöidenvälistä kanssakäymistä. Teoria haastaa käyttämään hyväksi arjen historiaa kansanliikkeiden tutkimisessa, mikä ei ole suinkaan tavallista yhdistyshistoriaan vahvasti kiinnittyneessä perinteessä. Arjen historia pyrkii etenemään suurten yhteiskunnallisten rakenteiden taakse, sisälle ja alapuolelle ja löytämään niitä keinoja ja muotoja, joilla ihmiset ovat pyrkineet erilaisissa yhteiskunnallisissa valtarakenteissa ottamaan haltuunsa omaa elämäänsä sekä hallitsemaan ajan ja tilan koordinaatioita. Arjen historia ei korvaa perinteistä liiketutkimusta vaan pikemminkin täydentää ja tuo sen piiriin uusia teemoja. Jos sosiaalinen liike ja ihmisten arki ovat tekemisissä toistensa kanssa, on tähän suhteeseen pyrittävä pääsemään käsiksi. Lähtökohta on hedelmällinen myös arkipäivän historian kannalta, koska valtarakenteet tai yhteiskunnalliset liikkeet ovat usein jääneet sen näköpiirin ulkopuolelle.⁵

Verkostonäkökulmassa katse suuntautuu pikemminkin alhaalta ylös kuin ylhäältä alas. Ammattiyhdistysliikkeen kannalta siinä kiinnitetään huomio muun muassa siihen, minkälainen asema ammatillisella organisoitumisella tai kollektiivisella toiminnalla oli työntekijäin arjen hallinnan kannalta: milloin ja miksi syntyi kollektiivisen toiminnan tarvetta ja milloin ja miksi ammattiyhdistysliikkeeseen sitoutuminen aktualisoitui? Samalla tulee välttämättömäksi etsiä vaihtoehtoisia yksilöllisiä ja kollektiivisia tapoja tyydyttää tarpeita ja ajaa intressejä. Ne saattoivat toimia samaan suuntaan kuin liike tai olla ristiriidassa sen ajankohtaisten pyrkimysten kanssa. Voidaan olettaa, että ammattiyhdistysliikkeellä tuskin on aina ollut samankaltainen tai yhtä suuri merkitys ihmisten arkisen toimeentulon kannalta. Yksilöllisen ja kollektiivisen toiminnan välinen suhde on vaihdellut erilaisissa historiallisissa tilanteissa.

Ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta relevantteja ”piilossa olevia” verkostoja voi lähteä etsimään ainakin kahdesta suunnasta: toisaalta liikkeen alapuolelta ja toisaalta sen rinnalta. Ensiksi mainitussa tapauksessa kyse on niistä sosiaalisista suhteista, joita syntyi suoraan työssä. Perinteisempää – ja edelleenkin pätevää – käsitettä käyttäen voi puhua työyhteisöjen merkityksestä: minkälaisissa yhteisöllisissä rakenteissa liikkeen edellytykset syntyvät? Toisessa tapauksessa katse suunnataan työn sisältä sen ulkopuolelle, sellaisiin sosiaalisiin suhteisiin, jotka syntyivät ja vaikuttivat vapaa-ajalla tai liittyivät esimerkiksi perheissä tai asuinyhteisöissä muodostuneisiin sosiaalisen kanssakäymisen muotoihin. Esimerkiksi ns. yhden tehtaan yhdyskunnissa nämä kaksi sfääriä liittyivät monin sitein toisiinsa, mutta niillä oli useiden tutkimusten mukaan merkitystä myös kaupunkimaisissa olosuhteissa, joissa työ ja asuminen olivat erottuneet usein selvemmin omiksi elämänalueikseen. Perinteisissä työläiskaupunginosissa työpaikat olivat läsnä, vaikka tehtaat eivät kontrolloineet työntekijöidensä asumista paternalistisessa hengessä samalla tavalla kuin maaseutumaisissa tehdasyhdyskunnissa. On syytä kuitenkin ottaa vakavasti sellaiset puheenvuorot, joissa painotetaan asuinalueiden heterogeenisyyttä ja tiettyä välimatkaa työn ja asuinyhteisöjen välillä; työn, asumisen ja perheen päällekkäisyyttä ei tule ottaa annettuna.⁶

Työhön uponneet verkostot

Vaikka varhainen ammattiyhdistysliike oli osa ”kokonaistyöväenliikettä”, johon kuului myös poliittinen ja osuustoiminnallinen haara, ja sen pääasialliseksi toimintaympäristöksi hahmottuivat vähitellen työ, työpaikat ja työsuhteet. Liikkeen julkilausuttuna ja melko tarkasti rajattuna tehtävänä oli ajaa ihmisten palkkatyöhön liittyviä intressejä sekä suoraan työpaikoilla että erilaisissa yhteiskunnallisen päätöksenteon portaissa. Ammattiyhdistysliikkeen toiminnan ehtona oli oikeus *edustaa* kollektiivisesti määrättyä työntekijäryhmää, ajaa sen *yhteisiä* etuja. Työntekijät valtuuttivat liikkeen edustamaan itseään joko liittymällä järjestöihin tai osoittamalla muulla tavoin, että ammattiyhdistyksellä oli oikeus puhua koko kollektiivin puolesta työnantajaan päin.

Suomalaisissa 1900-luvun vaihteen työsuhteissa, jotka perustuivat pääosin yksityisen työntekijän ja työnantajan kahdenvälisyyteen, ei ammattiyhdistysten kyky ja mahdollisuus edustaa työntekijöitä ollut mitenkään kirkossa kuultu asia. Tärkeämpää oli työntekijäin kyky ja halu toimia suoraan työsuhteissa: ammattiyhdistysliike tukeutui nimenomaan tähän aktionistiseen toimintapotentiaaliin.⁷ Työntekijät toimivat usein myös ohi ammattiyhdistysten, järjestivät ”villejä” palkkaliikkeitä tai lakkoja. He muodostivat erilaisia väliaikaisia organisaatioita tai sopimusyhdistyksiä, joiden nimissä ajettiin kollektiivisesti parannuksia työsuhteen ehtoihin. Varsinaisten muodollisten ammattiyhdistysten suhde ja asema tällaisissa kollektiivisissa aktioissa oli usein epäselvä ja ristiriitainen. Ne saattoivat jäädä kokokaan niiden ulkopuolelle, olla puolittain mukana tai pyrkiä muuttamaan ne ”järjestyneiksi” palkkaliikkeiksi tai työtaisteluiksi. Työsuhteissa syntyi koko ajan myös ammattiyhdistysten johtamia aktioita, joihin osallistui sekä järjestäytyneitä että järjestäytymättömiä työntekijöitä.⁸

Useissa historian ja kansatieteen alaan kuuluvissa tutkimuksissa on osoitettu, että työssä syntyi vahvoja sosiaalisia siteitä ja normeja työntekijäin välille. Monilla aloilla työ sinänsä vaati useiden työntekijäin tai ammattiryhmien välistä yhteistoimintaa. Työpaikoilla ja ammattialoilla oli vahvoja luokittelu- ja identiteettirakenteita, jotka tuottivat paitsi sosiaalista koheesiota myös ristiriitoja työntekijöiden keskuuteen. Rakennustyömaalla eri ammattiryhmät hoitivat omat tehtävänsä ja olivat samalla riippuvaisia toisten työn etenemisestä. Työntekijöiden oli tehtävä yhteistyötä myös tehdastyössä, jossa tuotan-

toprosessit olivat pitkälle mekanisoituja. Erityisesti aloilla, joilla ammatin oppi-aika oli pitkä ja sosiaalisesti säädelty, syntyi sellaisia identiteettirakenteita, jotka tekivät mahdolliseksi epämuodollisen kollektiivisen toiminnan suoraan työsuhteissa: ammattitaitoiset puusepät tai muurarit pystyivät hallitsemansa tiedon varassa vaikuttamaan työsuhteittensa ehtoihin suoraan työssä. Samoilla käsityömaista ammattitaitoa edustaneilla ammattiryhmillä oli myös muita paremmat edellytykset toimia muodollisten organisaatioiden välityksellä ja saada aikaan työsuhteen kollektiivisia sääntelyjärjestelmiä. On enemmän kuin todennäköistä, että nämä kaksi seikkaa ovat tiiviisti tekemisissä toistensa kanssa. Ammattien tai töiden oppimiseen liittyi vahva sosiaalinen ulottuvuus, joka sekä tuotti että ylläpiti eri ammattiryhmien keskinäisiä sosiaalisia normeja ja verkostoja.⁹

Työpaikoilla muodostuneet epämuodolliset sosiaaliset verkostot toimivat pääosin ”hiljaisesti”. Ne tulivat kuitenkin julki tietyissä tilanteissa, kuten esimerkiksi tulokastavoissa, joissa uusia jäseniä otettiin ryhmän sosiaalisten normien ja eettisten koodien piiriin, tai silloin kuin työelämässä tapahtui sellaisia muutoksia, jotka voitiin kokea uhkaksi totutuille käytännöille tai turvalliseksi koetuille sosiaalisille suhteille. Urakkatyöhön liittyvä kollektiivinen työtahdin sääntely paljastui silloin kun työnantaja ryhtyi muuttamaan urakkahintoja tai ottamaan käyttöön uusia palkkausjärjestelmiä. Kollektiiviset lojaalisuusrakenteet aktualisoituivat myös silloin kun tuotantoprosesseja rationalisoitiin, jolloin tehtaan johto puuttui samalla työntekijöiden keskinäisiin sosiaalisiin normeihin, joilla he olivat säädelleet kollektiivisesti työtahtia: työn tehostamisella työntekijöitä pyrittiin kannustamaan yksilöllisiin ponnisteluihin parempien ansioiden toivossa.

Ammattiin liittyvät sosiaaliset verkostot ja identiteetit olivat niin vahvoja, että ne eivät sitoutuneet pelkästään yhteen työpaikkaan, vaan ne olivat, erityisesti käsityö- ja rakennusaloilla, ennemminkin koko alan yhteistä omaisuutta. Työntekijät pystyivät tyydyttämään tarpeitaan ja ajamaan etujaan myös arkisessa työssä, ilman julkista kollektiivista toimintaa tai muodollista organisaatiota. Työhön kiinnittyneet verkostot olivat toisaalta käännettävissä suoraan julkisiksi toimijaverkostoiksi; tästä ovat osoituksena lukuisat työpaikkakohtaiset aktiit.

Suhteellisen vahvat ammatti- tai työyhteisöt, jotka pystyivät toimimaan

myös itsenäisesti työnantajaan päin, ja yksilöllisen vaikuttamisen keinot, joita työnantajat suosivat vallitsevissa työsuhteissa, olivat ongelmallisia Suomen Ammattijärjestölle ja sen jäsenliitoille, eli ”keskitetylle ammattiyhdistysliikkeelle”. Liikkeen modernisoimista ajaneet ammattiyhdistysjohtajat, ennen muuta Eero Haapalainen ja Oskari Tokoi, halusivat toisaalta heikentää järjestöjen alapuolisen ja ”järjestymättömän” toiminnan merkitystä ja toisaalta vahvistaa muodollisen organisaation asemaa työsuhteissa. He pitivät työntekijöiden itsensä ilman ammattiyhdistysten suoraa osallistumista järjestämiä palkkaliikkeitä ja lakkoja ”kehittymättöminä” ja vahingollisina ammattiyhdistysliikkeen kannalta.

Toisaalta niin kauan kuin ammattiyhdistysliikkeelle ei ollut työnantajain tunnustamaa legitimoitua asemaa työsuhteissa, se oli riippuvainen työntekijäin epämuodollisista, työhön ”uponneista” verkostoista. Työsuhteen ehtoihin voitiin vaikuttaa vain silloin ja siinä tapauksessa, että pystyttiin saamaan aikaan työsuhteen kahdenvälisen muodon ylittävä kollektiivinen aktio, joiden keskeiset resurssit olivat lyhyitä poikkeuksellisia jaksoja lukuun ottamatta järjestöjen ulkopuolella. Työsuhteet määräytyivät pääosin paikallisesti ja työpaikkakohtaisesti, jolloin ammattiliitot olivat riippuvaisia paikallisesta aktiivisuudesta, jota puolestaan suhteellisen heikot ammattiyhdistykset eivät kyenneet täysin kontrolloimaan myöskään sellaisina aikoina, jolloin järjestäytymisaste kohosi korkealle. Tämä tuli erittäin hyvin esiin Venäjän vuoden 1917 maaliskuun vallankumouksen jälkeen, jolloin järjestäytymätön toiminta tuli ammattiyhdistysliikkeen sisään: ilman järjestöjen lupaa syntyneisiin palkkaliikkeisiin ja lakkoihin osallistuneet kuuluivat liittoihin mutta toimivat niiden näkökulmasta järjestäytymättömästi.¹⁰

Naisverkostot

Jos työntekijäin sosiaalisilla verkostoilla voidaan todeta olleen merkitystä korkean ammattitaidon aloilla, jotka menestyivät muita paremmin myös muodollisten organisaatioiden rakentamisessa, niin minkälainen rooli niillä oli aloilla, joilla ei yleensä tarvittu käsityömaistä ammattitaitoa ja joilla ammatillinen järjestäytyminen oli yleensä heikkoa. Tätä ongelmaa voidaan lähestyä naisvaltais-

ten alojen kautta. Varhaismodernissa työelämässä sukupuolittuneet käytännöt olivat erittäin vahvoja; naisten pääsy miehille ammattialoille tai työtehtäviin oli vaikeaa ja harvinaista.

Kun naisvaltaisia aloja on tarkasteltu perinteisestä organisaatiohistoriallisesta perspektiivistä, on päädytty usein siihen, että naiset olivat vähemmän aktiivisia kuin miehet tai että heillä ei ollut kykyjä tai mahdollisuuksia vaikuttaa työsuhteittensa ehtoihin kollektiivisesti. Johtopäätöksiä on perusteltu ensinnäkin miehiä alhaisemmalla muodollisella järjestäytymisellä ja toiseksi työtaisteluiden ja työehtosopimusten vähäisyydellä naisvaltaisilla aloilla. Naisia työskenteli palvelualojen lisäksi runsaasti tehdasteollisuudessa, esimerkiksi kutoma-alalla, jossa työnantajat vastustivat työsuhteiden pariteettisia sääntelyjärjestelmiä tiukemmin kuin käsityöammateissa tai aloilla, joilla kausivaihteluiden merkitys oli suuri, kuten esimerkiksi rakennuksilla. Rakennusalalla vuoden 1905 suurlakon jälkeen tehtyjen paikallisten sopimusten piirissä oli myös erilaisissa apu-tehtävissä työskennelleitä naisia.¹¹

Harvemmin on kysytty, oliko naisilla sellaisia valtaresursseja, joita ammattiyhdistysliike ei tunnustanut, havainnut tai arvostanut. Työsuhteiden ja ammattiyhdistysliikkeen historiaa käsittelevästä tutkimuksesta saa naisten asemasta kuvan, jossa korostuvat yksilölliset tai ei-kollektiiviset piirteet: naiset olivat kunnollisuuden perikuvia ja koettivat selviytyä työelämässä tekemällä ahkerasti työtä rettelöinnin ja lakkoilun sijaan. Yksilölliset selviytymisen strategiat työelämässä näyttävät yleisen käsityksen mukaan olleen naisille ominaisempia kuin kollektiiviset toimintakäytännöt.¹² Naisten on arvioitu pikemminkin sopeutuneen valitsemiin työelämän auktoriteettisuhteisiin kuin asettaneen niitä kyseenalaiseksi. Sopeutumisen ja alistumisen välille kannattaa kuitenkin tehdä ero. Naisten ”kunnollisuus” työsuhteissa saattoi olla osa tietoista ja kollektiivista selviytymisstrategiaa: pitämällä hyvät suhteet työnantajiin ja erityisesti työnjohtajiin naiset raivasivat esimerkiksi kutomateollisuudessa omaa aikaa ja tilaa työsuhteissa. Naiset osasivat arkipäivän politiikan aakkoset siinä missä miehetkin.

Naisvaltaisilla aloilla ei ollut kuitenkaan niin hiljaista kuin usein ajatellaan. Esimerkiksi kutomateollisuudessa oli 1900-luvun alussa useita järjestäytymättömiä palkkaliikkeitä ja työnseisauksia, joita ei ole kuitenkaan läheskään aina kelpuutettu virallisiin työtaistelutilastoihin tai ammattiliiton omiin tilastoihin,

koska ne eivät täyttäneet ”järjestyneen” aktion kriteereitä. Vaikka naisten työn kuvauksissa painottuu yksilöllinen ponnistelu, on aihepiiriä historiallisesti tarkasteltaessa tehty myös sellaisia havaintoja, jotka puhuvat vahvasti verkostonäkökulman hedelmällisyyden puolesta. Kun naiset eivät voineet tukeutua vahvoihin järjestöihin, hakivat he turvaa ja voimaa keskinäisestä yhteistoiminnasta niin työssä kuin sen ulkopuolella.

Käsitellessään naisten palkkatyötä toimeentulon lähteenä Marjatta Rahikainen tähdentää, että työväenluokan naisten selviytyminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa lyhyiden työsuhteiden ja satunnaisten ansioiden varassa ja mahdollisesti vielä yksinhuoltajana perustui moneen tekijään. Ensinnäkin kulutustaso oli äärimmäisen alhainen. Rahaa pyrittiin käyttämään mahdollisimman vähän ja tekemään itse niin paljon kuin mahdollista, olipa kyse vaatteista tai ravinnosta. Toiseksi vastavuoroisuus toimi ainakin joissakin tapauksissa. Alivuokralaissuhteet olivat usein niin pitkäaikaisia, että yhdessä asuneista naisista muodostui ”perhe”, jossa toisen ollessa työttömänä toinen lisäsi panostaan. Kolmanneksi panttilainakonttori toimi köyhien hätävarana silloin, kun rahat kerta kaikkiaan loppuivat. Esimerkiksi talvivaatteet vietiin yleisesti kesäksi panttilainakonttoriin.

Rahikainen viittaa lähemmin tarkastelemiensa Ida ja Martta Salmelan tapauksessa myös toimeentulon kannalta välttämättömiin verkostoihin, joita syntyi huolimatta siitä, että työsuhteet olivat lyhytaikaisia ja vaihtuvuus työpaikoilla oli suurta.¹³ Tuttavuuteen, naapuruuteen, työtoveruuteen, järjestötoimintaan jne. perustuneista suhdeverkostoista sai toimeentulon kannalta tärkeää tietoa – esimerkiksi vapaana olevista työpaikoista tai palkoista eri työpaikoilla – tai konkreettista apua sosiaalisen vaihdannan periaatteella. ”Aivan yksin oli lähes mahdoton selviytyä” oloissa, joista puuttuivat yhteiskunnalliset hyvinvointipalvelut. Rahikainen kiteyttää sosiaalisten suhteiden merkityksen naisten toimeentulolle seuraavasti:

”Yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta ihmiset tarvitsivat niin arkipäivässä kuin ahdingosta selviytymiseen sukulaisten, ystävien, tuttaviin, tukijoiden ja suosijoiden verkostoja. Näihin monimutkaisiin suhteisiin liittyi ystävyyttä, vastavuoroisuutta, velvollisuuksia, hyväksikäyttöä, sitoutumuksia ja vaatimuksia, nöyryyttävääkin kiittolisuudenvelkaa ja pahimmillaan alistamista ja alistumista. Mutta ennen sosiaali-turvaa ei ilman tällaisia verkostoja tullut toimeen.”¹⁴

Muissakin naisten työkuultuuria ja elämää käsittelevissä historiallisissa ja kansatieteellisissä tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota naisten keskinäisten mutualististen käytäntöjen ja sosiaalisten verkostojen merkitykseen. Osa perheellisistä naisista hoiti kotona lapsia, yllättävän suuri osa kävi töissä säännöllisesti ja osa toimi eräänlaisena suhdannetyövoimana, joka pestattiin vanhan ammattitaidon perusteella silloin kun tehtaalla oli ruuhkaa. Perheelliset naiset olivat 1900-luvun alussa erityisesti pienillä tehdaspaikkakunnilla tärkeä työvoimareservi.¹⁵ Työssä käyvät naiset joutuivat turvautumaan eri perusteilla syntyneiden verkostojen apuun yhdistäessään työn ja perheen vaatimuksia, mutta keskinäisen avun käytännöt eivät toimineet mitenkään automaattisesti tai ristiriidattomasti: joskus apua saattoi saada ja toisinaan se jäi saamatta.¹⁶ Vastavuoroinen apu synnytti sosiaalista riippuvuutta ja keskinäistä kontrollia, jotka puolestaan olivat olennainen osa verkostosuhteita. Verkostoilla oli Januksen kasvot.

On paikallaan pohtia, mitä tällaiset naisverkostot merkitsivät kollektiivisen toiminnan kannalta: olivatko ne (pelkästään) toistensa vaihtoehtoja vai kutoutuivatko ne myös ammattiyhdistystoiminnan resursseiksi? Kiinnostavaa on, että kansainvälisessä naishistorian tutkimuksessa ryhdyttiin jo varhain, ennen kuin verkostotutkimuksesta tuli muoti-ilmiö, etsimään sellaisia selitysmalleja, jotka eivät olleet tavallisia perinteisten miesvaltaisten ammattialojen tutkimuksessa. Esimerkiksi Ruth Milkmanin toimittamassa, jo vuonna 1985 ilmestyneessä teoksessa *Women, Work & Protest. A Century of U.S. Women's Labour History* selitetään naisten "protestiliikkeiden" tai paremminkin kollektiivisen toiminnan luonnetta ja voimaa painotetusti heidän arkisilla verkostoillaan ja epämuodollisen sosiaalisen kanssakäymisen muodoillaan. Kirjoittajien katse kiinnittyy ensi sijassa työn ulkopuolella syntyneisiin keskinäisen auttamisen verkostoihin, joiden merkitys ulottui ainakin erilaisissa konfliktitilanteissa myös työn sisälle; ne toimivat yhteenkuuluvuuden yhtenä kivijalkana myös työsuhteissa. Esimerkiksi työtaisteluiden aikana tapahtumien painopiste siirtyi (lakossa olevien) työpaikkojen porttien ulkopuolelle: arkiseen selviytymiseen kotipiirissä, jolloin sukulais- ja tuttavuussuhteet ja asuinalueiden yhteisöllisyys saivat, ainakin väliaikaisesti, entistä suuremman merkityksen toimeentulon turvaamisen kannalta.

Jos miesten arkisia sosiaalisia verkostoja etsitään usein nimenomaan työn sisällä syntyneistä kollektiivisista rakenteista, niin naisten kohdalla myös – ja kyseisten tutkimusten mukaan ennen kaikkea – asuinalueilla muodostuneet sosiaaliset verkostot saavat suuren painoarvon. Silloin kun muodollinen ammattiyhdistysorganisaatio saavutti Yhdysvalloissa laaja kannatusta naisten keskuudessa, näyttää se tapahtuneen niin, että liitto kohdisti toimintansa ensi sijassa koteihin ja naisten arkisen elämän solmukohtiin. Naisten ammattiyhdistykset tulivat työpaikoille ikään kuin ulkoa käsin, ja jos ne onnistuivat sijoittumaan osaksi olemassa olevia verkostoja, oli niillä mahdollisuuksia menestyä myös naisten työsuhteiden ehtojen parantamisessa.¹⁷ Tällainen lähestymistapa tuntuisi hedelmälliseltä myös suomalaisten työsuhteiden historian kannalta. Suomessa naisvaltaisten alojen ammattiliittojen historioita on kirjoitettu pääosin perinteistä miehistä mallia ja organisaatiohistoriallista traditiota noudattaen.

Verkostonäkökulma liike- ja perhehistorian yhdistäjänä

Perhehistoria ja sosiaalisten liikkeiden historia ovat perinteisesti olleet kaukana toisistaan. Perhehistoria on keskittynyt pitkälti yksityiseen sfääriin. Toisaalta perheen ristiriitaista asemaa modernin yhteiskunnan perusyksikkönä on pohdittu vilkkaasti eri tieteenaloilla.¹⁸ Pirjo Markkola on osoittanut, että teollistuminen ja perhe kietoutuivat Suomessa 1800-luvun lopulla tiiviisti osaksi työväenkyseymystä. Perhe-elämään liettiin aikalaiskeskustelussa vahvoja yhteiskunnallisia merkityksiä: ”työläisperhe ymmärrettiin keinoksi rakentaa siveellinen selkäranka paitsi työläisille itselleen myös koko yhteiskunnalle”. Työväenliike katsoi kapitalismin hävittävän työläisperheet, koska se ajoi naiset ja lapset ansoitöihin ja koska pitkien työpäivien vallitessa ei perheelle jäänyt yhteistä aikaa. Perheiden ahdinkoa voitiin työväenliikkeen mielestä lievittää tekemällä sosiaalisia reformeja, lyhentämällä työaika, parantamalla palkkoja ja kohentamalla asuinoloja.¹⁹ Yhteiskunnallisen toimijan asema lankesi työväenliikkeelle, mutta harvemmin on kysytty, mikä oli perheen asema liikkeessä.

Ammattiyhdistysliikkeen kannalta perhehistoria on relevantti näkökulma erityisesti silloin kun tarkastellaan perhetaloutta, sitä moniaineksista ja usean

perheenjäsenen panoksesta muodostunutta kokonaisuutta, jolla hankittiin jokapäiväinen toimeentulo ja jonka varaan rakennettiin tulevaisuuden suunnitelmia. Liike otti perhetalouden realiteetit monella tavalla huomioon omassa toiminnassaan.

Moderni ammattiyhdistysliike pyrki rationalisoimaan työläisperheiden taloudenpitoa ja elämäntapaa. Työläisperheille suositeltiin 1900-luvun alussa jopa talouskirjanpitoa, jotta tulot ja menot pysyisivät tasapainossa. Ammattiyhdistysjohtajat ajattelivat, että järkiperaisesti omaa talouttaan hallitsevat työntekijät pystyivät osallistumaan rationaaliseen luokkataisteluun, jossa taloudelliset kannattavuuslaskelmat, kustannusten ja hyötyjen kalkylointi, saivat sijaa vastapainona spontanismille ja erityisen pahana peikkona pidetylle syndikalismille. Rationaalinen ammattiyhdistysliike kavahti kaikenlaista vaistonvaraisuutta.

Ammattiyhdistysliikkeessä ajateltiin selvästi myös omaa etua: toimeentulon minimirajoilla elävät työntekijät saattoivat pitää liittojen jäsenmaksuja ylivoimaisina erityisesti silloin, kun perheen talous ei ollut tasapainossa kroonisen epävarmuuden oloissa. Agitaatioteksteissä jäsenmaksut pyrittiin esittämään sijoituksina tulevaisuuteen eikä kuluina, jotka olivat pois perheen vähäisistä talousvaroista. Eero Haapalainen mielestä ammattiyhdistyksen jäsenkirja on työntekijän ”parhain osake”, sillä ”se tuo moninkerroin omistajalleen sen, mitä järjestön hyväksi maksetaan”.²⁰ Sen sijaan jättäytymistä järjestöjen ulkopuolelle ei pidetty rationaalisenä, kustannuslaskelmiin perustuvana tekona, vaan osoitukseksi alhaisesta tietoisuustasosta, ”itsetiedottomuudesta”.

Ammattiyhdistysliike harrasti erityisesti ensimmäisen maailmansodan aikana kotiagitaatiota, jossa voitiin vedota työntekijäin henkilökohtaisiin tarpeisiin ja tehdä samalla ammatillisesta järjestäytymisestä koko perhettä koskeva asia. Talosta taloon kiertäneet agitaattorit uskoivat, että juuri kotioiloissa oli mahdollista osoittaa ammatillisesta järjestäytymisestä koituvat taloudelliset hyödyt ja voittaa perheen taloudenhoidosta vastanneet työläisvaimot miestensä järjestäytymisen puolelle. Ammattiyhdistysliikkeessä arvioitiin, että työläisvaimot asettivat esteitä miestensä organisoitumisen tielle: he pelkäsivät jäsenmaksuita koituvia kustannuksia ja järjestäytymisestä aiheutuvia riskejä, ennen muuta työpaikan menetystä.²¹

Moderni ammattiyhdistysliike pyrki perustelemaan omaa tarpeellisuuttaan sillä, että se pystyi palkankorotusten, työehtosopimusten ja apukassojen avulla sekä parantamaan että vakauttamaan työläisperheiden toimeentulon tasoa. Ammattiyhdistysten hankkimien pysyvien sääntelyjärjestelmien, kuten työehtosopimusten, ansiosta työntekijät saattoivat suunnitella taloudenpitoaan pitkällä tähtäimellä, oppia hallitsemaan tulevaisuutta. Ammattiyhdistysliikkeen saavutukset voitiin kuitenkin menettää pahantapaisella elämäntavalla ja huoltomalla rahankäytöllä. Toisaalta suunnitelmallisella taloudenhoidolla työläisperheet saattoivat luoda edellytyksiä kollektiiviselle toiminnalle, erityisesti työtaisteluille, joiden rahoituksesta työntekijät kantoivat itse päävastuun. Ammattiliittojen lakkokassoista saatu tuki oli 1900-luvun alussa yleensä minimaalista. Sen symbolinen arvo oli rahallista arvoa merkittävämpää. Kaiken kaikkiaan perheen elämänhallinnan keinojen tuli olla linjassa ”uusaikaisen” ammattiyhdistysliikkeen menettelytapojen ja tavoitteiden kanssa.

Suomessa on tutkittu perhetaloutta enemmän sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta kuin toimijaperspektiivistä. Perhetalous on ollut yksi näkökulma työläisten sosiaalisen aseman tutkimuksessa. Perheen toimeentulo perustui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa perhepalkkaperiaatteen mukaisesti pääosin perheenisän ansiotuloihin, mutta yhtäältä toimeentulon epävarmuus ja toisaalta ansioiden alhaisuus aiheuttivat sen, että muut perheenjäsenet joutuivat osallistumaan jokapäiväisen toimeentulon hankkimiseen, ainakin ajoittain. Työläisvaimot ja lapset kantoivat kortensa kekoon lukuisilla eri tavoilla. Pirstaleisten ansiotulojen lisäksi työläisperheet tukeutuivat sukulaisien apuun.²² Kansainvälisessä tutkimuksessa muun muassa Tamara Hareven on painottanut suvun merkitystä kaupunkityöntekijöiden sosiaalisen turvallisuuden lähteenä, ja sillä oli erityinen merkitys perhe kriisien tai teollisen epävarmuuden olosuhteissa. Vanhempien ja lasten välinen vaihdanta oli luonteeltaan molemminpuolista ja pitkäkestoista, ulottuen aina vanhuusturvaan saakka.²³ Pirjo Markkola kiteyttää tamperelaisten työläisperheiden selviytymisstrategioiden lähtökohtia seuraavasti:

”Perheet turvautuivat kaikkien perheenjäsenten ansiotuloihin. Naisilla oli monenlaisia tienestejä, mutta he pystyivät miltei poikkeuksetta tuomaan kotiin vain lisätuloja. Lapset vetivät vanhempiansa talouden tiukille, mutta samalle he olivat taloudellinen resurssi ja jopa investointi, jonka avulla voitiin niukkaa toimeentuloa jossain vaiheessa kasvattaa.”²⁴

Kriisiajat paljastavat sellaisia vaihtoverkostoja, joilla perheet yrittivät suojautua riskeiltä. Sakari Saaritsa on ”suurten” kriisi-ilmiöiden, kuten lama- ja sota-aikojen ja pitkien työtaisteluiden, yhteydessä pystynyt osoittamaan sellaisia käytäntöjä, joilla perheet pyrkivät vähentämään riskeille altistumista, jakamaan niiden kustannuksia ja hajauttamaan voimavaroja siten, että perheen toimeentulo ei lepäisi vain yhden tukijalan varassa. Sosiaaliset verkostot eivät olleet mikään takuvarma vakuutus pahojen päivien koittaessa. Olennaisia olivat vastavuoroiset suhteet sellaisten ihmisten välillä, joita taloudelliset heilahtelut koettelivat eriaikaisesti. Paikallisuuteen kytkeytyneet verkostot eivät aina täyttäneet tätä ehtoa. Sen sijaan monille paikkakunnille ja useisiin ammatteihin hajautuneet perheenjäsenet saattoivat muodostaa sellaisen verkoston, ”jolla oli itse asiassa erityisen hyvät edellytykset toimia vakuutuksena”. Maaseudulta tehdaspaikkakunnille muuttaneet pitivät yllä kaupungin ja maaseudun välistä epävirallisten suoritteiden vaihtoa. Kaupunkilaiset saattoivat saada maaseudulta muun muassa elintarvikkeita. He puolestaan välittivät maalta työn hakuun tuleville sukulaisilleen tietoja työpaikoista tai tarjosivat asunnon, ja ylipäänsä auttoivat ja opastivat näitä sopeutumaan uuteen ympäristöön.²⁵

Perheen ja suvun merkitystä on sivuttu jonkin verran myös liiketutkimuksessa, mutta asia kaipasi lisävalaistusta erityisesti verkostonäkökulmasta. Tuoreessa Jan Kokin toimittamassa teoksessa *Rebellious Families* (2002) pohditaan erilaisten tapaustutkimusten kautta perhetalousstrategioiden (*household strategies*) ja kollektiivisen toiminnan suhdetta 1800- ja 1900-luvulla. Kirjoittajat asettavat tärkeän kysymyksen: mikä merkitys esimerkiksi ammattiyhdistystoiminnalla ja yleensä erilaisilla kollektiivisen toiminnan muodoilla oli työläisperheiden arkisessa selviytymisessä? Minkälaisiin keinoihin työläisperheet turvautuivat järjestäessään toimeentuloaan ja mikä oli näiden keinojen keskinäinen suhde erilaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa? Tekijöitä kiinnostaa erityisesti se, mistä syistä ja millä tavalla työntekijät osallistuivat kollektiiviseen toimintaan joko muiden strategioiden sijaan tai rinnalla.

Teoksessa pyritään selittämään kollektiivisen toiminnan tarvetta, sen mahdollisuuksia ja rajoja arjesta käsin, jolloin erilaiset sosiaaliset verkostot ja muodollisen organisoitumisen muodot asettuvat osaksi toimeentulon turvaamisen kokonaisuutta. Perhetalousstrategioilla kirjoittajat eivät tarkoita niinkään sitoutumista vaan suunnitelmallisuuteen vaan ensisijassa perheen jäsenten välillä käytävää jatkuvaa neuvottelua eikä se sulje pois tilannetta, jossa toisten perheenjäsenten suunnitelmat ovat ristiriidassa toisten jäsenten tavoitteiden kanssa. On myös syytä painottaa, että kaikki perheen jäsenten toimet eivät kuulu perhetalousstrategian piiriin vaan ainoastaan ne, jotka on tarkoitettu suoraanaisesti parantamaan kotitalouden hyvinvointia.²⁶

Perhetalousstrategioiden ja kollektiivisen toiminnan välinen yhteys on tuskin kovin suoraviivainen. Tärkeää on kuitenkin tarkastella kollektiivista toimintaa suhteessa erilaisiin perhetalousstrategioiden kombinaatioihin, jossa erilaiset keinot muodostavat enemmän tai vähemmän sattumanvaraisen kokonaisuuden. Olisi kuitenkin ylitulkintaa, jos ajateltaisiin että perheet toimivat kaikissa tilanteissa rationaalisen valinnan mallin mukaisesti; työläiselämään sisältyi paljon myös sellaisia sosiaalisia pakkoja, jotka rajoittivat valinnan vapautta. Työntekijät ottivat erilaisissa arkeen liittyvissä ratkaisuisaan huomioon omissa yhteisössään vallitsevia sosiaalisia normeja, moraalikoodeja, kunnia- ja arvokkuuskäsityksiä. Silti on hyvin todennäköistä, että työläisperheissä tehtiin eräänlaisia kustannuslaskelmia tulojen ja menojen suhteesta ja arvioitiin erilaisten selviytymisstrategioiden sisältämiä riskejä; tässä yhteydessä myös ammattiyhdistysliikkeen jäsenmaksut tai osallistuminen työtaisteluun tulivat harkittavaksi. Perheitä ei voida kuitenkaan tarkastella erillisenä yksikkönä vaan osana laajempia sosiaalisia verkostoja, joihin ne olivat erilaisilla siteillä kiinnittyneet.

Tuntuu siltä, että perhetalousstrategioilla voidaan selittää enemmän erilaisten kollektiivisten aktioiden – erityisesti pitkien työtaisteluiden – kulkua kuin niiden syntyä. Perhetalouden näkökulma vaatii tuekseen historiallis-rakenteellisten ja tilannetekijäin analyysia²⁷, jotta voitaisiin arvioida perheen asemaa ja merkitystä ammattiyhdistysliikkeen toiminnan kannalta. On kuitenkin todennäköistä, että mitä paremmin perheet olivat varautuneet pahan päivän varalle, mitä laajemmat henkilökohtaiset verkostosuhteet sen jäsenillä olivat ja mitä enemmän heillä oli erilaisia keinoja tuoda lisää perheen toimeentuloon, sitä pa-

remmin perheet kykenivät selviytymään esimerkiksi työtaisteluista ja ottamaan muutoinkin riskejä arkisessa elämässään. Perheen sisäiset ristiriidat saattoivat toisaalta vaikuttaa siihen, miksi jättäytyttiin ammattiyhdistysliikkeen tai kollektiivisen toiminnan ulkopuolelle.²⁸

Erilaisten sosiaalisten verkostojen kautta toteutuneet perhetalousstrategiat ovat yhtä kaikki tutkimisen arvoisia myös sosiaalisten liikkeiden näkökulmasta. Ne tuskin syrjäyttävät sellaisia selityksiä, jotka perustuvat poliittisen joukko-liikkeen tai kausivaihteluiden merkitykseen suomalaisissa 1900-luvun alun työ-suhteissa, mutta epäilemättä niiden avulla on mahdollista syventää ja tarkentaa ammattiyhdistysliikkeen historiallista analyysiä. Sosiaalisten verkostojen ja kollektiivisen toiminnan sisällyttäminen perhehistorian ohjelmaan tuntuu sekin perustellulta ja alan tutkimusta rikastuttavalta ajatukselta.

Viitteet

- ¹ Ks. Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino. Tampere 1998.
- ² Vrt. Ilmonen, Kaj: *Uudet ja vanhat yhteiskunnalliset liikkeet*. Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.) 1998, 15-17.
- ³ Alapuro, Risto: *Sosiaaliset verkostot ja kollektiivinen toiminta*. Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.) 1998, 335-336.
- ⁴ Melucci, Alberto: *The Symbolic Challenge of Contemporary Movements*. *Social Research* 52/1985, 800; Melucci, Alberto: *Challenging codes. Collective action in the information age*. Cambridge University Press. Cambridge 1996, 6, 99-100; Alapuro 1998, 337-338.
- ⁵ Teräs, Kari: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880-1920*. *Bibliotheca Historica* 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001 [a]; Lüdtkke, Alf: *Eigenn – Sinn. Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. *Ergebnisse Verlag GmbH*. Hamburg 1993; Lüdtkke, Alf: *Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life*. Van der Linden, Marcel (ed.), *The End of Labour History. International Review of Social History. Supplement 1*, (38)/1993.
- ⁶ Ks. Griffiths, Trevor: *The Lancashire Working Classes, c. 1880-1930*. *Oxford Historical Monographs*. Clarendon Press. Oxford 2001.
- ⁷ Kettunen, Pauli: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930*. *Historiallisia Tutkimuksia* 138. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1986.
- ⁸ Teräs 2001 [a], 238-275.
- ⁹ Ks. mm. Teräs, Kari: ”Oppi oli varastettava”. *Ammattiin sosiaalistuminen 1900-luvun vaihteessa*. Anttila, Anu-Hanna & Suoranta, Anu: *Ammattia oppimassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki voimakas* 14. Vantaa 2001 [b].
- ¹⁰ Kettunen 1986; Teräs 2001[a]; Kettunen, Pauli: *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattel- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura. *Historiallisia Tutkimuksia* 189. Vammala 1994; Kettunen, Pauli: *Miksi toista työmarkkinaosa-puolta kutsutaan liikkeeksi? Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.)* 1998, 101-135.
- ¹¹ Teräs, Kari: *Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden sääntely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle*. *Turun maakuntamuseo*. Turku 1995, 127-134, 156-164.
- ¹² Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.): ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. *Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Tietolipas* 176. Helsinki 2001.
- ¹³ Ks. myös Lähteenmäki, Maria: *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-*

- 30-luvun Suomessa. Suomen Historiallinen Seura. Bibliotheca Historica 2. Helsinki 1995, 128-139.
- ¹⁴ Rahikainen, Marjatta: Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteinä kaupungeissa. Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.) 2001, 138-141.
- ¹⁵ Naisten työssäkäynnistä käydystä keskustelusta, ks. Lähteenmäki 1995, 47-61; Suoranta, Anu: Lama iski – naiset töihin! 1930-luvun lama ja naisten työmarkkina-asema. Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.) 2001, 146-160; Suoranta, Anu: Työmarkkina ja lama. Onko sukupuolella väliä? Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.): Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora. Turku 2002, 107-127.
- ¹⁶ Ks. Bourke, Joanna: Working-Class Cultures in Britain 1890-1960. Gender, Class and Ethnicity. Routledge. London and New York 1994, 138-155, 159-163, 169.
- ¹⁷ Milkman, Ruth (ed.): Women, Work & Protest. A Century of U.S. Women's Labour History. Routledge & Kegan Paul. Boston 1985.
- ¹⁸ Häggman, Kai: Johdatus perhehistoriaan. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11. Helsinki 1996, 61-64.
- ¹⁹ Markkola, Pirjo, Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia 187. Helsinki 1994, 30-38.
- ²⁰ E(ero). H(aapalainen).: Ammattiyhdistys. Työnjuhla II (1912), 12-13.
- ²¹ Ks. samankaltaisesta ajattelusta Hollannissa, Wels, Henk: The Trade Union as Survival Strategy. The Case of Amsterdam Construction Workers in the First Quarter of the twentieth Century. Kok, Jan (ed.), *Rebellious Families. Household Strategies and Collective Action in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Berghahn Books. New York/Oxford 2002, 140-141, 151-152.
- ²² Ks. Markkola 1994, 91-130.
- ²³ Hareven, Tamara K.: A Complex Relationship: Family Strategies and the Process of Economic and Social Change. Friedland, Roger & Robertson, A.E. (eds.): *Beyond the Marketplace. Rethinking Economy and Society*. New York 1990, 215-244.
- ²⁴ Markkola 1994, 104.
- ²⁵ Saaritsa, Sakari: Riskeiltä suojaavat verkostot. Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitietossa kriisiaikoina 1900-1950. Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.): Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora. Turku 2002, 195-232 (sit. s. 200). Ks. myös Saaritsan artikkeli tässä kokouelmassa.
- ²⁶ van der Linden, Marcel: Introduction. Kok (ed.) 2002, 4-5; kotitaloudesta, ks. myös Smith, Joan, Wallerstein, Immanuel & Evers, Hans Dieter (eds.), *Households and the world-economy. Explorations in the world economy*. Volyyme 3. Sage. Beverly Hills 1984.
- ²⁷ Eyerman, Ron & Jamison, Andrew: *Social Movements. A Cognitive Approach*. Polity Press. Cambridge 1991, 64.
- ²⁸ Rutten, Rosanne: High-Cost Activism and the Worker Household. Interests, Commitment, and the Costs of revolutionary Activism in a Philippine Plantation Region, Kok (ed.) 2002, 167-173; van der Linden, Marcel: Conclusion. Kok (ed.) 2002, 230-242; Saaritsa 2002, 210-213.

Sisäpiiriläiset suhdanteissa

Verkostoitumisen edellytykset

Helsingin rakennustyömailla sotien välisenä aikana

Historiantutkimuksen tuottama tieto antaa tukea yleistyksille, jotka painottavat työmarkkinoiden erikoisluonnetta markkinamuotona: osapuolten organisoitumisen ja vallitsevien normien tärkeyttä. Tällaiset ajatukset eivät ole uusia. Korostihan jo Adam Smith 1700-luvun jälkipuolella sopimustoiminnan ja työmarkkinaosapuolten organisoitumisen merkitystä palkkojen määräytymisessä.¹ Friedrich Engels kirjoitti yli sata vuotta myöhemmin niin ikään pelivarasta, ”jonka rajoissa palkat voivat keskenään kamppailevien osapuolien taistelun tuloksena muuttua”.² Uusklassisen taloustieteen klassikko Alfred Marshall pohti 1800-luvun lopulla reilujen pelisääntöjen ja palkkojen joustamattomuuden välistä yhteyttä.³

Nykypäivän keskusteluun eniten vaikuttanut työmarkkinoiden erikoisluonnetta korostanut teoreetikko lienee kuitenkin John Maynard Keynes. Maailmanlaajuisen 1930-luvun laman innoittamana Keynes analysoi nimellispalkkojen jäykkyksiä siten, että työllisyyden kohentuessa työntekijöiden neuvotteluvoima kasvaa ja työntekijöiden tavoitteena on kohottaa ennen kaikkea suhteellisia rahapalkkoja. Taantumana koittaessa nimellispalkkojen laskua halutaan vastustaa, koska palkkojen lasku heikentää työntekijäryhmän asemaa verrattuna muihin työntekijöihin. Inflaation aiheuttama reaali-palkkojen lasku kohdistuu sen sijaan kaikkiin työntekijöihin, eivätkä työntekijöiden väliset palkkaerot muutu. Työntekijät eivät myöskään välttämättä huomaa tai tiedä hintojen tarkkoja muutoksia.⁴

Työmarkkinoiden tutkimukseen on kehitetty viime vuosikymmeninä uusia ja kiinnostavia lähestymistapoja. Monet niistä liittyvät tietoon, niin sanottuihin transaktiokustannuksiin ja sosiaalisten normien merkitykseen työmarkkinakäytännöissä. Näissä lähestymistavoissa on paljon jatkuvuuksia klassikoiden esit-

tämiin ajatuksiin. On ensinnäkin korostettu, että jopa pienet epäsymmetriat ja epätäydellisyydet tiedon jakautumisessa esimerkiksi työnantajan ja työntekijän välillä voivat aiheuttaa laajoja kumuloituvia vaikutuksia.⁵ Tieto ja etenkin sen puuttuminen taas liittyvät transaktiokustannuksiin. Transaktiokustannuksia syntyy työnantajalle niin työhön rekrytoinnissa, koulutuksessa kuin työsuorituksen hallinnoinnissa, mittaamisessa ja valvonnassakin. Kustannuksilla tarkoitetaan joko aivan konkreettista rahanmenoa tai menetettyä aikaa, jonka vuoksi liiketoimesta saadut tuotot viivästyvät. Pohjimmiltaan transaktiokustannukset aiheutuvat luottamuksen puutteesta ja tulevaisuutta kohtaan tunnetun epävarmuuden vähentämisestä. Transaktiokustannukset nousevat sopijaosapuolten lukumäärän kasvaessa, koska mahdollisia epävarmuustilanteita on enemmän.⁶ Työpaikkojen sosiaalisista normeista voidaan taas ottaa esimerkiksi 'reiluus', aikaisempien ja muualla vallitsevien toimintatapojen huomioon ottaminen palkkauksessa. Käytännöllä on jatkuvuutta myös siksi, että uudet tulokkaat omaksuvat, ja heidän on yleensä rationaalista omaksua, työpaikkojen arki-rutiinit ja menettelytavat.⁷

Tässä artikkelissa sovelletaan yllä mainittuja lähestymistapoja Helsingin rakennusalan sotien välisen ajan työmarkkinoihin. Tavoitteena on pohtia sitä, millaisia *edellytyksiä* rakennustyöläisillä oli verkostoitua ja hyödyntää verkostoja. Verkostoilla tarkoitetaan tässä – Kari Teräksen tulkintaa seuraten – työntekijöiden ammatillista järjestäytymistä, ammattiosastojen ympärille kehkeytynyttä ja taloudellisiin suhdanteisiin liittynyttä väljempää kollektiivista toimintaa (suhdanne- ja tilapäisjäsenet) sekä työporukoiden muodostumista ja niiden yhteistoimintaa.⁸ Analysointi lähtee liikkeelle itse työprosessista edeten palkkauskäytäntöihin ja ammatilliseen järjestäytymiseen. Tarkastelussa otetaan huomioon alan historiallinen erityispiirre, poikkeuksellisen voimakkaat suhdannevaihtelut: ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan jälkeen yksityinen rakennustoiminta elpyi hitaasti, 1920-luvun lopulla vallitsi ennätysmäinen korkeasuhdanne, lama-aika kesti syksystä 1929 kevääseen 1934 ja viimein 1930-luvun lopulla elettiin muutama vuosi olympiarakentamisen siivittämän uuden korkeasuhdanteen aikaa.

Työprosessi ja palkka

Suurien kivitalojen rakennustyömaille hankittiin työläisiä ja yrityksiä tarpeen ja työn edistymisen mukaan. Aluksi tulivat perusmontun kaivajat, paa-luttajat, perustusten tekijät ja putkimiehet. Muurariryökunnat muurasivat seinämuurit ja hieman myöhemmässä vaiheissa laittoivat askelmat portaik-koihin. Kirvesmiesporukat rakensivat muurareille telineitä ja laudoituksia. Erikoisliikkeet tekivät välipohjat, portaikkojen betoniholvaukset ja muut teräs-betonityöt, samoin peltikatkojen ja väliseinien tekoon oli niihin erikoistuneita yrityksiä ja miehiä. Rapparit rappasivat seiiniä, kirvesmiehet nikkaroivat sisus-tustöitä ja asensivat ikkunoita. Taloihin laitettiin lämmityslaitteita, vesijohto- ja viemärointejä, hissejä ja tehtiin sähkötöitä, nekin monesti erikoisliikkeiden toimesta. Maalarit maalasivat ja tapetoivat. Rakennusmateriaalit ja -tarvikkeet nostettiin kerroksiin koneiden tai aputyöläisten voimin. Muurauslaastia ja be-tonia oli sekoittamassa ja kuljettamassa paljon naisia, jotka myös siivosivat työ-maita ja valmiita rakennuksia. Työmaille tuotiin jatkuvasti rakennusmateriaale- ja muualta.⁹ Monien työntekijöiden pestit kestivät vain muutamasta päivästä tai viikosta joihinkin kuukausiin, ja pitkäaikaisia työsuhteita oli lähinnä vain maa-laus- ja muiden erikoisliikkeiden työntekijöillä.

Sotien välisenä aikana koneellistettiin monia yksinkertaisia ja raskaita työ-vaiheita. Tällaisia olivat kaivamis-, poraus-, paalutus-, kanto-, nosto- ja beto-ninsekoitustyöt. Varsinkin nostokoneet yleistyivät, koska teräsbetonirakenta-minen edellytti sitä, että betoni saatiin nopeasti ylös kerrostasanteille. Samalla erilaisia nostolaitteita, kuten hissejä ja nostureita, käytettiin myös muiden ra-kennusmateriaalien siirtämiseen. Lisäksi tehtaissa valmistettiin yhä enemmän ovia, ikkunanpuutteita, laatikoita sekä maaleja, ja kuorma-autot yleistyivät kul-jetuksissa.¹⁰ Pidemmän aikavälin tarkastelussa koneellistamisen voidaan katsoa lisänneen rakentamisen nopeutta ja ennustettavuutta ja siten myös alan kan-nattavuutta. Koneiden käyttöä aputoissa perusteltiin mm. sillä, että ne tekivät ”tarpeettomaksi kymmenien kantajien ja apurien työn”.¹¹ Lyhyellä aikavälillä – kulloisessakin työmarkkinatilanteessa – työn ja pääoman välinen korvattavuus eli substituutiojousto oli kuitenkin rakennustoiminnassa niin kuin useimmilla muillakin aloilla alhainen.¹²

Rakennustyössä tarvittiin yhteistyötä. Työmailla oli usein samanaikaisesti eri yrityksiin ja eri ammattiryhmiin kuuluneita työläisiä, mikä monimutkaisti työprosessia ja työnjohtamista. Tällöin oli tärkeää, etteivät yhden ammattiryhmän työntekijät toiminnallaan, ääritapauksessa lakolla, liikaa hidastaneet koko hankkeen etenemistä. Yhteistyön tarve korostui myös siksi, että rakennustyötä tehtiin tavallisesti porukassa, työkuunnittain. Monissa ammattitöissä – varsinkin muurauksessa, rappauksessa ja telinetöissä – palkattiin tavallisesti kerralla urakkatyökunt(i)a tekemään tarvittava työsuoritus. Yhteistoimintaan kannusti myös kiristynyt rakennustahti. Kovin kiire oli korkeasuhdanteiden aikana, jolloin kohoavat kustannukset pakottivat nopeaan työskentelyyn.

Rakennustyö oli kokonaisuudessaan ja eri ammattiryhmien työvoimatarpeen osalta kausiluonteista. Perustustöitä voitiin tehdä talvellakin, samoin jo harjakorkeuteen nousseiden talojen sisustustöitä. Monet rakentamisen vaiheet olivat sen sijaan mahdollisia tai sujuivat ainakin joutuisammin lämpöasteiden vallitessa, kuivan kelin ja valoisan aikaan. Tästä seurasivat työvoiman kysynnän voimakkaat vuodenaikavaihtelut. Talvirakentaminen lisääntyi sotien välisenä aikana, mutta se oli hitaampaa ja kalliimpaa, joten valtaosa rakennustyöstä tehtiin alkukevään ja loppusyksyn välisenä aikana.

Työn kausiluonteisuus vaikutti rakennusalan palkkauskäytäntöihin. Voitiin ajatella niinkin, että ainakin ammattimiesten tuli työ kautenaan ansaita myös talvikuukausien toimeentulo. Korkeampi palkka kompensoi tällöin alituis-ta työttömyysriskiä. Mikäli palkkataso ei olisi ollut korkeampi kuin esimerkiksi tehdasteollisuudessa, alalle olisi ollut vaikea rekrytoida pysyvämpää työvoimaa ja työntekijät olisi ollut vaikea saada kohottamaan ammattitaitoaan. Rakennustyömailla palkat olivatkin yleensä korkeampia kuin tehdasteollisuudessa. Kausiluonteisuus oli korkeampien palkkojen peruste esimerkiksi silloin kun Suomen Rakennusteollisuuskeskus (rakennustyönantajien yhteistyöjärjestö) antoi ”uhkaavan pulakauden kynnyksellä” helmikuussa 1929 lausuntonsa Taloudelliselle neuvottelukunnalle. Siinä todettiin, että

”absoluuttisesti laskien ovat tietysti rakennustyöväen palkat nyt, kuten taka-aikoinakin, tuntuvasti korkeammat kuin tehdasteollisuuden aloilla, mutta johtuu tämä rakennustyön sesonkimaisesta luonteesta, rakennustyöväestön suuremmasta liikkuvaisuudesta, kaikenlaisten luontaisetujen, sairauskassojen, asuntojen, toimeentulon epävarmuuden ym. sellaisten etujen puutteesta.”¹³

Rakennustyömailla sovellettiin joko aika- tai urakkapalkkausta. Aikapalkkaus tarkoitti tuntipalkkoja, ja urakka puolestaan oli (useimmiten) työsuoritukseen perustuvaa kappale- tai pinta-alapalkkausta. Esimerkiksi muurarityökunta muurasi talon ulkoseiniä kappalepalkalla, vuoden 1927 työehtosopimuksen mukaan kuusikerroksisessa talossa hintaan 155 markkaa tuhannelta tiileltä. Sotien välisenä aikana muurauksesta tehtiin aikalaisarvioitsijan mukaan 70–90 prosenttia urakkatyönä.¹⁴ Maalauksessa oli luontevaa soveltaa pinta-alahinnoittelua. Maalareiden ammattiosaston päätöksen mukaan urakkatyö oli sallittu vain kesäkuukausina, ja myös alan työnantajat suosivat tuntityötä.¹⁵ Kirvesmiehillä taas oli töistä riippuen pinta-ala- ja kappalehinnoittelua ja muurareille telineitä tehdessä myös muurattavien tiilien lukumäärään suhteutettua hinnoittelua. Muissa töissä käytettiin myös mahdollisuuksien mukaan urakkapalkkausta. Työnantaja maksoi urakkatyössä työntekijästä riippumattomasta odotusajasta ennalta sovitun tuntipalkan, joka oli yleensä vähintään voimassa olevan hinnoittelun mukainen alin tuntipalkka.

Lait säätelivät palkkausta. Sekä aika- että urakkapalkkaus sisältyivät vuoden 1922 työsopimuslakiin. Lain keskeinen ydin oli se, että työntekijä sitoutui tekemään työnantajalle työtä korvausta vastaan tämän johdon ja valvonnan alaisena.¹⁶ Kahdeksan tunnin työaikalaki koski myös urakkatyöläisiä, ja urakkasopimuksissa työkunta saatettiin työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen yhteisymmärryksellä velvoittaa ottamaan mukaan esimerkiksi yhden oppilaan tai iäkäämmän ja hieman työkykyään menettäneen työmiehen kymmentä ammattitaitoista miestä kohden.¹⁷ Urakkatyössä mestari maksoi viikoittain etukäteen sovitun summan etumaksuna työkunnan johtajalle, 'etu- tai kärkimiehelle', joka jakoi potin edelleen työkunnan jäsenten kesken kunkin työsuorituksen mukaan. Työkunta sai loput rahat, kun työ valmistui ja se oli hyväksytty.¹⁸

Urakkapalkkaus on keskeisellä sijalla analysoitaessa työelämän suhteita yleensä ja rakennusala erityisesti. Työnantajat pyrkivät siihen, että urakkatyön myötä työntekijät käyttivät tehokkaammin osaamistaan ja kehittivät työmenetelmiään. Samalla ammattitaito kohosi ja tuotantoelämän kilpailukyky parani.¹⁹ Rakennusalan kohdalla urakkatyön analysointi on erityisen tärkeää sen yleisyyden vuoksi ja myös siksi, että rakennustyö oli keskeisessä asemassa ”amerikkalaisessa kekseliäisyydessä”, niin sanotun tieteellisen työnjohdon kehittämi-

sessä. New Yorkilaisen urakoitsija Frank Gilbrethin muurauksesta tehtyjä tutkimuksia luettiin myös Suomessa ja uusia oppoja välitettiin suomalaisille rakentajille. Rakennusmestarit hakivat oppia ulkomailta, kirjoittivat tieteellisesti työnjohdosta sekä urakkatyöennätyksistä lehdissään ja tavoittelivat työmailaan yhä kiivaampaa työtahtia.²⁰

Urakkatyö kannusti lisäämään työtehoa, koska työntekijän toteutunut ansio ja laskennallinen tuntipalkka määrittivät nopeuden mukaan. Toisin – yksinkertaisin – sanoin ilmaistuna työntekijöille ei jäänyt aikaa laiskotteluun. Mitä pikemmin urakka valmistui, sitä korkeampi oli palkkataso ja työntekijälle tarjoutui mahdollisuus siirtyä seuraavaan työkohteeseen tai hänelle jäi enemmän vapaa-aikaa. Jotta urakkatyö olisi työntekijän näkökulmasta mielekästä, hänen tuli saavuttaa ainakin tuntitariffia korkeampi ansiotaso. Tuntityön ongelma oli työnantajien mielestä juuri se, ettei siihen liittynyt riittävästi kannustimia työtarmon kohottamiseen tai joutuisuuden palkitsemista. Kari Teräksen ytimekkään määritelmän mukaan ”juuri urakkatyön avulla ajateltiin työntekijöitä kasvatettavan moderneiksi palkkatyöläisiksi, jotka oppisivat reagoimaan yksilöllisesti taloudellisiin kiihokkeisiin”.²¹ Urakkatyö lisäsi työtehoa, mitä osoittaa selvimminkin se, että järjestelmä oli rakennusalalla niin yleinen sotien välisenä aikana. Rakennustyönantajat olivat pääosin tyytyväisiä urakkatyön tuottamaan työskentelyvauhtiin.²²

Tuottavuuden kohoamisen lisäksi urakkapalkkauksella voitiin vähentää valvonnasta aiheutuvia transaktiokustannuksia. Valvonnan tarpeen voitiin ajatella vähentyvän ennen kaikkea siksi, että urakkatyössä työntekijöillä oli taloudellinen kannustin rivakampaan työskentelyyn. Mestarin ei tällöin tarvinnut koko ajan vieressä vahtia, oliko työvauhti asianmukainen vai ei. Urakassa työnantaja ei ainoastaan siirtänyt valvontavastuuta työntekijälle itselleen vaan myös toisille työntekijöille. Koska urakoita – seinämuurien muurauksia, kirvesmiesten telinetöitä, monia kantamistöitä – tehtiin tavallisesti työkunnittain, työläisillä oli erityinen intressi valvoa toinen toisiaan. Urakkatyön yksi keskeinen tavoite oli, porkkanoiden vastapainoksi, vähentää vilpin, laiskottelun ja vetelehtimisen mahdollisuutta ja supistaa niiden torjumisesta aiheutuvia valvontakuluja. Urakka- tai yleisemmin tulospalkkauksen hyödyt olivat suurimmat silloin kun työsuoritus oli yksiselitteisesti mitattavissa. Tällöin myös työntekijän oli

helpointa mieltää järjestelmän toimintalogiikka ja kokea saamansa korvaus oikeudenmukaiseksi.

Ammatillinen järjestäytyminen ja sopimustoiminta

Ammattiyhdistysten tavoite oli saavuttaa jäsenilleen vapaata kilpailua korkeampi palkkataso. Tähän tavoitteeseen pyrittiin rajoittamalla työvoiman tarjontaa ja vähentämällä siten työntekijöiden välistä kilpailua. Työvoiman tarjonnan rajoittaminen tarkoitti sitä, että ammattiosastot asettivat jäsenilleen vähimmäishinnoitteluja. Tällöin työnantajien mahdollisuus rekrytoida uutta työvoimaa väheni, mikä puolestaan pidemmällä aikavälillä supisti harjaantuneen työvoiman määrää. Se edesauttoi työpaikan säilyttämistä tai uuden hankkimista ja ylläpiti palkkatasoa mahdollisen laskukauden aikana.²³ Toiseen suuntaan taas vaikutti se, että korkeammat palkat nimenomaan houkuttelivat alalle uutta työvoimaa. Ammattiyhdistysten ajamien tavoitteiden käytännön toteuttaminen ei siten ollut helppoa.

Saavuttaakseen tavoitteensa ammattiyhdistykset tarvitsivat jäseniä. Niitä rekrytoitiin monin eri tavoin, ja myös ammattiosastoon liittymisen motiivit vaihtelivat. Vanhemmat työntekijät houkuttelivat nuorempiaan mukaan, osastot järjestivät sivistys- ja huvittelurientoja sekä agitaatiotilaisuuksia ja lehtikirjoittelua, mutta myös suoranaista painostusta käytettiin apuna. Toki monien kohdalla järjestäytymiseen kannusti tietoisuus siitä, että ammattiosaston joukkovoiman avulla voitiin yksittäisiä työporukoita paremmin säädellä työvoiman myyntiehtoja. Ammattiosaston luottamusmies toi myös turvaa mahdollista työnantajan mielivaltaa vastaan. Ei pidä myöskään väheksyä sitä tunnetta, joka syntyi kuulumisesta ”työpaikan arkisia sosiaalisia verkostoja laajempaan liikkeeseen”.²⁴

Rakennustyömailla työporukkaan pääseminen edellytti usein ammattiosaston jäsenyyttä. Tällainen käytäntö ylläpiti ja kasvatti etenkin rakennusalan ammattityöväen kohdalla järjestäytymisastetta 1920-luvulla ja uudelleen 1930-luvun jälkipuolella. Helsingin muurarien ammattiosastossa toivottiin myös, että sen jäsenet kehottaisivat työmaiden aputyöläisiä liittymään omiin osastoihinsa.²⁵ Rakennusalalla ammattiosastot tavoittelivat lisäksi tilannetta, jossa työn-

antajat solmisivat urakoita ainoastaan järjestäytyneiden työntekijöiden kanssa. Käytännössä työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet olivat siinä asiassa melko rajalliset. Solmittuihin työehtosopimuksiin ei sisältynyt enää sotien välisenä aikana niin sanottua closed shop -ehtoa, joka edellytti pakollista kuulumista ammattiyhdistysliikkeeseen.²⁶

Rakennusalalla ammatillinen järjestäytyminen oli yleistä etenkin 1920-luvulla. Helsingin rakennustyöväen teollisuusneuvoston luottamusmiehen tekemän tutkimuksen mukaan helsinkiläisillä rakennustyömailla järjestäytymisaste oli vajaa 50 prosenttia kesällä 1925. Aputyöläisten järjestäytyminen oli vain noin 30 prosenttia, kun taas maalareilla ja muurareilla se ylitti 80 prosenttia.²⁷ Ammatillinen järjestäytyminen lisääntyi edelleen nousukauden myötä. Elokuussa 1927 ammatillinen järjestäytyminen oli maalareita ja muurareita lukuun ottamatta työntekijöiden omien laskelmien mukaan jo 73 prosenttia, ja erityisesti aputyöläisten järjestäytyminen oli kasvanut.²⁸ Järjestäytyminen vaihteli kuitenkin suuresti vuoden kuluessa, eikä kiivaan rakentamisen aikana kaikkia maaseudulta tulleita ehditty heti ”vetämään järjestöihin”. Joulukuussa 1927 teollisuusneuvosto arvioi järjestäytyneiden työläisten osuuden olleen noin 80 prosenttia.²⁹ Maalareiden ammattiosastoon kuului vuoden 1928 lakon aikana yli 95 prosenttia Helsingin kaikista maalareista, ja myös muuraustyöläisten järjestäytymisaste oli yli 90 prosenttia.³⁰

Ammattiosastoon kuuluminen ei kuitenkaan ollut kaikille työntekijöille pysyvää. Monien kohdalla se oli pikemminkin lyhytaikaista tai ainakin katkonaista. Kari Teräksen mukaan ammattiyhdistysten jäsenistöstä voidaan erottaa kaksi ryhmää: ylläpitäjät ja suhdanne- tai tilapäisjäsenet. Ylläpitäjät muodostivat ytimen, joka loi ammattiyhdistystoimintaan jatkuvuutta. Ytimen ympärillä oli työntekijöiden verkosto, joka voitiin tarvittaessa mobilisoida kollektiiviseen toimintaan. Sotien välisenä aikana ammattiosastot olivatkin palkkaliikkeiden organisoijia: järjestäytymisastetta yritettiin kohottaa työtaisteluun valmistauduttaessa. Suhdanne- ja tilapäisjäsenet saattoivat katkonaisista jäsensuhteistaan ja rästiin jääneistä maksuistaan huolimatta silti mieltää itsensä osaksi ammattiyhdistysliikettä. Ammattiosastojen jäsenmaksut maksettiin ja toimintaan osallistuttiin monessa tapauksessa kuitenkin vain silloin kun siitä koettiin olevan itselle suoranaista hyötyä.³¹ Ammattiyhdistysten jäsenmäärät ilmaisivat toki jo

tain järjestövoimasta, mutta ennen kaikkea ne kuvasivat osaston 'verkostossa' olevien työntekijöiden määrää. Joissakin tapauksissa korkeat järjestäytymisluvut merkitsivät itse mobilisoinnin tulosta, kuten esimerkiksi kesän 1928 maala-reiden lakon aikana.

Ammattijärjestöjen luottamusmiehet toivat uskottavuutta ammattiyhdistysten toimintaan, ja luottamusmiesten asema työpaikoilla oli määritelty myös lainsäädännössä. Ammattiyhdistysten valitsemien luottamusmiesten asema oli erityisen vahva silloin kun ammattiyhdistyksillä oli muutoinkin voimaa etujensa ajamiseen, koska lait eivät määritelleet sitä, "kenen ja miten luottamusmies tuli valita".³² Luottamusmiehen tuki oli joka tapauksessa eduksi kiistoissa työmaan mestarin kanssa tai niissä tapauksissa, joissa työporukan sisällä oli erimielisyyttä urakkarahojen jakamisesta. Esimerkiksi Helsingin muurarien ammattiosaston käsiteltävänä oli 1920-luvun jälkipuolella lähes kuukausittain kiistoja, jotka koskivat urakkasopimusten tulkintaa tai ammattiosaston asettaman hinnoittelun tai voimassa olleen työehtosopimuksen noudattamista. Vuoden 1927 toimintakertomukseen välittyi tosin varsin idyllinen kuva näistä toistuvista kiistoista:

"Suurinta työtä ovat toimikunnalle tuottaneet ne erimielisyydet, joita on syntynyt jäsenten kesken pohjarahojen jaossa, sillä tyytymättömät ovat tulleet asiastaan valittamaan. Tällaisissa kysymyksissä on toimikunta saanut jakaa riitapuolten kesken isällistä oikeutta ja nuhteita sekä järjestää asiat päätösten mukaisesti. Näyttää siltä niin kuin tuomiot olisivat olleet paikalleen osuneita, koska riitapuolet ovat olleet päätöksiin tyytyväisiä."³³

Palkankorotusten lisäksi ammattiosastot tavoittelivat työehtosopimuksia työnantajajärjestöjen kanssa. Työehtosopimuksia solmittiin rakennusalalla etenkin 1920-luvun alussa ja uudelleen vuosina 1926–30. Maalausalalla olivat työehtosopimukset voimassa lähes katkeamatta vuosina 1920–31.³⁴ Onnistuneet palkkaliikkeet ja sopimukset työnantajien kanssa lisäsivät ammattiyhdistysmiesten auktoriteettia järjestäytymättömien työläisten taholla ja nostivat sillä tavoin työntekijöiden järjestäytymishalua. Oli myös tilanteita, joissa ammattiyhdistysjohtajat yrittivät estää tai ainakin hillitä palkkaliikkeitä. Tällainen toiminta liittyi yleisempään poliittiseen näkemykseen tai sellaiseen tapauskohtaiseen tilannearvioon, että lakon voittaminen olisi ollut epätodennäköistä. Menettelytapoihin vaikuttivat myös kommunistien ja sosiaalidemo-

kraattien väliset kiistat ammattiyhdistysliikkeen sisällä.³⁵

Poliittinen kehitys toi oman leimansa Helsingin rakennusalan työmarkkina-käytäntöihin ja työntekijöiden ammatilliseen järjestäytymiseen. Ammattiyhdistysliikkeen keskusorganisaatio, Suomen Ammattijärjestö (SAJ), samoin kuin sen rakennusalan jäsenjärjestöt, Suomen Rakennustyöväen Liitto ja Suomen Muurarien Liitto, olivat 1920-luvulla kommunistien hallitsemia. Kommunistien ja sosiaalidemokraattien näkemuserot kärjistyivät vuonna 1929 samalla kun lapuanliike voimistui. Työttömyyden jatkuvasti lisääntyessä työntekijöiden oli muutoinkin vaikeampi puolustaa omaa asemaansa. Poliittisen kuohunnan aikaan syyskuussa 1930 Ammattijärjestö asetettiin toimintakieltoon, ja lokakuussa sen tilalle perustettiin Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK).³⁶

Ammattiyhdistysliike oli lamavuosina heikko, eikä järjestäytymisaste nousut Helsingin rakennusalalla 1930-luvulla enää yhtä korkeaksi kuin se oli ollut 1920-luvulla. Lamavuosina monet kommunistit eivät voineet tai halunneet liittyä uusiin ammattiosastoihin. Myös suurtyöttömyys vähensi innokkuutta järjestäytymiseen, koska palkkaliikkeiden onnistumisedellytykset olivat vähäiset. Ammatillinen järjestäytyminen kääntyi selvempään kasvuun vasta laman jälkeen vuonna 1934. Sen enempää SAK:n kokonaisjäsenmäärä kuin Helsingin rakennusalalla toimineiden ammattiosastojen jäsenmäärät eivät kuitenkaan yltäneet 1920-luvun korkeasuhdanteen aikaiselle tasolle. Keskusjärjestön kokonaisjäsenmäärä oli 70 348 vuonna 1938, noin 20 000 vähemmän kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Helsingin rakennusalan ammattiosastoihin kuului muura-reita lukuun ottamatta 1930-luvulla enimmillään puolet alan työläisistä.³⁷

Lamavuosina työehtosopimuskäytännöstä luovuttiin eikä siihen palattu myöhemminkään 1930-luvulla. Olennaista oli se, että rakennustyönantajat muuttivat suhtautumistaan sopimuksia kohtaan. Työvoiman saatavuus ei ollut enää ongelma, koska laajan työttömyyden aikana työvoiman tarjonta ylitti sen kysynnän. Työnantajien oli siten mahdollista kieltäytyä pitkälle menevästä yhteistyöstä työntekijöiden ja heidän järjestöjensä kanssa. Työntekijöiden neuvottelu- ja painostusvoima oli vähäisempi, koska työvoiman tarjonta vastasi paremmin kysyntää ja ay-liike oli heikompi kuin 1920-luvulla. Taustalla vaikutti myös yleisempi yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos. Vientiteollisuus, jossa

oli aikaisemminkin ollut vallitsevana työehtosopimusten vastainen asenne, koettiin lamavuosina ja niiden jälkeen yhä tärkeämmäksi. Suurimpien kaupunkien laajaksi paisunutta talonrakennustoimintaa sen sijaan pidettiin julkisuudessa yhtenä laman aiheuttajana, ja siksi myös rakennusallalla yleinen työehtosopimuskäytäntö joutui entistä huonompaan valoon.³⁸

Työehtosopimuskäytäntöön ei palattu myöskään laman jälkeen, vaikka työntekijäjärjestöt tavoittelivat sopimuksia. Keinottelurakentaminen oli laman jälkeen vähäisempää kuin kymmenen vuotta aikaisemmin, koska odotettavissa olevat voitot olivat pienempiä. 'Ulkopuolisia' voitontavoittelijoita oli siten vähemmän, joten järjestäytyneiden työntantajien oli näissä oloissa helpompi hallita rakennus- ja työmarkkinoita. Järjestäytymättömien työntantajien oli myös vaikeampi houkutella taitavimpia ammattimiehiä ylihinnottelemalla urakointa. Työntantajat vastustivat kollektiivista sopimustoimintaa jo senkin takia, etteivät ammattiosastot lähestyisi uudelleen monopoliasemaa työvoiman myynnin organisaatioina. Työntantajilla ei siten ollut enää tarvetta eikä halua yhtä pitkälle menevään yhteistyöhön työntekijäjärjestöjen kanssa kuin 1920-luvun jälkipuolella.³⁹

Sisäpiirit

Helsingin rakennusalan työmarkkinoille syntyi 'sisäpiirejä'. Rakennustyömailla sisäpiirit eivät kuitenkaan muodostuneet ja toimineet samalla tavoin kuin teollisuudessa tai siten kuin teoreettisessa kirjallisuudessa on tavallisesti esitetty. 'Insiderit' on usein määritelty yrityksen työntekijöiksi ja 'outsiderit' työvoimaan kuuluviksi työttömiksi, jotka haluavat työpaikan. 'Outsideriksi' on toisinaan kuvattu myös sellaiset toisen yrityksen työntekijät, jotka haluavat vaihtaa työpaikkaansa. Henkilön status voi lisäksi vaihdella insider–outsider -aseman välillä esimerkiksi satunnaisten työsuhteiden muodossa, mikä puolestaan vaikuttaa kykyyn ja mahdollisuuksiin osallistua palkanmäärittelyyn.⁴⁰

Sotien välisen ajan rakennusalan työmarkkinoille yllä olevat määritelmät eivät sovellu. Rakennustoiminnan erityispiirre oli se, että pitkäaikaiset työsuhteet olivat melko harvinaisia. Maalausala lukuun ottamatta rakennustyömailla ei ollut suuria tai vaikutusvaltaisia työntekijäryhmiä, jotka puolustivat pysyvää

työpaikkaansa ulkopuolelta tulleita kilpailijoita vastaan. Tämä ei kuitenkaan vielä tarkoita sitä, etteikö työmaille olisi kehkeytynyt sisäpiirien kaltaisia verkostoja tai prosesseja. Yksinkertaisimmillaan ne olivat työnjohtajan ja työntekijän pitkän tai usein toistuneen työsuhteen tai työntekijöiden keskinäisen yhteistyön mukanaan tuomaa tuttavuutta.

Ammattitaitoerot ja -vaateet toivat työntekijöille erisuuruiset resurssit kontrolloida työvoiman myyntiehtoja.⁴¹ Nämä resurssit suhteutuivat kulloiseenkin työtehtävään ja suhdannetilanteeseen. Monissa osaamista vaativissa töissä oli ensinnäkin lyhyessä ajassa vaikea saavuttaa riittävä laatutaso ja työnopeus. Rakennusalan aikalaiskeskustelussa ammattitaito ja sen puute määrittyivät pitkälti juuri lisääntyvän työn nopeuden aiheuttamana huonona työn laatu-⁴² Toisaalta taitavaa työntekijää ei kannattanut etenkin korkeasuhteensa käyttöä yksinkertaisten töiden teettämiseen, koska tällöin tuloksena oli vaatimamman ja vaikeammin korvattavan työn toteutumattomuus ja tuntityössä yksikkökustannusten kasvu. Jälkimmäinen realisoitui esimerkiksi siinä tapauksessa, että muurari joutui muurarin tuntipalkalla kantamaan tiiliä kerroksiin. Tästä varoiteltiin myös rakennustyönjohtajien ohjeissa 1930-luvun lopulla: ”Työajan tuhlausta aiheutuu, kun taitavien työntekijöiden annetaan suorittaa sellaisia töitä, joihin halvempaa työvoimaa voitaisiin käyttää”.⁴³

Aputyöläisten taholta tullut palkkapaine⁴⁴ jäi ehkä aivan kiivainta korkeasuhdannetta lukuun ottamatta alhaiseksi. Monet rakennusalan työt olivat niin yksinkertaisia, ettei töihin perehdyttäminen vienyt juuri aikaa eikä työntekijän vaihtaminen aiheuttanut suuria kustannuksia. Aputöihin kykeneviä oli yleensä riittävästi saatavissa, joten tyytymätön työntekijä oli helposti korvattavissa. Yksinkertaisissa tuntitöissä jonkinlainen vastarinta oli toki hidastelun tai muun toimettomuuden muodossa mahdollista myös aputyöntekijöille.⁴⁵ Eivätkä aputyömiehetkään olleet homogeenista joukkoa. Koneiden vähentäessä aputöiden määrää työnantajat toivoivat kyvykkäimpien aputyömiesten – joista monet olivat nuoria miehiä – harjaantuvan muuraus- ja rappaustöihin, joissa oli pulaa työvoimasta ja mahdollisuus maksaa korkeampia palkkoja.⁴⁶ Se taas olisi lisännyt ammattimiesten määrää ja siten vähentänyt heidän taholtaan tulleiden palkkavaatimusten tasoa tai ainakin niiden toteutumisen todennäköisyyttä.

Ammattitaitovaateiden myötä rekrytointiin liittyvät transaktiokustannuk-

set loivat edellytyksiä sisäpiirien muodostumiselle. Työntekijöiden vaihtaminen ei nimittäin ollut työnantajalle aivan yksinkertaista. Se merkitsi usein koko urakkaporukan vaihtamista tai jopa korvausvaateita työntekijöiden taholta. Varsinkin korkeasuhdanteiden aikana, jolloin työnantajat kilpailivat työvoimasta, ammattimiestä kannatti motivoida jo senkin takia, ettei hän huonojen työolojen tai muita yrityksiä heikomman palkan takia vähentänyt työtehoaan tai kokonaan vaihtanut työpaikkaansa. Uuden ja sopivan ammattitaidon ja työmotivaation omaavan työntekijän hankkiminen vei myös aikaa ja siten puuttuvan työsuorituksen muodossa hidastutti työn valmistumista. Erityisesti ammattitaitoisien työntekijän vaihtamisesta aiheutui rekrytointikustannuksia.

Työmailla tarvittava yhteistyö loi lisäedellytyksiä sisäpiirien syntymiseen. Uuden tulokkaan tuli kyetä yhteistyöhön ei ainoastaan esimiehensä vaan myös työmaiden 'vanhojen' työntekijöiden kanssa. Muutoin uuden työntekijän oma tuottavuus laski. Samalla vanhojen työntekijöiden suhteellinen tuottavuus verrattuna muiden kannattamia pelisääntöjä rikkoviin tulokkasiin vielä kasvoi, jos he jatkoivat yhteistyötä keskenään mutta eivät uusien tulokkaiden kanssa. Mikäli 'reiluja' ja vakiintuneita pelisääntöjä ei noudatettu, työntekijät pitivät työnantajan toimintaa epäoikeudenmukaisena ja vaarana oli tuottavuuden lasku. Lisäksi työnantajan oli otettava huomioon se todennäköinen mahdollisuus, että tulokkaat omaksuivat samanlaiset sisäpiiriläisasetteet työskenneltyään työmailla hieman pidemmän aikaa.⁴⁷

Suhdannevaihtelut toivat oman erityispiirteensä rakennusalan työmarkkinoihin. Työvoiman kysynnän nopeasti kasvaessa korkeasuhdanteiden aikana työntekijöillä oli suurempi mahdollisuus vaikuttaa palkkatasoon, palkkausperusteisiin ja työskentelyolosuhteisiin kuin laskukausina, jolloin työvoiman tarjonta ylitti sen kysynnän. Tietoisuus töiden vähenemisestä johti myös työntekijöiden välisen kilpailun lisääntymiseen ja sitä kautta kollektiivisen voiman vähenemiseen. Tällöin työvoiman sopeuttamiskustannukset olivat erityisen alhaiset ja työvoiman kysyntä vaihteli jyrkästi.

Nousukausien aikana Helsingin rakennustyömailla täytyivät sisäpiiriasetelman yleiset ehdot. Ne voidaan kiteyttää seuraavasti:

- 1) Toimialalle muodostui ylijäämää. Nousevat kiinteistöjen hinnat toivat voittoja rakennuttajille.
- 2) Työntekijöillä oli mahdollisuus rajoittaa työvoiman tarjontaa. Sen mahdollistivat työmaillo tarvittava yhteistyö ja työntekijöiden korkea järjestäytymisaste.
- 3) Työn ja pääoman välinen korvattavuus, substituutiojousto, oli lyhyellä aikavälillä alhainen. Muurau- ja monia muita töitä ei konein voitu korvata lainkaan.
- 4) Työvoiman kysynnän hintajousto ei ollut (liian) suuri. Kohtuullisissa rajoissa pysyneet palkkojen korotukset eivät tyrehdyttäneet rakennustoimintaa, ja kohonneet rakentamiskustannukset voitiin (ainakin periaatteessa) siirtää asuntojen hintoihin ja vuokriin.

Matalasuhdanteessa, jolloin työvoiman tarjonta ylitti (tuhansilla) sen kysynnän, taitavienkin työläisten oli sen sijaan vaikeampi puolustaa työprosessin luonteesta ja ammattitaitovaateista syntyvää sisäpiirasemaansa, muutoin kuin kiristämällä työskentelytahtia. Suhdannekehityksen taitekohdassa muutos ei ollut kuitenkaan äkillinen. Varsinkin laman alkuvaiheessa 1920- ja 30-luvun vaihteessa työnantajat päättivät noudattaa aikaisemmin tehtyjä sitoumuksia. Palkkoja laskettiin aloitettaessa uusia työmaita tai palkattaessa uusia työntekijäryhmiä. Suomen Rakennustyönantajaliitossa periaate muotoiltiin maaliskuussa 1930 seuraavasti:

”Puhujan (puheenjohtaja Muoniovaara) mielestä palkkoja olisi tietenkin alennettava, mutta tämän ei tulisi tapahtua julistuksen muodossa samanaikaisesti kaikille työläisille, vaan erikseen eri ryhmille ja varsinkin uusia miehiä töihin otettaessa taikka kokonaan uusia työmaita avattaessa. Kangasmaa oli samaa mieltä kuin puheenjohtaja ja piti vieläpä epäoikeudenmukaisena alentaa palkkoja esimerkiksi suurempaa työtä juuri lopettavilta työmiehiltä, joiden, hänen mielestään, olisi annettava rauhasa työskennellä työn loppuun saakka vanhoilla ehdoilla.”⁴⁸

Laman pitkittyessä ja sopimusten rautessa työmaillo vallitsi kuitenkin – ainakin työntekijöiden mielestä – lähes vapaan kilpailun kaltainen olotila.⁴⁹ Sisäpiirien hyödyntämisen yleiset edellytykset vähenivät, kun työttömyys ja köyhyys lisääntyivät, vakiintuneet organisaatiot ja rakenteet järkkäyivät ja tulevaisuus näytti muutoinkin ennustamattomalta. Näissä oloissa rakennustyö-

läisillä oli vain vähän sisäpiirien lujuuutta lisääviä resursseja. Tuttavuussuhteet ja verkostot eivät itsessään laman myötä välttämättä kadonneet mihinkään. Työnjohtaja saattoi edelleen maksaa tutulle työmiehelle muita korkeampaa palkkaa. Esimerkiksi keskellä lamaa maaliskuussa 1931 Helsingin rakennusmestariyhdistyksen edustaja kertoi Suomen Rakennusteollisuuden Keskusvaltuustossa, että ”vanhemmille ja tuttaville miehille maksettaneen paikoitellen noin markan verran korkeampaa palkkaa kuin muille”.⁵⁰ On vaikea osoittaa, oliko tällaisessa käyttäytymisessä kyse myös jostain muusta kuin mestarin hyväntahtoisuudesta.

Saalis?

Rakennustyömailla työntekijöiden välillä oli eroja, työssä tarvittiin yhteistyötä ja voimakkaat kausi- ja suhdannevaihtelut toivat alalle omat erityispiirteensä. Ne ulottuivat niin palkkaukseen kuin yleisemmin työmarkkinoihin. Ensinnäkin urakkapalkkaus oli yleistä, ja sen myötä osa valvontakustannuksista siirtyi työntekijöiden omalle vastuulle. Työntekijät pystyivät urakkasakkeja perustamalla vaikuttamaan siihen, ketkä työllistyivät tarjolla olevasta työvoimasta. Toiseksi, 1920-luvun laaja ammatillinen järjestäytyminen oli niin ikään seuraus edellä mainituista alan erityispiirteistä. Kausivaihtelut ja yhteistyön tarve loivat varsinkin ammattimiehille suotuisat edellytykset kollektiivisiin palkkaliikkeisiin. Tilanne muuttui 1930-luvun taitteessa, kun työmarkkinoille tuli kaksi ulkoista shokkia: maailmanlaajuinen talouspula ja poliittiseen kuohuntaan liittynyt ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen.

Työntekijöiden verkostoitumiseen oli rakennustyömailla hyvät edellytykset, mutta sen hyötyjä arvioitaessa tulee kuitenkin olla varovainen. Korkeasuhdanteessa, jolloin verkostoja lujittavat tekijät olivat vahvimmat, työntekijöiden työmarkkina-asema oli muutoinkin hyvä. Tällöin myös ammattiyhdistysliike onnistui aikaansaamaan sopimuksia, jotka puolestaan rajoittivat yksittäisten verkostojen hyödyntämistä. Lamavuosina taas työntekijöiden välinen kilpailu lisääntyi ja paineet työntekijöiden keskinäisiä ’luottamusverkostoja’ kohtaan kasvoivat. Toisaalta ’vapaassa kilpailussa’ yksilön myyntiarvo kasvoi, mikäli hänellä oli tuttavapiirissään taitavia työmiehiä, joiden kanssa saattoi perus-

taa työporukan. Mikäli urakkasakki oli nousukaudella osoittautunut luotettavaksi ja taitavaksi, työnjohtaja saattoi palkata heidät myös lamavuosina ja vieläpä hieman muita korkeammalla palkalla.⁵¹ Palkkasiko mestari kuitenkin huo- noa työmiestä?

Viitteet

- ¹ Smith, Adam: *The Wealth of Nations*. Penguin Books. London 1970 (alkup. 1776), 169.
- ² Engels, Friedrich: Palkkatyöjärjestelmä. Valitut teokset osa 6, Kustannusliike Edistys. Moskova 1979 (alkup. julkaistu pääkirjoituksena *The Labour Standard* lehdessä 21.5.1881), 126.
- ³ Marshall, Alfred: *A Fair Rate of Wages*. Pigou, A. C. (ed.): *Memorials of Alfred Marshall*. Kelley & Millman, Inc. New York 1956 (alkup. 1887), 212–226.
- ⁴ Keynes, John Maynard: Työllisyys, korko ja raha. WSOY. Porvoo 1951 (alkup. 1936), 31–38, 306–307.
- ⁵ Stiglitz, Joseph A.: The Contributions of the Economics of Information to Twentieth Century Economics. *Quarterly Journals of Economics* 115 (2000):4, 1441–1478.
- ⁶ Niehans, Jürg: *Transaction Costs*. Eatwell, John & Milgate, Murray & Newman, Peter (eds.): *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. Volume 4. The Macmillan Press Limited. London 1998, 676–679; Magnusson, Lars & Ottosson, Jan: *Transaction Costs and Institutional Change*. Groenewegen, John (ed.): *Transaction Cost Economics and Beyond*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht 1996, 351–364; Darity, William Jr. & Goldsmith, Arthur H.: *Social Psychology, Unemployment and Macroeconomics*. *The Journal of Economic Perspectives* 10 (1996):1, 121–140.
- ⁷ Akerlof, George A. & Yellen, Janet L.: *The Fair Wage-Effort Hypothesis and Unemployment*. *Quarterly Journal of Economics* 105 (1990):2, 255–283.; Solow, Robert M.: *The Labor Market as a Social Institution*. Basil Blackwell Inc. Cambridge, Massachusetts 1990. Granovetter, Mark: *Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*. *The American Journal of Sociology* 91 (1985):3, 481–510.
- ⁸ Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920. *Bibliotheca historica* 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001. Ks. myös Teräksen artikkeli tässä kirjassa.
- ⁹ Rakennustyön kuvauksia esim. Lahti, Matti J.: Kuinka Helsinkiä on rakennettu. Rakennustoimintaa ja työmenetelmiä viime vuosisadan loppupuolelta toiseen maailmansotaan asti. Rakentajain kustannus. Helsinki 1960; Päättalo, Kalle: Ihmisiä telineillä. Gummerus. Jyväskylä 1958.
- ¹⁰ Ruotsalaisen arvion mukaan vuonna 1938 tavallisessa koneella suoritettussa kaivamistyössä tarvittiin 2–3 miestä aikaisemman 40–50 sijasta. Engkvist, Olle: Koneellinen apu rakennusteollisuudessa. Esitelmä Pohjoismaisilla rakennuspäivillä vuonna 1938. *Rakennustaito* 35 (1940):12, 125–129; Lahti 1960.
- ¹¹ Huomattava saavutus rakennustöiden helpottamiseksi. *Rakennustaito* 14 (1919):13–15, 133–135.
- ¹² Yleisemmin työn ja pääoman välisestä korvattavuudesta esim. Kiander, Jaakko: Työvoiman kysyntä ja yritysten hinnanasetanta. Pohjola, Matti (toim.): *Suomalainen työttömyys*. Taloustieto Oy. Helsinki 1998, 98–105.
- ¹³ Pöytäkirja 19.2.1929, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- ¹⁴ Härmä, Erkki: Puoli vuosisataa järjestötoimintaa 1891–1941. Kertomus Suomen Muurarien Liiton osasto N:o 1:n 50-vuotisesta toiminnasta. Suomen Muurarien Liitto. Helsinki 1941, 153, 201.
- ¹⁵ Maalareiden urakkatyö sallittiin vuoden 1921 maalarien liittokokouksen päätöksen mukaisesti toukokuun alusta syyskuun loppuun ja vuoden 1927 työehtosopimuksessa 15.4. ja 15.10. välisenä aikana. Salomaa, Erkki: Helsingin maalarien osaston vaiheita 1888–1957. Helsingin maalarien osasto. Helsinki 1957, 87–97.
- ¹⁶ Työsopimuslaki 1922, 1 §; Kuusi, Eino: Sosialipolitiikka 1931. Kansantaloudellinen yhdistys. Porvoo 1931, 124–127.
- ¹⁷ *Rakennustaito* 20 (1925):14, 172–173.
- ¹⁸ Muoniovaara, M.: Urakkakäsitteestä ja rakennusurakkatavasta. *Rakennustaito* 35 (1940):15, 160–163; Kuusi 1931, 126–127.
- ¹⁹ Urakkatyön yleisistä perusteluista Teräs 2001, 120–122, 148–149, lainaus 122.
- ²⁰ *Rakennustaito*-lehdessä esiteltiin jo vuonna 1909 Frank Gilbrethin ajatuksia muurauksesta. Laajempi moniosainen kirjoitussarja tieteellisestä työnjohdosta julkaistiin *Rakennustaidossa* vuonna

1913. J. J. Sederholmin avustuksella laadittu kirjoitussarja perustui pääosin Gilbrethin teokseen Motion Study, jossa muuraustyö oli keskeisen analysoinnin kohteena. Myöhemmin lehti jatkoi laajasti työnjohdollisten kysymysten ja urakkatyön käsittelyä ja julkaisi tilastoja työennätyksistä rakennustöissä. Urakkatyöhön liittyvä kirjoittelu väheni lehdestä 1920-luvun puolivälissä ja katosi lähes kokonaan 1930-luvulla. Syynä lienee se, että urakkatyö oli vakiinnuttanut asemansa rakennustyömailla. Eräs uusi järjestelmä muuraustyölle. Rakennustaito 4 (1909):16, 197–198; Tieteellinen työnjohto. Amerikkalaista kekseliäisyyttä työnjohdon alalla. Rakennustaito 8 (1913):2, 3, 4, 7, 8, 9, 13, 14, 22, 23; Rakennustaito 16 (1921), 193; Kettunen, Pauli: Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta. Tutkijaliitto. Helsinki 1997, 11–41.

²¹ Teräs 2001, 120.

²² Malmi, Akseli W.: Rakentamisnopeudesta Suomessa. Siihen vaikuttaneet tekijät viimeisten 25 vuoden aikana. Rakennustaito 27 (1932):13–14; 203–208; Similä, Yrjö & Kyrenius, Paavo: Suomen Rakennustyönantajaliitto 1920–1945. Suomen Rakennustyönantajaliitto. Helsinki 1945, 100.

²³ Ammattiyhdistysten tavoitteiden teoreettisesta mallintamisesta Solow, Robert M.: Insiders and Outsiders in Wage Determination. Scandinavian Journal of Economics 87 (1985):2, 411–428.

²⁴ Ammatilliseen järjestäytymiseen vaikuttaneista tekijöistä laajemmin Teräs 2001, 181–228 (lainaus 181).

²⁵ Helsingin muurarien ammattiosasto kehotti jäseniään pitämään huolen siitä, ettei työporukoihin otettu mukaan järjestäytymättömiä työntekijöitä. Raimo Parikka toteasi saman pyrkimyksen vallinneen Helsingin kirvesmiesten ammattiosastossa 1930-luvun jälkipuolella ja Kari Teräs Turun rakennusalan ammattiosastoissa. Pöytäkirjat 1920-luvulta, Suomen Muurarien Liiton Osasto Nro 1. Kansan Arkisto; Teräs, Kari: Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle. Turun työväenliikkeen historia I osa, Turun maakuntamuseo. Turku 1995, 352–53, Parikka, Raimo: Sata vuotta naulan kantaan. Helsingin kirvesmiesten ammattiosasto 1895–1995. Helsingin kirvesmiesten ammattiosasto. Jyväskylä 1995, 98.

²⁶ Erityisesti maalareiden työehtosopimuksiin sisältyi suurimmassa kaupungissa 1900-luvun alkupuolella pakollisen järjestäytymisen ehtoja. Helsingissä ne poistuivat sopimuksesta vuoden 1910 rakennusalan yleissopimuksen myötä. Teräs 2001, 202–205; Salomaa 1957, 100–101, 53, 60.

²⁷ Muuraustyöläiset eivät kuuluineet rakennustyöläisten paikalliseen yhteisliimeen, teollisuusneuvoston. Kertomukset Helsingin ammatillisen keskusneuvoston toiminnasta 1925, Rakentaja 2 (1925), 94–95; Pöytäkirjat 4.8.1925, Suomen Muurarien Liiton Osasto Nro 1. Kansan Arkisto

²⁸ Rakentaja 3 (1926):7, 111; sama 1927, 115.

²⁹ Helsingin rakennustyöväen teollisuusneuvoston toimintakertomukset 1927 ja 1928, Kertomukset Helsingin ammatillisen keskusneuvoston toiminnasta; Rakentaja 3 (1926):7, 111; sama 1927, 115.

³⁰ Salomaa 1957, 100–101; Härmä 1941, 54–55.

³¹ Jäsenmaksunsa laiminlyöneitä 'rästäläisiä' seurattiin tarkasti Helsingin muurarien ammattiosastossa ja niiden suuri määrä koettiin ongelmaksi myös Helsingin kirvesmiesten ammattiosastossa ja (luonnollisesti) yleisimminkin ammattiosastoissa. Pöytäkirjat 1920–30 -luvuilla. Suomen Muuraustyöntekijäin Liiton Osasto Nro 1; Teräs 2001, 191–97; Parikka 1995, 98–99.

³² Lakisääteisen työväen luottamusmiehen asema vahvistettiin vuonna 1917 työaikalaisissa ja asetuksessa ammattivaaralta suojelemisessa. Luottamusmiehen asemaa määriteltiin myös vuoden 1922 työsääntölaissa ja perusteellisemmin vuoden 1927 ammattientarkastuslaissa. Teräs 1995, 355–365; Kettunen, Pauli: Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuoja teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. Historiallisia tutkimuksia 189. Suomen Historiallinen seura. Helsinki 1994, 177–181 (lainaus 179).

³³ Pöytäkirjat 1920- ja 1930-luvulta ja vuosikertomus 1927, Suomen Muuraustyöntekijäin Liiton Osasto Nro 1. Kansan Arkisto.

³⁴ Työehtosopimuksista laajemmin ks. Hannikainen, Matti: Työehtosopimuksista palkanalennusautomaattiin. Rakennustyöntekijöiden palkat Helsingissä 1930-luvun laman aikana. Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.): Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora. Turku 2002, 71–106.

³⁵ Teräs 1995, 314–325, 347–348; Kettunen, Pauli: Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Historiallisia tutkimuksia 138. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1986, 67–69, 140–47, 390–393.

³⁶ Helin, Jyrki: Rakentajien liitto. Rakennusalan työläisten järjestötoiminta Suomessa 1880-luvulta vuoteen 1995. Rakennusliitto ry. Jyväskylä 1998, 120–131; Kettunen 1986, 442–458; Ala-Kapea, Pirjo & Valkonen, Marjaana: Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö. Helsinki 1982, 734–742; Salomaa, Erkki, Rakentajat eilen ja tänään. 70 vuotta ammattiyhdistystoimintaa. Suomen rakennustyöläisten Liitto ry. Helsinki 1959, 242–244.

- ³⁷ Bergholm, Tapio: SAK:n vuosisata. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö. SAK. Valkeala 2001, 77; Härmä 1941, 52–56; Salomaa 1957, 179.
- ³⁸ Hannikainen 2002, 90–92.
- ³⁹ Niin sanottujen palkkalupausten, joita työnantajat antoivat työntekijöille vuodesta 1934 lähtien, aikana työnantajat kuitenkin neuvottelivat ammattiyhdistysten edustajien kanssa palkkaukseen liittyvistä kysymyksistä. Palkkalupaaukset olivat kirjallisia sitoumuksia noudattaa määrä-aika ilmoitettuja palkkahinnoitteluja. Neuvotteluista huolimatta työntekijöiden oli 1920-luvun työehtosopimuksiin verrattuna vaikeampi valvoa palkkalupausten noudattamista työmailla ja vaatia epäkohtien sattuessa muutoksia palkkaukseen. Hannikainen 2002, 96–100 ja siinä mainitut viitteet.
- ⁴⁰ Työmarkkinoiden sisäpiirejä käsittelevää tutkimusta on paljon. Teoreettisesti mielenkiintoisia tai historiantutkimukseen oivaltavasti sovellettuja ovat aikaisemmin mainittujen lisäksi esim. Fehr, Ernst & Kirchsteiger, Georg: Insider Power, Wage Discrimination and Fairness. *The Economic Journal* 104 (1994):May, 571–583; Blanchflower, David G.: Fear, Unemployment and Pay Flexibility. *The Economic Journal* 101 (1991):May, 483–496; Crafts, N. F. R.: Long-term Unemployment and the Wage Equation in Britain, 1925–1939. *Economica* 56 (1989):May, 247–254; Raff, Daniel M. G.: Wage Determination Theory and the Five-Dollar Day at Ford. *The Journal of Economic History* 48 (1988):2, 387–399; Lindbeck, Assar & Snower, Dennis J.: Cooperation, Harassment, and Involuntary Unemployment. An insider-Outsider Approach. *The American Economic Review* 78 (1988):1, 167–188; Blanchard, Olivier J. & Summers, Lawrence H.: Hysteresis and the European Unemployment Problem. Fischer, Stanley (ed.): *NBER Macroeconomics Annual 1986*. Cambridge, Massachusetts 1986, 15–78.
- ⁴¹ Vrt. Klaus Waris, jonka mukaan rakennustyömailla vallitsivat joustavan työvoiman markkinat, jossa tarvittavaa työvoimaa oli riittävästi tarjolla ja he olivat keskenään korvattavissa. Waris, Klaus: Kuluttajain tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938. Helsingin yliopisto. Helsinki 1945, 162–163.
- ⁴² Aikaisarvostelu koski etenkin maalareita ja muurareita. Kokkonen, Jouko: Vuosisata näkyvää jälkeä. Helsingin Maalarimestariyhdistys 1898–1998. Helsingin Maalarimestariyhdistys. Jyväskylä 1997, 54; Malmi, Akseli W.: Mitä muurareilta voidaan kohtuudella vaatia? *Rakennustaito* 20 (1925):3, 24–25; Kuusi 1931, 141.
- ⁴³ Ohjeita työnohtajille. Sovellettu rakennustyönjohtajille Ammattienedistämislaitoksen ohjekirjasta. *Rakennustaito* 33 (1938):21, 335–338.
- ⁴⁴ Palkkapaineen nousu tarkoittaa reaali-palkkavaateiden lisääntymistä työttömyyden tason säilyessä muuttumattomana. Pehkonen, Jaakko: Työttömyys: teoreettisia lähtökohtia. Pohjola, Matti (toim.): *Suomalainen työttömyys*. Taloustieto Oy. Helsinki 1998, 64.
- ⁴⁵ Työntekijöiden ”kontrollirajasta” työpaikoilla laajemmin Teräs 2001, 89–99.
- ⁴⁶ Pääkirjoitus. *Rakennustaito* 20 (1925):14.
- ⁴⁷ Sääntöjen ja normien sisäistämisestä ja rationaalisuudesta Rutherford, Malcolm: *Institutions in Economics. The Old and the New Institutionalism*. Cambridge University Press. Cambridge, Massachusetts 1994, 72–77.
- ⁴⁸ Pöytäkirja 10.4.1930, Suomen Rakennustyönantajaliitto.
- ⁴⁹ ”Työn vähyyteen ja huonoon järjestäytyneisyyteen vedoten ehdotetaan osastolle, ettei määrätä kiinteää hintaa vaan jätetään ns. vapaakilpailun varaan.” Toimikunnan pöytäkirja 9.2.1932, Suomen Muuraustyöntekijäin Liiton Osasto Nro 1. Kansan Arkisto.
- ⁵⁰ Pöytäkirja 20.3.1931, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- ⁵¹ Sakari Saaritsan Kellokosken teollisuusyhteisöstä tekemään analyysiin kiteytyy samantyyppinen havainto: ”Kriisiaikaisessa avussa oli paremminkin kysymys olemassa olevien suhteiden taktisesta hyödyntämisestä uudenlaisissa tilanteissa”. Saaritsa, Sakari: Riskeilä suojaavat verkostot. Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900–1950. Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.): *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun taluskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora. Turku 2002, 224–225.

Göteborginsuomalaiset

Ruotsalainen etnologi Alf Arvidsson on hyödyntänyt riittiteoriaa tarkastellessaan elämäkerrallisessa haastattelussa esiin tulevia kerronnallisia kokonaisuuksia, joiden aiheena on muuttamiseen liittyvä siirtymä. Tällaiset, kertojan kannalta merkittäviä muutoksia sisältävät kertomukset muodostuvat samantyyppisistä jaksoista kuin siirtymäriitit. Ne rakentuvat irtautumisesta, välitilasta ja liittymisestä uuteen.¹ Tehdessäni haastatteluja 1960–1970-luvulla Göteborgiin muuttaneiden lappilaisten keskuudessa huomasin, että myös heidän elämänsä kulkuaan voi tarkastella irtautumisen, välitilan ja uuteen liittymisen kautta. Muuttopäätös ja muuttomatka edustavat irtautumista ja alkuvaiheet työn ja kodin etsinnässä uudessa kotimaassa edustavat välitilaa. Liittyminen uuteen on monilla ollut pitkä prosessi, joka on saattanut päättyä paluumuuttoon. Silloin ei liittymistä ole tapahtunut. Artikkelissani pohdin sitä, mikä merkitys maahanmuuttajan sosiaalisilla verkostoilla on uuteen kulttuuriympäristöön liittymisessä ja siihen sopeutumisessa.²

Elämäkertoista on tullut parin viime vuosikymmenen aikana yksi keskeisistä lähdemateriaaleista kansatieteellisessä tutkimuksessa. Vielä 1950-luvulla kertojien oma elämä ei kiinnostanut tutkijoita juuri lainkaan, mutta kiinnostus kasvoi siinä vaiheessa kun tutkimuskohteeksi tulivat ensin eri ammatti-, sosiaali- ja maahanmuuttajaryhmät sekä sittemmin sukupuolijärjestelmät.³ Elämäkertahaastatteluille on tyypillistä, että tarinat muistuttavat toisiaan, vaikka kertojina on eri ihmisiä. Tämä selittyy sillä, että elämäkertoissa on – kuten ruotsalainen etnologi Birgitta Svensson asian ilmaisee – sisäänrakennettuna ajan henki.⁴

Kansatieteellisessä tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita nimenomaan ihmisen subjektiivisista kokemuksista, siitä miten hän kokee näkemänsä ja kokeensa. ”Etnologi är ingen experimentell verksamhet som söker efter lagar och objektiva fakta. Det är en tolkande vetenskap på jakt efter mening och förståelse”, kiteyttää Karl-Olov Arnstberg tieteenalan tehtävän.⁵

Haastatteluaineiston rikkaus – ja vaikeus – on siinä, että muutamassa virkkeessä, joiden sanomiseen ei mene montakaan minuuttia, on kiteytettyä pal-

jon sellaista tietoa ihmisten arkipäivästä ja valintojen taustoista, joita mitkään muut lähteet eivät paljasta. Yhdenkin ihmisen muisto, vaikkapa sivulauseessa kerrottuna, voi olla ikkuna yhteisöön täynnä esineitä, tapahtumia ja ihmisiä, siis ajan henkeen.⁶ Kenttätyöntekijä muodostaa käsityksensä ilmiöstä moniulotteisessa prosessissa, jossa nauhoilta litteroidut haastattelut ovat vain yksi osa aineistoa.

Tämän artikkelin pääasiallisena lähdeaineistona on göteborginsuomalaisen keskuudessa tehdyt elämäkertahaastattelut. Tutkimustani varten olen itse haastatellut yhteensä 32 henkilöä, joista 22 on Göteborgissa tai sen lähikunnissa asuvia lappilaissyntyisiä ja kolme heidän puolisoitaan. Seitsemän haastateltavaa on lappilaissyntyisiä jossakin vaiheessa Göteborgissa tai sen lähiympäristössä asuneita paluumuuttajia. Omien haastattelujeni lisäksi käytössäni on tutkimusavustajana toimineen kansatieteen opiskelijan 25 haastattelua. Hänen haastateltavistaan 14 on Göteborgissa asuvia lappilaissyntyisiä ja 11 Göteborgissa asuvia mutta muualla kuin Lapin läänin alueella syntyneitä.

Tommi Hoikkalan mukaan sukupolvi muodostuu niistä ihmisistä, jotka ovat eläneet nuoruutensa samaan historialliseen aikaan ja samoissa sosiaalisissa oloissa niin, että he jakavat ja/tai tunnistavat tietyt tälle joukolle erityiset kokemukset.⁷ Näistä kokemuksista käytetään tutkimuskirjallisuudessa käsitettä avainkokemus. "Fennomanian perilliset" -teoksessaan (2002) yhteiskuntatieteilijä Matti Virtanen problematisoi sukupolven käsitettä Karl Mannheimin vuonna 1928 julkaistun sukupolviaalyysin perusteella. Mannheimin sukupolvessa on kolme tasoa: samanikäisten ikäpolvi, kokemuksellinen sukupolvi ja mobilisoitunut sukupolvi. Omassa tutkimuksessani ymmärrän sukupolven nimenomaan kokemuksellisena sukupolvena. Kokemuksellisen sukupolven luo samanikäisenä koettu yhteinen avainkokemus. Jokin murros, esimerkiksi tämän tutkimuksen kannalta keskeiset sota, jälleenrakennus tai muutto Ruotsiin, tuottaa erityisen sukupolvikokemuksen sille ikäpolvelle, joka murroksen aikana on aikuistumisensa herkässä vaiheessa.⁸ Muuttuvassa yhteiskunnassa ihminen saattaa kuitenkin kuulua yhtä aikaa myös useampaan kokemukselliseen sukupolveen.

Omassa tutkimuksessani Ruotsiin muutto on keskeisin koko tutkimusjoukkoa yhdistävä avainkokemus, mutta silti on perusteltua jakaa yläkäsite

"Ruotsiin muuttaneiden kokemuksellinen sukupolvi" ikäryhmien perusteella alakäsitteisiin. Haastateltavat on ryhmitelty ikäryhmänsä perusteella sukupolviin nimenomaan lapsuuden ja nuoruuden kasvuympäristön keskeisten avainkokemusten perusteella.⁹ Lapsuuden kasvuympäristöllä on merkitystä traditioiden välittämisessä sukupolvelta toiselle ja sosiaalistumisella tietyn ryhmän jäseneksi.¹⁰ Näillä prosesseilla on merkitystä myös traditioiden välittämisessä seuraaville sukupolville ja elinikäisessä sosiaalistumisessa. Tamara K. Hareven on pohtinut sitä, miten Yhdysvaltoihin muuttaneiden kanadanranskalaisten siirtolaisuutta edeltäneet tavat ja traditiot ovat yhtäältä vaikeuttaneet ja toisaalta edistäneet teollisuusyhteisöön sopeutumisessa.¹¹ Billy Ehn ja Åke Daun ovat jopa esittäneet kansatieteellisen siirtolaistutkimuksen tehtäväksi tutkia menneen merkitystä, sitä kulttuuriperintöä – muistoja ja kokemuksia – joita maahanmuuttajilla oli mukanaan lähtömaasta. Kulttuuriperintö ei kuitenkaan ole kuin matkalaukku, joka pakataan muuttopäätöstä tehtäessä ja puretaan uudessa kotimaassa kaappeihin ja lipastoihin. Uudessa kotimaassaan muuttajat sopeutuvat uusiin elämäolosuhteisiin vanhaa ja uutta yhdistelemällä.¹²

Olen muodostanut sukupolvet sillä perusteella, minkälaiset lapsuuden ja nuoruuden muistot korostuvat haastateltavien kertomuksissa. Sukupolvi jaottelu kertoo siis pikemminkin lapsuus- ja nuoruusvuosien kokemuksista Suomessa, kuin aikuisiän kokemuksista Ruotsissa. Ratkaisu jakaa aineisto sukupolviin on osittain myös tekninen: tietyllä kirjaimella alkava pseudonyymi kertoo henkilön iän ja sitä kautta sen, minkälaiseen Lappiin haastateltava syntyi.

Haastatteluaineiston analyysissä olen jakanut Lapissa syntyneet haastateltavat kolmeen ryhmään syntymävuoden perusteella. Vuosina 1931–1944 syntyneitä nimitän tutkimuksessani sota-ajan lapsiksi (yhteensä kahdeksan naista ja viisi miestä). Heillä kaikilla on tutkimuksessani A-kirjaimella alkava pseudonyymi. Kuvaillessaan lapsuuttaan tähän ryhmään kuuluvat haastateltavat kertovat sota-ajan kokemuksista, evakkoajoista Keski-Pohjanmaalla tai Ruotsissa, isän ja sukulaisten olosta rintamalla, sukulaisista sotalapsena Ruotsissa sekä oman kodin jättämiseen liittyvistä kokemuksista. Vuosina 1945–1948 syntyneitä (yhteensä yhdeksän naista ja viisi miestä) nimitän tutkimuksessani jälleenrakennusajan lapsiksi. Heillä on K-kirjaimella alkava pseudonyymi. Lapsuuden ja nuoruuden kokemuksissa korostuu sota-ajan jälkeinen juurettomuus asutus-

alueilla, tuhoutuneiden kotien rakentaminen sekä loputon työnteko. R-kirjaimella alkavan pseudonyymien olen antanut vuosina 1949–1959 syntyneille, joita nimitän suuren muuton lapsiksi. Heitä on yhteensä 12 naista ja kolme miestä. Tämä ryhmä haastateltava ei enää voinut luottaa siihen, että kansalaiskoulun tai keskikoulun jälkeen työpaikka löytyisi savotoilta ja he jatkaisivat vanhempiensa töitä pientiloilla. Sisarukset, serkut ja sukulaiset lähtivät joukolla työnhaakuun Etelä-Ruotsiin. Ruotsin tehtaista tuli vähitellen lappilaisten savotoita, jonne lähdettiin "hakemaan repullinen rahaa". Yksi haastateltavista on syntynyt vuonna 1965. Hän kuuluu siihen sukupolveen, joka kävi peruskoulua.

Suurin osa haastateltavista oli muuttanut Ruotsiin vuosien 1962–1972 välisenä aikana. Vain osa oli muuttanut suoraan Göteborgiin. Kukaan ei alunperin ollut ajatellut muuttavansa pysyvästi Ruotsiin.

Savotta-Suomesta Ruotsiin

Heti sodan jälkeen Ruotsissa alettiin rekrytoida työvoimaa voimakkaasti kasvaan teollisuuteen. Vuonna 1946 käynnistettiin ulkomaista työvoimaa koskeva selvitys työvoiman inventoimiseksi ja värväämiseksi. Työvoimaviranomaiset saivat tehtäväkseen neuvotella Italian, Unkarin ja Itävallan kanssa työvoiman rekrytoimisesta, ja vuonna 1947 siitä tehtiin sopimus. Vuonna 1949 tehty työvoimalaskenta ja väestöennuste havahduttivat Ruotsin päättäjät nopeisiin toimenpiteisiin uuden ulkomaalaislain laatimiseksi. Siihen saakka lait olivat tähänneet maahanmuuton rajoittamiseen, mutta nyt haluttiin päinvastainen laki, joka helpottaisi maahanmuuttoa. Uusi ulkomaalaislaki hyväksyttiin vuonna 1954. Enää ei vaadittu oleskelulupaa eikä kutsua muuttajalta. Vuonna 1954 solmittiin myös yhteispohjoismainen työmarkkinasopimus, ja passipakko poistui. Vuotta myöhemmin pohjoismaista keskinäistä yhteistyötä täydennettiin sopimalla isäntämaan kansalaisten kanssa tasavertaiset sosiaaliset oikeudet turvaava sosiaaliturvasopimus. Uuden ulkomaalaislain ja työmarkkinasopimuksen astuttua voimaan ruotsalaiset työnantajat ryhtyivät entistäkin tehokkaampaan työvoiman joukkovärväykseen. Kysyntä ja tarjonta kohtasivat: Ruotsi tarvitsi työvoimaa ja Suomen, Kreikan ja Jugoslavian maaseudulla oli väkeä mutta ei töitä.¹³

1960-luvulla ammattiyhdistysliike alkoi vaatia siirtolaisuuden rajoittamista. Työnantajat vastustivat rajoituksia. Vuonna 1966 kuitenkin hyväksyttiin aloite, jonka mukaan työluvan Ruotsista saattoi saada vain hakemalla sitä ennen matkaa. Vuonna 1967 ryhdyttiin säännöstelemään muuttoa niin, että Pohjoismaiden ulkopuolelta tulevilla piti ennen lähtöä olla järjestettyinä työpaikka ja -lupa sekä asunto. Suomalaisia nämä rajoitukset eivät koskeneet, ja muuttajien lukumäärä vain kasvoi. Ruotsin työmarkkinoiden vetovoima alkoi hiipua 1970-luvun lopulla: suuren muuton vuodet olivat ohi. Oma lukunsa ovat paluumuuttajat, joista osa muutti monta kertaa, ensin Suomeen, sitten takaisin Ruotsiin ja mahdollisesti jälleen Suomeen.¹⁴

Heti sodanjälkeen Ruotsiin muuttajat olivat lähtöisin pääasiassa suomenruotsalaiselta rannikkoseudulta. 1960-luvulla painopiste siirtyi Lappiin ja Pohjanmaalle. "Suuren muuton" vuosina muuttajien koulutus oli yleensä vähäinen, ja he olivat iältään nuoria.¹⁵ Vuonna 1970 Suomen 35 pahimmasta muuttotappiokunnasta 18 sijaitsi Lapin läänissä. Tilastojen kärjessä oli Salla, jonka väkiluvusta yli kuusi prosenttia muutti muuhun Pohjoismaahan. Muutkin Koillis-Lapin kunnat, Pelkosenniemi, Kemijärvi, Savukoski, ovat muuttotilastojen kärjessä samoin kuin naapurikunnat Sodankylä, Posio, Ranua, Kuusamo ja Rovaniemi. Vuonna 1970 Lapin läänin kunnista ainoastaan Simo ei ollut muuttotappiokunta.¹⁶ Sodan jälkeen pääosa Ruotsiin muuttaneista suomalaisista asettui Tukholman ympäristöön ja Tornionjokilaaksoon. 1960-luvulla suomalaiset suuntasivat kulkunsa laajemmalle alueelle, erityisesti Keski-Ruotsin teollisuuspaikkakunnille Tukholman ja Göteborgin väliselle kaistaleelle. Työpaikka Ruotsissa löytyi pääasiassa teollisuudesta.¹⁷

Vuonna 1980 Göteborgissa asui arviolta noin 28 000 suomalaista. Heistä oli tullut vuoden 1960 tienoilla Göteborgin suurin maahanmuuttajaryhmä.¹⁸ Se, mistä päin Suomea Göteborgissa asuvat suomalaiset ovat alunperin kotoisin, ei ole yksiselitteisesti lähteiden puuttumisen vuoksi selitettävissä. Voisi kuitenkin olettaa huomattavan osan heistä olevan alunperin lähtöisin Pohjois-Suomesta – olihan 40 prosenttia 1960-luvun lopun suomalaissiirtolaisista lähtöisin Lapin ja Oulun lääneistä.¹⁹

Suomalaisyhteisön merkittävydestä nimenomaan Göteborgissa kertoo väestön määrän lisäksi suomalaisuutta tukevien instituutioiden toiminta. Vaikka

ruotsinsuomalaisia lehtiä on ilmestynyt yli sadalla nimikkeellä, on vain yksi niistä ollut päivälehti, Göteborgissa vuosina 1976–1981 ilmestynyt Finn Sanomat. Myös Länsi-Ruotsin valtalehdessä, Göteborgissa ilmestyvässä päivälehdessä Göteborgs-Postenissa oli 1960-luvun alusta 1990-luvun alkuun saakka suomenkielinen palsta. Palstalla oli kirkollisia ilmoituksia sekä ilmoituksia tulevista tapahtumista ja mainoksia, mutta myös uutisia. Vaikka suomalaisyhteisön näkyvyys on nykyisin pienempi, on suomalaisilla edelleen omaa toimintaa. Kuvaavaa on, että suur-Göteborgin alueella on 2000-luvun alussa edelleen 36 suomalaisyhdistystä, joista vanhin suomenkielinen yhdistys on vuonna 1960 perustettu Kalastus ja retkeily (Ka-Re).²⁰ Monilla yhdistyksistä on toimintaa varten myös oma kiinteistö. Suomenkielisiä paikallisradioitakin on Göteborgissa kaksi: Radio Eka ja Radio Souvarit. Myös valtakunnallisella radiolla on suomenkielinen toimitus Göteborgissa.

"Sehä oli niinku perhe"

Kysyessäni haastateltaviltani syytä Ruotsiin muuttoon mainitsivat monet heistä muuttopäätöksen syyksi jonkun toisen henkilön asumisen Ruotsissa. Heille ei välttämättä ollut tärkeää se, minkälaisista olosuhteista oltiin lähdössä eikä muutenkaan odotuksia tulevaisuuden suhteen ollut. Tärkeää oli se, kenen luo oltiin menossa ja kenen kanssa kokemukseen lähdettiin. 1960–1970-luvulla Lapin läänin alueen Ruotsiin muutolle oli leimallista sekä ketjumuutto että ryhmämuutto. Muuttoketjun lenkit muodostuivat useimmiten sukulaisista, omista tai puolison sisaruksista, serkuista tai vielä kaukaisemmista sukulaisista. Jos muuttaja oli jo naimisissa, oli tavallista, että mies muutti ensin – usein sukulaisen tai ystävän luo – ja puoliso sekä mahdolliset lapset seurasivat muutaman kuukauden kuluttua perässä. Kun muistetaan, että 1960-1970-luvulla Lapista muuttaneet tulivat yleensä suurista perheistä, pelkästään lähisukulaisista saadaan suuri joukko muuttajia.²¹

Verkostotutkijat ovat osoittaneet, että ensimmäiset muuttajat ovat usein erilaisessa tilanteessa kuin ne, jotka muuttavat tavallaan "valmiiseen" sosiaaliseen yhteisöön. Ilman sosiaalista verkostoa muuttaminen on riskialtiimpaa ja selvemmin sidoksissa taloudellisiin tekijöihin. Kun laajoihin verkostoihin perustu-

va muuttojärjestelmä on jo muodostunut, kustannukset ja muuttamiseen liittyvät riskit laskevat, muuttaminen muuttuu kitkattommaksi ja muuttopäätöksen taustalla on uudenlaisia motiiveja, kokeiluhalun ohella lähtöalueen tyhjeneminen ja halu pysyä yhteydessä tärkeisiin läheisiin – tavallaan siis sosiaalisen yhteisön osittainen siirtyminen uudelle alueelle.²² Omassa aineistossani ei ollut ketään, joka olisi muuttanut sosiaaliseen tyhjiöön. Vaikka paikkakunnalla ei olisi ollut sukulaisia, oli siellä suomalaisia. Sotalapsena Ruotsissa olleet henkilöt tekevät suomalaisista monella tapaa poikkeavan ryhmän maahanmuuttajaryhmien välisessä vertailussa.

Ketjumuutto ei ole mitenkään suomalaisille maahanmuuttajille ominainen ilmiö. Sama ilmiö on havaittavissa esimerkiksi Turkista Göteborgiin muuttaneiden tai entisestä Jugoslaviasta Tukholmaan muuttaneiden keskuudessa. Göteborgin toisen sukupolven turkkilaisista väitöskirjansa tehnyt Magnus Berg käyttää käsitettä kaverirekrytointi (ruots. kamratrekrytering) kuvaillessaan sitä tapaa, jolla valtaosa ensimmäisen sukupolven turkkilaisista miehistä oli tullut Göteborgiin.²³ Esimerkiksi Göteborgin ehkä suurimmalla suomalaisten työntantajalla, Volvolla, tuettiin yhtiön puolesta tällaista toimintaa. Työvoimapulan aikana toivottiin, että hyvät työntekijät toisivat mukanaan toisia hyviä työntekijöitä kotimaastaan.²⁴ Koska Lapissa perheet olivat suuria, pelkästään sisaruksista kertyi jo aika joukko Ruotsiin lähtijöitä. Suomalaisten kohdalla kaverirekrytoinnin rinnalla oli ns. apulaisrekrytointia: naisista monet tulivat Ruotsiin hoitamaan sukulaistensa lapsia.

Sukulaisista oli apua sekä asunnon että työpaikan hankkimisessa. Esimerkiksi 14-vuotiaana Sodankylästä Ruotsiin muuttanut haastateltava, jolle olen tutkimuksessani antanut pseudonyymien Ronja, sai ensimmäisen työpaikkansa enonsa luona apulaisena. Lähipiiriin kuului myös kolme muuta Göteborgin seudulla asuvaa enoa. Ronja ei viihtynyt Ruotsissa, ja palasi takaisin heti, kun siihen tarjoutui mahdollisuus. Muutamaa vuotta myöhemmin hän palasi kuitenkin takaisin, tällä kertaa poikaystävänsä kanssa. Poikaystävän sisar, kaksi veljeä ja useita serkkuja oli tullut aikaisemmin lähikaupunkiin Boråsiin lankatehtaalle töihin. Myös Ronjan kaksi sisarta muutti Göteborgiin: "Mutta jotenkin sitä [sisarta] kiinnosti, ko kaks siskoa jo Ruotsissa, ni hänki haluaa Ruotsiin. No sittenhän Leena lähti mukkaan, ja hommattiin Leenallekki työpaikka Volvolla.

Että me oltiin yhtäkkiä kolme sisarusta. Asuttiin samassa pihassa. Me Leenan kanssa asuttiin jopa samassa rapussa, hän ylhäällä ja minä alhaalla. No silloinhan oli mukavaa. Sehän oli niinku perhe.", kuvaili Ronja elämäänsä Tuven kaupunginosassa.²⁵

Kertun ja hänen miehensä ensimmäinen asunto Göteborgissa, tosin vain viikon ajan, oli miehen sisaren luona. Heidän lisäksi samassa asunnossa asui sisaren miehen kaksi veljeä. Göteborgilaislähiön kerrostaloasunnossa asui siis pariskunta, vaimon veli puolisoineen ja miehen kaksi veljeä.²⁶ Suomalaisyhteisö piti yhtä siinä määrin, että omaan kotiin otettiin asumaan myös muita kuin sukulaisia. Sisäänrakennettuna oli ajatus siitä, että maanmiehen alkutaivalta uudessa ympäristössä helpotetaan. Eräskin haastateltava kertoi omasta kodistaan, jossa vanhempien ja viiden lapsen lisäksi asui "yksi tuttu poika kotikylältä" neljän huoneen ja keittiön asunnossa Tuveissa.²⁷

Kotikyläläisten lisäksi haluttiin auttaa työtovereita. Niinpä monet olivat alivuokralaisena suomalaisen työkaverin luona. Esimerkiksi Aleksin nelihenkinen perhe asui neljä ensimmäistä kuukauttaan toisen perheen luona. Itse asiassa kolmen huoneen ja keittiön bergsjöläiskerrostaloasunnossa asui yhtä aikaa kolme perhettä: "Meillä oli yhteinen keittiö. Ja meillähän oli silloin yhdessä välissä, kolme perhettä asu, kun Akselin serkkupojan perhe tuli sinne kans... ja siskon perhe puoli vuotta jälkeen. Niin siskon perhe tuli kans siihen, kun niillä oli asunnon hakemus siellä, niin ne tuli siihen meidän kanssa asumaan. Niin ne otti sen huoneen, missä me asuttiin ensin ja meillä sitten oli se toinen makuuhuone ja olohuone oli sitten yhteinen ja keittiö oli yhteinen, meitä oli kolme perhettä yhdessä. Että se oli melkosta savottaa."²⁸

Pelkästä hyväntekeväisyydestä ei suomalaisten auttamisessa kuitenkaan aina ollut kysymys, sillä alivuokralaiset maksoivat vuokraa. Joillekin maamiesten auttaminen oli keino ansaita rahaa. Ruotsinkielisen puhelun hoitamisesta viiranomaisille saatettiin vaatia tunnin palkka.

Joskus suomalaisten auttamishalu joutui varmasti koetukselle, mutta haastattelussa ei tullut esille yhtään esimerkkiä tapauksesta, jossa maanmiestä ei olisi autettu. Toisaalta on selvää, että haastatteluissa on haluttu korostaa auttamishaluista ilmapiiriä. Ne, joilla ei ollut valmiiksi sosiaalista verkostoa johon turvautua, saattoivat hakea asuntoa suomalaisista yhteisöistä kuten Suomi-ko-

dista: "Sitte me lähettiin sitte työvälityksen kautta ja käytiin Trollhättanin kautta Saabilla. Isäntä olisi päässy töihin, mutta naisia ei silloin otettu. No, met tulitiin Göteporihin ja me nukuttiin Volvon parkkipaikalla autossa yö. Ja sitten tuota isäntä pääsi töihin ja mie sain puhelinlaitokselta tiskaajan paikan. Asunnosta ei mittään tietoa. Me mentiin vanhaan Suomi-kotihin, ni sieltä löyvettiin sitte yks ilmoitus. Hän otti alivuokralaisia, ku hän oli justiinsa eronnu. Siinä me asuttiin kuukausi."²⁹

Yhtä lailla kuin haastateltavat korostivat suomalaisten välistä solidaarisuutta, korostivat he pärjäämisen ideaalia. Tapoihin ei kuulunut "turvautua sosiaaliin", vaan mieluummin oltiin vaikka nälässä tai lainattiin rahaa sukulaisilta. Kaikilla ei kuitenkaan uudessa kotimaassa ollut sukulaisia tai muita auttajia. Anders Björklundin aikalaiskuvaus Göteborgin työvälitystoimistosta hahmottuissa 1979 kertoo henkilöistä, jonka arki ei omassa tutkimuksessani välity. He olivat suomalaisia miehiä, jotka elivät erilaisilla muutamasta tunnista pariin kuukauteen kestävillä tilapäistöillä. Heillä ei Björklundin mukaan ollut "tavallista arkea", vaan elämä oli kovaa työntekoa sekä ajoittaista ankaraa juhlimista ja silmitöntä kuluttamista. Joillekin tilapäistyöt olivat pysyvä elämäntapa, joillekin välivaihe pysyvää työpaikkaa etsiessä.³⁰

Koti lähiössä

Vanha kotiseutu sosiaalisten verkostojen muodossa oli siis vahvasti läsnä uudella kotiseudulla Göteborgissa. Omaan perheeseen, sukulaisiin, kyläläisiin ja suomalaisiin ylipäättänsä turvaututtiin kun etsittiin töitä, asuntoa ja lastenhoitajaa. Göteborgissa ei ole leimallisesti suomalaiskaupunginosiksi tulkittavia alueita, mutta selvästi on nähtävissä, että suomalaiset mielellään hakeutuivat asumaan tiettyihin kaupunginosiin. Maantieteilijä Eric De Geer kartoitti suomalaisten asuinalueet Göteborgissa vuosina 1968 ja 1979. Lähteenä hän käytti seurakunnan arkistoja ja henkikirjoja. Vuonna 1968, siis juuri ennen muuttoaallon huippua, Biskopsgårdenin seurakunnassa asui 1 190 suomalaista, mikä oli 3,3 prosenttia koko seurakunnan väestöstä. Tuven seurakunnan jäsenistä 6,5 prosenttia (589 henkilöä) oli suomalaisia. Hagan seurakunnassa asui 236 suomalaista (4,7 % seurakuntalaisista) ja Kristinen seurakunnassa 281 suoma-

laista (4,3 % seurakuntalaisista). Nylösen seurakunnassa asui suomalaisia 985 (4,1 %), Angeredin seurakunnassa 215 (3,7 %) ja Backan seurakunnassa 366 (3,6 %). Vuonna 1979 absoluuttisesti suurin suomalaisväestö oli koillisen lähiöissä, Gårdstenissä (2 425), Hjällbossa (2 163), Bergsjössä (2 105) ja Kortedalassa (552). Toinen suomalaiskeskittymä oli Götajoen toisella puolella Hissingenissä, Biskopsgårdenissa (2 073), Tuveissa (1 086) ja Backassa (631). Suhteessa muuhun väestöön suomalaisia oli erityisen paljon Hjällbossa (13,4 %), Bergsjössä (14,5 %) ja Gårdstenissä (17,4 %).³¹

De Geerin tarkastelusta ilmenee, että suomalaiset asuivat siis pääasiassa Göteborgiin 1960- ja 1970-luvulla niin sanotussa miljoonaohjelmassa (miljonprogrammet) rakennetuissa lähiöissä.³² Miljööltään ne muistuttavat Per-Markku Ristilammin väitöskirjassaan (1994) kuvailemaa Malmön Rosengårdia ja Karl-Olov Arnstbergin tutkimuksessaan kuvailemaa Tukholman Skärholmenia (1979). Myös Åke Daunin kuvaukset asumisesta ja elämäntavasta Tukholman Vårbergissä voidaan rinnastaa Göteborgin maahanmuuttajien suosimiin kaupunginosiin – vaikka Daun ei maahanmuuttajia tutkimuksessaan mainitsekaan.³³

Kenttätöiden aikana göteborginsuomalaisten suosimat lähiöt Gårdsten, Bergsjö, Kortedala, Tuve ja Backa tulivat myös minulle tutuksi. Kukaan haastateltavistani ei asunut kaupungin keskustassa tai eteläisissä kaupunginosissa. Sen sijaan moni asui ympäryskunnissa omakotitaloissa. Haastatteluissa tuli myös esille kaupunginosien "suomalaisuus". Bergsjö oli 1960-luvun lopulla Katariinan mielestä levoton paikka juuri siksi, että kaikki suomalaiset ohjattiin sinne: "No, mutta sinnehän pantiin kaikki. Kato, pakkohan niijen oli asuntoja saaha, ku ei missään ollu asuntoja. No sinnehän ne änkäs sitte kaikki. Että sielähän ne oli suurin osa. Kyllähän ne töissä kävi, mutta saattohan sitä rillutella, vaikka käy töissäkin, viikonloppuna."³⁴ Useimmille asuinalueen suomalaisuus oli positiivinen asia: "Joo, viihyttiin [Gårdstenissa], siellä oli niin paljon suomalaisia siellä meidän pihassakin. Meillä oli paljon yhteistoimintaa, tai paljonkin siinä kun oli niitä pihoja."³⁵ Railin mukaan Tuveissa oli "hirveen paljon suomalaisia, yleensä joka puolella".³⁶

1960-luvulla alkaneella miljoonaohjelmalla haluttiin korjata kaksi kansankodin yhteiskunnallista ongelmaa, asuntopula ja ahtaasti asuminen. Näiden on-

gelmien syntymiseen vaikutti muun muassa maahanmuuttajien määrän voimakas kasvaminen Ruotsissa.³⁷ Karl-Olov Arnstbergin mukaan miljoonaohjelma synnytti yhtä paljon ongelmia kuin ratkaisikin.³⁸ Yhtä kaikki, omat haastateltavani ovat viihtyneet koillisissa lähiöissään. Monille asuinympäristön luonnonläheisyys ja suomalaisuus olivat keskeisiä asunnonvalintakriteerejä. Haastateltavat eivät halunneet asumaan keskusta, kivikaupunkiin, vaan heille metsäiset lähiöt edustivat miellyttävämpää miljööttä.

Alma kuvaili asuinpaikan valintakriteerejä – tavoitteena metsän läheisyys, rauhallisuus ja isot pihat – tavalla, joka tulee esille muissakin haastatteluisissa³⁹: "Siihen rakennettiin insatsiasuntoja, uusia sinne aika lähelle. Sieltä tuli kans semmonen lappu, että jos on kiinnostunut niin... Mää tietennii sanakirjan kanssa... Mut, että saatiin sieltä asunto ja otettiin se. Ihanan rauhallisempi paikka, isot pihat oli. – Se [asunto] oli aika hyvä siinä mielessä, että se oli ihan metän reunassa siinä, et se oli niin kun, melkeen kun maalla asus. Meidän parvekkeelta näkyi tällai näin mettää, niin kun tossa, että tie meni välistä. Sit siinä oli iso piha ja lapsille leikkipaikat kaikki siinä pihassa. Sit siinä oli kolme huonetta ja keittiö meillä sit siinä oli, et ei se isompi ollut [kuin edellinen asunto], rauhallisempi kun mitä oli tää kolossi [vuokra-asunto samalla alueella] ollut."⁴⁰

Se, että naapuristossa asui muita suomalaisia, oli monelle tärkeää lastenhoitoyksististä. Monet järjestivät lastenhoidon niin, että lapset olivat naapurin suomalaisella "päivä-äidillä" hoidossa vanhempien ollessa töissä. Päivä-äidit olivat yleensä kotiäitejä, jotka lisäansioita saadakseen hoitivat myös muita kuin omia lapsiaan. Naapureiden apuun saatettiin turvautua koko työvuoron ajaksi tai vain muutamaksi tunniksi tai hetkesi. Jos molemmat vanhemmat olivat vuorotöissä, tekivät he usein eri vuoroa ja näin lapsille tarvitsi hoitajan vain vuorovaihdon ajaksi. Koululaiset saattoivat käydä välipalalla naapurissa koulusta päästyään, vaikka eivät varsinaisesti iltapäivähoidossa olleetkaan. Se, että hoitaja oli suomalainen, oli haastateltaville tärkeää monestakin syystä. Yksi niistä liittyy haaveeseen paluumuutosta. Pidettiin tärkeänä, että lapsi osaisi suomea, koska Suomeen palaamisen jälkeen hän tulisi kuitenkin tarvitsemaan kieltä.⁴¹

Työpaikka Volvolla

Gösta Arvastson on väitöskirjassaan "Maskinmänniskan" (1987) käsitellyt teollisuustyön muuttumista 1900-luvun Göteborgissa. Tutkimuskohteena hänellä on kolme työnantajaa: Volvo, SKF ja telakat eli ruotsinsuomalaisittain "varvit" (Eriksberg varv, Arendalsvarvet, Götaverken cityvarvet). Göteborg oli kasva-va suurkaupunki, joten työmahdollisuudet olivat lähes rajattomat. Siitä huolimatta Volvo, telakat ja SKF työllistivät nimenomaan suomalaisia Göteborgissa. Arvastsonin etnografinen kuvaus on oman tutkimukseni kannalta merkittävä. Hän teki kenttätönsä vuosina 1977–1981, siis aikana, jolloin suomalaisuus oli Göteborgissa vahvimmillaan. Arvastson toteaaakin leikkimielisesti haastateltaviansa siteeraten, että Volvon autotehdas pitäisi lakkauttaa, jos suomalaisia ei olisi – niin merkittävä työntekijäryhmä he olivat.⁴² Volvon Torslandan tehtaalla maahanmuuttajien määrä oli suurimmillaan 1970-luvun alussa, jolloin heitä oli 70 prosenttia työhönotetuista. Maahanmuuttajista suurin osa oli suomalaisia jugoslaviaalaisten muodostaessa toiseksi suurimman ryhmän.⁴³

Magnus Mörck on korostanut verkostojen merkitystä työpaikan saamisessa. Kun muita kvalifikaatioita ei ollut, työpaikat saatiin henkilökohtaisten kontaktien välityksellä. Tutkimuksessaan göteborgilaisista työläisistä hän kertoo norrlantilaisesta työstä, joka tuli göteborgilaiseen tehtaaseen töihin poikaystävän houkuttelemana – ja poikaystävän järjestämään työpaikkaan. Edelleen hän kertoo smoolantilaisesta naisesta, jonka veli järjesti hänelle työpaikan Göteborgista, ja jonka puoliso seurasi häntä myöhemmin samaan työpaikkaan. Kolmas nainen kierteli eri työpaikoissa Etelä-Ruotsissa, kunnes jäi pysyvästi Göteborgiin serkun järjestämään työpaikkaan.⁴⁴ Samanlaiset mekanismit toimivat myös suomalaisten rekrytoitumisessa.

Haastateltavat kokivat olevansa työpaikallaan arvostetumpia kuin muut maahanmuuttajaryhmät ja jopa ruotsalaiset työntekijät.⁴⁵ Myös tutkijoiden mukaan suomalaisilla miehillä oli kaikilla mittareilla mitattuna parhaat etene-
mismahdollisuudet Volvolla. Sen sijaan naiset olivat huomattavasti huonom-
massa asemassa.⁴⁶ Tehtaalla työntekijöitä havainnoineet tutkijat ovat tulleet siihen tulokseen, että suomalaiset pysyttelivät pääasiassa omissa porukoissaan. Suomalaisten hyvään asemaan vaikutti se, että he pitivät yhtä. Tutkimusten haastattelusitaateista välittyy sellainen kuva, että suomalaisten hyvää asemaa

jopa kadehdittiin muiden maahanmuuttajaryhmien keskuudessa.⁴⁷ Se, että suomalaiset eivät olleet aktiivisia ammattiyhdistystoiminnassa kertonee siitä, että suomalaisilla oli ryhmänä muita vaikutuskanavia työpaikallaan.⁴⁸ Toisaalta monen mielestä suomalaisille riitti, että oli töitä. Tästä syystä he eivät esittäneet työskentelyolosuhteita koskevia vaatimuksia. Ronjan mukaan suomalaiset tekivät työt vaikka jaloillansa, jos eivät käsillään enää pystyneet.⁴⁹ Pitäytyminen ay-toiminnan ulkopuolella, tyytyminen vallitseviin oloihin ja ankara työetiikka ovat varmasti edistäneet suomalaisten miesten etenemismahdollisuuksia työpaikalla.

Työtä ei tehdä ainoastaan rahan ansaitsemiseksi: myös työn sosiaalinen merkitys on suuri. Monelle työelämään siirtyminen on merkinnyt myös uutta vertaisryhmää, kuten Åke Daun on lähiötutkimuksessaan osoittanut.⁵⁰ Kotona omaa lastaan ja yhtä päivähoitolaista hoitaneelle Raunille työpaikka Volvolla merkitsi mahdollisuutta tavata suomalaisia: "Se tuntu ihan mukavalta [aloittaa työt Volvolla 1970]. Siellä oli valtavan paljon suomalaisia, et se tuntu kivalta niinku päästä sinne. Mähän olin aika yksin kotona. Et mulla oli vaan tää päivähoitolainen ja oma tyttö, ja sitä ei... jokunen naapurin äiti, joka oli kotona päivät... Mut se oli, olihan se toisenlaista, ku sitä pääsi vähän enemmän siihen sosiaaliseen elämään kiinni, ettei ihan ollu vaan siellä perhepiirissä. – Mä olin paa-nalla, tai niinku liukuhihnalla ensimmäiset kolme viikkoa. Siinä oli mulla suomalainen nainen opettamassa. Ja sitte oli muun muassa suomalainen työnjoh-taja. Et siin ei ollu vaikeuksia. Ja sitten, ku mä pääsin sinne samaan paikkaan, missä mun mies oli, ni mä olin ainuana suomalaisena naisena siellä. Sit siel oli yks jugoslaavinainen ja yks ruotsalainen. Ja meitä oli sitte ehkä semmonen pari-kymmentä kaikkiaan ollu siinä. Et se oli erittäin semmonen miesvoittoinen työ-paikka, mutta nämä helpommat hommat mitä tehtiin, sai naiset sitte. – Koko porukka teki sitä samaa. Ni meillä oli kyllä valtavan hyvä porukkahenki. Ei tullu koskaan rotujen välillä mitään."⁵¹

Monet muutkin haastateltavat korostavat työntekijöiden välistä solidaa-risuutta myös kansallisuusrajat ylittäen. Haastateltavat antavat monikulttuurisesta ympäristöstä huomattavasti positiivisemmän kuvan kuin tutkijat. Työpaikan mukavat hetket liittyivät valtaosaltaan kahvi- ja ruokataukoihin, "rasteihin", mutta myös työajalla voitiin keskustella. Koneet olivat ajoittain

epäkunnossa, ja nämä tauot käytettiin tehokkaasti hyväksi. Työajalla käsitöiden tekeminen oli eräänlaista harmaata taloutta, jossa työnantajan ostamaa aikaa käytettiin omiin tarkoituksiin.⁵²

Osa haastateltavista oli edelleen työelämässä, ja heidän kuvauksensa työstä keskittyvät työoloissa tapahtuneisiin muutoksiin ja parannuksiin. Vallitseviin oloihin ei enää tyydytä vaan työoloja pyritään kehittämään myös itse, usein kollektiivisen vastarinnan kautta. Parikymmentä vuotta Volvolla työskennellyt Kerttu totesi työympäristön muuttuneen viihtyisämmäksi. Tilat ovat maalattuja ja siistejä; paikoista pidetään huolta. Tauot voi viettää rastihuoneissa, mutta muiden pitkään Volvolla työskennelleiden suomalaisten lailla Kerttu viettää tauot työpisteellään istuskellen ja rupertellen.⁵³ Katri korosti työkavereiden merkitystä viihtyvyydelle: "Tämä Kalle ja Kerttu. Me istuthan, pelataan korthia siinä [tauolla]. Että jotakin, yritethän ajatukset panha muualla, ettei työtä aatella silloin ku rasti on. Me istuthan alakerrassa ja kattottaan vähän ylöspäin, ni siellä toinen porukka pellaa. Ku me emmä osaa tupakoiija, ne istuu siellä piippuhyllyllä, missä saa tupakoiija. Mä olen Kallen tuntenu parikymmentä vuotta ja sitte Kertun mä olen oppinu tuntemaan, nyt viis vuotta. Ja hirveän mieleisiä työkavereita kumpikin. Sitte meitä saattaa kertyä, että se on ruotsalaisia siinä samassa. Ni silloin se on käännettävä tälle vieraalle kielelle se puhe. Että ku meil on työhengi hirveen kova ruotsalaisten ja suomalaisten kesken. Ni se saattaa monta kertaa mennä, että rastit mennee siihen, että suunnitellaan ja suunnitellaan, et jos tuon työn tekis toisella lailla, ni se vois olla helpompi. Et meil on semmonen porukkahenki. Meit on 28 meän ryhmässä. Ja niin kova porukkahenki, että... Jos yks sanoo, että minä en tee, ei niitä kukkaa tee sitte. Jos tunnuttaa, että se on liian raskas, ettei kerkeä, ni se tunnuttaa, että en mä tee tuota. Että se on porukan päätös heti."⁵⁴ Tilanne on siis muuttunut 1970-luvusta. Suomalaiset eivät enää klikkiydy keskenään vaan toimivat kollektiivina koko työyhteisön kanssa.⁵⁵

Katri, Kerttu ja Kalle viettävät tauot pääasiassa muiden Pohjois-Suomesta kotoisin olevien työtovereiden kanssa, mutta pohjoissuomalaisuudella ei heidän mielestään ole työpaikalla merkitystä. "Rollen som invandrare är inte i första hand beroende av människans ursprung, Serbien eller Kroatien, Norditalien eller finska Lappmarken. Den är i högre grad beroende av vilket arbete som in-

vandrare utför i fabriken. Arbetsmarknaden är en kulturell marknad, som syftar till att klargöra både könsgränser och de karaktsdrag som olika folkslag representerar", toteaa myös Gösta Arvastson.⁵⁶ Porukkahenkikään ei ole ainoastaan suomalaisten ylläpitämä, kuten edellä esitetyistä esimerkeistä hyvin käy ilmi. Ruumiillisissa töissä työn sisältö ei välttämättä ole työntekijäänsä palkitseva. Siksi työryhmän merkitys korostuu työn viihtyvyystekijöitä etsittäessä. Kun on joku, jonka kanssa puhua, lisääntyy viihtyvyys työssä ja näin ollen "porukkahenki" koetaan tärkeäksi.⁵⁷

Suomalaisena Göteborgissa

Tanssin merkitystä maahanmuuttajille tutkinut Owe Ronström erottelee etnomusikologisessa väitöskirjassaan "Att gestalta ett ursprung" (1992) neljä vyöhykettä, joissa entisestä Jugoslaviasta Tukholmaan muuttanut henkilö toimii sosiaalisen ryhmän jäsenenä. Kokonaan ei-julkista vyöhykettä hän nimittää makuuonevyöhykkeeksi. Siihen kuuluu ainoastaan henkilön lähin piiri. Tällä yksityisellä vyöhykkeellä henkilö on ensisijaisesti nainen, mies, puoliso, isä tai äiti. Seuraava vyöhyke on olohuonevyöhyke, johon kuuluu oman perheen lisäksi sukulaisia ja ystäviä. Tilana olohuone on puolijulkinen, koska tutkimuskohteenä olevan ryhmän jäsenillä on tapana viettää runsaasti aikaa kyläillen toistensa luona. Kolmas vyöhyke on kansalaisen vyöhyke, joka on täysin julkinen. Julkisella vyöhykkeellä henkilö on esimerkiksi kadulla kävelevä tehtaantyoiläinen tai asiakas pankin jonossa, eikä hänen alkuperänsä tai maahanmuuttajan statusensa käy ilmi. Neljäs vyöhyke, lähipiiri, koostuu paikoista, jossa maahanmuuttajat kohtaavat toisiaan kodin ulkopuolella, esimerkiksi seurakunnasta, yhdistyksistä, kahviloista, kaupoista, työpaikoista ja pyykkituivistä.⁵⁸

Göteborginsuomalaisten sosiaalisissa verkostoissa perheen ja suvun muodostamat säikeet lienivät keskeisimmät. Ainakin haastateltavat itse ovat korostaneet perheen merkitystä. Sosiaaliset verkostot eivät kuitenkaan rajautuneet pelkästään perhepiiriin. Vähitellen asuinyhteisöstä, joka tosin usein oli suomalaisvoittoinen, tuli uusi kotiseutu. Useilla työpaikoilla, esimerkiksi Volvolla, oli paljon suomalaisia työntekijöitä. 1970-luvulla yleinen henki – uhoksikin sitä voisi nimittää – oli, että ruotsalaisten oli syytä opiskella suomen kieli, jos he

halusivat keskustella suomalaisten kanssa. Henki kertoo suomalaisten omanarvontunnosta ja siitä, että suomalaiset (miehet) olivat arvostettuja työntekijöitä Volvolla.

Göteborgissa oli – ja on edelleen – monia suomalaisten kohtaamispaikkoja, jotka kuuluvat Ronströmin mainitsemaan neljänteen vyöhykkeeseen: seurakunta, yhdistykset, kahvilat, kaupat, työpaikat, pihat, saunat ja pyykkituvat. Suomalaisten kohdalla kahvilat eivät olleet tärkeitä mutta sen sijaan tanssipaiikat olivat. Göteborgin suomalaistansseista etnomusikologian väitöskirjansa kirjoittanut Pekka Suutarin mukaan "tanssiminen ja tansseissa käynti oli sosiaalisesti tärkeää, koska siellä tavattiin ikätovereita, miehiä ja naisia, ja siellä saatettiin keksiä uusia harrastuksia ja luoda ruotsinsuomalaisia ihmissuhdeverkostoja. Näiden kertomusten mukaan muutto uuteen maahan ei suinkaan merkinnyt syrjäytymistä tai eristäytymistä [- -], vaan päinvastoin hyvin innokasta ja toimeiliasta aikaa, kun tarjolla oli seuratoimintaa, tansseja, urheilua tai suomalaisyhdistyksen sauna sosiaalisine mahdollisuuksineen."⁵⁹

Suomalaisten tanssipaikkojen kulta-aikaa oli ymmärrettävästi 1970-luku, jolloin suomalaisten määrä Göteborgissa oli suurimmillaan. Ronjan mukaan "siljon ennen vanhaan, täällähän tosiaan sitte ku mennään sinne tanssihommiin. Ni voi taivas ku sehän oli työnjako tällainen näin, että nuoret meni Kenguruun. Se oli se disko mukamasten. Sitte meni nämä, eronneet tai karanneet, menivät tuohon Kolmeen Kruunuun, ku sinne oli ikäraja 21. Ja sitte semmoset, jotka oli jo sitten pikkusen niinkö jo vanhentuneita tai muuttaneet tuohon alkoholipuolelle, ni ne meni Hissigen husiin. Tai Stamppiin. Stamppeniin mentiin sitte, ku ei muualle enää päästy".⁶⁰ Haastateltavat ovat hakeutuneet lähes poikkeuksetta nimenomaan suomalaisiin tanssipaikkoihin. Kyse ei ole ainoastaan puhutusta kielestä vaan myös tanssin kielestä ja eri tanssilajeista, varsinkin tangosta ja humpasta.⁶¹

Johtopäätökset

Lapin läänin alueelta Göteborgiin 1960–1970-luvulla suuntautunut muutto-
liike on noudattanut ketjumuuton periaatteita. Ruotsiin ei ole lähdetty yksin
vaan useimmiten on seurattu aikaisemmin muuttanutta sukulaista tai naapu-

ria. Matkaan lähdettiin yleensä sukulaisten tai ystävien kanssa. Aikomuksena ei välttämättä ollut pysyvä muutto. Ilmiö on tyypillinen kaikkialla maailmassa, eikä se ole aikaan tai paikkaan sidottu.⁶² Lappi on kuitenkin siinä mielessä erityisasemassa, että sota-aikana Lapista oltiin evakossa Ruotsissa ja Lapista lähetettiin paljon lapsia sotalapsiksi Ruotsiin. On mielenkiintoinen kysymys mikä merkitys sota-aikana syntyneillä sosiaalisilla verkostoilla on ollut muuttoliikkeelle. Omassa aineistossani evakkokokemukset liittyvät mielikuvaan Ruotsista vaurauden ja hyvinvoinnin maana, mikä on vaikuttanut muuttopäätökseen. Kukaan haastateltavistani ei ollut itse ollut sotalapsena Ruotsissa, mutta sen sijaan usea mainitsivat muuttopäätöstä tehdessään ottaneensa yhteyttä Ruotsissa asuvaan sukulaiseensa, joka oli jäänyt Ruotsiin sotalapsena.⁶³

Yhdysvaltoihin tekstiilitehtaaseen muuttaneet kanadanranskalaiset olivat kuvanneet haastattelijalle uutta yhteisöään perheen kaltaiseksi instituutiksi: "We were like a family!".⁶⁴ Samalla tavalla haastateltavani kuvailivat suomalaisyhteisöä Göteborgissa. Usein työpaikan ja asunnon hankkimisessa auttoi sama henkilö, jonka perässä Göteborgiin oltiin muutettu. Ensimmäinen koti Göteborgista löytyikin usein suomalaisperheen alivuokralaisena. Työpaikan saannissa auttoi usein maanmiehen suositus. Lastenhoito pyrittiin mahdollisuuksien rajoissa hoitamaan kotipiirissä joko niin, että ulkopuoliseen apuun ei turvauduttu lainkaan, tai jos turvauduttiin, hankittiin lapselle suomenkielinen hoitaja naapuristosta tai Suomesta.

Vanha kotiseutu oli siis sosiaalisten verkostojen muodossa vahvasti läsnä uudella kotiseudulla Göteborgissa niin työpaikalla kuin kotonakin. Saman ilmiön huomasi myös Tamara K. Hareven kanadanranskalaisia Yhdysvalloissa tutkiessaan. Hänen mukaansa Quebecin pientiloilta ja tukkikämpiltä New Hampshireen muuttanut ei tehtaalle tullessaan astunut sosiaaliseen tyhjiöön ensimmäisenä työpäivänään. Sukulaiset olivat valmiina auttamaan ja opastamaan maalta muuttanutta.⁶⁵

Vaikka kyseessä on eri aika, maa ja jopa maanosa, on sosiaalisissa yhteisöissä tietynlaista samanlaisuutta. Göteborgissa kuitenkin useimmiten riitti, että oli suomalainen. Yhteenkuuluvuuden tunteen syntyminen ei siis edellyttänyt sukulaisuutta tai naapuruutta.

Tamara K. Hareven kiinnittää huomiota myös siihen, että Kanadaan jääneellä sosiaalisella verkostolla oli merkitystä myös uudessa asuinmaassa. Kotimaahan jääneet sukulaiset olivat eräänlainen vakuutus. Ajatus kotiinpaluusta oli aina mahdollinen, ja sukulaisten joukosta rekrytoitiin lastenhoitajia.⁶⁶

Myös göteborginsuomalaiset pitivät yhteyttä suomalaisiin sukulaisiin. Lähes poikkeuksetta kesäloman ajaksi matkustettiin vanhalle kotiseudulle Lappiin. Lomaa ei vietetty ainoastaan Suomeen jääneiden läheisten kanssa, sillä kaikilla Ruotsiin muuttaneilla oli kesäloma, "indusrisemester", samaan aikaan. Ruotsissa syntyneet serkut tapasivatkin toisiaan mummolassa kesälomien aikana Suomessa.

Viitteet

- ¹ Arvidsson, Alf: Narratives within Life-Historical Interviews. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 1995, 36–39.
- ² Artikkelini pohjautuu Suomen Akatemian "Kahden puolen Pohjanlahtea - Svenskt i Finland, finskt i Sverige" -ohjelmassa meneillään olevaan tutkimushankkeeseeni "Göteborg - Sallan suurin kyliä".
- ³ Ks. Frykman, Jonas: Biografi och kulturanalys. Tigerstedt, Christoffer, Roos, J.P. & Vilkkö, Anni (red): Självbiografi, kultur, liv. *Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap. Brutus Östlings Bokförlag Symposion*. Stockholm 1992, 241–242, 243.
- ⁴ Svensson, Birgitta Livstid: Metodiska reflektioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering. Alsmark, Gunnar (red): Skorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum. *Studentlitteratur*. Lund 1997, 50.
- ⁵ Arnstberg, Karl-Olov: Etnologisk samhällsforskning. *Studentlitteratur*. Lund 1992, 11.
- ⁶ Kansatieteen metodeista ks. Arnstberg, Karl-Olov: Fältetnologi. Carlssons. Stockholm 1997; Arvidsson, Alf: Etnologi. Perspektiv och forskningsfält. *Studentlitteratur*. Lund 2001; Ehn, Billy & Löfgren, Orvar: Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap. *Natur och kultur*. Stockholm 1996.
- ⁷ Hoikkala, Tommi: Suuret ikäluokat ja työ. Parikka, Raimo (toim.): Suomalaisen työn historiaa korvesta konttoriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1999, 401.
- ⁸ Virtanen, Matti: Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 831. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2002, 22–23.
- ⁹ Olen halunnut korostaa lapsuuden sosiaalistumisen merkitystä siitäkin huolimatta, että esimerkiksi suomalaisen elämäkertatutkimuksen uranuurtaja J.P. Roos on erotellut sukupolvet varhaiskeski-ikäen kokemusten perusteella. Ks. Roos, J.P.: Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1987, 51–59.
- ¹⁰ Ks. esim. Götebo Johannesson, Pia: Mjök, bär och eterneller. Om genus och tillvarons mångtydighet. Carlssons. Stockholm 1996, 15.
- ¹¹ Hareven, Tamara K: Family time & industrial time. The relationship between the family and work in a New England industrial community. *Interdisciplinary perspectives on modern history*. Cambridge University Press. Cambridge 1982, 5.
- ¹² Daun, Åke & Ehn, Billy: Blandsverige. Om kulturskillnader och kulturmöten. Carlssons. Stockholm 1989, 10.
- ¹³ Ks. Korkiasaari, Jouni: Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle. Suomalaiset Ruotsissa. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Siirtolaisinstituutti. Turku 2000, 146 - 147.
- ¹⁴ Korkiasaari 2000, 149.
- ¹⁵ Korkiasaari 2000, 159.
- ¹⁶ Korkiasaari 2000, 157.
- ¹⁷ Korkiasaari 2000, 159, 169, 174.

- ¹⁸ De Geer, Eric: Finländare i Göteborg I. Rapport i anslutning till utställningen Finsk Sisu i Göteborg i Kronhuset, Göteborg. Moniste 1980, 3, 6.
- ¹⁹ Suutari, Pekka: Götajoen jenkka. Tanssimusiikki ruotsinsuomalaisen identiteetin rakentajana. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 7 & Ruotsinsuomalaisten arkiston julkaisuja 4. Suomen etnomusikologinen seura & Arkivet för sverigefinländare. Helsinki & Tukholma 2000, 41.
- ²⁰ Suutari 2000, 52, 53, 57.
- ²¹ Ks. Snellman, Hanna: Ruottiin lähössä! Ruotsinsuomalaisten muuttoliike Etelä-Ruotsiin 1960–1970-luvulla. Historiallinen Aikakauskirja 99 (2001):3, 293–299; Snellman, Hanna: Telling Migrations: Individual Experiences in the Postwar Changing Society of the North. Denis, Philippe & Worthington, James (eds.): The Power of Oral History. Memory, Healing and Development. XII International Oral History Conference, Pietermaritzburg, South-Africa 24–27 June 2002. The International Oral History Association. Pietermaritzburg 2002, 999–1016; Snellman, Hanna: Vivencias de la emigración en Escandinavia. Escenarios Migratorios Historia, antropología y fuentes orales 28 (2002):3 a, 59–72.
- ²² Massey Douglas S. & Arango, Joaquín & Hugo, Graeme & Kouaouci, Adela & Taylor, Edward J: Theories of international migration: Review and appraisal. Population and Development Review 19 (1993): 3, 448–450.
- ²³ Berg, Magnus: Seldas andra bröllop. Berättelser om hur det är: turkiska andragenerationsinvandrare, identitet, etnicitet, modernitet, etnologi. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 18. Etnologiska föreningen i Västsverige. Göteborg 1994, 67, 76; Ronström, Owe: Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm. Institutet för folklivsforskning. Stockholm 1992.
- ²⁴ Olsson, Kent: Göteborgs historia. Näringsliv och samhällsutveckling. Från industristad till tjänstestad 1920–1995. Nerenius & Santréus Förlag AB. Stockholm 1996, 239.
- ²⁵ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1955. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ²⁶ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1947. Haastattelijana Hanna Snellman. Oulun maakunta-arkisto (OMA).
- ²⁷ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Mies s. 1954. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ²⁸ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Mies s. 1937. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ²⁹ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1946. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ³⁰ Björklund, Anders: Skitjobb – om några tillfällighetsarbetare verklighetskonstruktion. Arnstberg, Karl-Olav & Björklund, Anders & Bohman, Stefan & Hellspong, Mats & Jansson, Lena & Lindvall, Karin & Richette, Christian (red): Korallrevet. Om vardagens kulturmönster. Carlsson & Jönsson Bokförlag AB. Stockholm 1983, 112–113.
- ³¹ De Geer 1980, 6–7.
- ³² Berquist, Magnus: Det urbana landskapets förvandlingar. Stadens Janusansikten. Göteborgare tycker om Göteborg. Skrifter från etnologiska föreningen i Västsverige 37. Etnologiska föreningen i Västsverige. Göteborg 2002, 22–25.
- ³³ Ks. Arnstberg, Karl-Olov & Ekenborn, Lars: Tio år efteråt. Skärholmen - anteckningar och fotografier. Liberförlag. Borås 1979; Arnstberg, Karl-Olov: Miljonprogrammet. Carlssons. Stockholm 2000; Daun, Åke: Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring. Bokförlaget Prisma. Stockholm 1974; Daun, Åke: Boende och livsform. Tidens Förlag. Borås 1980; Ristilampi, Per-Markku: Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern anorlundahet. Symposion. Stenhag 1994; Ristilampi, Per-Markku: Betongförorten som tecken. Arnstberg, Karl-Olov & Ramberg, Ingrid (red): I stadens utkant. Perspektiv för förorter. Mångkulturella centrum. Vällingby 1997; Zintchenko, Lennart: Hammakullen som offentlig bild. Arnstberg, Karl-Olov & Ramberg, Ingrid (red.): I stadens utkant. Perspektiv på förorter. Mångkulturella centrum. Vällingby 1997.
- ³⁴ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1948. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ³⁵ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1958. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ³⁶ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1951. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ³⁷ Ks. Arnstberg 2000, 175; Ristilampi 1994, 12, 59; Zintchenko 1997, 63.
- ³⁸ Arnstberg 2000, 61.
- ³⁹ Ks. esim. Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1951. Haastattelijana Hanna Snellman OMA.; Nainen s. 1937; nainen s. 1955. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ⁴⁰ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1944. Haastattelijana Hanna Snellman.
- ⁴¹ Ks. Snellman, Hanna: Hellan ja paanan välissä. Hannikainen, Matti & Salasuo, Mikko (toim.): Elämän muotoja. Kertomuksia yksilöstä ja yhteiskunnasta. Koala kustannus. Helsinki 2001, 119–135.
- ⁴² Arvastson, Gösta: Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri. Bokförlaget

- Korpen. Göteborg 1987, 116.
- ⁴³ Paulson, Sven & Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Aleksandra: Den interna arbetsmarknaden – etniska skiktningar och dequalificering. Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven (red.): Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik. Carlssons. Stockholm 1994, 34.
- ⁴⁴ Mörck, Magnus: Storstadens livstilar och boendekarriärer. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 9. Etnologiska föreningen i Västsverige och Statens råd för byggnadsforskning. Göteborg 1991, 59.
- ⁴⁵ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1937; mies s. 1939; mies s. 1949; nainen s. 1955. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ⁴⁶ Schierup, Paulson & Ålund 1994, 47, 58, 65.
- ⁴⁷ Ks. Augustsson, Gunnar: Två världar – teknik, arbetsorganisation och etniska relationer. Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven (red.): Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik. Carlssons. Stockholm 1994, 133; Britz, Sarah: Starka röster utan arena – invandrarkvinnornas osedda kompetens. Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven (red.): Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik. Carlssons. Stockholm 1994, 157.
- ⁴⁸ Arvastson 1987, 118; Schierup, Carl-Ulrik: Etnicitet och arbete – studier från en svensk bilfabrik. Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven (red.): Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik. Carlssons. Eslöv 1994, 11.
- ⁴⁹ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1955. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ⁵⁰ Daun 1974, 55.
- ⁵¹ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1949. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ⁵² Ks. Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920. Bibliotheca historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001, 76.
- ⁵³ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1947. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ⁵⁴ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1946. Haastattelijana Hanna Snellman. OMA
- ⁵⁵ Ks. Hareven 1982, 361.
- ⁵⁶ Arvastson 1987, 122.
- ⁵⁷ Mörck, Magnus: Storstadens livstilar och boendekarriärer. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 9. Etnologiska föreningen i Västsverige och Statens råd för byggnadsforskning. Göteborg 1991, 54–55.
- ⁵⁸ Ronström 1992, 241–242.
- ⁵⁹ Suutari 2000, 65.
- ⁶⁰ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Nainen s. 1955. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ⁶¹ Göteborginsuomalaisten haastattelut. Mies s. 1939. Haastattelijana Sanna Brander. Lusto, Punkaharju.
- ⁶² Ks. esim. Hareven 1982, 86, 88.
- ⁶³ Ks. Snellman, Hanna: Sallan suurin kylä – Göteborg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2003.
- ⁶⁴ Hareven 1982, 72.
- ⁶⁵ Hareven 1982, 73, 98, 120.
- ⁶⁶ Hareven 1982, 114–115, 206–207.

Marginaali

Kieltolakirikollisuuden sosiaaliset verkostot Helsingissä 1929–30*

Marraskuussa vuonna 1928 Helsingin Raastuvanoikeuden kahdeksannen osaston johtaja A. Timgren esitti kaupungin poliisimestarille, että vastedes valokuvattaisiin kaikki virolaiset salakuljettajat eikä vain vangitut, koska nämä esiintyvät väärillä henkilöllisyystodistuksilla ja onnistuvat siten välttämään tuomioita. Kaiken kaikkiaan hän valitti salakuljettajia vastaan käydyin taistelun käyneen toivottomaksi.¹ Täydellinen kieltolaki oli ollut voimassa vajaat kymmenen vuotta. Tänä aikana kieltolakirikollisuus oli lisääntynyt tasaisesti.² Maahan tuotujen alkoholijuomien määrä oli kasvanut vuosi vuodelta, mutta salakuljetetusta spriistä arveltiin kyettävän takavarikoimaan vain 10 prosenttia.³ Rikolliset olivat organisoituneet tehokkaasti, kieltolain kannatus oli romahtanut ja sitä vastaan rikottiin avoimesti, jopa pilkallisesti. Yleisen lainkunnioituksen pelättiin heikkenevän.⁴ Viinasota näytti hävityltä.

Kieltolain kannattajien usko oli vielä vahva. Heillä oli vahva poliittinen asema ja organisoitunutta kieltolakirikollisuutta vastaan yritettiin taistella uusin aseina. Poliisiviranomaisten määrää lisättiin, rajavartiostolle hankittiin uutta kalustoa, lainsäädäntöä tiukennettiin ja organisaatioita uudistettiin.⁵ Syksyllä 1928 Sisäministeriö tiedotti kaikille maaherroille perustavansa poliisin rikostutkimuskeskuksen yhteyteen erityisen keskuselimen, jonka tehtävänä oli mm. "...koota, toisiinsa verrata ja järjestää ne po. rikollisia, heidän avustajiaan ja toimintatapojaan koskevat todisteet, todistusaineet ja muut tiedot, jotka se saa vastaanottaa viranomaisilta, erittäinkin poliisi-, tull- ja syyttäjäviranomaisilta sekä kunnallisilta raittiusviranomaisilta, tai jotka osasto muuten itse saa hankituksi".⁶ Osastoa ei koskaan perustettu, mutta kaavaillun uuden osaston toimintaperiaatteita pyrittiin muutoin soveltamaan käytäntöön. Poliittisia rikollisia vastaan käytettyjä metodeja sovellettiin harmaan, rikollisen talouden tutki-

* Kiitän lämpimästi Pasi Jaakkolaa osallistumisesta artikkelin perusaineiston keräämiseen

miseen. Kieltolakirikollisista kerättiin tietoja, käytettiin ilmiantajia, luotiin nopeat ja toimivat koko maata käsittävät tieto- ja tiedottajaverkostot, parannettiin eri viranomaisten välistä yhteistyötä, jne.

Eräänä keinona oli kieltolakirikollisten rekisteröiminen. Helsingin Poliisilaitoksen väkijuomalakiosastolla oli käytössään kortisto, jossa oli tiedot yli viidestä tuhannesta kieltolakirikosten yhteydessä kiinniotetusta henkilöstä. Kortiston avulla poliisi kykeni liittämään yksittäisiin henkilöihin kohdistuneita tietokokonaisuuksia yhteen.⁷

Käytännössä tehtävä oli liki mahdoton. Kieltolakirikollisten joukko oli suuri, tunnistetiedot jäivät puutteellisiksi, sekä viranomaisten keskinäinen että viranomaisten ja kansalaisten välinen tiedonkulku oli heikkoa ja henkilökuntaa oli liian vähän. Salakuljetusbisnes oli erittäin tuottoisaa, mikä johti massiiviseen tarjontaan. Salakuljettajien käyttämä kuljetusvälineistö, laivat, veneet ja autot, olivat teknisesti korkeatasoisia. Varsinkaan 1930-luvun pula-ajan alussa ei ollut vaikeaa löytää halukkaita, jotka maksusta kuljettivat, säilyttivät tai möivät alkoholijuomia. Viranomaiset törmäsivät myös salailun verhoon. Tietoja ei annettu mieluummin ja tarvittaessa kavalta jia rankaistiin ankarasti. Suurta tarjontaa vastasi kyltymätön kysyntä. Tarjonta, kysyntä ja kieltolain vähäinen kannatus vaikuttivat siihen, että kieltolakirikoksia oli vaikea näyttää toteen ja langetetut rangaistukset olivat suhteellisen vähäisiä ja tehottomia. Organisaatioiden aktiivijäsenet saattoivat toimia melko vapaasti ja palata lyhyiden vankeusrangaistusten jälkeen kentälle.⁸

Tässä artikkelissa pyritään siihen, missä viranomaiset epäonnistuivat. Pääkaupunkiseudulla toimineiden kieltolakirikollisten verkostojen rakenteita ja toimintoja analysoidaan niiden tietojen avulla, joita viranomaiset aikoinaan keräsivät. Tarkastelussa pyritään hahmottamaan verkostojen vertikaalisia ja horisontaalisia rakenteita, erilaisten ”jengien” tai osaverkostojen muodostamia kokonaisuuksia ja yksittäisten toimijoiden asemia niissä. Tarkastelukohteina ovat siis sekä kokonaisverkostot että ns. egokeskeiset verkostot. Kokonaisverkostojen koskeva rakenteellinen verkostanalyysi on lähestymistapa, jossa pyritään sisällyttämään analyysiin kaikki ilmeiset sosiaalisen systeemin toimijoiden väliset suhteet tai siteet. Teoreettisesti kaikki sen jäsenet ”ovat mukana” ja kaikki relevantit siteet dokumentoidaan ja analysoidaan. Egokeskeisessä tarkaste-

lussa ollaan kiinnostuneita niistä siteistä, joita yksilöillä on ja joita he käyttävät. Tämän suuntauksen tutkimusongelmat lähtevät usein siitä, millaisia nämä siteet ovat luonteeltaan ja laadultaan ja miten nämä suhteet rakenteistavat yksilöiden elämänkulkua avaten tai sulkien vaikuttamisen, tuen ja toiminnan kannavia.⁹

Verkostoanalyysin avulla voidaan yrittää selittää, miksi viranomaisten toiminta jäi niin tehottomaksi ja mihin vastaavien ”hämärien” verkostojen (mm. huume- ja säännöstelyrikollisuus) tehokkuus yleensä perustuu. Rikollisyhteisöjen sosiaalisten suhteiden ja verkostojen erityisluonne on ollut jo pitkään kiinnostuksen kohteena. Kun kyseessä ovat olleet tiukasti järjestäytyneet, rikollisiksi luonnehditut järjestöt (mm. mafia, moottoripyöräjengit), on kiinnitetty toisaalta huomiota niissä vallitsevien sosiaalisten suhteiden kiinteyteen, monitasoisuuteen, hierarkkisuuteen, pysyvyyteen ja jatkuvuuteen ja toisaalta niissä vallitsevien ajattelutapojen konservatiivisuuteen. Rikollisten organisaatioiden keskinäiset siteet ovat lujia ja sitovia. Erilaisin pakko- ja alistamistoimenpiteiden sekä palkitsemistapojen avulla kiinteyttä lujitetaan. Nämä voivat olla aineellisia, rituaalisia tai symbolisia. Siteet ulottuvat sosiaalisen elämän kaikille alueille, tunkeutuen perheen, työn ja vapaa-ajan sfääreihin. Organisaatioiden rakenteet ovat vahvasti hierarkkisia. Ne muistut/tavat sotilaallisia organisaatioita, omaksuen niiltä jopa arvoasemanimikkeitä. Sukupuolisesti ne ovat alistavia. Rikollisten organisaatioiden pysyvyyttä pyritään edistämään ja turvaamaan monin eri järjestelyin. Pysyvyys edellyttää toiminnan strategista suunnittelua ja toimintatapojen ja rikollisen toiminnan muotojen joustavaa soveltamista. Se edellyttää myös rikollisen toiminnan ylisukupolvista jatkamista, uusien sukupolvien sosiaalistamista yhteisön jäseniksi.¹⁰

Rikollisten alakulttuurien näkökulmasta toisaalta toiminnan salaaminen, toisaalta tietyn asteinen avoimuus on käsitetty välttämättömäksi. Suojautuminen viranomaisten painostustoimenpiteitä vastaan edellyttää keskinäisten suhteiden ”piilottamista”. Toiminnan tehokkuuden kannalta ympäristöön suuntautunut julkisuus voi toisaalta olla välttämätöntä. Laillisten elinkeinosektoreiden hyödyntämiseksi ja painostamiseksi voiman ja toimintakeinojen demonstroiminen on joskus tärkeää. Tässä tarkoituksessa väkivaltaisen ja uhkaavan maineen synnyttäminen ja ylläpitäminen ei aina edes edellytä rikollisia toimia.

Viranomaisten käyttämä tai ulkopuolisen yhteisön luoma myytti voi luoda toiminnalle riittävän pelotteen.¹¹

Tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota myös rikollisten alakulttuurien rajojen hämäryyteen. Varsinkin omaisuus- ja huumerikollisuuden organisaatiot ovat väljiä verkostoja, joissa monen eri tason toimijat osallistuvat yhteisön toimintaan erilaisella intensiteetillä. Vahvan ”ytimen” ympärille ryhmittyy erilaisia osallistujia, joiden toiminta suoraan tai välillisesti edesauttaa ja hyödyttää rikollisen toiminnan päämääriä, mutta jotka kiinnittyvät yhteisön toimintaan vain höllästi. Rikolliseen toimintaan osallistuminen voi olla lyhytaikaista ja satunnaista, tai toiminta palvelee vain välillisesti ja epäsuorasti rikollista toimintaa. Näiden satunnaisosallistujien, asiakkaiden, kannattajien, suosijoiden, hyödyntäjien ja tukijoiden egokeskeisten sosiaalisten verkostojen näkökulmasta linkit ja siteet rikollisuuteen voivat olla väliaikaisia ja vähämerkityksellisiä. Tällöin rikollisen organisaation ja ns. normaaliyhteisön välisiä rajoja on mahdotonta määritellä.¹²

Rikollisten alakulttuurien joustavuus voi olla myös koko toimintaa ja toimintaorganisaation sosiaalisia verkostoja luonnehtiva piirre. Rikollisryhmät organisoituvat satunnaisesti toteuttaakseen väliaikaisen tehtävän ja hajoavat sen jälkeen, ryhmittyäkseen taas uudessa muodossa uutta tehtävää varten. Väljien organisoitumismuotojen käyttäminen voi olla ulkopuolisten tekijöiden kuten viranomaiskontrollin aiheuttama toimintamalli. Esimerkiksi prostituutio on nähtävä instituutiona, jossa ammattimaisten toimijoiden ympärille ryhmittyy suuri joukko satunnaisesti osallistuvia, joiden toimintamotiivit, -ajat ja -muodot eroavat olennaisesti. Sekä prostituoitujen että asiakkaiden arkielämässä on erotettavissa kaksoisrooleja, joissa toimijoiden motiivit, normit ja tavoitteet (ainakin näennäisesti) poikkeavat toisistaan.¹³ Harmaan talouden alueella ns. säännöstelyrikkomukset omaavat samankaltaisia piirteitä.

Kieltolakirikollisuuden sosiaalisten suhteiden luonne rakentui ensinnäkin yhteisen taloudellisen intressin pohjalle. Rikos, sitä seurannut rangaistusuhka ja siitä saatu taloudellinen hyöty yhdistivät henkilöitä toisiinsa. Sukulaisuus ja perheenjäsenyys, samoin kuin yhteisessä asunnossa asuminen tai naapuruus saattoivat olla yhteisen toiminnan pohjana. Yhteinen työpaikka saattoi sitoa kieltolakirikollisia toisiinsa. Yhteenliittyneet elämänkulut (esim. rikoshisto-

ria, poliittiset organisaatiot) tai yhteiset taustat (syntymäpaikkakunnat, kansallisuus) saattoivat myös yhdistää kieltolakirikollisuuteen osallistuneita toisiinsa. Rikollisuussuhteet saattoivat olla muiden suhteiden kannalta primääriässä asemassa. Toisaalta muut sosiaaliset suhteet saattoivat luoda ja mahdollistaa rikollisia suhteita.

Tämän artikkelin pääkysymys onkin: Edustivatko kieltolakirikollisuuden verkostot pysyvän, järjestäytyneen rikollisuuden organisaatioita vai oliko kysymys enemmänkin väljästä, satunnaisesta ”kansanrikollisuudesta”? Oliko kysymys siis jokamiehen ja -naisen pimeästä elinkeinosta, vai oliko taustalla järjestäytynyt rikollinen alaluokka?

Kysymys alaluokasta palautuu jo 1800-luvulla käytyihin keskusteluihin liika-väestöstä, ryysyköyhäläisyydestä ja kaupunkikurjalistosta.¹⁴ Jo varsin varhain esitettiin tämän suuntaisia, työväenluokan heterogeenisuuteen perustuneita yhteiskunnallisia jaotteluita. Erottelut liittyivät vahvasti näkemyksiin köyhyyden kulttuurista sekä köyhyyden ja syrjäytymisen sosiaalisesta vaarallisuudesta, joka aika ajoin on noussut köyhyysdiskurssien keskiöön. Esitetyt näkemykset ovat rakentuneet erilaisten lähtökohtien perustalle, mutta ne ovat saaneet yhteinäisen muotonsa käsityksissä alaluokasta ja alamaailmasta.

Makrokäsitteinä ”alaluokka” ja ”alamaailma” on tutkimuksissa erotettu työväenluokan käsitteestä. Robert MacDonaldin mukaan alaluokka oli ”... se ongelmallinen, residuaalinen, köyhtynyt, ei paikannettavissa oleva ylimääräinen väestö, joka oli 1700- ja 1800 -luvulla löydettävissä teollistuvan maailman suurkaupunkien laidoilta. Se oli sosiaalinen ryhmä tai luokka, joka sijaitsi luokkarakenteen pohjalla ja oli sekä rakenteellisesti että kulttuurisesti eristetty sekä säännöllisesti työssäkäyvistä työväenluokasta että yhteiskunnasta muutoinkin.”¹⁵ Tästä alaluokasta, sen sisälle ja sen oheen syntyi ns. rikollinen alaluokka, alamaailma. Sen lähtökohtana oli toisaalta taloudellinen selviytyminen, toimeentulo ja vaurastuminen, toisaalta ulkopuolisia uhkia vastaan koettu turvallisuudentarve. Näitä päämääriä saavuttaakseen se turvautui lakien ja normien vastaiseen toimintaan ja väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Päinvastoin kuin ns. kunniallinen alaluokka, rikollinen alamaailma organisoitui paremmin, loi omia instituutioitaan, kehitti keskinäistä työnjakoaan, loi ja ylläpiti jopa omaa ideologiaansa ja kieltään, omia tapojaan, käsityksiään ja normejaan.¹⁶

Käsitteinä alaluokka, rikollinen alaluokka ja alamaailma ovat olleet hyvin kiistanalaisia. Niinpä mm. Peter Linebaugh on väittänyt koko alaluokan käsitteen olleen kontrollijärjestelmän omista tarpeista syntynyt virheellinen käsitys, ideologia tarpeita varten luotu illuusio.¹⁷ Oliko käsitys suomalaisesta hyvin organisoituneesta, vaarallisesta kieltolakirikollisuudesta vain illuusio?

Kieltolakirikolliset

Salakuljetetun alkoholin siirtyminen valmistajilta käyttäjille oli monivaiheinen ketju. Tässä artikkelissa ketjua tarkastellaan kahdessa, osin toisiinsa limityvässä osassa. Salakuljetuksen alkuvaihe, kansainvälinen osuus, kattoi kuljetusketjun valmistajilta pirtulaivojen kautta salakuljettajille. Siihen lukeutuivat valmistajat (valmistajat ja heidän edustajansa), organisaattorit (jotka järjestelivät ja rahoittivat toimintaa), pirtulaivojen omistajat ja kapteenit, sekä salakuljettajat (jotka toimittivat alkoholin maihin joko laivoista tai suoraan esimerkiksi Virosta). Tämän organisaation korkein taso jäi lähes kokonaan juridisten rangaistustoimien ulottumattomiin eikä sen toiminnasta ole systemaattista tai kattavaa tietoa.¹⁸ Useimmat tämän tason toimijat olivat ulkomaalaisia, mm. virolaisia, saksalaisia, puolalaisia, ranskalaisia ja ruotsalaisia. Suomalaiset ”pirtukuninkaat” olivat organisaattoreita, jotka ostivat pirtulasteja ja järjestelivät niiden kuljetuksia, hoitivat salakuljetuksia laivoista rantaan sekä siitä eteenpäin asutuskeskuksiin ja maaseudulle. Suomalaisten osuus oli keskeinen siinä prosessissa, jossa alkoholi rantautettiin.

Raimo Pullat on laskenut tullihallituksen arkistojen perusteella niiden ei-suomalaisten salakuljettaja/merimiesten lukumäärät, jotka vuosina 1919–28 tuomittiin kieltolakirikoksista. Yhteensä 1049 henkilöstä yli puolet oli saksalaisia, 22 prosenttia virolaisia, 12 prosenttia ruotsalaisia ja noin kymmenesosa muiden maiden kansalaisia. Saksalaisten osuus oli erityisen suuri vuoteen 1923 saakka.¹⁹ Koska kieltolakirikoksista kiinnijääneiden osuus oli epäilemättä vain pieni osa salakuljettajien kokonaismäärästä, salakuljetusbisneksessä toimineiden ulkomaalaisten kokonaismäärä on ollut huomattavan suuri. Tutkimusten ja Väkijuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjojen mukaan on ilmeistä, että 1920-luvun alkupuolella kieltolakirikollisuuden kokonaisketjun aktiiviset toimijat oli-

vat ulkomaalaisia, mutta loppupuolella ”vastuu” siirtyi entistä enemmän suomalaisille. Tähän muutokseen lienevät vaikuttaneet kansainväliset sopimukset, joiden avulla salakuljetusta pyrittiin estämään.²⁰ Samaan aikaan salakuljetusverkostot myös paikallistuivat. Alkoholimarkkina-alueiden omat asukkaat saivat salakuljetusketjussa yhä keskeisemmän aseman.²¹

Ketjun jälkiosa oli pääosin suomalaisten hoidossa. Kieltolaissa kieltolakirikokset jaoteltiin seuraaviin ryhmiin: alkoholiaineiden luvaton valmistus, myynti, maahantuonti, kuljetus ja hallussapito sekä muut kieltolakia vastaan kohdistuneet rikokset. Tässä artikkelissa ryhmittelyä on hieman muokattu. Kuulustelupöytäkirjojen tietojen mukaan erotetaan *salakuljettaja*, jolloin kyseessä oli merellä alkoholijuomien kuljetuksesta kiinni saatu henkilö. *Kuljettaja* on ollut siirtämässä alkoholijuomia autolla, hevosella tai muulla kulkuvälineellä maalla paikasta toiseen. *Kuljetusvälineen omistaja* oli henkilö, jonka omistamalla kulkuvälineellä edelliseen kohtaan lukeutunut rikos tehtiin. *Hallussapittäjä* oli henkilö, jolla oli varastoituna pieniä tai suuria alkoholijuomamääriä. *Myyjä* jäi kiinni alkoholipitoisten aineiden myynnistä ja *ostaja* vastaa vasti näiden aineiden nauttimisesta. *Kieltolakirikokset yleensä* -ryhmään liittyvät rikokset, joiden laatu ei asiayhteydestä käynyt selkeästi ilmi tai jotka muutoin liittyivät kieltolakirikoksiin. *Todistajat* olivat henkilöitä, jotka eivät rekistereiden mukaan osallistuneet rikoksiin vaan olivat yleensä ulkopuolisia ilmiantajia tai todistajia.

Tutkimusaineistoon on kerätty kaikki Väkijuomalakiosaston kieltolakikortistoon kuuluneet henkilöt, joilla oli vuosina 1929 ja 1930 kieltolakirikoksiin liitynyt merkintä. Aineisto sisältää myös ne henkilöt, jotka Väkijuomalakiosaston poliisi-kuulustelupöytäkirjoissa esiintyivät syytettyinä, kuultuina tai todistajina. Sama henkilö saattoi eri yhteyksissä toimia useissakin eri rooleissa. Niistä on valittu keskeisimmäksi ja toisaalta alkoholin kuljetusketjun kannalta varhaisimmaksi tulkittu asema. Yhteensä aineisto käsittää 1654 henkilöä, joista miehiä oli 1235 ja naisia 419.

Aineisto poikkeaa rakenteellisesti vastaavan ajan koko maassa poliisin tietoon tulleesta kieltolakirikollisuudesta ja Helsingin Raastuvanoikeudessa tuomittujen henkilöiden määristä sikäli, että aineistossa ei ole mukana valmistajia ja hallussapittäjien osuus on pienempi.²² Vuosina 1929 ja 1930 Helsingin raastu-

vanoikeudessa tuomittiin kieltolakirikoksista 8682 henkilöä, joista 6391:n tuomiooperusta oli alkoholin varastointi. Ilmeisesti kieltolakikortistoon ei merkitty vähäisten alkoholimäärien hallussapidosta tuomittuja henkilöitä ja kortistoinnissa noudatettiin ”tarveharkintaa”. Rekisteriaineiston perusteella toimijat jakaantuivat hierarkian eri tasoille taulukon 1 mukaisesti.

Taulukko 1. Helsingin kieltolakikortistoon rekisteröidyt toimijat 1929–30.

Asema	Henkilöä	Prosenttiosuus
Salakuljettaja	147	9
Kuljettaja	446	27
Kuljetusvälineen omistaja	142	9
Hallussapitäjä	449	27
Myyjä	24	1
Ostaja	39	2
Kieltolakirikollinen yleensä*	332	20
Todistaja yms.**	75	5
Yhteensä	1654	100

* Kieltolakikortistoon rekisteröity henkilö, jonka toiminnasta ei ole tarkkaa tietoa.

** Väkijuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjoissa esiintyneet henkilöt, joilla ei ole näytettyjä yhteyksiä rikollisuuteen.

Lähde: Väkijuomalakiosaston kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto; Väkijuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1929–30. Helsingin Poliisilaitoksen arkisto. Kansallisarkisto.

Väkijuomalakiosasto keskitti toimintansa spriin levitysketjun strategisesti keskeisten solmukohtien paljastamiseen. Se seurasi, otti kiinni ja kortistoi ennen kaikkea niitä henkilöitä, jotka osallistuivat spriin kuljettamiseen aluevesirajan ulkopuolella päivystäneistä spriilavoista rantaan, niitä jotka kuljettivat spriin sieltä edelleen kaupungin keskustaan ja niitä jotka varastoivat aineen. Spriin myyjät, ostajat ja käyttäjät jäivät vähemmälle huomiolle. Väkijuomalakiosasto rekisteröi juopumuksesta pidätettyjä henkilöitä vain poikkeustapauksessa.

Kieltolakirikollisuus oli miesvaltainen ala. Rekisteröidyistä neljännes oli naisia ja heidän osuutensa painottui salakuljetusketjun loppupäähän: kuljetukseen, hallussapitoon, myymiseen ja ostamiseen. Naispuolisia salakuljettajia oli vain 17 ja kuljetusvälineen omistajiksi oli kirjattu 12 naista, mutta hallussapidon, kuljetuksen ja kieltolakirikosten yleensä luokkiin naisia oli kuhunkin kir-

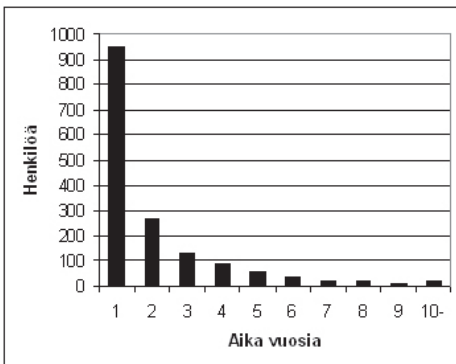
jattu yli sata tapausta. Ikäjakauma oli kattava. Toimijat olivat 14–74-vuotiaita vuonna 1930. Ikäkeskiarvo oli 31,2 vuotta ja moodi sekä mediaani 30 vuotta. Naiset olivat keskimäärin neljä vuotta vanhempia kuin miehet. Hierarkian eri tasoilla toimineiden henkilöiden keskimääräinen ikä poikkesi vain vähän.

Ilmoitetun ammatin perusteella valtaosa rekisteröidyistä lukeutui työväestöön. Ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluneita henkilöitä, huvilanomistajia, liikkeenharjoittajia, kauppiaita, ravintoloitsijoita, hovimestareita ja liikemiehiä, oli koko aineistosta 12,4 prosenttia, mutta kauppiaiden ja liikemiesten ammattinimikkeiden käyttö oli varsin vapaata ja monen asema lienee todellisuudessa ollut lähellä tavallista työmiestä. Kuulusteluissa tuli esiin muutamia mahdollisia taustalla toimineiden rahoittajien nimiä, mutta ilman todisteita heitä ei rekisteröity kieltolakirikollisten joukkoon. Suurin ammattiryhmä oli sekatyömiehet, joihin lukeutui yli neljäsosa rekisteröidyistä. Rakennusalan työmiehiä oli noin joka kymmenes. Kuljetustoimintaan eri tavoin kytkeytyneiden ammattiryhmi- en osuus oli silmiinpistävä korkea. Autoilijoita, autonasentajia ja hevosmiehiä oli 14 ja laivureita ja merimiehiä 7,2 prosenttia. Yllättävän vähän joukossa oli kalastajia (1,9 %) ja toimeettomia (0,7 %). Naisten ammattinimikkeitä oli suuruusjärjestyksessä: ”sekatyöläinen” (16 %), ”palvelijatar” (12 %), ”ompelijatar” (9 %), ”käsityöläinen” (8 %), ”tehdastyöläinen” (6 %), ”tarjoilijatar” (6 %) ja ”siivooja” (6 %). Nimikkeellä ”leski” aineistossa esiintyi 20 naista ja vastoin odotuksia iäkkäiden leskinaisten osuus oli hyvin pieni. Eri ammattiryhmiin kuuluneet henkilöt jakaantuivat varsin tasaisesti salakuljetushierarkian kaikille tasoille.

Kieltolain rikkomisen johti suhteelliseen lieviin rangaistuksiin. Vuonna 1930 maan raastuvanoikeuksissa tuomittiin kieltolakirikoksiin syytäksi 13 942 henkeä. Heistä 10 354 selvisi sakoilla ja 351 sai vankilatuomion. Loput vapautettiin rangaistuksesta. Kihlakunnanoikeuksissa tuomittiin samana vuonna 15 522 henkeä, joista 11 765 sakoihin ja 674 vankilaan.²³ Tämän tutkimuksen aineiston henkilöistä 183 selvisi sakoilla ja 19 tuomittiin vankilaan. Vaara joutua kieltolakirikoksen perusteella vangituksi oli siten melko pieni. Rikoksen toteennäyttö ei ollut helppoa ja tuomituistakin suuri osa selvisi rangaistuksesta. Kuitenkin irtolaisasetusten ja -lain perusteella ammattirikollisten riski joutua suljetuksi työlaitokseen oli varsinkin vuoden 1936 uuden irtolaislain voimaantulon jälkeen merkittävä.

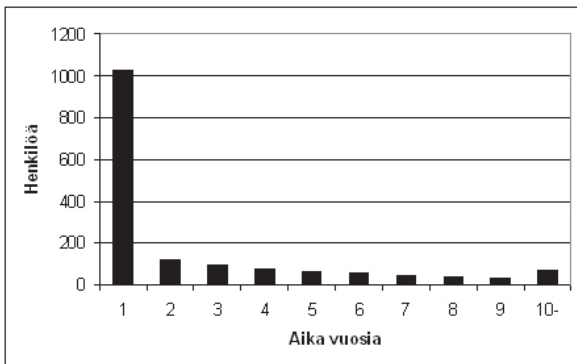
Kieltolakirekisteriin tehtiin merkintöjä kaikista niistä pidätystapauksista, joihin rekisteröidyillä oli yhteyksiä. Kortistoon saatiin tietoja paitsi Helsingin eri poliisipiireistä ja Huoltopoliisista, myös Merivartiostolta sekä lähikuntien ja -kaupunkien poliiseilta. Aineiston merkinnät ulottuvat vuodesta 1923 vuoteen 1945, mutta ainakin 1920-luvun alkuun sijoittuneet merkinnät näyttäisivät olleen epäsystemaattisia. Yhteen henkilöön kohdistuneiden merkintöjen lukumäärä vaihtelee yhdestä 26:een. Vain yhteen merkintään jääneiden tapausten lukumäärä kattoi 60,6 prosenttia kaikista toimijoista. Kortistoiduista 16,1 prosentilla oli kaksi merkintää, 8,1 prosentilla kolme ja 5,3 prosentilla neljä. Joka kymmenennellä oli merkintöjä viisi tai enemmän. Rekisterin mukaan noin kaksi kolmesta osallistui toimintaan vain yhden vuoden aikana. Vajaalla 20 prosentilla oli merkintöjä neljän tai useamman vuoden ajalta. Aineiston perusteella organisaatioissa toimi 97 hengen ammattirikollisten joukko, joiden rekisteröity toiminta-aika ylitti neljän vuoden ja pidätyskerrat kuuden tapauksen rajan. Vastaavasti valtaosa oli mukana vain satunnaisesti, kerran tai kaksi. Verrattuna satunnaisiin osallistujiin ammattirikollisten toiminta painottui enemmän salakuljetuksen suuntaan. Muutoin ryhmät eivät olennaisesti poikenneet toisistaan.

Ainutkertaisten ja vain yhden vuoden aikana poliisin kirjaamaksi joutuneiden tekijöiden osuudet ovat yllättävän suuria. Se saattoi johtua kahdesta erisyydestä. Joko valtaosa rekisteröidyistä osallistui kieltolakirikollisuuteen vain kerran tai kaksi ja vain yhden vuoden aikana. Se viittaisi toiminnan satunnaisuuteen. Toinen mahdollisuus on se, että poliisi ei kyennyt paljastamaan rikollisesta toiminnasta kuin pienen osa-alueen. Jos arviolta vain 10–17 prosenttia kai-



Kuvio 1. Kieltolakirikoskirjausten lukumäärä (N=1600)

Lähde: Väkiuomalakiosaston kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto; Väkiuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1929–30. Helsingin Poliisilaitoksen arkisto. Kansallisarkisto.



Kuvio 2. Kieltolakirikoskirjausten kattaman ajanjakson pituus (N=1603)

Lähde: Väkiuomalakiosaston kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto; Väkiuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1929–30. Helsingin Poliisilaitoksen arkisto. Kansallisarkisto.

kesta salakuljetetusta spriistä kyettiin takavarikoimaan, voidaan arvioida, että vastaavasti 83–90 prosenttia kieltolakirikollisuudesta jäi paljastumatta.²⁴ Joko toimijoiden määrä oli todellisuudessa moninkertainen tai rekisteröidyt rikolliset toimivat kuusi-kymmenen kertaa aktiivisemmin. Tulos voi johtua myös molemmista em. syistä. Tätä kysymystä pohditaan myöhemmin.

Salakuljetusrikollisuusverkoston vertikaalinen rakenne

Kieltolakiverkoston huipulla toimivat alkoholivalmistajien edustajat Virossa, Puolassa, Saksassa, Hollannissa, Tsekkoslovakiassa ja Ranskassa. Raimo Pullatin mukaan virolaiset pirtulaivojen isännät ja heidän yhtiönsä yhdistyivät 1930-luvun puolivälissä, siis kieltolain lakkauttamisen jälkeen, trustiksi. Trustin johtajana toimi virolainen Arnold Eerik.²⁵ Kun Eerik pidätettiin kesällä 1930, hän vastaavasti väitti, että esimerkiksi puolalaisilla, hollantilaisilla ja tsekkoslovakialaisilla tehtailijoilla oli omat trustinsa, jotka määräisivät kuinka paljon kukin osakas sai myydä pirtua Suomen markkinoille. Edustajiensa välityksellä he joko suoraan omistivat tai välillisesti rahoittivat salakuljetuslaivoja.

Kuulustelupöytäkirjan mukaan pirtulaivojen omistajina toimivat ulkomaiset tai suomalaiset tahot, jotka ostivat alkoholin ja toivat sen Suomen aluevesirajan tuntumaan. Niinpä ”Lura III” – nimisen laivan omistivat ranskalaiset, jotka toivat sillä spriitä ja konjakkia. Omistajan edustajina laivalla toimivat ranskalaiset Daufon ja Pierre de Cheariviet. Martell-konjakin Suomen edustus oli Buasseilla, jota laivalla edustivat virolainen kapteeni Oskar Sulg ja tanskalai-

nen Nils Christenssen. Lavansaarelaiset Mulli, Ketola ja Ojala olivat hankkineet Litomerica-nimisen laivan, jonka he nimesivät ”Toiveeksi”. Laivan rahoittajaksi saatiin muuan karjalainen liikemies ja laiva hankittiin erään saksalaisen Weiss-nimisen miehen nimiin ja siirrettiin myöhemmin edelleen toisen organisaation jäsenen näennäiseen omistukseen.²⁶

Monimutkaisiin omistusjärjestelyihin jouduttiin turvautumaan, koska suomalaisten nimissä olleiden laivojen vaarana oli tulla takavarikoiduksi. Laivojen omistussuhteita muuteltiin ahkerasti ja viranomaisten uhkaa pyrittiin välttämään kaikin keinoin. Sekavat omistussuhteet johtivat kuitenkin keskinäisiin erimielisyyksiin ja riitelevät osapuolet ilmiantoivat entisiä yhteistyökumppaneitaan. Suomen rannikoilla saattoi liikkua samaan aikaan useita kymmeniä pirtulaivoja.²⁷

Alkoholi noudettiin laivoista pienemmillä aluksilla, usein kalastajaveneillä. Helsingin kieltolakikortiston mukaan salakuljetukseen syyllistyneet olivat pääosin suomalaisia. Vain noin viisi prosenttia oli virolaisia. Usein salakuljetukseen syyllistyneet olivat ammatiltaan merimiehiä, laivureita, matruuseja, lämmittäjiä, jne. Pääosin salakuljetus hoidettiin kuitenkin tavallisten työmiesten voimin. Niinpä 16.10.1930 degeröläiset miehet Vesterberg ja Lagergren oli pidätetty rannalla Degerössä, koska heidän soutuveneestään oli löydetty 280 litraa spriitä. Ne Lagergren sanoi ostaneensa tuntemattomilta miehiltä 12 mk:n litrahintaan. Vesterberg oli vain toiminut avustajana lastin siirrossa. Vene ja sprii takavarikoitiin ja miehet päästettiin vapaaksi kuulustelujen jälkeen.²⁸ Salakuljetuksen suurimmat riskit liittyivät kuljetusvälineen menettämishuokaan. Takavarikoitujen purje-, moottori- ja soutuveneiden määrä kohosi korkeaksi. Niiden rahallinen arvo oli vuonna 1928 lähes neljä miljoonaa markkaa.²⁹

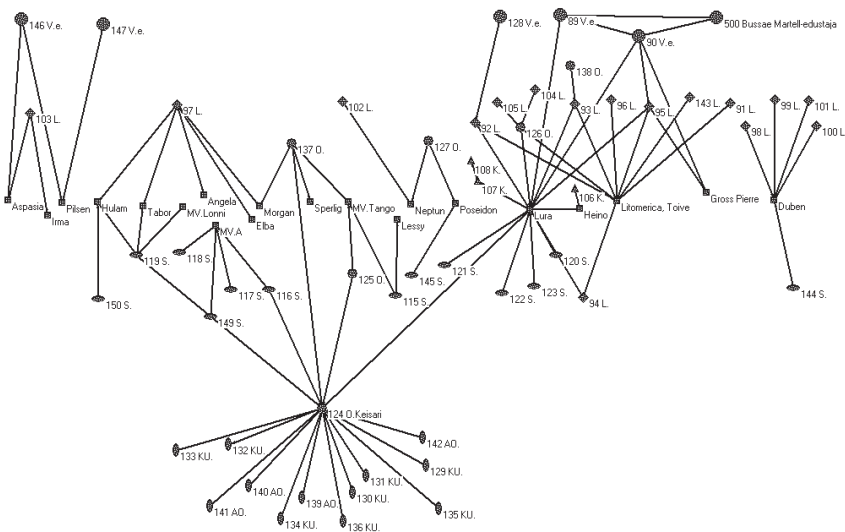
Rannasta sprii kuljetettiin autoilla määränpäähänsä eri puolille maata. Autokuljetus oli koko salakuljetusketjun kriittisin vaihe. Vaikuttaa siltä, että virkavalta kohdisti tarmokkaimmat toimenpiteensä viinavirran katkaisemiseen juuri tässä vaiheessa. Syitä oli useita. Autojen lukumäärä oli tuolloin vielä jokseenkin vähäinen ja rekisteritietojen perusteella ne voitiin helposti tunnistaa. Käyttökelpoisten salakuljetusreittien määrä oli rajoitettu. Kuljettajia ei ollut rattomasti. Auto oli rahallisesti sangen arvokas ja auton menettäminen valtiolle tuli kalliiksi. Vuosien 1929–30 Väkijuomalakiosaston pöytäkirjoihin on merkitty

yhteensä 151 auton takavarikoiminen. Niiden yhteinen arvo kohosi noin kahteen miljoonaan markkaan.

Autokuljetukset vaativat keskitetysti organisoitua toimintaa. Autonkuljettajien ja – apumiesten lisäksi liigoissa esiintyi erityinen näennäisten autonomistajien ryhmä, joille annettujen rahojen turvin he kävivät lunastamassa autoliikkeitä henkilö- tai kuorma-auton, joka sitten ”luvattomasti”, omistajan ”tietämättä” otettiin spriinkuljettajien käyttöön. Omistusjärjestelmän avulla pyrittiin suojautumaan takavarikointiuhkaa vastaan. Näennäisomistajat olivat usein itse autonkuljettajia, muutoin tavallisia työmiehiä, jolla ei mitenkään voinut olla varaa useita kymmeniä tuhansia maksaneiden autojen ostamiseen. Ilmeistä on, että spriikaupasta saatuja varoja siirrettiin autojen hankintaan.

Sprii varastoitiin pienissä erissä eri puolille Helsinkiä tai toimitettiin postitse, auto- tai junakuljetuksella eteenpäin. Tässä varastoinnin ja jatkokuljetuksen vaiheessa spriierät olivat varsin pieniä, ja mikäli poliisi onnistui ottamaan kiinni varastoijan tai kuriirin, menetykset jäivät salakuljettajien kannalta pieniksi. Myös oikeudelliset seuraamukset olivat vähäisempiä, jos henkilö pystyi uskottavasti väittämään alkoholierän olleen omaan käyttöön tarkoitettu. Salakuljetustoiminnan hajauttaminen vaikeutti olennaisesti poliisin työskentelyä.

Kuljetusvaiheen organisaattoreina toimi pirtukeisareita tai -kuninkaita, jotka samalla saattoivat rahoittaa ja järjestää myös salakuljetusta. Helsingissä Harald Nyman on mainittu keskeisenä organisaattorina, ”Keisarina”. Eri yhteyksissä pirtukuninkaiksi on mainittu myös mm. turkulaiset Karl Johannes Severin Mattson, Fastin veljekset ja eräs Sjöberg, kotkalaiset Jaatisen veljekset, porvoolaiset Almin veljekset, Porissa liikemies L. Kuminainen, Forssassa Paavo Läntinen, Suursaaren Rudolf Jaakola, Oulussa Gideon Rein ja Hugo Strömberg. Samoin tunnettiin Hugo Heliander ja Lindholmin veljekset. Kuuluisin pirtukuningas oli epäilemättä viipurilaisyntyinen Algoth Niska.³⁰ Lähteet ovat kuitenkin paikoin ristiriitaisia. Niinpä Helsingin Poliisilaitoksen keräämän ”Algoth Niska” – kansion mukaan tätä pidettiin aikanaan valehtelijana ja tavallisena huligaanina.³¹ Organisaattorien merkitys oli ennen kaikkea siinä, että he toimivat linkkeinä ulkomaalaisten valmistajatahojen ja salakuljetusorganisaatioiden sekä suomalaisten pirtujengien välillä. Kuviossa 3 on viiden kuulustelupöytäkirjan perusteella hahmoteltu pelkistetysti organisaation ylätason keskinäisiä rahoitus- yms. taloudellisia yhteyksiä.



Kuvio 3. Spriikaupan vertikaalinen verkostomalli. Pienen ympyrän symbolisoi organisaattoreita, suuret pallot valmistajien edustajia, vinoneliöt laivojen kapteeneita, kolmiot laivojen kapteeneita, neliöt laivoja, vaakasuorat ellipsit salakuljettajia ja pystysuorat kuljetustoimintaan osallistuneita henkilöitä. Viivat osoittavat toimijoiden välisiä liikeyhteyksiä. Lähde: VO:n kuulustelupöytäkirjat nro 616, 4.6.1930; nro 619, 9.4.1930; nro 620, 20.5.1930; nro 640, 4.11.1930 ja nro 703, 27.12.1930.

Numero 124 kuviossa on pirtukeisari Harald Nyman, joka esiintyy sekä koko salakuljetusorganisaation ylätasoon liittyneiden selvitysten yhteydessä keskeisenä organisaattorina että sen alatason käytännön jakelutoiminnan tärkeimpänä vaikuttajana. Näitä pirtukuninkaita tiedetään olleen ainakin kymmenkunta. Ylätasoon organisaattorien toimintamotiivit ja -mahdollisuudet perustuivat toiminnan tuottoisuuteen. Spriin hinta ja siitä saatu voitto vaihtelivat olosuhteiden mukaan paljon, mutta Pullatin tietojen mukaan laivojen pirtulastien omistajien tulot perustuivat suurien myyntimäärien tuomiin voittoihin, salakuljettajien voitot vastaavasti osto- ja myyntihinnan 7-8 kertaiseen eroon.³² Maan sisäläkin spriitä kannatti kuljettaa, koska ainakin 1920-luvun alussa alkoholin hinta oli 2-4 kertaa korkeampi Oulussa kuin Helsingissä.³³ Tarjonnan kasvaessa hinnat laskivat ja voitot vastaavasti pienenevät.³⁴ Katukaupan voitot jäivät pakostakin vähäisiksi ja yksittäisen henkilön siitä saamat tulot riskeihin nähden pieniksi.

Salakuljetusrikollisuusverkoston horisontaalinen rakenne

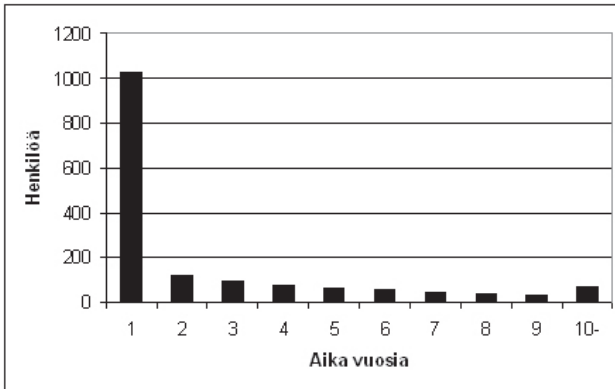
Graafisen verkostoaalyysin avulla voidaan tehdä havaintoja myös kieltolakerikollisuusverkoston horisontaalisesta rakenteesta ja tutkia niitä tapoja, joilla toimijat liittyivät toisiinsa. Vuosien 1929–30 ajalta Väkiuomalakiosaston poliisikuulustelupöytäkirjat ja kieltolakerikortisto sisältävät yhteensä 1182 pidätystapausta, joiden perusteella yksi tai useampi henkilö on otettu kiinni ja kuulusteltu syylliseksi epäiltyinä, osallisena tai (siviili)todistajana. Näihin tapauksiin liittyy henkilöitä kuvion 4 osoittamalla tavalla.

Ilvoimaisesti suurin osa pidätystapauksista koski yhtä ainoaa ihmistä. Saman tapauksen yhteydessä ei yleensä saatu kiinni muutamaa henkilöä enempää. Suuria verkostoja paljastui yhdellä kerralla vain harvoin. Salakuljettajia jäi yhdessä kiinni yleensä useampia. Autokuljetuksen yhteydessä pidätettiin tavallisesti kuljettajia ja apumies. Varastoinnin eli hallussapidon, myynnin ja oston yhteydessä kiinniotettuja oli yleensä yksi tai kaksi. Poliisin todistusnäyttö liittyi salakuljetusketjun tiettyyn erilliseen vaiheeseen ja kiinniotetut paljastivat vain harvoin muiden osallisten oikeita henkilötietoja. Syytettyjen kertomukset olivat niukkoja ja usein harhaanjohtavia. Kontrollitoiminnan näkökulmasta tässä piileekin kieltolakerikollisuuden vastaisen taistelun olennainen heikkous. Rikolliset eivät paljastaneet toimeksiantajiaan eivätkä asiakkaitaan.³⁵

”V.A.G. jäi kiinni Puotinkyläntieltä kello 3.30 yöllä 12.5.1930 poliisin järjestämässä ratsiassa. Chevrolet-merkkisessä kuorma-autossa oli 450 litraa spriiitä. Kuljettaja väitti olleensa erään ”Laitisen” asialla (nimi oli ilmeisesti keksitty) ja auto saatu lainaksi kivityömies T.K:lta, joka oli ostanut auton osamaksulla ja rekisteröinyt sen poikansa nimiin. TK:n poika ei tiennyt asiasta mitään. Ketään ei tapauksen perusteella rangaistu, mutta 15.000 markan arvoinen auto takavarikoitiin valtiolle. Autoliike vaati autoa itselleen, koska sen hinnasta oli maksettu vain kolmannes.”³⁶

Kuvioon 5 on merkitty erimuotoisina symboleilla (noodeilla) yksittäiset, kieltolakerikostapausten yhteydessä vuosina 1929–1930 kiinniotetut tai kuulut henkilöt. Kukin henkilö liittyy pallonmuotoiseen noodiin, joka symboloi yksittäistä tapausta, poliisikuulustelukokonaisuutta. Samaan tapaukseen voi liittyä useita eri henkilöitä, ja vastaavasti sama henkilö voi liittyä useaan eri tapaukseen.

Analyysin kannalta olennainen kysymys on verkoston tiheysaste eli se, kuinka täydellisesti kaikki toimijat ovat poliisikuulustelutapausten kautta yhteydes-

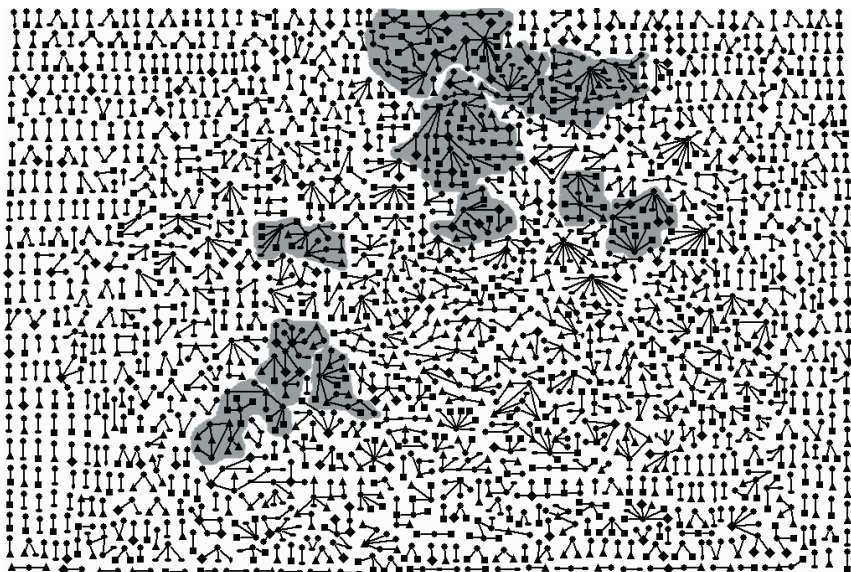


*Kuvio 4. Pidätys-
tapaukset jaoteltuna
kiinnisaatujen
henkilöiden
lukumäärän mukaan
(N=1182). Lähde:
Väkijuomalakiosaston
kietolakikortisto.
Helsingin Kihlakunnan
Poliisilaitoksen
Keskusarkisto;
Väkijuomalakiosaston
kuulustelupöytäkirjat
1929-30. Helsingin
Poliisilaitoksen arkisto.
Kansallisarkisto.*

sä toisiinsa. Täydellinen verkosto merkitsisi sitä, että kaikki henkilöt liittyisivät kaikkiin tapauksiin. Edelleen, mitä useampi henkilö liittyi yhteen tapaukseen, sitä laajamittaisemmasta toiminnasta ja suuremmasta joukosta oli kyse.

Yksittäisten henkilöiden kautta useammat toimijat linkittyivät toisiinsa osaverkostoiksi. Niihin kuuluneiden henkilöiden välillä oli olemassa ainakin kerta-luonteinen, mahdollisesti pysyvä suora tai välittynyt suhde (kuviossa on tummennettu vähintään kymmenen henkilöä käsittävät osaverkostot). Ne yksittäiset henkilöt, jotka liittyivät kahteen tai useampaan tapaukseen, olivat todennäköisesti toiminnan kannalta tärkeämpiä kuin ne, joilla ei voida osoittaa yhteyksiä olleen lainkaan tai joilla niitä oli niukasti. Nämä henkilöt olivat mahdollisesti niitä, joiden ympärille ns. toimintapiiri muodostui. Toimintapiiri merkitsee tässä yhteydessä ryhmää, joka joustavasti ja vaihtelevasti organisoitui yhtä tehtävää varten saman henkilön tai samojen toimijoiden ympärille.³⁷

Kuviossa (5) seuraavalla sivulla on yhteensä 2808 noodia (pistettä), joista 1626 kuvastaa henkilöitä ja 1182 kuvastaa tapauksia. Noodien välille piirrettyjä yhdistäviä viivoja on yhteensä 2036. Verkosto kokonaisuudessaan on hyvin hajautunut. Pääosin toimijat linkittyvät vain muihin samaan tapaukseen liittyneisiin henkilöihin ja samaan tapaukseen liittyä vain muutama henkilö. Verkostokuviossa on yksitoista osaverkostoa, jossa yhtä useamman tapauksen kautta vähintään kymmenen toimijaa linkittyy yhteen. Osaverkostojen sisälläkin toimijat ovat yhteydessä toisiinsa yleensä vain yhden tapauksen välityksellä. Suurimmassa osaverkostossa on mukana 41 henkeä, jotka linkittyvät toisiinsa 19 eri tapauksen kautta. Heistä 8 oli salakuljettajia, 21 kuljettajia, kaksi hallus-



Kuvio 5. Kieltolakiverkoston horisontaalinen malli rikostapausten mukaan
 Symbolit: Palo = tapaus, Kolmio = hallussapito ja myynti, Neliö = kuljetus, Vinoneliö = salakuljetus, Pystysoikio = osto, Vaakasoikio = Muu syy tai tuntematon. Huom! Pallot symboloivat yhtä poliisiviranomaisten rekisteröimää kieltolakitapausta. Muut symbolit viittaavat rekisteröityihin henkilöihin, joiden toiminnan laatua symbolit osoittavat. Tapausten kautta henkilöt ovat yhteydessä toisiinsa.

Lähde: Väkiuomalakiosaston kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto; Väkiuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1929–30. Helsingin Poliisilaitoksen arkisto. Kansallisarkisto.

sapitäjiä ja myyjiä ja kaksi ostajia. Kahdeksan rooli jäi epäselväksi.

Pelkien poliisikuulustelupöytäkirjojen perusteella konstruoitujen verkostojen näkökulmasta koko kieltolakirikollisuus oli erillään toimineiden henkilöiden satunnaisten kertayhteenliittymien pohjalle rakentunutta toimintaa. K okonaisverkostotarkastelu tuo tuloksen, jonka mukaan kieltolakirikollisuus oli hyvin väljästi organisoitunutta. Jos verkostoja tarkastellaan egokeskeisesti huomataan, että vaikka yksittäisten kiinniottojen määrä kohosi suureksi, vain pieni kieltolakirikollisten joukko voidaan määritellä ammattirikollisiksi. Valtaosa toimijoista ei linkittynyt muihin lainkaan. On todennäköistä, että kieltolakirikollisuus oli useimpien kiinnijääneidenkin elämässä vain marginaalista, ainutker-

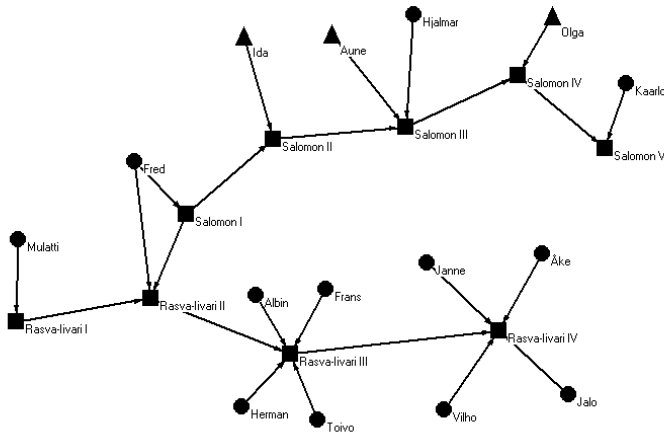
taista toimintaa. Toiminnan organisoiijat onnistuivat pitkälti salaamaan toimintansa ja piilottelemaan ilman suurta kiinnijäämisriskiä. Poliisitoiminnan tehotomuus näyttäisi perustuneen kielto lakitoimijoiden runsauteen ja toiminnan satunnaisuuteen ainakin hierarkian alatasolla. Verkosto oli hajanainen eikä rekisteri johdatellut suurten rikollisliigojen jäljille.

Kielto lakirikollisuus ei kuitenkaan voinut toimia pelkästään satunnaisesti osallistuvien impulsiivisten osallistumisten ja sattumanvaraisten kontaktien varassa, koska menestyksekkäs toiminta vaati aineellisia ja tiedollisia resursseja. Keskeisillä toimijoilla tuli olla rahaa, yhteyksiä, tietoa ja luottamusta. Tällaista pääomaa ei syntynyt ilman pitkäaikaista toimintaa. Niinpä verkostosta on erotettavissa ammattirikollisia, joilla näitä resursseja oli. Suorittaakseen salakuljetus-, välitys, -varastointi- ja myyntioperaation he kokosivat ympärilleen joukon satunnaisia apulaisia. Tehtävän suorittamisen jälkeen joukko hajaantui. Seuraavaa operaatiota varten koottiin jälleen uusi joukko, johon ei välttämättä kuulunut lainkaan aiempaan toimintaan osallistuneita henkilöitä. Nämä toimintapiirit olivat hyvin vaihtelevia ja joustavia. Kuvioon 6 on aineiston perusteella konstruoitu kahden eri toimintapiirin jatkumot.

Kuvion esittämissä tapauksissa Salomonin ja ”Rasva-Ivarin” yhteyteen liitoutui muutaman hengen joukko, joka vaihteli koostumukseltaan. Toimintapiirimuoto oli tehokas, koska osallistujien määrä voitiin optimoida kulloisenkin tehtävän mukaisesti ja sen toiminnan paljastaminen oli erittäin vaikeaa. Toimiakseen se vaati runsaan joukon halukkaita osallistujia, joita pula-aikana ei liene ollut vaikea löytää. On todennäköistä, että samat ”Salomonit” ja ”Rasva-Ivarit” toimivat ennen tutkimusperiodia (1929–39) ja sen jälkeen yhtäläisten periaatteiden mukaisesti.

Salakuljetusverkoston toiminta vaati onnistuakseen rakennettuja tiloja, joissa myynti ja varastointi oli mahdollista. Verkostotarkastelua voidaan laajentaa ottamalla mukaan toimijoiden asuinpaikkaa koskeva tieto. Yhteisessä osoitteessa asuminen voi viitata joko perhe- tai sukulaisuussuhteeseen, mutta samassa talossa asumista ja samanaikaista kielto lakirekisteriin kuulumista voidaan pitää mahdollisena viitteenä yhteydestä johonkin pysyvämpään rikollisyhteisöön.

Vaikka poliisi sai lukuisia ilmiantoja kielto lakirikollisten pesäpaikoista, ns.



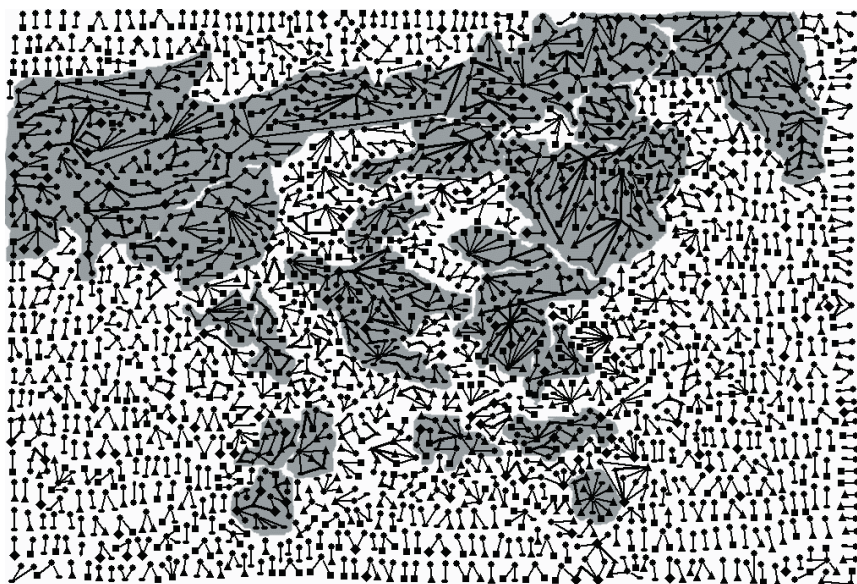
Kuvio 6. Kahden toimintapiirin jatkumot vuosina 1929–30.

Lähde: Väkiuomalakiosaston kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto; Väkiuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1929–30. Helsingin Poliisilaitoksen arkisto. Kansallisarkisto.

”kuumista paikoista”, tietojen avulla ei kyetty laajempia liigoja paljastamaan. Marraskuun 10. päivänä vuonna 1927 Etsivä keskuspoliisi ilmoitti Helsingin poliisimestarille osoitetussa kirjeessä, että valurioppilas RT, s. 13.12.1906 Juvankoskella, oli ilmoittanut tietävänsä Helsingissä seuraavat viinapaikat:

- Vaasank. 14, mennään pihalle Vaasankatua leikkaavan kadun puolelta, vasemmalla heti ensimmäinen rappu, toinen kerros. Kerroksessa kaksi eri ovea, molemmat johdavat eri viinakauppoihin.
- Itä-Viertotien varrella on talo, vastapäätä Elannon tehdasta, joka kokonaan on viinakauppiaiden asuinpaikkana.
- Talossa nro 4 Inarintien varrella on koko toinen kerros viinakauppoina.
- Inarintie 29, porras porttikäytävästä, on viinakauppa.
- Antinkatu 13 (Sampo-talo), porras porttikäytävästä, samoin.
- Vuori- ja Kaisaniemenk. kulmatalossa porras porttikäytävästä, I kerros. Saman talon tallissa ollut ainakin vuodesta 1925.
- Itä-Viertotien varrella sijaitsevan talon (ensimm. talo Svenssonin kaljatehtaasta), tallissa myydään viinaa.
- Samoin Svenssonin kaljatehdasta vastapäätä olevan talon tallissa.”³⁸

Verkostoanalyysissä asunto-osoitteen käyttö on ongelmallista, koska tarkka tieto puuttui monista tapauksista ja toisaalta toimijat vaihtoivat osoitettaan usein. Seuraava verkostokuva on laadittu lisäämällä tapausyhteyksiin osoiteyhteydet. Vähintään kymmenen hengen osaverkostot on tummennettu.



Kuvio 7. Kieltolakiverkoston horisontaalinen malli rikostapausten ja asunto-osoitteen mukaan.

Lähde: Väkijuomalakiosaston kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto; Väkijuomalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1929–30. Helsingin Poliisilaitoksen arkisto. Kansallisarkisto.

Kokonaisverkostotarkastelu osoittaa, että kieltolakirikollisuuden verkostot jäivät edelleen hajanaisiksi ja väljiksi, mutta niissä on erotettavissa 17 osaverkostoa, jossa yhtä useamman poliisitapauksen tai osoitteen kautta vähintään kymmenen toimijaa limittyvät yhteen. Osaverkostot ”kattavat” lähes puolet kaikista toimijoista. Toimintapiirimalli saisi vahvistusta siitä, että nimenomaan välillisesti erittäin monet eri toimijat saatiin kytkeä erilaisin kombinaatioin mukaan. Suurin osaverkostoista käsittää yhteensä 175 toimijaa, joita yhdistää 116 tapausta ja 23 yhteistä asuinpaikkaa. Toimijoista 70 lukeutui kuljettajiin, 34 hallussapitäjiin ja myyjiin, 33 salakuljettajiin ja seitsemän ostajiin. Yhteensä 19 oli niitä, joiden toiminta jäi tuntemattomaksi. Suurin osaverkosto kattoi yli kymmenen prosenttia kaikista tutkituista henkilöistä.

Esimerkkeinä osaverkostoissa aktiivisesti toimineista henkilöistä, joiden ympärille toimintapiirit näyttäisivät rakentuneen, voidaan mainita seuraavat henkilöt:

Nro 235 mies. 18-vuotias Helsingissä syntynyt sekatyömies, joka vuosien 1929 ja 1938 välisenä aikana jäi kiinni 18 kertaa, yleensä salakuljetuksesta. Hän sai lukuisia sakkotuomioita ja kerran vankilatuomion. Asuntoa ei vuonna 1929 ollut lainkaan.

Nro 75 mies. 29-vuotias Nastolassa syntynyt naimaton työmies. Jäi kiinni vuosien 1926–1936 välisenä aikana 26 kertaa. Yksi vankilatuomio ja sakkoja spriin kuljetuksesta. Asui Pukinmäessä.

Nro 738 mies. 43-vuotias Joutsassa syntynyt, perheellinen ajuri, joka jäi kiinni monta kertaa mutta onnistui vuosina 1929–31 välttämään rangaistukset. Toimi salakuljettajana ja asui Salmisaarella Fredlundin huvilassa.

Nro 304 mies. 43-vuotias Nurmijärvellä syntynyt autonkuljettaja ja metallityömies. Useita pidätyksiä vuosina 1929 ja 1930, mutta ei merkittäviä rangaistuksia. Hoiti kuljetuksia ja asui Eerikinkatu 23:ssa.

Nro 1360 mies. 20-vuotias Iisalmissa syntynyt autonkuljettaja ja räätäli. Naimaton. Useita pidätyksiä vuoteen 1935 asti. Vuonna 1933 viiden kuukauden vankilatuomio. Ammattimainen salakuljettaja. Asui Kankurinkadulla.

Nro 48 mies. 29-vuotias Tammelassa syntynyt naimaton työmies. Jäi kiinni jo vuonna 1928 ja viimeisen kerran 1933, jolloin sai viiden kuukauden tuomion. Toimi salakuljettajana ja kuljettajana. Oli yhteys Nymanin liigaan. Asui Nummen työväentalossa Tammelassa.

Nro 1319 mies. 33-vuotias Mikkelin maalaiskunnassa syntynyt naimaton autonkuljettaja ja sekatyömies. Jäi kiinni vuosina 29–34 useita kertoja. Tuomittiin sakkoihin ja passitettiin työlaitokseen vuonna 1936. Osallistui spriin kuljetukseen. Asui Agricolankadulla.

Näitä vakituisia kieltolakirikollisia nimitettiin mm. ”pirtumiehiksi”, joiden puoleen ostajat saattoivat kääntyä. Heistä käytettiin kutsumanimiä kuten ”Klenkka-Otto”, ”Leski”, ”Lerkka”, ”Linssika”, ”Musta-Eikka”, ”Jakke”, ”Rillu-Kalle”, ”Pikku-Kalle”, ”Långa-Eikka”, ”Ema”, ”Urkka”, jne. Nämä vakinaiset ”pirtumiehet” olivat pirttuorganisaation ydintä, jonka ympärille satunnaiset avustajat tai ”pestatut” ryhmittyivät enemmän tai vähemmän satunnaisesti. Koska pirtumiehillä oli pirttuomioiden lisäksi usein rangaistuksia myös muista teoista, mm. omaisuus- ja väkivaltarikoksista, he eivät olennaisesti eronneet ns. tavallisista ammattirikollisista. Pikemminkin oli niin, että ammattirikolliset käyttivät kieltolakiainaa hyväkseen.

Yhteenveto

Kieltolakiverkostoa voidaan tarkastella rikollista toimintaa varten rakentuneena verkostona, jonka päätehtävänä oli tuoda maahan, välittää, varastoida, myydä ja

ostaa alkoholijuomia. Väilytysprosessi oli pitkä, monivaiheinen ketju, jossa toiminnan päärahoittajat ja -organisoijat saattoivat toimia ulkomailta käsin ainakin näennäisen laillisesti. Toiminta oli erittäin tuottoisaa ja alkoholivalmistajat itse toimivat siinä aktiivisesti, ainakin Virossa ilmeisesti valtiovallan hiljaisessa suojeluksessa. Kieltolakibisneksen suurimmat voitot siirtyivätkin ulkomaille. Virolaiset salakuljettajat toimivat Suomessa tehokkaasti ja avoimesti. Salakuljetuksesta saatiin ainakin 1920-luvun alussa erittäin suuret voitot ja ammattimainen toiminta oli tuottoisaa. Myös maan sisäinen salakuljetus toi merkittäviä voittoja. Katukaupan tulot jäivät pakostakin pieniksi, ainakin verrattuna riskeihin.

Suomalaiset osallistuivat myös vertikaalisen verkoston alkujakson toimintaan aktiivisesti ja sitä enemmän, mitä pidemmälle 1920-lukua mentiin. He olivat mm. salakuljetuslaivojen omistajia. Lähes kaikissa rannikkokaupungeissa oli organisaattoreita, pirtukuninkaita, joiden nimet olivat kaikkien tiedossa, mutta jotka siitä huolimatta kykenivät toimimaan pitkään. Mitä alemmas kieltolakirikollisuuden ketjussa tultiin, sitä enemmän toimintaa hallitsivat suomalaiset. Organisaattorit rahoittivat tuloillaan massiivisen kuljetusoperaation, jossa alkoholi siirrettiin laivoista rantaan ja sittemmin autoilla, junalla, yms. edelleen ympäri maata. Tähän toimintaan osallistuivat suomalaiset työmiehet, joita 1930-luvun lamavuosina oli tarjolla entistä enemmän.

Kuljetusketjun jälkimmäistä osaa, salakuljetusta laivoista rantaan, kuljetusta, varastointia, myyntiä ja ostoa, voidaan kutsua kieltolakirikollisuuden horisontaaliseksi verkostoksi. Siihen osallistui erittäin suuri joukko ihmisiä. He olivat pääosin tavallisia työmiehiä ja työläisnaisia. Poliisiviranomaisten tietojen perusteella tätä toimintaa voidaan tutkia ns. graafianalyysin avulla. Verkosto osoittautuu erittäin hajautuneeksi ja aineiston perusteella siitä on mahdollista erottaa vain vaivoin erityisiä osaverkostoja. Vaikka poliisin tietojen epäsystemaattisuus vaikeuttaa analyysiä, vaikuttaa siltä, että yleensä toimijat osallistuivat kieltolakirikollisuuteen vain satunnaisesti, ilman, että rikollinen elämä olisi millään tavoin muotoutunut heille keskeiseksi elämänalueeksi. Useimmat jäivät kiinni vain yhden ainoan kerran eikä heillä myöskään ollut merkintöjä muusta rikollisuudesta. Siteet kieltolakirikosverkostoon jäivät ohuiksi.

Aineistosta on erotettavissa hieman yli sata ammattirikollista, ns. pirtumiestä. He olivat verkostossa keskeisissä asemissa ja yhdistivät eri porukoita toisiinsa.

Varsinaiset ammattirikolliset olivat mukana pitkään, vielä kauan kieltolain kumoamisen jälkeenkin. Vaikka heillä oli useita pidätysmerkintöjä, he onnistuivat kauan välttämään ainakin vankeustuomiot. Yleensä rikkomuksista seurasi sakkoja, joita kieltolakiansioilla ei ollut vaikea maksaa. Rekisteritietojen perusteella poliisiviranomaiset eivät onnistuneet paljastamaan tämän kieltolakiverkoston ytimen organisoitumismuotoja ja keskinäisiä suhteita. Se oli kehittänyt itselleen tehokkaita suojauksen ja hämäyksen strategioita. Kuulusteluissa ydinryhmän jäsenet antoivat vääriä henkilötietoja, keksivät henkilöahmoja, tekivät aiheettomia ilmiäntoita, jne. Keskinäistä lojaalisuutta vahvistettiin väkivallan uhalla.

Kieltolakirikollisten toimintatapaa kuvaa osuvasti ns. toimintapiirimalli. Keskeiset ammattirikolliset kokosivat ympärilleen vaihtelevia ja lyhytaikaisia, vain yhtä salakuljetus-, kuljetus-, varastointi- ja myyntitehtävää varten tarvittuja joukkioita. Tehtävän tultua suoritetuksi joukkio hajosi. Koska salakuljetustoiminta tarvitsi erityisiä ”toimitiloja”, salakuljetukseen osallistuneiden osoitetietojen avulla voidaan luoda osaverkostoja, joiden avulla organisaation toiminnan laajuutta voidaan hahmotella. Ammattirikollisilla oli käytettävissään tarvittaessa suuri joukko potentiaalisia avustajia.

Kaiken kaikkiaan kieltolakirikollisuusverkosto voidaan nähdä sisäkkäisinä piireinä, jossa vain rikollisten ydinryhmän voidaan ymmärtää organisoituneen ns. rikollisen alamaailman mallin mukaisesti. Kieltolain rikkomiseen syyllystyneistä valtaosan toiminta oli väliaikaista ja satunnaista, ja tekijät liittyivät ydinryhmään ja jengeihin vain hyvin löyhien siteiden välityksellä. Juuri tämä piirre viittaa siihen, että viranomaiset kykenivät paljastamaan vain verkoston pieniä osa-alueita. Suurin osa lainrikkokista ei jäänyt kiinni. Verkoston ylätasoon toiminnasta viranomaiset näyttivät olleen varsin vähän kiinnostuneita, osittain ehkä siksi, että nämä toimivat viranomaisten toimivallan ulottumattomissa. Verkoston lukuisat polut, pirtureitit, johtivat siihen, että yhden polun sulkeminen ei estänyt pirtun kulkeutumista valmistajilta ostajille. Verkoston hajanaisuus viittaa siihen, että todellisten rikollisten määrä oli moninkertainen paljastuneisiin nähden. Kieltolakien rikkominen oli todellista ”kansanrikollisuutta”, jota edesauttoi lain vähäinen kannatus ja suosio tavallisen, normaalisti lainkuuliaisen väestön keskuudessa. Suuri tarjonta, pohjaton kysyntä ja kieltolain vähäinen kannatus loivat rikollisuustyyppin ja -verkoston, jota oli mahdoton torjua.

Viitteet

- ¹ A. Timgrenin kirje Helsingin Poliisilaitoksen Väkijoumalakiosastolle 8.11.1928. Saapuneet kirjeet vuodelta 1927. Ea 7. Helsingin poliisilaitoksen arkisto. Väkijoumalakiosasto (VO). KA.
- ² SVT XXIII. Oikeustilasto 1924. 74; 1925. 16 ja 1926. 16; SVT XXIII. Oikeustilasto. Rikollisuus 1928–37. Poliisin tietoon tulleet rikokset, tekstitaulukot I.
- ³ Pullat, Raimo: Itämeren rutto. Pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1939. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen. Oulu 1993, 36–37.
- ⁴ Peltonen, Matti: Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932. Hanki ja Jää. Helsinki 1997, 95–102; Ahtokari, Reijo: Pirtua, pirtua ... Kieltolaki Suomessa 1.6.1919–5.4.1932. WSOY. Helsinki 1972, 29 ja 36.
- ⁵ Filpus, Kari: Alkoholin salakuljetus ja sen valvonta Perämeren rannikolla kieltolain aikana 1919–1932. Oulu University Press. Oulu 2001, 145–158.
- ⁶ Väkijoumalakiosasto. Saapuneet kirjeet 29.9.1928. Helsingin poliisilaitoksen arkisto. VO. KA.
- ⁷ Väkijoumalakiosasto. Kieltolakikortisto. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto.
- ⁸ Ahtokari 1973, 29.
- ⁹ Wetherell, Charles: Historical Social Network Analysis. Griffin, Larry J. and Linden, Marcel van der (eds.): *New Methods for Social History*. International Review of Social History 43, 1998, Supplement 6. Cambridge University Press. Cambridge 1998, 127–128. (Kokonaisverkostojen rakenteellisesta analyysistä ks. Wellman, Barry: *Structural Analysis. From Method and Metaphor to Theory and Substance*. Wellman, Barry & Berkowitz, S.D. (eds.): *Social structures. A network approach. Structural analysis in the social sciences 2*. Cambridge university press. Cambridge 1988, 19–61; Lonkila, Markku: *Social networks in Post-Soviet Russia. Continuity and change in the everyday life of St. Petersburg teachers*. Series A:4. Kikumora publications. Helsinki 1999, 17–22.)
- ¹⁰ Blok, Anton: *The Mafia of a Sicilian village, 1860-1960. A study of violent peasant entrepreneurs*. Blackwell. Oxford 1974; Glaser, Daniel: *Crime in Our Changing Society*. International Thomson Publishing. New York 1978, 59; Decker, Scott H. and Winkle, Barrik van: *Life in the Gang. Family, Friends and Violence*. Cambridge University Press. New York, 1996; Wolf, Daniel R.: *The Rebels. A Brotherhood of Outlaw Bikers*. University of Toronto Press. Toronto, 1993.
- ¹¹ Wolf 1993, 266.
- ¹² Häkkinen, Antti: "Samhällets bottenskikt". Om den helsingforsiska subkulturens historia. *Historisk Tidskrift för Finland* 1998:2, 325-329.
- ¹³ Häkkinen, Antti: *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867-1939*. Otava. Helsinki 1996.
- ¹⁴ Morris, Lydia: *Dangerous Classes. Neglected Aspects of the Underclass Debate*. Mingione, Enzo (ed.): *Urban Poverty and the Underclass*. Blackwell. London 1996, 161-62.
- ¹⁵ Macdonald, Robert: *Dangerous Youth and the Dangerous Class*. Macdonald, Robert (ed.): *Youth, the "Underclass" and Social Exclusion*. Routledge. London 1997, 4. (Sitaatin suomennos: AH).
- ¹⁶ Jütte, Robert: *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge University Press. Cambridge 1994, 178-85. Näitä historiallisia kulttuuriselityksiä ovat monin tavoin kritisoineet ja problematisoineet mm. E.P. Thompson ja Giovanni Levi (Thompson, E.P.: *Customs in Common*. Penguin Books. London 1993, 185-351; Levi, Giovanni: *Aineeton perintö. Manaajappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa*. Tutkijaliitto. Tampere 1992, 19-23, 101-142).
- ¹⁷ Linebaugh, Peter: *The London Hanged. Crime and Civil Society in the Eighteenth Century*. Penguin Books. London 1991, 71.
- ¹⁸ Raimo Pullat on tutkimuksessa selvittänyt valmistukseen ja salakuljetukseen osallistuneita henkilöitä. (Pullat 1993.)
- ¹⁹ Pullat 1993, 53. Pullat ilmoittaa lukujensa tarkoittavan "oikeuden eteen joutuneita ja vankeutta saaneita", mutta Suomen Virallisen Tilaston mukaan ensimmäisessä oikeusasteessa kuritushuone- ja vankeusrangaistukseen tuomittujen ulkomaalaisten määrä ei ollut läheskään näin suuri. Luvut tarkoittanevat myös sakkorangaistukseen tuomittuja henkilöitä. (Esim. SVT XXIII, Oikeustilasto, Oikeusministeriön kertomukset vuosilta 1923 ja 1924, liitetäulukot 29 ja 28.)
- ²⁰ Heikkinen, Sakari: *Suomeen ja maailmalle. Tullilaitoksen historia*. Tullihallitus. Helsinki 1994, 395-396; Väkijoumalakiosaston kuulustelupöytäkirjat 1928-30, Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto.
- ²¹ Filpus 2001, 124-25.
- ²² SVT XXIII Oikeustilasto, Syytetyt, 1929 t. 8 ja 1930 t. 7; SVT XXIII Oikeustilasto. Rikollisuus 1929-30, Poliisin tietoon tulleet rikokset, tekstitaulukot I.
- ²³ SVT XXIII, Rikollisuus vuonna 1930, II Syytetyt, t. 5 ja 6.
- ²⁴ Tullihallitus keräsi tietoja vuoden 1928 huhtikuun 24. päivän ja syyskuun 29. päivän välisenä aika-

na Suomeen laivatuista sprii- ja alkoholilasteista. Edellisiä oli 5 576 820 litraa ja alkoholipitoisia muita juomatavararoita 6 956 laatikkoa. Näistä eristä tulli laski takavarikoidun noin 0,5 milj. litraa, hävitetyt mereen noin 0,1 milj. litraa ja jääneen vuoden lopussa myymättä noin 1,0 milj. litraa. Noin neljän miljoonan litran arvioitiin päätyneen Suomen markkinoille. Eri tavoin lasien salakuljetetusta alkoholista 87–89 prosenttia tavoitti markkinat. (Komiteamietintö 18/1931, Alkoholikysymystä selvittämään asetettu komitea, 139-140.) Pullat arvio ilmeisesti G. Ehnroothin tutkimukseen ”Alkoholikysymys uudessa valaistuksessa: Mietelmiä paloviina- eli alkoholilainsäädännöstä, alkoholijuomain valmistuksesta, myynnistä ja kulutuksesta maassamme ennen ja jälkeen kieltolain voimaantulon” (Helsinki 1929) viitaten, että salakuljetetusta alkoholista olisi saatu takavarikoitua 10 prosenttia. (Pullat 1993, 36). Sakari Heikkisen tullihallituksen omaan selvitykseen perustuva luku on yhden suhde kuuteen. (Heikkinen 1994, 396.)

²⁵ Pullat 1993, 72.

²⁶ VO:n kuulustelupöytäkirja nro 616, 4.6.1930. Arnold Eerikin kuulusteluissa paljastamiin asioihin on suhtauduttava luonnollisesti varauksin. Raimo Pullat on kuitenkin löytänyt muista arkistolähteistä Eerikin kertomusta tukevia asiakirjoja. (Pullat 1993.)

²⁷ VO:n kuulustelupöytäkirja nro 616, 4.6.1930.

²⁸ VO:n kuulustelupöytäkirja nro 606, 17.10.1930. VO:n arkisto. KA.

²⁹ Pullat 1993, 37.

³⁰ Pullat 1993, 47, 73–76; VO:n kuulustelupöytäkirjat nro 616, 4.6.1930; nro 619, 9.4.1930; nro 620, 20.5.1930; nro 640, 4.11.1930; nro 703, 27.12.1930; VO:lle saapuneet kirjeet 10.2.1930. VO:n arkisto. KA.

³¹ Algoth Niska -kansio. Helsingin Kihlakunnan Poliisilaitoksen Keskusarkisto.

³² Pullat 1993, 56–57.

³³ Filpus 2001, 26.

³⁴ Filpus 2001, 102.

³⁵ Yksittäisten, erillisten tapausten suureen määrään voi olla syynä myös ns. tekniset syyt. Kun kieltolajakortistoon tehtiin merkintöjä, merkintätavat ovat voineet vaihdella.

³⁶ VO kuulustelupöytäkirja 251/1930. VO:n arkisto. KA.

³⁷ Mitchell, Clyde: *The Concept and Use of Social Networks*. Mitchell, Clyde (ed.): *Social Networks in Urban Situations. Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester University Press. Manchester 1969, 26.

³⁸ VO:n saapuneet kirjeet 1927. VO:n arkisto. KA.

Tutuissa taloissa

Vaihtoverkostot, riippuvuus ja valta
kiertävien romanien ja maanviljelijäväestön
välisissä suhteissa 1920–1960

Kiertävät romanit muodostivat sotien välisen ajan Suomessa suhteellisen pienen ryhmän¹, jonka tilanne muistutti vielä 1900-luvun alkupuolella monissa suhteissa maaseudun muun maattoman väestön asemaa. Maattoman väestön tavoin kiertävät romanit olivat taloudellisesti pitkälti riippuvaisia maaseudun paikallaan asuvasta, maata omistavasta väestöstä. Pysin tässä artikkelissa hahmottamaan tämän riippuvuuden synnyttämien siteiden luonnetta romanien muistelukerronnan pohjalta.

Kotimaisessa tutkimuksessa on löydettävissä pitkä tulkintatraditio, jossa on korostettu Suomen romanien olleen aina toisen maailmansodan jälkeisiin rakennemuutoksiin saakka tiukasti muusta väestöstä eristäytyvä ja eristetty ryhmä, joka on pyrkinyt pysyttämään ”perinteisessä” elämäntavassaan rajoittamalla kontaktit muun väestön kanssa pelkästään taloudellisesti välttämättömiin kohtaamisiin. Kiertäminen on tulkittu kulttuurista ja sosiaalista eristäytymistä palvelleeksi, traditionaaliseksi elämäntavaksi.² ”Aidon” romanikulttuurin olennaiseksi piirteeksi on oletettu muuttumattomuus, ja tämän muuttumattomuuden ehtona on puolestaan nähty eristäytyminen muusta väestöstä. Äärimuodossaan tämän tulkinnan on esittänyt Toivo Nygård, joka kytkee oletetun kulttuurisen eristyneisyyden rodulliseen sekoittamattomuuteen:

Suomen mustalaiset ovat harvinaisen hyvin säilyttäneet rotunsa sekoittumattomana. He ovat edustaneet alkuperäisimpää ja tyyppillisimpää mustalaisuutta, mikä on merkinnyt hyvin vahvaa konservatiivisuutta eli uusien vaikutteiden torjumista. Mustalaiset ovat eläneet suomalaisten keskuudessa pitäytyen omiin tapoihinsa, omiin lakeihinsa, omaan kieleensä piittaamatta valtaväestön elämäntavoista.³

Romanien muistelukerronnassa kiertämisestä muodostuu kuitenkin eristäytymistä korostavista tulkinnoista vahvasti poikkeava kuva. ROM-SF-projekti keräsi vuosina 1998–1999 muistitietoaineiston, johon haastateltiin 102 vuosina

1907–1980 syntynyttä suomalaista romania. Olen analysoinut kiertämiseen liittyneitä käytäntöjä sekä romanien ja paikallaan asuvan väestön vaihto- ja valtasuhteita 36 vuosina 1907–1959 syntyneen haastatellun kerronnan pohjalta.⁴

Olen määritellyt kiertämisen aineiston pohjalta *perhekunnittaiseen, alueellisesti keskittyneeseen liikkumiseen perustuneeksi toimeentulostrategiaksi, jossa erilaisilla kaupankäynnin, palvelusten, työsuoritteiden⁵ ja kerjäämisen yhdistelmillä pyrittiin saamaan käyttöön osa maaseudun paikallaan asuvan väestön tuottamista ylijäämistä*. Tällaisena romanien kiertäminen muistutti vielä 1900-luvun alkupuolella läheisesti maaseudun maattoman väestön liikkumiseen perustuneita toimeentulostrategioita. Näissä turvauduttiin samaan pääasialliseen resurssipohjaan – maataloihin – kuin romanien kiertämisessä, joka poikkesi muusta kulkemisesta lähinnä hevosen mahdollistamassa liikkumisen nopeudessa sekä sen perhekunnittaisuudessa ja ympärivuotisuudessa.⁶

Vaikka hevoskärryjen käyttö mahdollisti pitkienkin matkojen taittamisen suhteellisen lyhyessä ajassa, romanien alueellista liikkumista luonnehti pikemminkin säännöllinen, syklinen liike rajatuilla alueilla kuin sattumanvarainen ja paikasta irrotettu vaeltaminen (kuten sana ”kiertäminen” implikoikin). Liikkumisen ydinalueen muodostivat tyypillisesti melko suppealla alueella sijainneet ”omat paikat” tai ”omat kylät”, kahden-kolmen pitäjän muodostama alue, jolta poistuttiin vain suhteellisen harvoin.

Kiertämisen voidaan esittää perustuneen aina 1960-luvulle saakka vahvasti näillä ”omilla kylillä” sekä säännöllisten kiertoreittien varsilla olleisiin ns. tuttujen talojen verkostoihin. Näihin taloihin oli tyypillisesti olemassa pitkä, joskus useiden sukupolvien aikana muodostunut vaihtosuhte, jossa romanien asiakkaat toimivat samalla näiden majoittajina ja ruoan tarjoajina. Vanhimpien, vuosina 1907-1930 syntyneiden kertojien elämää rakenteisti yleensä 1950-luvulle saakka asuntojen ja maan puuttuminen, minkä seurauksena näillä tuttujen talojen verkostoilla oli hyvin konkreettinen merkitys romanien toimeentulossa. Ruoan ja majoituksen saaminen edellyttivät romaneilta eristäytymisen sijaan paikallisten verkostojen jatkuvaa aktivointia ja hyviä välejä eri maanviljelijäryhmiin.

Siteet maaseudun paikallaan asuvaan väestöön olivat kiertävien romanien toimeentulon kannalta siis ratkaisevan tärkeitä. Pysin tässä artikkelissa hah-

mottamaan näiden siteiden luonteesta romanien muistelukerronnassa muodostuvaa kuvaa 1920-luvulta 1960-luvulle kahden leikkauspinnan, taloihin majoittumisen ja konfliktien kautta. ROM-SF-haastatteluaineisto ei tietenkään ole ongelmaton tämän suhteen kuvaajana, eikä muistelukerrontaa ylipäänsä voida pitää minään staattisena faktojen lähteenä. Lähden artikkelissa siitä, että muistelukerrontaan liittyvät subjektiiviset ja narratiiviset ja toisaalta empiiriset ainekset eivät ole välttämättä sovittamattomassa ristiriidassa vaan saattavat päinvastoin tukea toisiaan. Lähestymistapa onkin yhdistelmä faktanäkökulmaa ja muistelukerronnan tapojen ja muodon analysointia, jossa kerronnan subjektiivisuus ja kertojien omat luokittelut ovat olennaisia esitettyjen tulkintojen lähtökohtia.⁷

”Oltii niinku samaa talonväkee...”

Maaseudun paikallaan asuva väestö oli vielä 1900-luvun alkupuolella tottunut monenlaisiin kulkijoihin, joiden majoittaminen ja siihen liittynyt ruoan tarjoaminen muodostivat eräänlaisen kirjoittamattomien sääntöjen puitteissa toimineen kansanomaisen instituution⁸. Tästä huolimatta majoituksen hankkimisen voisi olettaa tuottaneen kiertäville romaneille suuria vaikeuksia tutkittuna aikajaksona. Ensinnäkin romanit tarvitsivat majoitusta eniten talvikuukausina, jolloin työvoiman tarve oli taloissa alimmillaan. Syksystä alkukevääseen talot elivät pitkälti ostoviljalla sekä varastoistaan, eikä paljon työvoimaa vaativia töitä metsätöitä lukuun ottamatta tehty, mikä vähensi talojen motivaatiota tarjota irtaimelle väestölle majoitusta ja ruokaa töitä vastaan.

Toiseksi romaneihin ryhmänä kohdistuneiden epäluulojen ja luottamuksen puutteen voidaan olettaa vaikeuttaneen näiden asemaa majoituksen hankkimisessa. Vaikka käytetyt metodit eivät annakaan erityisen tukevaa pohjaa esimerkiksi Nygårdin ja Vehmaan oletuksille valtaväestön yksiselitteisen vihamielisestä suhtautumisesta romaneihin⁹, erilaiset muistelukerronta-aineistot tukevat havaintoa romaneihin kohdistuneesta voimakkaasta ryhmästigmasta. Esimerkiksi Antti Häkkisen muistelukerronnan pohjalta rakentamissa erilaisten liikkuvien ryhmien ”maineprofiileissa” romaneihin kohdistui 1900-luvun alkupuolella epätavallisen voimakas negatiivinen leima.¹⁰

Kolmanneksi asenteet erilaisia kulkijoita ja varsinkin kerjäämistä kohtaan kovenivat 1900-luvulla viranomaisten pyrkiessä laitostamaan köyhyyttä ja siirtämään köyhien elättämisen kustannuksia julkiselle sektorille. Jukka Eenilä on esittänyt maaseutuväestön asenteiden koventuneen kerjäämistä ja kiertämistä kohtaan jo vuosisadan alussa; vuoden 1955 mustalaistutkimuksessa todettiin, että ”kodit eivät [...] yhtä helposti kuin ennen avaa oviaan kierteleville mustalaisille”.¹¹

Joissain haastatteluissa esiintyykin kuvauksia majoituksen hankkimiseen liittyneistä vaikeuksista, joihin palaan tuonnempana. Paljon silmiinpistävämpänä muistelukerronnassa kuitenkin nousee esille, kuinka helppona ja ongelmattomana useimmat haastatellut esittävät majoituksen hankkimisen ja tilapäisasumisen taloissa sotienvälisenä aikana ja vielä sen jälkeenkin. Vuonna 1912 Keski-Suomessa syntynyt mies tuo seuraavassa kuvauksessa esille tämän majoittumisen helppouden lisäksi alueellisesti suppean kiertoreitin sekä kertojan ja tämän isän ja näitä majoittaneiden talollisten väliset hyvät suhteet:

H: Oliku tuota minkälaisija ne kaajeet oli siihen aikaan? Laskiko ne hyvin yöks ja?

V: [...] Se oli pieni ala missä me oltiin ja ei meiltä koskaan kielletty mitään. Että saatiin olla viikko kaks ei siinä ja eikä tarvinnu niinkun minä isäni kanssa niin ei tarvinnu keltään koskaan pyytää yösjaa sillälailla. Me oltiin ihan vapaasti saatiin olla. Ja ihmiset oli hyvijä meille.¹²

Majoituksen saannin helppoutta korostaa myös 1926 Karjalassa syntynyt nainen, joka yhdistää majoituksen ja ruokasuoritteiden saannin toisiinsa:

H: Kun ennen vanhaan kaaleet kierti, niin oliko niillä ihan omat paikat mitä ne kiersi?

V: Tottakai.

H: Että ne tiesi et tuonne ei tuu.

V: Joo ja talot oli yöpaikat mihin mennä ja sai olla kuukaustolokulla. Kaajeet ruokivat missä vaan meijät.¹³

Majoittumisen helppous ”omissa” tai ”tutuissa” taloissa tuodaan esille useimmissa vuosina 1907–1930 syntyneiden kertojien haastatteluissa. Majoituksen saannin helppouden lisäksi majoituksen pitkäaikaisuuden korostaminen on useissa tapauksissa yllättävää. Esimerkiksi vuonna 1924 Karjalassa syntyneen miehen mukaan tämän perhe vietti 1930-luvulla kokonaisia talvia samassa talossa (”ku syksyllä mentii nii keväällä lähettiin...”). Kertoja myös korostaa majoitussuhteeseen liittyneitä hyviä välejä isäntäväen kanssa:

V: Nii ja siinä talossa oli saman ikäisiä poikia ja tuota nii meitä veljeksiä nii ihan kivat muistot niistä [...]
 H: No mitä ku te menitte niiku vaikka nyt siihe taloo, mitä te teitte, annettiiko teille huone vai kävittekö tuvan lattialle?
 V: Oltii niiku samaa talonväkee [...] ne oli hyviä ihmisiä, sen talon saunaa mie olen syntynykkii. [...] sen talon kääjikki ku laulo mustalaiskielellä laulo laului.¹⁴

Kolmen yllä lainatun kertojan tavoin useimmat majoituksen hankkimisesta puhuvat haastatellut esittävät sen saannin ikään kuin itsestään selvänä; talollisten motiiveista ei majoittamisen yhteydessä puhuta, ja sen korvaamiseen liittyneitä suoritteita vähätellään. Samoin majoitusta tarjonneiden talouksien sosiaalinen asema jää kerronnassa pitkälti epäselväksi huolimatta joistain maininnoista ”rikkaista taloista”.

Majoituksen helppoutta korostavia kuvauksia yhdistää vahvasti majoittajien aiempi tuttuus. Yösjäa pyydettiin säännönmukaisesti taloista, joihin oli olemassa aiempi sosiaalinen tai vaihtosuhde. Haastatellut kutsuvat näitä taloja ”tutuiksi taloiksi”, ”omiksi taloiksi”, ”omiksi paikoiksi”, jne. Tuttuihin taloihin saattoi olla olemassa useiden sukupolvien mittainen suhde: kahdessa tapauksessa haastateltavat kertovat saaneensa majoituksen säännöllisesti samoista taloista, joissa jo isovanhemmat tai ”esivanhemmat” olivat kiertäneet ja olleet tuttuja.¹⁵ Tuttujen talojen verkostot saattoivat siis periytyä suvussa eräänlaisena sosiaalisena pääomana.

Tuttuus majoituksen saannin perustana yhdistyy kuvauksissa paikallisuuteen, ”pienen alan” ja ”omien paikkojen” kierto. Vaikka mikään ei periaatteessa sitonut romaneja tiettyihin paikkoihin ja lyhyisiin välimatkoihin näiden välillä, alueellisesti kompakti tuttujen talojen verkosto oli käytännössä usein hajanaisia kiertoreittejä edullisempi, pitäen matkaetäisyydet pieninä ja tarjoten jatkuvia mahdollisuuksia vaihtoon. Aineistossa tulee esille myös kaksi- tai kolminapaisia reittejä, joissa etäisyydet kiertämisen ydinalueiden välillä olivat melko pitkiä (n. 70-80 km).

Kiertämisen keskittyminen tietyille paikkakunnille ja vakiintuneille reiteille muodostui helposti myös välttämättömydeksi: tuttuus majoituksen saamisen ehtona tarkoitti kääntäen, että vierailta paikoilla majoitusta ei annettu. Vuonna 1920 Savossa syntyneen miehen kuvauksessa tämä tulee selvästi esille: ”omilla paikoilla” majoituksen hankkiminen oli helppoa, mutta vaikeutui välittömästi näiden ulkopuolelle mentäessä:

H: Nyt ku kaaleet ennen vanhaa kiersi ja puhuttii omista paikoista...

V: Nii?

H: Nii kiertikö ne niitä omia kyliä ja omia..?

V: No enimmäksee kiertivät omia kyliä, minäkii kasvoin iha omissa paikoissa mele-kee, että se oli hyvi harvo ku käyti vieraila paikkakunnilla, ku se ol se yösjä siellä, se oli nii, sitä ei tahtonu saaha tuntematon yösjää. Tutussa paikoissa ol valamiit yösi-jat, ei tarvinnu ku mennä vaa, nii omissa paikkakunnissa kierretti, nii eikä meitä pelätty ihmiset ei pelänny meitä, avosylin ne otti vastaa, myö rehellisesti eletti ei tehty minkaalasta vääryyttä ei.¹⁶

Sitaatin lopussa oleva henkilökohtaisen rehellisyyden ja itse luodun luottamuksen korostaminen on myös toistuva teema majoituksen saamisen yhteydessä. Majoittamisen käytäntö toisaalta henkilökohtaistetaan, toisaalta koetaan luonnollisena: ”hyvät ihmiset” tarjosivat tietysti majoituksen, kun ”köyhä rehellisesti pyysi”.

Paikallisen luottamuksen ja maineen ylläpito onkin ollut tärkeä majoituksen saamisen ehto. On kuitenkin vaikeata uskoa, että pelkkä tuttuus tai luottamus sai varastoistaan elävät maanviljelijät ottamaan romaneja taloon talvikuukausina. Mikä pitkäaikaisen majoituksen tarjoamisen logiikka oli maatalojen kannalta? Miten kiertävät romanit kompensoivat heille tarjotun majoituksen?

Romaneita 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tutkinut Arthur Thesleff väitti varakkaiden romanien, ”mustalaisheimon ylhäisön”, maksaneen rahalla kaikesta, mitä he retkillään taloista saivat, millä Thesleff tarkoittaa ruoan lisäksi myös itse majoitusta.¹⁷ Vuosina 1907–1930 syntyneiden haastateltujen muistelukerronnasta ei kuitenkaan löydy yhtään kuvausta majoituksen korvaamisesta rahalla. Vuonna 1921 Savossa syntynyt mies päinvastoin kieltää eksplisiittisesti romanien käyttäneen rahaa majoituksen korvaamiseen. Rahan käytön lisäksi voidaan esittää oletus, että talot, joissa oltiin talvisin pisimpään, olivat samoja kuin ne, joissa tehtiin kesäisin peltotöitä. Tällainen eräänlaisen luoton antaminen tehtyä työtä vastaan muistuttaisi metsätyömiesten kortteeraussysteemiä¹⁸. Toinen mahdollinen vertailukohta ovat Eenilän mainitsemat ”puurostajat”, jotka hakivat talollisilta teurastus- ja riihetysaikana elintarpeita palkkioina vuoden mittaan tehdyistä töistä, ja jotka Eenilän mukaan olivat pikemminkin palkan noutajia kuin varsinaisia kerjäläisiä.¹⁹ Romanien taloista ottamien metsä- ja peltotyöpesteien ja talvimajoituksen välistä yhteyttä ei kuitenkaan esitetä suoraan aineistossa.

Ainoa majoituksen kompensoinnin muoto, jonka merkitys ei jää aineistossa epäselväksi, on lähinnä naisten ja lasten vastuulla ollut osallistuminen majoitusta tarjoavien talojen kotitöihin. Siivoaminen, ruoanlaitto, puiden ja veden kantaminen sekä karjataloustyöt kuuluivat useiden kertojien mukaan säännöllisenä osana majoitussuhteisiin. Kotitöihin osallistumisen lisäksi aineistossa ei tule esille suoraan majoituksen korvaamiseen liittyneitä suoritteita ennen 1950-lukua.

Yksittäisten majoitusta korvaavien suoritteiden sijaan majoittuminen taloihin on kuitenkin ilmeisesti ymmärrettävä nimenomaan osana pitkäaikaisia vaihtosuhteita. Kiertämiseen liittyneillä taloudellisilla aktiviteeteilla vaikuttaisi olleen kaksinkertainen rooli: samalla kun ne olivat toimeentulon lähde, ne tukivat paikallisten verkostojen luontia ja ylläpitoa. Esimerkiksi hevossa kaupassa noudatettiin erilaista logiikkaa riippuen asiakkaan maantieteellisestä ja sosiaalisesta etäisyydestä (mikä oli usein pitkälti sama asia); siinä, missä romanien yleensä kauppakumppania parempaa asiantuntemusta hyödynnettiin markkinoilla vapaasti voittojen maksimointiin, paikalliskauppaa säänteli luottamusiteiden ylläpito ja pyrkimys ”antaa hyväkuntoiset hevoset tuttuihin taloihin”.²⁰ Samoin naisten vastuulla olleeseen ruoanhankintaan liittyneet aktiviteetit (po-vaaminen, käsitöiden myynti ja vaihtaminen elintarvikkeisiin, koti- ja karjataloustöiden teko jne.) toimivat tapoina muodostaa vastavuoroisuuden siteitä talojen emäntiin, kuten vuonna 1917 Karjalassa syntyneen kertojan kuvauksessa, jossa pitsin myynnin kautta muodostuneet kauppakontaktit toimivat pohjana myöhemmälle ruoan saamiselle samoista taloista:

H: Milläs työ ootte sitte leipänne hankkinu ?

V: Kuule mie tein pitsiä ja kävelin ihmisissä...

H: Nii?

V: ...Sit jo ne tuli tutuiks sit aina säästi mulle kaikkee ne kaajeet, ja oli hyviä kaajeita [...]”²¹

Pitkäaikaisten vaihto- ja turvaverkostojen luontia ja ylläpitoa tukivat kaupankäynnin lisäksi taloissa tehdyt kausiluonteiset metsä- ja peltotyöt.²² Säännöllisten reittien varrella yksittäinen majoittuminen tiettyyn taloon saatoin siis itse asiassa olla osa pitkäaikaista, säännöllistä vaihtoa ja ymmärrettävissä vasta osana aiempien suoritteiden sarjaa.

Majoitus ongelmana

Kuvauksia, joissa majoituksen hankkiminen on ongelmallista tai joissa se esitetään turvattomuuden lähteenä, on ROM-SF-haastatteluaineistossa vähän, mutta niiden antama kuva majoituksen hankkimisesta poikkeaa selvästi majoittumisen saannin helppoutta korostavista kuvauksista.

Tuttuuden suuri merkitys majoituksen saamista helpottavana tekijänä tuntuu vahvistuvan tarkasteltaessa tiettyjä kuvauksia hankaluuksista yösjän etsinnässä. Vuonna 1917 Karjalassa syntyneen naisen isän kuolema tämän ollessa kuusivuotias johti perheen muuttamiseen Helsinkiin äidin sukulaisten luokse. Siinä, missä aiemmalla kotipaikkakunnalla Karjalassa majoittuminen oli kertojan mukaan järjestynyt rutiininomaisesti, totunnaiselta kiertoreitiltä lähteminen johti ongelmiin majoituksen saamisessa. Majoituksen etsiminen vei aikaa, ja tuloksena oli usein vaatimaton saunamajoitus. Vieraisa taloissa romanilapsille pidettiin kovaa kuria:

VI: [...] lapset jätettiin rekee äiti vainaa ja L [kertojan eno, MT] menivät aina pyytämään niiku yösjää...

H: Nii?

VI: Nii sit sai monta kertaa tunti kaupalla istuu reessä enne ku sai yösjän, eikä saanu aina joka paikasta

V2: Ei uskaltanu kato siinä koko porukka männä se oli nii...

VI: Ja sitte ku mäntii tupaa ni lapset piti olla siinä paikassa mihi pantii [...] ei ne saaneet, tavallisesti menivät saunanurkkii johonkii, lupasivat että siellä saatta olla yöttä.²³

Sitaatissa tulee esille muissakin kolmessa haastattelussa toistuva suostuttele- tai hämäyskeino, jossa majoitusta pyydetään pienemmälle ryhmälle kuin mitä taloon majoittuva perhekunta itse asiassa on. Tämä viittaa siihen, että perheen tai yhdessä kiertävän laajentumaperheen suuri koko todella oli riski majoituksen saamisen kannalta. Toinen sitaatissa esille tuleva piirre, kova kurinpito lapsille maanviljelijöiden taloissa, tulee myös esille useissa haastatteluissa. Seuraavassa, vuonna 1912 Keski-Suomessa syntyneen miehen kuvauksessa suhdetta majoituksen tarjoajiin luonnehditaan pakon sanelemaksi sopeutumiseksi, joka pakotti tinkimään kulttuurisista konventioista:

H: No miten se sitten, kun oli paljon näitä mustalaisija, miten ne kunnioitti niinkun vanhoja niinkun nuoret ja vanhat silla? Että oliko ne niinkun yösjässä yleensä?

V: No kuule se on sillä tavalla kun kaajeissa oltiin ei ollu kellään. Sitä piti olla olla kuule niinkun hiiret nurkassa kun pääs yöks.

V: Kaikki nukku siellä samassa?

V: Ei siinä tullu kuule kulttuurit kysymykseen. [...] Kaaleet haki haki tuota suorija olo-
kija elikkä missä ei ollu olokia heinijä alle ja siihen vaan. Ja aamulla piti olla kaikki
puhtaana.²⁴

Myös seuraavassa kuvauksessa suhde kiertävien romanien ja näitä majoit-
tavien talollisten välillä esitetään jännitteisenä. Kymenlaaksossa vuonna 1925
syntynyt kertoja kuvaa yösijan pyytämistä 30-luvun lopulla jokapäiväisenä pak-
kona, johon liittyi paitsi epävarmuutta, myös väkivallan pelkoa.

V1: Mutta joka ilta mejän piti pyytää yösijaa. [...] Ja ko myö kun mäntiin kaajeen tal-
loonkin. Niin kaajeet käy heti haukkumaan kertakaikkist mustalaisen mulli turpa
meitä. [...] Myö kun jäätiin johonkin talloon niin mejän piti olla kuule kun pussukas-
sa. Kaajeet oisivat vaikka hakanneet meitä miten paljon. Mihin myö osattiin mennä.
Ei mihkään.

V2: Ei ollu turvaa mistään päin.

V1: Ei mistään.

Hastateltava on sama, joka kertoi aiemmin suvultaan periytyneistä tuttujen
talojen verkostoista ja omista taloista, joihin pääsi helposti yöksi. Haastattelussa
jää epäselväksi, miksi majoittumisen saanti vaikeutui tai miksi sen luonne esi-
tetään kahdella toisistaan rajusti poikkeavalla tavalla. Majoittumisen vaikeutu-
minen saattoi liittyä isän kuolemaan 30-luvun alussa, jonka jälkeen perhe ilmei-
sesti siirtyi pois vanhalta kiertoalueelta.

Väkivallan pelko ja saunoissa nukkuminen toistuvat Savossa 1921 syntyneen
miehen kuvauksessa. Humalaisen nuorison öinen kotiinpaluu oli kertojan mu-
kaan uhka, jonka toteutuminen tarkoitti majapaikasta lähtöä epätasaisen kon-
fliktin välttämiseksi. Kertojan mukaan yöt vietettiin usein saunoissa.²⁵

Kaikissa edellisissä kuvauksissa majoitus on kuitenkin lopulta aina saatu,
vaikka siihen on saattanut liittyä epävarmuutta ja jännitteitä. Sen sijaan vuon-
na 1924 Savossa syntynyt mies kertoo 1940-luvun lopulla talviaikaan sattunees-
ta tapauksesta, jossa tutut romanit eivät onnistuneet saamaan majoitusta mis-
tään. Romaniperheen oli pakko viettää yö ulkona, jolloin perheen lapsia palel-
tui kuoliaaksi. Kertoja ottaa tapauksen kysymättä esille kritisoiden taipumusta
romantisoida romanikulttuuria ja romanien menneisyyttä:

V: Nii... minä mäen tuoho männeeseen, et äske mitä kysyt, että minkalaista ol kaalei elämä enne...

H: Nii?

V: Kyllä se hyvä huonoa oli monellakkii.

H: No mutta nytte ku mää haastattelen puhutan kaaleita, nii ne kaaleet sannoo et kylä se entsaika oli nii hyvää, mutta missä se hyvä näky sitte jos oli huonoo oli?

V: Kuule mulla oli sellanen lehti, ku lehtee ilmoittaa 50 vuojen vanahat asiat...

H: Nii?

V: Ootko tietonen? Läns-Savossa on ainakii, minä otin sen lehen ja annoin tolle R:lle, tälle N:nin R:lle...

H: Nii?

V: Ku heijän sakkii oli jäälle oli ihmisiä kuollu, ja hevonen uupunu valjaissa, ja...

H: Niitä K:ita ?

V: Nii, kaajeet ei ollu antaneet niijen olla yötä, lapsia on kuollu jälkee päi... Että se joka sannoo et kaikilla hyvää on, ni se valehtellee, kyllä minä olen kuollu että ne puhuu mitekä enne oli hyvä, ne puhuu kulttuurista, mutta mikä on se kulttuuri, minä piän kulttuurin semmosena, että mikä on viluva ja näläkee nähny, se on mustalaisen kulttuuri, ei kaikilla enne ollu taloja eikä... [epäselvä, MT]²⁶

Päinvastoin kuin valtaosassa haastatteluita, joissa korostetaan majoituksen saannin helppoutta ja ongelmattomuutta, yllä siteeratuissa kuvauksissa majoittumisen hankkiminen näyttäytyy pakkona, sen saamatta jääminen potentiaalisenä riskinä ja suhde majoituksen tarjoajiin pakon sanelemana sopeutumisena.

Se, että romanien ja paikallaan asuvan väestön välisistä kohtaamisista ei muodostu aineistossa yhtenäistä kuvaa on tietysti luonnollista: kuvaukset kohtaamisten luonteesta ja logiikasta vaihtelevat kertojien erilaisten kokemusten, näkemysten ja haastattelussa kulloinkin omaksutun position mukana. Niinpä samoissakin haastatteluissa saatetaan toisaalla korostaa hyviä välejä tuttuihin taloihin, toisaalla kuvata alistumisen, nöyryyttämisen ja vihamielisen kohtelun kokemuksia. Samoin voidaan myös ajatella, että majoituskuvauksien jakautuminen kahteen toisistaan selvästi poikkeavaan kertomustyyppiin liittyy pikeminkin kohtaamisen ja majoittautumisen ambivalenttiin luonteeseen kuin ”oi-keisiin” ja ”vääriin” kuvauksiin niistä.

Toistuvasti esille tullut majoituksen tarjoajien tuttuus ja tähän liittyvä suhteellisen suuri varmuus majapaikan saamisesta on syytä ottaa vakavasti. Muistelukerronnan valossa kiertävät romanit otettiin sotien välisenä ja välittömästi sen jälkeisenä aikana säännönmukaisesti vastaan taloissa, joihin oli samoin säännönmukaisesti olemassa aiempi sosiaalinen tai vaihtosuhde. Vaikka muistelukerronnan käyttö sisältääkin tässä suhteessa vaaran päätyä eräänlaiseen selviytyjien historiaan, jo se, että ilman omaa asuntoa kiertäneet kertojat

perheineen ovat ylipäänsä selvinneet hengissä talvi toisensa jälkeen tarkoittaa, että majoittuminen on aina järjestynyt tavalla tai toisella.

Toisaalta tähän paikallisen majoittamisen käytäntöön turvautuminen sisälsi jatkuvan riskielementin. Toimiakseen ”tuttujen talojen” verkosto edellytti paikallista luottamusta ja riittävän laajaa sosiaalista verkostoa. Vaikka tuttujen talojen verkosto olisi ollut olemassakin, sen varaan ei aina voinut laskea. Myös tuttuihin taloihin yöksi pyrkineet saattoivat joutua käyttämään erilaisia suosittelu- ja hämäyskeinoja päästäkseen sisään, eikä vastaanotto aina ollut hyvä. Koska talolliset olivat haluttomampia ottamaan suuria perhekuntia vieraiksi taloon, perhekunnan koon kasvu tarkoitti majoituksen saamisen muuttumista epävarmemmaksi. Lopulta se, että majoituksen ehtona näyttää olleen tuttuus, tarkoitti kääntäen ongelmia majoittumisessa ”omien paikkojen” ulkopuolella.

Useista eri syistä majoittautumisen pakko oli siis loppusyksystä kevääseen saakka turvattomuuden lähde kiertävien romanien elämässä. Samalla kuitenkin muodostuvassa kuvassa korostuu suomalaisen majoitusinstituution ja romanien ja maanviljelijöiden välisten verkostojen vahvuus.

Konfliktit ja ”puuttuva” vastakkainasettelu

Valtaväestön ja romanien suhteesta kirjallisuudessa esitetyn kuvan perusteella romanien muistelukerronnasta olettaisi löytyvän runsaasti kuvauksia etnisten ryhmien välisistä konflikteista.²⁷ Maataviljelevän valtaväestön romaneja koskevissa anekdooteissa ja SKS:n tallettamissa pilkkarunoissa vahvasti korostuvat konfliktit ja aggressiivinen etninen rajanveto eivät kuitenkaan tunnu saavan minkäänlaista vastinetta ROM-SF-aineiston vuosina 1907–1930 syntyneiden haastatteluissa. Suhde valtaväestöön esitetään useimmissa haastatteluissa melko ongelmattomana, eikä romanien ja valtaväestön välistä terävää vastakkainasettelua tule esille tämän sukupolven kuvauksissa. Myös suorat kuvaukset romanien ja valtaväestön välisistä konflikteista puuttuvat lähes kokonaan.

Etnisten ryhmien välisen suhteen esittäminen hyvinkin harmonisena korostuu erityisesti ”tuttujen talojen” teeman yhteydessä, kuten tässä vuonna 1928 Uudellamaalla syntyneen naisen kuvauksessa:

Hyvin vähä oltii teltoilla, me ei oltu kyllä, se oli se kyllä nii harvoin ku niillä vanhemmilla oli semmoset talot ... tutut... ihmiset oikee tykkäsivät niistä, ja kaipas jos ne oli vähä aikaa pois.²⁸

Kuten edellisessä sitaatissa, monissa näistä tapauksista puheen positiivinen sävy on ymmärrettävissä nimenomaan romanien ja maanviljelijöiden välisten sosiaalisten ja vaihtoverkoston pohjalta. ”Hyvillä ihmisillä” tai ”hyvillä kaajeilla” tarkoitetaan tällöin tuttuja paikallisia maanviljelijöitä, joiden kanssa romanit olivat jatkuvasti tekemisissä, ja kuvaukset liittyvät usein ruoka- ja majoitussuoritteiden tarjoajiin. Positiivisen kuvauksen kohteena ovat siis tutut talot, joihin kiertävillä romaneilla saattoi todella olla erittäin hyvät välit.

Kiertävät romanit olivat samalla pitkälti riippuvaisia näistä tutuista taloista ruoan ja majoituksen suhteen. Taloudellinen riippuvuus aiheutti kääntäen sen, että tuttuihin taloihin oli käytännössä pakko olla hyvissä väleissä, kuten vuonna 1917 Karjalassa syntynyt nainen tuo esille:

H: No ku työ ootte tuota elämää eläny ni työ ootta väkiskinii joutunu olemaa kaajeitten kanssa tekemisissä, ni [...] miten työ tulitte sillo enne aikaa kaajeitten kanss toimee, verrattuna niiku nykypäivään?

V1: No kuule enne aikaa oli semmosta, kato kun nyt käyti taloloissa tai sit oltii kävelemässä [ruokaa hankkimassa, MT] kaajein kanss ol pakko tulla toimee, koska semmonen on ollu asia että jos ei kaajein kanssa tullu toimee sitä ei eläny [...]

V2: Se täyty olla, tarkottaa sitä nii että ei saanu haistattaa, ne oli kaikki jätettii ne oli kuule ihmisarvo oli kunniaassa ja arvossa.

V1: Ja jos mustalainen oli talossa yötä ni olkia mätti, se oli pakko siivota se talo enne ku läksit siitä talosta, jos mielit toisenkii kerran päästä sinne.²⁹

Tutuista maanviljelijöistä taloudellisesti riippuvaisilla romaneilla ei ollut varaa avoimeen konfliktiin näiden kanssa (”pakko tulla toimeen”, ”ei saanu haistattaa”); kiertävillä romaneilla oli potentiaalisissa konfliktitilanteissa vain menetettävää, varsinkin ”omilla paikoilla”, joiden taloudellisiin resursseihin kiertäminen pitkälti perustui.

Kiertävien romanien jatkuva liikkuminen tarkoitti sitä, että esim. majoituksen tai kaupankäynnin yhteydessä konfliktitilanne saatettiin periaatteessa aina ratkaista lähtemällä pois johonkin toiseen taloon. Varkaus- ja huijaussyytökset sekä tiedot romanien aloittamista konflikteista kuitenkin levisivät nopeasti maaseudun yhteisöissä³⁰, mistä kiertävät romanit olivat vuonna 1920 Savossa syntyneen miehen mukaan myös tietoisia.³¹ Konfliktin jättäminen avoimeksi kavensi joka tapauksessa tuttujen talojen verkostoa, kuten vuonna 1912 Keski-

Suomessa syntyneen kertojan isän ja tutun maanviljelijän välisessä, hevoskauptasta syntyneessä riidassa. Riita ratkaistiin lopulta oikeudenkäynnissä kertojan isän hyväksi, mutta perhe joutui jatkossa kiertämään talon.³²

Taloudellisen riippuvuuden lisäksi epätasaiset fyysiset voimasuhteet ovat saattaneet olla syy välttää potentiaalisia konflikteja maanviljelijöiden kanssa. Kiertävät romaniryhmät olivat suhteellisen pieniä, eikä niihin haastatteluaineiston valossa tyypillisesti kuulunut montaa miestä. Romanit olivat myös tietoisia siitä, että viime kädessä poliisit ja oikeusjärjestelmä ratkaisivat avoimet konfliktit todennäköisemmin valtaväestön kuin romanien hyväksi.

Konfliktin välttäminen onkin ollut avainasemassa kanssakäymisessä paikallisten maanviljelijöiden kanssa. Vuonna 1933 Pohjois-Karjalassa syntynyt nainen yhdistää isän ja tämän veljen pyrkimyksen välttää konflikteja ("niile sai jokenan tehdä mitä vain" eivätkä miehet silti "ikinää kenenkää kansa tapelleet") hyviin paikallisiin väleihin valtaväestön kanssa, ja sitä kautta pärjäämiseen ("ei ollu mistää hättää").³³ Pohjois-Karjalassa vuonna 1926 syntyneen miehen mukaan myös romanikieltä voitiin hyödyntää avointen konfliktien välttämiseen majoitustilanteessa:

H: Työ äsken puhuitta tuosta kielestä niin tota miten työ ootta oppinna kaaleen kieleen? [...]

V: No kato meillähän isä ja äit puhu ja sihi aikaa meillähän oltii... niiku nyt kii ku oltii siellä Karjalassa ni hyväne aika meijähän oli pakko puhua. Me oltiin kaajeitte seassa siellä kuule ja elämä oli aina vähän niinku veiten terällä niin kuule tuota siinnä täyty kato siinä perheitte keskellä ja lasten keskellä osata puhua ja kertoo mitä milonki tehhää ja mitä teh... sanotaa kaajeille ja neuvotaa tuolla tavalla. Että ei vihote ta niitä eikä sillä tavalla ja monessa muussa asiassa. Se ol pakko, se tuli aivan niinku sennyilahjana siinä.³⁴

Konflikteja, joissa romanit ovat aggressiivinen osapuoli, tulee haastatteluisissa esille ainoastaan toisen maailmansodan ja sen jälkeisen Karjalan evakuoinnin aiheuttamassa poikkeustilanteessa, jossa romanit saivat tilapäistä tukea viranomaisilta. Karjalasta evakuoidut romaniperheet saivat joissain tapauksissa viranomaisilta valtakirjan, joka oikeutti majoittautumiseen taloissa tietyillä alueilla. Kahdessa tapauksessa tämä tilapäinen oikeus majoituttua hyödynnettiin väkisin vastarinnasta huolimatta.

Ensimmäisessä tapauksessa vuonna 1919 Karjalassa syntyneen miehen isä

löi isäntää, joka ei halunnut päästää kertojan perhettä yöksi taloon ja soitti paikalle poliisit, jotka pakottivat isännän majoittamaan perheen.³⁵ Toisessa tapauksessa vuonna 1926 Karjalassa syntyneen naisen isä puolestaan mursi koulun oven, jonka koulun opettaja sulki kertojan perheeltä.³⁶ Molemmissa tapauksissa romanien viranomaisilta saama poikkeuksellinen tuki mahdollisti omien etujen aggressiivisen puolustamisen tai ainakin madalsi kynnystä siihen. Se, että aggressiivisuus oli ainoissa mainituissa tapauksissa sidoksissa poikkeustilanteeseen (sota ja Karjalan evakuointi) sekä kolmannelta osapuolelta saatuun tukeen (viranomaisten antama valtakirja), tukee epäsuorasti tulkintaa siitä, että normaalitilanteessa ja ”omilla alueilla” mahdollisuutta aggressiivisuuteen ei ollut. Samalla konfliktien kytkeytyminen evakuaatioon ja joutumiseen pois normaaleilta kiertoreiteiltä on jälleen osoitus tuttujen talojen verkostojen merkityksestä.

Esille tulevien avointen konfliktien vähäisyyden lisäksi yleisemmällä tasolla kiinnostavaa on selkeän etnisen vastakkainasettelun puuttuminen lähes kokonaan vuosina 1907–1930 syntyneiden haastateltujen puheessa. Niissä harvoissa kuvauksissa, joissa vastakkainasettelua luodaan, kohdatut ongelmat yksilöidään pikemminkin yksittäisten ”ylpeitten” isäntien tai emäntien luonteesta kuin yleisemmästä etnisestä vastakkainasettelusta johtuviksi. Minkäänlaisia aktiivisen vastarinnan, vihamielisyyden tai patoutuneen katkeruuden ilmauksia ei vuosina 1907–1930 syntyneiden haastateltujen muistelukerronnasta löydy. Sotienvälisen sukupolven kerronta eroaa tässä suhteessa selvästi esimerkiksi Ulla-Maija Peltosen tutkimasta, sisällissotaa koskevasta työväen muistelukerronnasta, jossa rakennettiin eräänlaista ”voittajien historian” kautta negatiivisesti määrittävää työväen kollektiivista vastamuistia³⁷. Samalla se eroaa kuitenkin selvästi myös sodanjälkeisen romanisukupolven kerronnasta (ks. viimeinen kappale), mikä tekee nimenomaan esitetystä harmoniasta etnisten ryhmien välisissä suhteissa kiinnostavan ilmiön.

Erilaiset sosiaalisen muistin tuottamisprosesseihin liittyvät tekijät voivat osittain selittää selkeän ”me–muut”-asetelman puuttumista vuosina 1907–1930 syntyneiden romanihaastateltujen kerronnassa. Siinä, missä esimerkiksi Peltosen tutkimassa työväestön ”vastamuisti” kytkeytyy tietoisuuteen voimakkaasta poliittisesta työväenliikkeestä, ideologiasta ja eräänlaiseksi suureksi nar-

ratiiviksi muuttuneesta yhteisestä menneisyydestä³⁸, romanikertoilta puuttuu tällainen joukkovoiman ja –liikkeen antama tuki sekä traumaattisten, arjesta nousevien tapahtumien aiheuttama tarve erillisen historiallisen muistin luomiseen. Etninen erottelu ja leimaaminen sekä yhdistävät arjen kokemukset eivät riitä tuottamaan kerronnassa kaikkia romaneita käsittävää ”me”-kokonaisuutta, vaan kertojien ”me”-muotoinen puhe viittaa yleensä joko perhe- tai sukuyhteisöön tai alueelliseen ryhmään (esim. Karjalan tai Savon romanit).

Esitän kuitenkin, että konfliktikuvausten vähäisyys ja yleistetyn etnisen vastakkainasettelun puuttuminen vuosina 1907–1930 syntyneiden romanien muistelukerronnasta kytkeytyvät vahvasti kahteen ennen toista maailmansotaa vaikuttaneeseen historialliseen tekijään. Ensinnäkin kiertävillä romaneilla oli vakiintuneet kulkureitit, joiden varsilla taloudellinen kanssakäyminen ja aktiivinen sosiaalisten verkostojen rakentaminen synnyttivät siteitä maatalojevään valtaväestöön. ”Tutuissa taloissa”, joiden tuttuus saattoi olla useamman sukupolven aikana syntyneitä, romanien ja talon isäntäväen välinen suhde saattoi todella olla läheinen, minkä voidaan ajatella vähentäneen konfliktien todennäköisyyttä.

Toiseksi riippuvuus majoituksen ja ruoan tarjoajista, kiertävän ryhmän pieni koko ja näihin kohdistunut ryhmästä synnyttivät valta-asetelman, jossa romanien oli myös pakko olla hyvissä väleissä paikallaan asuvan väestön kanssa. Maataloissa yöpyvien romanien oli mukauduttava isäntäväen vaateisiin ja eturistiriitilanteissa kiertävillä romaneilla ei usein ollut mahdollisuuksia puolustaa omia etujaan. Romanit elivät jatkuvasti ”veitsen terällä”, kuten vuonna 1926 Pohjois-Karjalassa syntynyt kertoja asian ilmaisee; avoimeen konfliktiin ei yksinkertaisesti ollut varaa.

Systemi, joka hajosi

Kiertämisen voidaan katsoa vielä toisen maailmansodan jälkeen muodostaneen eräänlaisen systeemin, johon eivät olleet osallisina vain romanit, vaan olennaisella tavalla myös osa maaseudun paikallaan asuvasta väestöstä, jotka asiakkaina, majoittajina ja ruoan tuottajina tarjosivat kiertäville romaneille välttämättömän resurssipohjan - ja jotka hyötyivät suoraan näiden tarjoamista

palveluista, kauppatarvike- ja työsuoritteista. Tämä systeemi oli historiallisten prosessien tuote, joka muistelukerronnan valossa heikkeni ja lopulta hajosi toisen maailmansodan jälkeisinä kahtena vuosikymmenenä.

Vuosina 1907–1930 syntyneiden haastateltujen suhdetta valtaväestöön määrittä toisaalta henkilökohtaisten taloudellisten ja sosiaalisten verkostojen olemassaolo, toisaalta riippuvuus näistä verkostoista, mikä aiheutti puolestaan paikon tulla toimeen ja välttää konflikteja paikallisen valtaväestön kanssa. Vuonna 1935 ilmeisesti Karjalassa syntynyt mies tuo seuraavassa sitaatissa esille hyvien välien ja taloudellisen riippuvuuden välisen suoran yhteyden:

H: Mite tulitte enne vanhaa kaajeitten kanssa toimee?

V: Hyvästi, kun tilanne oli semmonen, että kaaleet joutu olemaa kaajeilta paljo armoa ja apua vailla, niiku yöpaikoissa, ja monta kertaa kaikissa elämän tarpeissa ja suhteissa, nii kaajeille piti olla kaaleitten hyvin nöyriä, ja sitte semmosia ystävällisen makuja, nii tuli paljon paremmin toimee, ja kaajeetki oli semmosia ystävällisiä, siihe aikaa ne oppi elämää kaalein kanssa sillä tavalla...³⁹

Henkilökohtaisten taloudellisten siteiden merkitys kuitenkin väheni toisen maailmansodan jälkeen omien asuntojen ja anonyymien tulonlähteiden myötä. Vuosina 1931–1959 syntyneiden kertojien suhdetta valtaväestöön alkoi määrittää uudenlainen riippumattomuus:

...mutta tänä päivänä kato ei oo semmosta enää, että ollaa kaajeitten apua ja armoa vailla, nyt eletää kukin omaa laskuu, ja paikallaa asutaa eikä olla sillä lailla vaila muuta mitä nyt kauppa tehhää, mut kaupan käyntihä on iha vapaaehtosta, mutta ei olla sillä lailla vailla enää kaajeitten apuja [...]⁴⁰

Yksi pääsyy kiertämisen systeemin heikkenemiseen oli maaseudun paikallaan asuvan väestön vähittäinen vetäytyminen siitä. Kiertävien romanien oli toisen maailmansodan jälkeen entistä vaikeampaa saada majoitus taloista ja siellä, missä entisenlainen kiertäminen jatkui, majoitus ja myös ruoka korvattiin enenevässä määrin rahalla. Toista maailmansotaa edeltävään aikaan liittyvästä muistelukerronnasta poiketen kiertäminen ilman asuntoa alkaakin vuosina 1931–59 syntyneiden haastateltujen kerronnassa hahmottua ongelmaksi, kodittomuutena. Karjalan romanien osalta tilanne oli erityisen akuutti: koska vanhat ”tuttujen talojen” verkostot pitkälti katkesivat siirtoväeksi joutumisen yhte-

ydessä, asuntojen hankkiminen muuttui sodan jälkeen välttämättömäksi.

1950- ja 1960-luvuilla romanit hankkivatkin mahdollisuuksien mukaan enemmän tai vähemmän pysyviä omia asumuksia. Vaikka asuminen olikin muistelukerronnan valossa pitkään hyvin vakiintumatonta, ja vaikka pysyvän ja siedettävässä kunnossa olevan asunnon hankkiminen olikin suurelle osalle romaneista vielä 1960-luvulla mahdotonta, asuntojen hankinta vähensi kuitenkin ratkaisevasti vanhojen paikallisten vaihtoverkoston merkitystä, kun romanien ei enää tarvinnut jatkuvasti pyytää yösijaa tutuista taloista.

Myös monet muut sodanjälkeiset tekijät vähensivät romanien taloudellista riippuvuutta paikallisista verkostoista. 1950-luvulta eteenpäin aineistossa tulee esille uudenlainen, entistä selvemmin kaupallinen, rahaan perustuva ja valmistavaroilla käyty vaihto. Romanien hankkiessa autoja kylien välisten etäisyyksien merkitys kaupankäynnissä väheni ja liikkumisen laajuus ylitti selvästi aiemman paikallisesti keskittyneen liikkuvuuden. Kauppa muuttui pitkälti anonyymiksi ja sitä tehtiin pikemminkin ovelta ovelle kuin talosta taloon. Lisäksi vuosina 1931–1959 syntyneiden haastateltujen kerronnassa tulevat esille teollisuuden ja palveluiden palkkatyöt. Vaikka nämä työt olivat usein lyhytaikaisia, myöskin ne tarjosivat enemmän tai vähemmän anonyymeja tuloja. Kolmantena tekijänä parantunut virallinen sosiaaliturva vähensi riippuvuutta henkilökohtaisista taloudellisista siteistä.

Romanien ja paikallaan asuvan väestön henkilökohtaisten taloudellisten siteiden löystyminen heijastuu vuosina 1931–1959 syntyneiden haastateltujen kerronnassa uudenaikaisena suhteena valtaväestöön. Vuonna 1944 Helsingissä syntynyt kertoja tuo selvästi esille sen, mitä kappaleen alussa siteerattu kertoja implikoi: riippuvuuden katoaminen muutti myös romanien ja valtaväestön välistä suhdetta. Kertojan mukaan romanien tarve välttää konflikteja väheni toisen maailmansodan jälkeen mahdollistaen ”suorasukaisemman” suhtautumisen valtaväestöön.

H: Miten tultiin kaajeitten kanssa tekemisiin?

V: No nythän se on, voi sanoa sillä tavalla, että oman havaintoni mukaan, niin semmonen, jos mitä kuulin vanhojen mustalaisukkojen ja -mummojen puheita ja miksei parhaissa miehuusvoimissa olevien ihmisten puheita, niin aina oli semmonen, että kuinka hoitaa asioita niin ettei tule ristiriitoja gaajeitten kanssa, että se oli jatkuvasti niinku pinnassa [...] Aikasemmin mustalaiset on valitettavasti oman yhteiskunnalli-

sen asemansa takia joutuneet olemaan, ehkä tää on oikee sana, mielistelemään valtaväestöä, mutta tämä osasto on nyt häviimässä ja semmonen suorasukaisuus jopa negatiivisessakin mielessä on noussut pinnalle [...]”⁴¹

Romanien ja valtaväestön suhde esitetäänkin vuosina 1931–1959 syntyneiden haastateltujen kerronnassa selvästi edellisen sukupolven etnistä harmoniaa ja ”ihmisten hyvyyttä” korostavasta puheesta poikkeavalla tavalla. Vastakkainasettelu etnisten ryhmien välillä on useissa haastatteluisissa hyvin terävä ja esille tulee useita suorasanaisia kuvauksia syrjinnästä ja konflikteista työpaikoilla, kouluissa ja viranomaisten kanssa. Etniseen syrjintään liittyvien ongelmien ja konfliktien rinnalla tuodaan esille uudenlainen etninen vastakkainasettelu. Kohdattuja ongelmia ei enää henkilökohtaisteta; niitä eivät aiheuta yksittäiset, ”ylpiät” isännät tai emännät, vaan kertojat kokevat kohdanneensa laajempaa, rakenteellista syrjintää valtaväestön taholta, jonka edustajaksi poliisit katsotaan. Ongelmana nähdään useissa haastatteluisissa koko suomalainen yhteiskunta, tai ”suomalaiset” (valtaväestö) yleensä.

Kiertäminen on aiemmassa tutkimuksessa tulkittu romanien kulttuurista ja sosiaalista eristäytymistä palvelleeksi, ”traditionaaliseksi” elämäntavaksi. Eristäytymisen sijaan kiertämisen logiikka näyttäisi kuitenkin päinvastoin pakottaneen romanit aina 1960-luvulle saakka jatkuvaan ja läheiseen kanssakäymiseen maaseudun paikallaan asuvan väestön kanssa. Vasta modernissa, toisen maailmansodan jälkeisessä yhteiskunnassa tuttujen talojen verkostojen ja niihin liittyneiden henkilökohtaisten vastavuoroisuussuhteiden merkityksen väheneminen teki ”eristäytymisestä” romaneille periaatteessa mahdollisen vaihtoehdon.

Viitteet

- 1 Vuoden 1895 virallisessa selvityksessä romaneiksi määriteltyjen lukumääräksi saatiin 1551, vuonna 1954 3569. Saatuja lukuja pidettiin molemmissa komiteamietinnöissä kuitenkin liian pieninä. Mustalaiskysymyksen tutkimista varten asetetun komitean mietintö, komiteamietintö 1900:3, Helsinki 1900. Kansallisarkisto (KA). Mustalaiskomitean mietintö 1955:7, Helsinki 1955. KA.
- 2 Esim. Alanen, Ilkka: Suomen mustalaisväestön asema. Tutkimus maamme mustalaisväestöstä etnisenä vähemmistönä ja sen taloudellis-sosiaalisista oloista. Helsingin Yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu –tutkielma, 1970; Nygård, Toivo: Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Atena, Jyväskylä 1998; Nygård, Toivo: Erään talon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888. Atena, Jyväskylä 2001; Sarmela, Matti (toim.): Neljä pohjoista yhteisöä. Kuvaraportti kolmesta kylästä ja Suomen mustalaisista.

- Otava. Helsinki 1984; Vehmas, Raino: Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen. Turun yliopiston julkaisuja 81. Turku 1961; Viljanen-Saira, Anna-Maria: Mustalaiskulttuuri ja kulttuurin muutos. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, liseniaatin tutkielma, 1979; Virkkunen, Gisela: Suomen mustalaisten elinkeinomuutoksista kolmen sukupolven aikana. Helsingin Yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu -tutkielma, 1982; KM 1900: 3; KM 1955:7.
- 3 Nygård 1998, 98.
- 4 Tervonen, Miika: Talosta taloon. Kiertäminen romanien toimeentulostrategiana muistelukerronnassa 1920 –1960. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu -tutkielma, 2003. Tutkielma on toteutettu osana Suomen akatemian Etnisyys ja syrjäytyminen 1900-luvun Suomessa -tutkimushanketta, johon osallistuu Helsingin ja Tampereen yliopiston tutkijoita. Hanketta vetää dos. Antti Häkkinen.
- 5 Sakari Saaritsa on käyttänyt Marcel Maussin antropologisen vaihtoteorian klassikon ”Lahja: vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa” suomennoksesta (Hakapää, Jyrki & Nurmiainen, Jouko: Suomentajan alkusanat. Tutkijaliiton julkaisu 95, Marcel Mauss. Tutkijaliitto. Helsinki 1999.) omaksumaansa ”suoritteen” käsitettä ”purkaessaan” epävirallisen talouden” ja avun merkitystä kriisiaikoina. Käsite on hyödyllinen sellaista vaihtoa analysoidessa, joka ei ole muodollisesti organisoitua eikä noudata virallisia normeja. Saaritsa, Sakari: Muistitieto ja selviytyminen. Riskieltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja Kellokoskelaisen epäviralliset taloudelliset suoritteet kriisiaikoina 1900–1950. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu –tutkielma, 2001; Saaritsa, Sakari: Riskieltä suojaavat verkostot. Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900–1950. Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen ja Pauli Kettunen (Toim.): Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora. Turku 2002.
- 6 Maaseudun liikkuvista ryhmistä ja näiden toimeentulostrategioista ks. esim. Eenilä, Jukka (toim.): Ruotiukkoja ja huutolaisia. Muistikuvia entisajan sosiaalihuollosta. Tammi. Helsinki 1971; Häkkinen, Antti: Maantie kotina – kulkuri-ilmio Suomessa. Teoksessa Masonen, Jaakko; Antila, Kimmo; Kallio, Veikko; Mauranen, Tapani (toim.): Soraa, työtä, hevosiä. Tiet, liikenne ja yhteiskunta 1860-1945. Edita, Helsinki 1999; Nygård 1998; Saaritsa 2001, 123-127, passim.; Snellman, Hanna: Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansantieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä. Scripta Historica 25. Oulu 1996. Ks. myös Saaritsan artikkeli tässä kirjassa.
- 7 Havainto muistelukerronnassa tuotetun tiedon subjektiivisuudesta ja sen monimutkaisesta suhteesta elettyyn todellisuuteen on johtanut muistitietohistorian (oral history) piirissä kahden erilaisen lähestymistavan muotoutumiseen. Toisessa muistelukerrontaan empiirisenä aineistona liittyviä yleistettävyyden ja luotettavuuden ongelmia on vähennetty aineistotriangulaatiolla ja erilaisia kvantitatiivisia metodeja käyttämällä (esim. Lummis, Trevor: Structure and Validity in Oral Evidence. Perks, Robert; Thompson, Alistair (eds): The Oral History Reader. Routledge. London 1998.), toisessa puolestaan pyritty kääntämään haastatteluaineistojen subjektiivisuus aineistotyyppiin vahvuudeksi analysoimalla muistin sosiaalisia ulottuvuuksia ja aikatasoja, jolloin kertojien epäröinnit, ”hiljaisuudet” (vaikeneminen tiettyissä yhteyksissä), faktuaaliset epätarkkuudet sekä ristiriitaisuudet ovat olleet analyysin keskiössä (esim. Passerini, Luisa: Work ideology and concensus under Italian fascism. Perks, Robert; Thompson, Alistair (eds): The Oral History Reader. Routledge. London 1998.) Edellä kuvatut kaksi lähestymistapaa eivät ole välttämättä toisiaan pois sulkevia, ja käytännössä monet tutkijat ovat hyvinkin radikaaleista konstruktivistisista ja narratiivisista lähtökohdista päätyneet käsittelemään haastatteluaineistoa ainakin jossain määrin perinteisiä historiallisia lähteitä muistuttavina, todellisia historiallisia olosuhteita kuvaavina dokumentteina. Kotimaisessa tutkimuksessa lähestymistapoja on onnistuneesti yhdistelty esim. Ulla-Maija Peltonen (Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1996).
- 8 Eenilä 1971, 101.
- 9 Raino Vehmas pohjaa oletuksen romaneihin kohdistetusta vahvasta ryhmästigmasta Kansanrunousarkiston pilkkarunoihin, jotka ovat kuitenkin ongelmallinen aineisto yleistysten tekemiseen kahden ryhmän välisestä suhteesta: pilkkarunoihin sisältyy jo lähtökohtaisesti kohteena olevan ryhmän kuvaaminen karikatyyrinomaisesti ja negatiivisesti. Toinen tapa tutkia romanien ja maanviljelijöiden välistä suhdetta on rikosoikeuden dokumentoimien yksittäisten konfliktien tutkiminen. Tätä strategiaa on noudattanut Toivo Nygård, joka ei kuitenkaan oman sukunsa talossa 1800-luvun lopulla tapahtunutta, tappoon johtanutta romanien ja talonväen välistä tappelua tutkimalla pääse eteenpäin tutkimuksellisesta lähtökohdastaan, vaan tyytyy rekonstruoimaan yksityiskohtaisesti tapauksen kulkua. Kun lähtökohtana on yksittäinen konflikti, jonka taustalla olevat tekijät ovat pitkälti tuntemattomia, sen pohjalta ei voida tehdä yleistyksiä romanien ja valtaväestön välisistä suhteista ajautumatta kehäpäätelmään. Nygård 2001;

- Vehmas 1961.
- 10 Häkkinen, Antti: Kiertäminen, kulkeminen ja toiseuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä. Teoksessa Antti Häkkinen ja Panu Pulma (toim.), Etnisyys ja köyhyys 1900-luvun Suomessa. (Ilmestyy vuonna 2004.) Viljanen 1979; Virkkunen 1982; Laajemmassa historiallisessa perspektiivissä romaneihin kohdistunut ryhmästigma sopii hyvin yhteen sen yleisen arvostuksen puutteen ja myös vihamielisyyden kanssa, jota pääasiallisesti paikallaan asuva valtaväestö on osoittanut kiertäviä työmiehiä ja kulkureita kohtaan. Häkkinen 1999, 151.
- 11 Eenilä 1971, 101-102; KM 1955, 24.
- 12 ROM-SF-haastattelu (ROM-SF) 8. Romanielämäkertojen keräys-, taltiointi- ja julkaisemisprojekti. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kansanrunousarkisto, äänitearkisto, Helsinki. ROM-SF 1-36 (oma numerointi).
- 13 ROM-SF 6.
- 14 ROM-SF 16. "Kääji" on kirjallaistunut versio romanikielen sanasta "kaajo", "gaajo" tai "gadhjo", joka eri muodoissaan viittaa "valkolaiseen", valtakulttuurin jäseneneen tai ei-romaniin.
- 15 ROM-SF 5.
- 16 ROM-SF 12.
- 17 KM 3/1900, 85.
- 18 Snellman 1996, 180-184.
- 19 Eenilä 1971, 100-101.
- 20 Romanien hevosaikassa esille tuleva, sosiaalisen etäisyyden mukaan vaihtuva kaupankäynnin logiikka vastaa pitkälti antropologi Marshall Sahlinsin mallia, jossa sosiaalisen etäisyyden kasvassa sukulaisuudesta kohti muukalaisuutta siirrytään vaihdossa samalla yleisestä vastavuoroisuudesta (altruismi) tasapainotettuun ja lopulta negatiiviseen vastavuoroisuuteen, jossa osapuolet pyrkivät hyötymään toisistaan maksimaalisesti. Sahlins, Marshall: Stone age economics. Aldine Athertin Inc. Chicago 1972, 191-204; Saaritsa 2001, 39-41.
- 21 ROM-SF 11.
- 22 Tervonen 2003, 51-70.
- 23 ROM-SF 3.
- 24 ROM-SF 8.
- 25 ROM-SF 2.
- 26 ROM-SF 13.
- 27 Sen lisäksi, että romaneihin kohdistunut ryhmästigma, viranomaisten syrjintä ja suoranainen vaino tulevat rutiininomaisesti esille sekä kotimaisessa että ulkomaisessa tutkimuskirjallisuudessa, varsinkin Vehmas ja Nygård korostavat romanien "taloissa riehumista", väkisin majoittumisia, varastelua ja näiden tuntemaa vihamielisyyttä valtaväestöä kohtaan. Vehmas 1961, Nygård 1998 ja 2001.
- 28 ROM-SF 9.
- 29 ROM-SF 3.
- 30 Nygård 2001, 146.
- 31 ROM-SF 12.
- 32 ROM-SF 8.
- 33 ROM-SF 23.
- 34 ROM-SF 4.
- 35 ROM-SF 10.
- 36 ROM-SF 6.
- 37 Peltonen 1996.
- 38 Peltonen 1996.
- 39 ROM-SF 21.
- 40 ROM-SF 21.
- 41 ROM-SF 33.

Kerjäläisyys sosiaaliturvajärjestelmänä

Kerjäläisyys on palannut osaksi Suomen sosiaalista maisemaa. Kolumnissaan “Kerjäläistilanne Euroopassa” vuodelta 1998 Antti Tuuri kuvasi Saksan, Ranskan ja Italian kaupunkien kaduilla kohtaamaansa kerjäläisyyttä ja pohti lopuksi: “...on mielenkiintoista nähdä, missä vaiheessa sosiaaliturvan heikentäminen tuo kaduille niin suuren määrän kerjääviä kansalaisiamme, että siihen rupeaa kiinnittämään huomiota”.¹ Pääkaupungin kaduilla kerjääminen on jo vuosituhannen vaihteessa yleistynyt riittävästi ylittääkseen uutiskynnyksen. Ensireaktio on käsittänyt paheksuntaa, varoituksia antamisen innostavasta vaikutuksesta sekä viittauksia etnisiin vähemmistöihin, maahanmuuttajiin ja alkoholisteihin.²

Osittain ilmiö on liittynyt huono-osaisten ihmisten kansainväliseen liikkuvuuteen. Tunnetussa tapauksessa kesällä 2002 Suomesta turvapaikka hakeneet Romanian romanit yrittivät toteuttaa Helsingissä esimerkiksi Firenzen kaduilla päivittäin toimivaa organisoidun kerjäämisen mallia. Rikkaiden maiden ulkopuolella liikkuvat suomalaiset taas ovat voineet jo pitkään tutustua länsimaalisiin kohdistuviin kiusallisiin odotuksiin ja tavanomaiseen luetteloon syitä olla antamatta kerjäläisille mitään: lasten pitäisi olla koulussa, aikuisten pitäisi olla töissä, rahoilla ostetaan huumeita, kerjäläiset kuuluvat jonkinlaiseen mafiaan, on parempi antaa kansalaisjärjestöjen kautta, ja niin edelleen.

Kerjääminen on kuitenkin toiminut myös suomalaisten keskuudessa vuosisatoja virallisen ja epävirallisen sosiaaliturvan muotona. Historiallisena käytäntönä kerjäämistä on Suomessa tutkittu suhteellisen vähän.³ Ilmiö pakenee selkeitä määrittelyjä. Kerjäämistä on ollut vaikeaa erottaa kaupustelusta tilanteissa, joissa pienen tavaran myyminen on toiminut lähinnä symbolisena oikeutuksena avun pyytämiselle. Jotkut kulkurit taas ovat olleet tervetulleita viihteen ja tiedon lähteitä enemmän kuin armeliaisuuden kohteita. Raja työnhakuun on hämärtynyt rituaalissa, jossa kulkumies tarjoaa ruoan ja yösjän vastineeksi apua talon askareissa. Toisaalta korvaukset aikaisemmista työsuorituksista on

voitu työnantajien taholta esittää paternalistisesti “auttamisena”. Ajoittain hallinnolliset käytännöt ovat virallistaneet kerjäläisyyttä ja muuttaneet avun saamisen julkisen vallan takaamaksi oikeudeksi.

Usein “kerjäläisyys” on ollut kontrollinäkökulmasta käytetty termi, jonka avulla monia erilaisia toimintatapoja on kuvattu yhdeksi ei-toivotuksi ilmiöksi. Tällöin sen määrittelyn voi nähdä osana historiallista prosessia, jossa varhainen sosiaalipoliittinen tieto järjestää hajanaisen joukon poikkeavia ja häiritseviä käyttäytymisen muotoja aina kulkuruudesta siveettömyyteen yhtenäiseksi, hallinnan ja intervention kohteena olevaksi “köyhyyden” ongelmakentäksi.⁴ Toisaalta kerjäämisessä on kysymys myös ihmisten välistä vuorovaikutusta ohjaavasta käytännöstä, sosiaalisesta performanssista, jonka käynnistäminen mahdollistaa keskinäisen ymmärryksen tilanteesta ja vetoamisen tietyihin pelisääntöihin: toinen kerjää ja toinen antaa, tai on antamatta.⁵ Karkeasti ottaen kerjäämisen käytäntönä voi määritellä oma-aloitteiseksi avustusten pyytämiseksi tai äärimmäisen epäsuhtaiseksi vaihdoksi, johon liittyy erityisen sosiaalisen roolin kantajaksi asettuminen tai joutuminen, kerjuulla tai kerjäläisenä oleminen. Antaminen on viime kädessä kerjäämisen kohteen harkinnan varassa ja kerjääjä asettuu ainakin hetkellisesti tämän armoille. Globaalisti kerjäämisen muodot ja merkitykset ovat kuitenkin vaihdelleet valtavasti.

Kerjäläisyyttä on tyypillisesti yritetty kontrolloida hyvin paljon mutta siitä on tiedetty hyvin vähän. Tässä kirjoituksessa yritetään siirtyä kontrollin kuvaamisesta ja analysoinnista tarkastelemaan kerjäämistä yhteiskunnallisena ja historiallisena käytäntönä. Tarkoitus on kuvata sitä, miten kontrolli, asenteet, muutuvat historialliset kontekstit ja sosiaaliset verkostot ovat vaikuttaneet kerjäämisen esiintymiseen ja muotoihin Suomessa 1800-luvulta toiseen maailmansotaan. Kansainvälinen kirjallisuus tarjoaa globaalihistoriallisia vertailukohtia kotimaiselle tutkimukselle ja muistitietoaineistoille. Lopuksi syntyneen kuvan avulla pohditaan sitä, miten kerjäläisyyden uutta tulemistä kannattaisi lähestyä.

Kerjäämistä on pidetty ainakin kahdessa mielessä marginaalisena ilmiönä. Se on helppo sijoittaa selviytymiskeinojen valikoimassa julkisen huolenpidon ja valvonnan ulkopuolelle, niiden toiminnaksi, jotka ovat pudonneet virallisten turvaverkkojen läpi – vaikka tosiasiallisesti kerjääminen on ollut pitkäai-

kaisen sääntelyn ja hallinnoinnin kohde. Samalla kerjäläisyys oletettavasti viestii atomistisesta olotilasta, kuulumisesta irtaimeen väestöön joka elää paitsi yhteiskuntapolitiikan, myös suku- ja paikallisyhteisöjen tuolla puolen jonkinlaisessa sosiaalisessa tyhjiössä. Lähemmässä tarkastelussa käy kuitenkin ilmi, että kerjäläisyyskin on liittynyt sosiaalisten suhteiden muodostamiin verkostoihin – usein epäsuoriin, hauraisiin ja epämääräisiin – joiden kantamat velvoitteet ja informaatiovirrat ovat määritelleet joustavasti sitä, kuka pyytää mitä, mistä ja keneltä. Näin kerjäläisyys on muodostanut omanlaisensa sosiaaliturvajärjestelmän, jonka kohtaaminen ja hallinta on ollut pitkäaikainen ongelma parempiosaisille.

Kontrolli

Uuden ajan alusta lähtien kerjäläispolitiikan eurooppalainen trendi oli kiristynyt. Almujen antamisen pitämisestä yksilön harjoittamana kristillisenä hyveenä siirryttiin asteittain maallisen vallan toimeenpanemaan erotteluun. Aidosti hädänalaisiksi luokitellut tapaukset, kuten sairaat, vammaiset, vanhukset ja turvattomat lapset, pyrittiin siirtämään organisoidun vaivaishoidon piiriin – erityisesti laitoksiin, mutta myös luvalla varustetuiksi, laillistetuiksi kerjäläisiksi – kun taas vilpillisiksi katsotut alistettiin erilaisiin rangaistuksiin ja pakkotyöhön.

Ranskan lainsäädännössä korostui erityisesti vallankumouksen jälkeen väestön ja yhteiskunnan kollektiivinen hallinta sekä sosiaalisten vaarojen torjunta. Almut kiellettiin lailla vuonna 1793 avustustoiminnan irrottamiseksi uskonnosta. Julkisen sektorin tuli periaatteessa taata apua ja työtä tarvitseville, kun taas kerjäläisyyteen puututtiin pakkotyölaitoksilla, eristämällä ja karkoituksilla siirtomaihin.⁶ Englannissa poliittinen taloustiede ja siihen kytkeytynyt individualistisempi moralismi inspiroivat 1800-luvulla kansalaisjärjestöjä paikoin jopa viranomaisia innokkaampaan kerjäläisyyden vastaiseen taisteluun. Poliisitoimien kannustamisen ja täydentämisen sekä organisoitujen avustustoimien yhdistelmällä pyrittiin luomaan etäisyyttä eliitin uusien, aiempaa herkkänaikaisempien sukupolvien ja köyhien välille. Hyväntekeväisyysinnostuksen kääntöpuolena pelko huijatuksi tulemisesta oli lisääntynyt. Filantroopit vaakuuttivatkin, että kerjäläisyydessä ei ollut kyse aidosta hädän ilmaisusta, ja ra-

hat kannatti antaa mielummin järjestöille.⁷

Venäjällä taas eliittien asenne ilmiöön vaihteli. Kerjäläiskysymys kytkeytyi maan Eurooppa-suhteeseen. Ortodoksisen perinteen voimakas kristillisen lähimmäisenrakkauten korostus tuki avokätisempää avunantoa, jota slavofiilit pitivät osoituksena uskonnollisesta ja moraalaisesta ylivertauudesta länteen verrattuna. ”Pakkoeurooppalaistamista” ajanut Pietari Suuri yritti kuitenkin toimeenpanna poikkeuksellisen ankaran kerjäläislainsäädännön, joka rankaisi myös almujen antajia. Lievennyksistä huolimatta linjaa yritettiin jatkaa erottelun, laitosten ja rangaistusten tutulla reseptillä. Länsimielinen eliitti alkoi 1800-luvulla nähdä laajamittaisen kerjäläisyyden osoituksena maan takapajuisuudesta suhteessa muuhun Eurooppaan ja esteenä taloudelliselle ja sosiaaliselle kiinniotolle. Suvaitsevaisten asenteiden ja tehottoman hallinnon ansiosta valtion ja kansalaisyhteiskunnan toimet kerjäläisyyttä vastaan eivät silti yleensä saavuttaneet keisariajan Venäjällä samaa johdonmukaisuutta ja tehokkuutta kuin Länsi-Euroopassa.⁸

Muissa maanosissa vallanpitäjien asennoituminen kerjäläisyyteen oli paikoitellen huomattavasti tätäkin sallivampi. Esimerkiksi 1800- ja 1900-lukujen Shanghaissa ja Ibadanissa, Etelä-Nigeriassa, kerjäläiset muodostivat hallitsijoiden virallisesti tunnustamia organisaatioita, jotka vastasivat muun muassa kerjuualueiden ja osittain myös kerjäämisen tuottojen jaosta.⁹ Kun kerjuun virallistetut muodot ovat lännessä olleet osa vaivais- ja köyhäinhoitoa kaikkine holhoavine ja alistavine piirteineen, Aasiassa ja Afrikassa kysymys oli joskus paremminkin eräänlaisista ammatillisista järjestöistä tai killoista.

Suomessa kerjäämisen viranomaiskohtelun pitkä linja on ollut kaksijakoinen: toisaalta kieltäminen, toisaalta hallinnointi kanavoimalla kerjuu määrättyihin muotoihin. Keskiajalla katolinen kirkko piti almun antamista hyvänä tekona ja määräsi osan kymmenysveroista annettavaksi suoraan köyhille. Kirkko pyrki kuitenkin sanktioimaan varsinaista kerjäläisyyttä ja keskittämään almujen jakelua kirkollisiin laitoksiin. Uskonpuhdistuksen jälkeen kaikinainen kerjääminen kiellettiin täysin, mutta 1640-luvulta alkaen luvanvarainen, virallisesti hyväksytty kerjuu muodosti keskeisen vaivaihoidon muodon. Lutherin vaivaihoidon tarveharkintaisuutta, työvelvollisuutta ja sukulaisten vastuun ensisijaisuutta korostavista opeista huolimatta tositarvitsevaisille antaminen oli edel-

leen Jumalalle otollista. Kansanomaiset auttamistraditiot, kuten juhlapyhien aikainen köyhien kanssa jakaminen, tukivat järjestelmän säilymistä.¹⁰

Vallanpitäjien sanktiointia, sietämistä, virallistamista ja sääntelyä yhdistelevä suhtautuminen kerjäläisyyteen jatkui 1700- ja 1800-luvuilla. Luvatonkin kerjäläisyys toimi usein viranomaisten sallivuuden vuoksi käytännössä köyhäinhoidon muotona.¹¹ Kun kerjäläisten aiheuttamat kustannukset kohdistuivat vain niihin taloihin joista apua annettiin vapaaehtoisesti, 1700-luvulla kehitetty ruotuhoitojärjestelmä pyrki jakamaan räsistä tasaisemmin velvoittamalla pitäjänkokouksen päätöksellä tietyt talot elättämään tiettyä vaivaista. Lyhytaikaisempaan käyttöön tarkoitettu järjestelmä oli kyläkierrolle lähettäminen, jossa köyhä sai oikeuden kiertää määrätyllä alueella talosta taloon saaden elatuksen määrärapäviksi.¹² Liikkuvan ”irtaimen väestön” määrän kasvu ja siihen liittyneet kysymykset köyhäinhoidon kustannusten jaosta seurakuntien kesken saivat valtiovallan säätämään vuonna 1788 lain kotipaikkaoikeudesta, jonka mukaan vastuu avustamisesta kuului sille seurakunnalle, jossa avuntarvitsija oli viimeksi asunut pysyvästi. Tämä pysyväksi muodostunut merkittävä hallinnollinen periaate tuki kerjäläisten jaottelemista omiin ja vieraisiin, ja vaikutti 1900-luvulle asti kuntien välisenä kiistelynä siitä, kenen vastuulle kukin kuuluu.¹³ Kotipaikkaoikeus liittyi myös menettelyyn, jossa irtolaisia kuljetettiin kruununkyydillä takaisin omaan kuntaansa.

Vuoden 1879 liberalistinen vaivahoitoasetus ei enää edellyttänyt ruotujärjestelmää vaan jätti vaivahoidon järjestämisen tavan kuntien käsiin. Varsinaisen kerjuun asetus kielsi jälleen ankarasti pakkotyön uhalla. Ruotujärjestelmästä luovuttiin asteittain eri puolilla maata, ja vuonna 1916 Senaatti ryhtyi toimiin järjestelmän hävittämiseksi sieltä missä sitä yhä käytettiin. Valtakunnalliset viranomaiset pyrkivät korvaamaan ruotuhoidon pysyvällä elätteelleantamisella ja vaivaistaloilla. Veikko Piirainen on esittänyt monien ruotilaisten itse asiassa pitäneen järjestelmää parempana muihin hoitomuotoihin nähden ja toivoneen sen jatkumista. Myös paikallisviranomaiset olivat ajoittain tällä kannalla. Kohtelu saatettiin kokea hyväksi, vapaus oli suurempaa kuin laitoksissa ja liikkuminen talosta toiseen pienensi riskiä joutua pysyvästi huonon isännän armoille.¹⁴

Kriisiaikoina kerjäläisyyden lisääntyminen johti kontrollin tehostamiseen. Suurten nälkävuosien aikana 1867-68 viranomaiset ja yläluokka pyrkivät laitos-

tamaan joukkomittaisen kerjäläisyyden työhuoneisiin tai sairasmajoihin kriisi-alueilla ja kaupunkien laitamilla estääkseen hädänalaisten tunkeutumisen säätyläisten keittiöihin pyyteineen. Kuolleisuus laitoksissa oli usein hyvin suurta. Kulkijoita myös kyydittiin ahkerasti takaisin lähtökuntiinsa kruunun kustannuksella.¹⁵ Syvimpinä lamavuosina 1930-luvulla ihmisten laajamittaisesta liikkumisesta työn ja elannon perässä huolestunut julkinen valta taas pyrki ennen kaikkea palauttamaan kulkijat kotiseudulleen. ”Kulkuriliike” oli potenti-aalinen uhka yleiselle järjestykselle ja lainkuuliaisuudelle, mahdollisesti myös poliittinen epävarmuustekijä. Paikallisviranomaisia muistutettiin vuonna 1932 Sosialiministeriön kiertokirjeellä rikoslain, irtolaislain ja köyhäinholitolain suomista mahdollisuuksista. Lain kriteerien jäädessä täyttymättä kuljeskelijat kehoitettiin siitä huolimatta kyydittämään kotipaikkakunnalleen.¹⁶

Maaherrojen vastauksissa ministeriön ”kulkuriliikettä” koskeneeseen kyselyyn päähuomio oli vuonna 1932 kiinnittynyt juuri palautuskykyditysten järjestämiseen, vaikka samalla useimmille oli ollut selvää, että liikkumisessa oli kysymys työttömyysilmioistä, tietoisesta siirtymisestä pois työn puutteen vaivaamilta alueilta etsimään ansiomahdollisuuksia muualta.¹⁷ Suhdanteiden parannuttua vuonna 1934 kuntiin lähetettiin kiertokirje, jonka viesti oli täysin päinvastainen kuin kaksi vuotta aiemmin. Siinä kehoitettiin olemaan ylläpitämättä tarpeetonta työttömyyshallintoa kortistoineen ja julkisine töineen: ”On nimitäin tärkeätä, että saadaan palautetuksi työvoiman liikkuvaisuus, jota meidän tuotantoelämämme rakenne edellyttää, toisin sanoen, että työntekijät hakevat työtä sieltä, missä sitä on saatavissa, eivätkä jää odottamaan työtilaisuuksien ilmaantumista omalla paikkakunnalla.”¹⁸ Viranomaisnäkökulma oli muljahtanut paternalismista takaisin liberalismiin.

Toisen maailmansodan aikana yleinen liikekannallepano ja valvonnan kiristyminen johtivat alhaiseen toleranssiin. Ns. pinnarilain nojalla kaikki toimettoman voitiin pakottaa töihin, ja irtolaisiin sovellettiin vuoden 1936 huoltolakien pakko-työlaitospykälää. Kuitenkin ankarimpina sotavuosina, samoin kuin vuonna 1918, sattui joskus niin, että vaivaistalojen ja sairaaloiden johtajat joutuivat resurssien puutteessa kääntämään tilapäisesti koko sosiaalipolitiikan historiallisen trendin pääläelleen lähettämällä hoidokkinsa laitoksista takaisin kerjuulle.¹⁹

Kohtaaminen

Kerjäläisyyden kohtaamisen ja vastaanoton tavat ovat vaihdelleet maailmalla suuresti. Hanchao Lu on tarkastellut yleisön asenteiden moniaineeksisuutta 1800- ja 1900 -lukujen Shanghaissa. Kerjäläinen oli perinteisesti synonyymi köyhälle ja surkuteltavalle oliolle. Toisaalta vaurastuvan kaupungin elämää kuvanneet tarkkailijat tiesivät kertoa viekkauksellaan huomattavasti työläisiä paremmille ansioille päässeistä nousukaskerjäläisistä, jotka pukeutuivat silkkiin ja kokoontuivat pidoissaan herkuttelemaan viinillä, ankalla ja koiranlihalla.²⁰ Samanlaisia tarinoita ammattikerjäläisten ”öisistä orgioista” kerrottiin mm. 1800-luvun alun Lontoossa.²¹ Kiinassa kerjäläisiin liitettiin myös ylluonnollisia legendoja. Jumalhahmojen kerrottiin palanneen maan päälle kerjäläisten hahmossa testaamaan ihmisten hyväntahtoisuutta. Almun antajat palkittiin ja itsekkäät saivat maagisen rangaistuksen. Vaikka Lu pitää myyttien tälle huonosaiselle ihmisryhmälle tuomaa voimaa ilmiönä jota ei voisi kuvitellakaan länsimaissa, täysin samanlaisia uskomuksia löytyy itse asiassa muun muassa suomalaisesta kansanperinteestä.²²

Monet tutkimukset korostavat uskonnollisten normien ja etnisten yhteisöjen merkitystä kerjäläisyyden vastaanotolle. Viime vuosisadan loppupuolen Chiapasissa, Meksikossa lähialueiden asukkaat hakeutuivat vaikeuksiin joutuessaan osin kristillisen hyväntekeväisyyskulttuurin houkuttelemana uskonnollisena ja hallinnollisena keskuksena pidettyyn San Cristobalin kaupunkiin, ja päätyivät yleensä kerjuulle. Kaupungin eurooppalaisista polveutuvat katoliset asukkaat tapasivat erotella pyytäjistä sairaat, vanhukset, ja muut silmännähdän hädänalaiset, joille annettiin almuja, yleensä uskonnollisten lausahdusten saattelemana. Työkykyisiltä vaikuttaviin taas suhtauduttiin usein laiskoina kristillisen moraalin hyväksikäyttäjinä. Kerjäläisyyteen liittyi aina nöyryyttävän, alhaisen sosiaalisen roolin omaksuminen ja oman ahdingon esitteleminen. Normaalia sosiaalista vuorovaikutusta muun väestön kanssa ei esiintynyt. Kerjäläiset eivät yleensä asuneet kaupungissa, eivätkä kerjänneet siellä missä asuivat stigman ja häpeän välttämiseksi.²³

Nigerialaisen Ibadanin kaupungin kerjäläiset olivat 1900-luvun lopulla lähtöisin lähes yksinomaan islaminuskoisen Hausa-heimon keskuudesta. Omassa kaupunginosassaan heillä oli tunnustettu ammatillinen asema, eikä kerjäämis-

tä stigmatisoitu. Pyyttäminen tapahtui siellä hädänalaisuuden korostamisen sijaan muistuttamalla ohikulkijoita almun antamisen uskonnollisesta velvollisuudesta – “antakoon kaikkivaltias sinulle jotta me voimme saada” – eikä siihen liittynyt henkilökohtaista nöyryytystä. Arkiset suhteet muihin yhteisön jäseniin olivat luonnollisia. Suuri osa kerjäämisestä tapahtui kuitenkin laajalti protestanttisen Yoruba-heimon asuinalueilla, ja perustui fyysisten vammojen esittelyyn. Varsinkin tämän heimon ylemmät kerrokset pitivät kerjäläisiä “surkeina olentoina” sekä yleisenä riesana, ja aloitteet laitostamisesta tulivat tältä suunnalta. Hausakerjäläisten kohtaamisen erilaisen ja etäisemmän luonteen ohella negatiiviseen suhtautumiseen vaikutti valtiollista eliittiä lähempänä olleen ryhmän huoli modernisaatiota tavoittelevan maan imagosta.²⁴ Venäjällä kansan suhtautuminen kerjäläisiin oli usein antelias ja epätuomitseva: almun antaminen oli uskonnollisen velvollisuuden täyttämistä, ja pyynnön vilpittömyys oli paremminkin pyytäjän ja Jumalan välinen asia kuin antajan ongelma.²⁵

Suomessa Antti Häkkinen on tutkinut kansanperinneaineiston avulla maaseudun liikkuvan väestön eri ryhmien “maineprofiileja” 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa analysoimalla kohtaamisiin liitetyjä myönteisiä ja kielteisiä kuvia paikallaan pysyvän väestön muistitiedossa. Häkkisen mukaan suhtautuminen kerjäläisiin oli pääsääntöisesti neutraalia: “Kerjääminen oli vielä 1900-luvun alkupuolella ainakin puolivirallisesti hyväksytty vähäosaisten elämäntapa ja köyhäinavun jakamisen muoto.” Oman paikkakunnan köyhiin ja vaivaisiin suhtauduttiin myönteisemmin kuin ulkopaikkakuntalaisiin kulkijoihin. Kansanperinne tunsu monia köyhien avustamista tukevia rituaaleja ja käsitteitä.²⁶ “Jyväämisellä” viitattiin maatalouden tuoton jakamiseen osittain oman yhteisön apua tarvitseville. “Puurostajat” ja “aprakan anojat” hakivat riihetys- ja teurastusaikaan talollisilta “lahjaksi” elintarvikkeita palkkana vuoden mittaan suorittamistaan palveluksista, ja onnettomuuksien jälkeen haettiin “vahingonapua”.²⁷ Ulkopaikkakuntalaisista varsinkin kaupunkien työttömät saivat kuitenkin osakseen epäluuloja: työttömyys oli ilmiönä outo ja kaupunkilaisia epäiltiin huonoiksi työhmisiksi. Katovuosina liikkeellä olleita kohtaan taas tunnettiin ymmärrystä ja sääliä. Romanien kerjäämistä ei Häkkisen mukaan suvaittu lainkaan.²⁸

Todennäköisesti historiallisesti yleisin kerjäämistapa Suomessa on ollut juuri liikkuminen maaseudulla talosta taloon kysymässä leipää ja yösiijaa.²⁹ Oman

lukunsa muodostivat lapset, joiden harjoittaman kerjäämisen vaikeasti hahmotettavaa logiikkaa tutkitaan sosiaalisten verkostojen tarkastelun yhteydessä. Aikuisten kohdalla työn tai majapaikan etsimisen, kerjuun ja kaupustelun rajat olivat hämärät, ja useimpien tulijoiden kohtaamista jäseniä samankaltainen rituaali, jossa oli selvä juoni ja pelisäännöt.

Ideaalityyppisessä tapauksessa tulija istui ovensuuhun odottamaan isäntävän tekemää keskustelualoitetta. Hiljaisen esitarkkailun, tulijan taustojen ja asian selvittämisen jälkeen vieraalle oli tarjottava ruokaa ja yösiija. Kulkumiehen odotettiin seuraavana päivänä aamuaterian jälkeen kysyvän työtä, jolla voisi hyvittää saamansa. Jonkun työsuorituksen jälkeen, esimerkiksi hakattuaan halkoja, vieras lähti. Rituaaliin sisältyi huomattavia muuntelun mahdollisuuksia ja ‘pelivaraa’ puolin ja toisin. Tarjotun ruokailun sisällöllinen, sijainnillinen ja ajallinen ero suhteessa isäntävän syömiseen olivat keinoja ilmaista käsitystä vieraan sosiaalisesta arvosta, samoin kuin nukkumiseen osoitetun tilan valinta. Toiset pääsivät yhteiseen ruokapöytään ja nukkuivat tuvassa, toiset söivät täähteitä ja yöpyivät ulkorakennuksissa.³⁰

Osapuolet saattoivat rikkoa normeja ja keskeyttää koko rituaalin sen eri vaiheissa. Kulkijoita ei välttämättä otettu ollenkaan vastaan, ei kestetty tai ei annettu jäädä yöksi. Tarjotuissa työtehtävissä oli huomattavia eroja. Toisaalta tulijat saattoivat kieltäytyä työstä, kelpuuttaa ruuan sijasta vain rahaa tai esiintyä heille varattua roolia huomattavasti aggressiivisemmin saapuessaan.³¹ Joskin suurin osa kerjäläisten kohtaamisista tapahtui samankaltaisessa kehyksessä, pelisääntöjen soveltaminen ja tilanteelle annettu merkitys – josta saatettiin myös enemmän tai vähemmän avoimesti kiistellä – vaihteli suuresti tapausten ja niiden yhteiskunnallisen kontekstin mukaan.

Kontekstit

Tutkimuskirjallisuus ja muistitieto antavat kuvaa kerjäläisten kohtaamisen muuttuvista puitteista erilaisissa historiallisissa tilanteissa. Veikko Piiraisen mukaan kerjuulla kuljeskelu oli yleinen toimintatapa lyhytaikaisilla työsuhteilla toimeentuloaan hankkineen, vailla omaa asuntoa eläneen “loisväestön” keskuudessa 1800-luvun Savossa ja Pohjois-Karjalassa. Kesän työansioden hu-

vettua vaimo ja lapset lähetettiin talvella kerjuulle, tai liian suureksi kasvanutta lapsilukua karsittiin lähettämällä vanhempia lapsia "mieron tielle". Kiertely lisääntyi huonosatoisten vuosien vaikeina talvina. Kerjäläisiä otettiin taloissa vastaan, avustettiin ja kyydittiin eteenpäin. Säätyläisten lehtikirjoittelussa kerjäläisyyttä pidettiin "laiskuuden ja pahuuden kouluna". Inhimillisen säälin ohella avustamista tukivat kuitenkin kristilliset opit köyhien auttamisesta, halu vähentää julkisen vaivashoidon tarvetta, kerjäläisten välittämät uutisluontoiset tiedot muista kylistä sekä kilpailu kerjäläisten kiitosmaininnoista naapuritaloissa. Myös perimätieto vanhoista muodollisista instituutioista, kuten keskiaikaisista köyhien kymmenyksistä tai talonpojan velvollisuudesta kyyditä köyhää matkamiestä, saattoi vaikuttaa viranomaisten vastustaman käytännön säilymiseen. Kyse oli pitkäaikaisesta perinteestä, epämuodollisesta instituutiosta.³²

Suurina nälkävuosina 1867-1868 Häkkisen arvion mukaan lähes 100 000 ihmistä lähti kerjuulle.³³

Nii se oli sit se kahdeksantoistasataa kuuskymment luku [...] Se on mun mummuni kertomaa, ja minun mielest on pysyny muistis kyllä, kun tota... pienen sisarensa kans joka oli kolme vuotta nuorempi, niin tää on ollu mun mummuni seitsemän vuotta vanha silloin sitte kun...kun he oli lähteneet... asuneet Pusulassa, tän sen aikasen Helsinki-Turun maantien laidassa. Ku kerjäläisporukka meni, ni he, he yhty siihen, ja siinä meni sitten vuoden verran aikaa ennen kun sitte tuotiin valtion kyydillä takasin. [...] Joka aamu oli joku aina kuollu niissä paikoissa missä sitte oli olkia pistetty lattialle että siinä sitte oli vähä lämpösempi nukkua ja.. Aina joku jäi, mutta kai näit lapsia vähä säälittiin koska ne kuitenkin sitte... eli... kolmen ja seitsemän vanhat, ni ne on aika pienet tommonen, maantielle pistää. Mut kova oli aika!³⁴

Muistitieto nälkävuosilta kertoo monista tapauksista, joissa jokin tietty talo oli tunnettu anteliaisuudestaan. Myös avunpyyntöjen torjumisesta on runsaasti aineistoa. Auttajat eivät aina olleet rikkaita, vaan usein myös "rahvasta". Auttamista ei kuvata täysin vapaaehtoiseksi, vaan siihen liittyi velvoittavia merkityksiä ja sosiaalista painetta. Yhteisöllistä velvollisuutta auttaa hädänalaisia sanktioi osaltaan suullinen kansanperinne, joka kertoi vastuunsa hylänneiden rikkaiden kohtaamista yliluonnollisista rangaistuksista. Itsekkäät isännät joutuivat pilkkalauluissa muun muassa pirun räähättäväksi helvetissä.³⁵

Kuvaukset muistuttavat esimerkiksi Satu Apon analysoimaa, vuonna 1824 tallennettua tarinaa, jossa vettä kerjääväksi paimeneksi naamioitunut "Herra Jeesus" rankaisee ankarasti almun kieltävää ylpeää ruotsalaisylimystä. Jukka

Eenilä taas on koonnut kansanperinneaineistoa ”pahasta silmästä” erityisesti kerjäläisten kostona avun epääviä vastaan.³⁶ Vastaava tarina ylikuonnollisesta rangaistuksesta velvoitteensa laiminlyöville, ylimielisille rikkaille tai muille yläluokkaisille vihollisille esiintyy toistuvasti eri muodoissaan kansatieteellisessä ja folkloristisessa kirjallisuudessa. Kristillinen ja maagillinen tematiikka sekoittuivat toisiinsa kertomuksissa, joilla oli yhtymäkohtia kiinalaisten kerjäläislegendojen lisäksi vastaavaan perinteeseen monilla eri mantereilla. Magia on voinut olla köyhien käsissä tehokas ase niin kauan kun sen kohde on uskonut siihen.³⁷

Leivän perässä kuljeskelu oli yleistä myös vuoden 1918 sisällissodan jälkeen. Viranomaiset raportoivat nälänhädästä ja laajamittaisesta kerjäläisyydestä monissa osissa maata.³⁸ Poliittinen tilanne vaikutti kerjäläisten kohtaamisten tulkintaan ja sisältöön. Sota oli tulehduttanut talollisten ja työväen välejä. Tuonnin katkettua Venäjältä elinarvikekysymys oli ollut keskeinen konfliktin aihe kriisin kärjistyessä vuoden 1917 mittaan. Vaikka suurista nälkävuosista oli selvitty ilman yhteiskunnallisia levottomuuksia, vuonna 1918 saatiin korjata myös silloisten epäoikeudenmukaisuuden kokemuksien hedelmiä. Uhkakuvat uusista köyhien joukkokuolemista talollisten istuessa viljalaariensa päällä toimivat poliittisessa keskustelussa osaltaan perusteluna kapinoinnille.³⁹ Elintarvikkeiden pakko-ottoja toimeenpanneet työväenkaartit korvasivat lopulta nöyrän pyytäjän ja armeliaan isännän välisen perinteisen näytelmän. Joissain muistitiedon sirpaleissa onkin mahdollista nähdä merkkejä rikottujen rajojen hakemisesta ja vartioinnista valkoisten voiton jälkeen. Kuvaus Mäntsälästä kertoo:

Vuonna 1918 tuli se kapina [...] ja silloin oli sitten se vankilakausi, se oli kauheaa se vuosi 1918. Kun mekin oltiin semmoisisissa suurissa taloissa perheompelijana, niin vankeja kun pääsi Riihimäeltä pois, niin nehän kulki siellä taloissa pyytelemässä leipää. Siinä [...] talossakin [...], oltiin oltu kuukausi töissä ja sinne tuli yhtenä aamuna kaksi semmoista vankia jotka olivat ihan kuin luunahkoja. He pysyivät emännältä leipää, koska eivät olleet syöneet moneen vuorokauteen. Emäntä sanoi, että heillä ei ole varaa antaa leipää ja silloin minuun ensimmäisen kerran teki kauheeta se kurjuus, mikä oli vangeilla. Kun minä tiesin, että aitan katossa oli varras täynnä leipää. [...] Ei yhtä leipää antanut vangeille. Silloin minä muutuin vähän työväenmieliseksi.⁴⁰

Vastaava tapaus olisi toki periaatteessa voinut sattua koska tahansa. Maininta ”työväenmielisyydestä” viittaa kuitenkin siihen, että kertojan kohdalla tämä kohtaaminen kesällä 1918 paitsi ilmensi ja uusinsi, myös tuotti poliit-

tista jakoa punaisiin ja valkoisiin. Siuntiota koskevassa tarinassa taas sodan jälkeen ovelle saapuvat pyytäjät eivät pysyneet roolissaan, ja joutuivat lähtemään tyhjin käsin.

Sillon oli nälkä. [...] siel laaris oli sitten ruista sen verran että, leipä kerrallaan antaa sitte niille jotka sit oikeen tarvitti. Ja yhden kerran muistan semmosen kun... kaks naista tuli sitte ovelle ja ainahan se mummu sen leivän anto kun joka tuli niin kyl se sen leivän aina anto. Ja mut sitten nää rupekii sitte sanoon, ennen, ku saivat oikein, näkivät että leipää oli sitte siinä jäähtymäs tuvassa ja... “Nythä tultii semmoseen paikkaan”, sano mamit että ku, “näin paljo leipää, nyt on jo pakko antaa!” “Eikä o”, sano mummu. “Ens kerran lähdette nyt ilman leipää”, että hän on antanu ja nytki antais mut ei tommosel puheel. Että täytyy tietää että leipä... on pyhä.⁴¹

Pyytäjien epätavanmukaisen vaativa käyttäytyminen, varsinkin tilanteissa joissa talon miesväkeä ei ole paikalla, oli sinänsä tyyppillinen poikkeus rituaalin säännöistä.⁴² Tämän kuvauksen yksityiskohtiin liittyy kuitenkin mielenkiintoisia piirteitä, jotka viittaavat antropologisista ja historiallisista tutkimuksista tuttuun, köyhien ja rikkaiden välejä kriisiaikoina sääntelevän “moraalitalouden” problematiikkaan. Monissa esiteollisissa yhteisöissä on katsottu, että rikkaille on *velvollisuus* auttaa huono-osaisempia vaikeina aikoina. Erilaisissa yhteyksissä ruokamellakoista työpaikkavarkauksiin tämän velvollisuuden vastinparina on esiintynyt radikaali kansanomaisen tulkinta, jonka mukaan köyhillä on vastaavasti *oikeus ottaa* mitä tarvitsevat, etenkin hädän hetkellä.⁴³ Jotkut suomalaiset tutkijat ovat nähneet myös 1900-luvun vaihteen työväenliikkeen nopean mobilisoitumisen ja vuoden 1918 vallankumousyrityksen yhteydessä samankaltaisten, jakamisen ja jopa “tasajaon” normeja korostavien kulttuuristen mallien ilmaisuja.⁴⁴ Tässä kertomuksessa “pakko antaa” kuitenkin nimenomaan kiellettiin, ja omistajan valta sekä perinteen edellyttämä nöyryys “pyhän” leivän edessä palautettiin.

Kuvattu tapaus ilmentää myös yksilöllisten toimintamallien monipuolisuutta ja ristiriitaisuutta suhteessa politiikan suuriin kertomuksiin, sillä leivän kieltäjän perheeseen kuului runsaasti punaisia. Sen jäsenet olivat itse poliittisissa vaikeuksissa ja piilottelivat, majoittivat ja ruokkivat hädänalaisia. Tämänkaltainen punaisten keskinäinen leirisolidaarisuus, jossa oli uusien poliittisten elementtien lisäksi myös vanhempia moraalitaloudellisia piirteitä, toimi joskus pohjana avustustoiminnalle, joka jatkui enemmän tai vähemmän saumattomasti SKP:n maanalaisuuden kaudella ja toisen maailmansodan vuosina puolueaktiivien ja sotilaskarkurien auttamisena.⁴⁵

Myös esimerkiksi lakot saattoivat johtaa tilanteisiin, joissa kerjuuperformanssi näyteltiin erityisessä poliittisessa kontekstissa. Kellokoskella vuoden 1927 metallialan työsulun aikana elintarvikkeita maaseudulta hakemaan läheneet työmiesten vaimot saivat muistitiedon mukaan pienviljelijöiden tupi- en ovilla vaihtelevan vastaanoton ja asetelma oli nöyryyttävä. Vanhan kerjäläisyyden moraalitalouden lisäksi tilanteelle oli useita mahdollisia tulkintakeh- yksiä. Vuosisadan vaihteessa työläiset ja vuokraviljelijät olivat järjestäytyneet yh- dessä työväenliikkeen tunnusten alle, ja ‘lakkoavustuksen’ hakeminen oli täs- tä näkökulmasta luontevaa solidaarisuustoimintaa.⁴⁶ Vuosisadan alun jälkeen erot ja jännitteet työläisten ja pienviljelijöiden välillä olivat kuitenkin kasvaneet. Työläisten ansioiden suhteellinen kasvu näkyi kulutuksessa ja pukeutumisessa, ja eri ryhmien nuoriso tappeli usein kohdatessaan julkisilla paikoilla.⁴⁷

No siin oli semmonen syy että ku to tota me oltiin täällä semmosia maamoukkia ja... oli leipääki mutta... sitte ni me pidettii vähä että me syödään omaa leipää mutta Kellokoskelaiset ja noi [nauraa] ne oli sitte vaan... vetivät kravatin kaulaan ja... ”knip knap!” [nauraa]⁴⁸

Sisällissodan jälkeen työnantajien pyrkimykset suljetun yhtiöyhteisöllisyy- den rakentamiseen maaseudun teollisuuspaikekunnilla sekä poliittisen eliitin yritykset vahvistaa maareformien luomien pienviljelijöiden identiteettiä itse- näisinä tuottajina saattoivat osaltaan lyödä kiilaa vanhan työväenliikkeen ‘köy- hien säätyyn’ Kellokoskellakin.⁴⁹ Kun kohtaamista muisteltiin, tälle kertojalle keskeistä oli “tehtaalaisten rouvien” nöyryytys.

Olenainen osa 1930-luvun laman sosiaalista miljöötä olivat työn, elintar- vikkeiden ja tilapäisen majoituksen perässä talosta taloon maaseudulla kier- täneet nuoret miehet. Muistitieto kuvaa joissain tapauksissa “sälleihin”, “jät- kiin” ja “luffareihin” kohdistunutta pelkoa. Maaherrojen raporteissa oli myös mainintoja pyytäjien ajoittaisesta “röyhkeydestä” ja kulkuriliikkeen keskeisten liikenneväylien varrella asuville aiheuttamasta rasisuksesta.⁵⁰ Antti Häkkisen mukaan kaupunkien työttömiin kohdistui maaseudulla paljon ennakkoluulo- ja.⁵¹ Kulkijat kuitenkin tapasivat löytää suojaa, ja liike jatkui. Kuvaukset Etelä- Suomesta kertovat siitä, miten monisyisestä ilmiöstä kulkumiesten vastaanot- tamisessa oli mikrotasolla kysymys.

Joissain tapauksissa mainitaan erikseen kulkukauppiaat, jotka kiertävät ovel-

ta ovelle myymässä erilaisia tuotteita. Kuvauksia löytyy myös ”viihdetaitelijois-
ta”, jotka kävivät esiintymässä, laulamassa lauluja ja myymässä niiden sanoituk-
sia, sekä kertomassa uutisia maailmalta. Kuten kulkukauppiat, myös viihdetai-
teilijat kuvataan paikoitellen hyvin halutuiksi vieraisiksi.⁵² Satakunnassa kasva-
nut haastateltava kertoo:

H: [...] ni meil oli semmonen paikka, jostakin syystä, et isä ja äiti, melkeen anto yö-
sijan, myöskin. Koska isä oli valtavan seurallinen, ja halus kuulla, ja ne oli aina meil-
le lapsilleki juhlahetkiä ku eihä tämmösiä, nurkas kuunneltii ku ne reissumiehet ker-
to, kerto elämänsäkaariaan.

S: Minkälaisia juttuja ne kerto?

H: No yleensä uutisia, maailmalta. Kato eihän sanomalehti tullu, eikä radiost tullu
mitään, ne kerto uutisia. Ja siäl mä just olen muistanu sen että Pohjois-Satakunnassa
kiersi, Tampereen laulajapojaks sanottiin pieni poika, semmonen pieni luuttu, lau-
lo, se oli meillä aina yötä ku se oli kierroksellaan, se kiersi koko Pohjois-Satakunnan,
ni sillo oli tapahtunu tää Kurun haaksirikko, et siithän on kaks tai usempiiki lauluu
[...].⁵³

Esiintymiskyvyn lisäksi tietynlainen kosmopoliittisuus, maailman menosta
perillä oleminen, saattoi toimia kulkijan resurssina suhteessa paikallaan pysy-
vään väestöön. Viihde- ja uutisarvon tai tavaroiden saannin perusteella on mah-
dollista selittää tarinaniskijöiden, taiteilijoiden ja kulkukauppiaiden vastaanot-
toa, mutta mistä oli kysymys vähemmällä antimilla varustettujen työtä, leipää ja
majoitusta etsivien yksinäisten miesten avustamisessa? Muistitietoaaineistossa
esitetään useita hiukan erilaisia selityksiä.

Eräs kertoja kuvaa kulkumiesten vastaanottorituaalia nimenomaan tiukko-
jen normien sääntelemänä kulttuurijäänteenä, jossa tiettyjen asioiden oli ta-
pahduttava tietyssä järjestyksessä. Samalla haastateltava antaa kuitenkin esi-
merkkejä siitä, kuinka rituaalia manipuloitiin ja miten sille annettiin erilaisia
merkityksiä. Perheen äiti pyrki usein kiertämään perinteisiä velvoitteita.

Se oli semmonen rituaali, nyt sille piti antaa ruoka. Niin...monet hyväsydämiset ih-
miset anto samaa mitä isäntäväki söi mut mun äiti ei juurikaan... jos oli liharuokaa
tai jotain ni mun äiti pani äkkiä kattilan sivuun ja sano että ”ei tääl o ku velliä tai puu-
roo”. Leivälle ei pantu arvoa koska sitä oli, leipää hänelle annettiin paljo ja puuroo tai
velliä tai jotain keittoa, ja ehkä maitoa tai kurria tai piimää.⁵⁴

Tuberkuloosin pelossa vieras usein joko lähetettiin eteenpäin tai laitettiin
saunaan nukkumaan. Aamulla vieraalta myös vietiin mahdollisuus symboli-
seen vastavuoroisuuteen ja ’velan’ kuittaamiseen – mitään työtä ei kysyttäessä
tarjottu. Haastateltava kertoo myös tarinan paikallisesta omalaatuisesta isän-

nästä, joka ruokki ja majoitti kulkumiehen mutta laittoi tämän kantamaan ämpärillä vettä avannosta toiseen, kunnes tämä muutaman päivän jälkeen kyllästyi ja lähti. Tällöin isäntä oli kiittänyt miehen päätöstä viisaaksi: tarinan mukaan tarkoitus oli ollut vain osoittaa, että ihmiset käyttäytyvät yksilöinä järkevästi – eivät tee hullun hommaa – mutta laumana älyttömästi, varustavat armeijoita ja käyvät sotia. Kulkumies toimi filosofi-isännän koe-eläimenä.

Toinen haastateltava taas kuittaa vastaanottamisen motiivin kommentilla, jossa näennäisen epätavallisen käyttäytymisen tulkitaan, kuin uusklassisen taloustieteen hengessä, pohjimmiltaan sittenkin utilitaristiseksi.

S: [...] Otettiin aina vastaan jos tuli?

H: Melkein aina.

S: Mikä siinä oli niinku...syynä sitte, että aina otettiin?

H: Se oli vissiin... mä sanoisin itsekkäästi että vissiin hyvä omatunto!⁵⁵

Kolmas lähtee hakemaan selitystä avoimien ovien linjalle vanhempien esi-merkin oppimisesta. "Ihmisiä ei pelätty", eikä oltu koskaan pelätty haastateltavan tai tämän miehen kotonakaan.

S: Mikä siinä sitte oli että teillä, te otitte niinku tämmösiä joita muut ei ottanu?

H: No me ei pelätty ihmisiä. Mm. Hänen kotonaan oli sellanen paikka, että ku oli sitte nää jotka ruokaaki tarvitti ni, kyl ne siinä aina syömäs poikkesi, ja yötä saivat olla. [...] No samanlainen oli minun koti siel [...]. Ei meiltä ja ketään pois käsketty. Muistan ku kuuski miestä tuli kerralla, meil oli sit vinttikamari semmonen joka oli niinku hätävara. Siel oli sit jotain petivaatteita ja.... Niin mut ne ei ollu ku sen yhden yön sit, mut kyllä niit ruokamiehiä oli silloin siellä nää justiin nää kolmekymment... -29 tai 20-luvun loppuja, ni sillonhan ne jo alko kulkemaan.⁵⁶

Sama haastateltava kertoo myös monista tapauksista, joissa kotitaloudessa pidettiin pidempiaikaisesti vuokralla liikkuvaa työväkeä tai köyhäinhoidon asiakkaita, joiden oli vaikeaa löytää asuntoa. Itse asiassa sellaisten vuokralaisten ottaminen, joita muut eivät halua, kuvataankin yhdeksi kotitalouden ansaitsemiskeinoista.

Sitte oli yks konsti, sellanen ku meillä oli aina niitä, Järvenpäässä oli semmonen, sellanen paikka ku ei...kukaan ottanu sellasta miestä, joka nyt tuli jostain muualta ja... olis tarvinu sen asunnon. [...] Niit oli meillä sitte, no maksohan ne siitä, aamukahvin sai nekävi syömäs sitte jossain muualla ja... ja illalla sai sitte kahvia ja voileipää, no maksohan ne sen. Ni se oli taas se, raha taas millä kauppa pääsi. Ja... ainahan se jottain, jotaki anto sitte minkä, minkä tota yritti. [...] ja... ja tota että se oli, se oli yks konsti että kukaan ei vierasta miestä sisälle päästäny!⁵⁷

Kiertolaisten vastaanottoa perusteleva “pelkäämättömyys” muuttui siis toisaalta taloudelliseksi strategiaksi siirryttäessä yhden yön majoituksista pidempiaikaisiin vuokrasuhteisiin.⁵⁸

Kulkumiesten vastaanottoa voi pitää perinteisenä epämuodollisena instituutiona, johon liittyi oma vastavuoroisuuden normistonsa. Rituaalia kuitenkin muunneltiin muistitietoaineiston kuvausten perusteella käytännössä paljon, ja se sai hyvin erilaisia merkityksiä eri tilanteissa. Kehkeytyvät uudet poliittiset diskurssit ja toimintamallit antoivat toisaalta mahdollisuuksia muuntaa vanhassa yhteiskunnassa kerjäämisenä pidettäviä käytäntöjä uudenlaisen luokkasolidarisuuden tai redistribuution vaatimuksiksi. Kuten antropologi John Monaghan toteaa, arkaaseen lahjan logiikkaan vetoamisen sijasta ‘traditionaalisten’ vaihtojärjestelmien kehitystä kannattaa tarkastella konkreettisisissa historiallisissa yhteyksissään. Niitä voidaan käyttää eri tarkoituksiin ja ne saattavat välittää eri viestejä kuin perinteisesti on ollut tarkoitus.⁵⁹

Mafiat

Ensivaikutelma kerjäämiseen liittyvistä sosiaalisista verkostoista on, ettei niitä ole. Paikallisyhteisöjen ja sukuverkostojen ulkopuolelle pudonneet kerjäläiset näyttävät kulkevan irtaimena laumana ovelta ovelle etsien leipää ja työtä. Toisaalta esimerkiksi viranomaisten kiinnostus “kulkuriliikkeeseen” 1930-luvun Suomessa kertoo kerjäämisen maailman sivu liitetystä, päinvastaisesta epäilyksestä: kenties siihen liittyy jonkinlainen organisaatio, mafia tai maanalainen liike. Onko epäilyissä ollut perää?

Joissain tapauksissa mafiatulkinta on ollut enemmän kuin aiheellinen. Kiinassa sekä vanha keisarillinen että 1900-luvun alkupuolen tasavaltalainen hallitus suorittivat joitain ponnottomia toimia liikkuvien, tilapäisesti esiintyvien kerjäläisjoukkojen laitostamiseksi, mutta “vakinaisilla” urbaaneilla kerjäläisillä oli virallistettu asema ammattilupineen. Rajanvedon tarkoituksena oli estää satunnaisten mierolaisten siirtyminen pysyviksi kerjäläisiksi. Shanghain kerjäläiset muodostivat viisiportaisen ammatillisen hierarkian, johon kuului 1930-luvulla aikalaissosiologien mukaan noin 80 % kaupungin arviolta 20 000 kerjäläisestä. Hierarkian huipulla olleet “kahdeksan veljeä” jakoivat kaupungin

neljään suurpiiriin. Kaksi kertaa vuodessa alueiden kauppiaat maksoivat kaupan koon ja tyypin perusteella määräytyvän lahjoituksen veljille, jotka kuorituaan oman osansa jakoivat sen suuressa kokouksessa muille kerjäläisille näiden kuluneen vuoden kerjuusuorituksen perusteella. Maksaneet kauppiaat saivat kyltin, joka oikeutti rauhaan kerjäläisiltä. Muut joutuivat sinnikkään häirinnän kohteeksi.⁶⁰

Keskitason kerjäläisjohtajat partioivat omien alueidensa kaduilla, huolehtivat siitä että lahjoituksen antaneet kaupat saivat olla rauhassa ja järjestivät niille yöllisiä vartiointipalveluja. Alimmalla portaalla toimivat ”sedät” valvoivat nuorimpien, varsinaisten kerjäläisten toimintaa. Näiden oli pidättäydyttävä varastamasta tai raiskaamasta, kunnioitettava verotettujen kauppojen rauhaa ja ennen kaikkea pysyttävä omalla alueellaan. Aluejaon ja organisoitumisen keskeisenä tarkoituksena oli vähentää kilpailua kasvavassa kaupungissa. Jokaisen kerjäläiseksi mielivän oli haettava paikallisen sedän hyväksyntää rituaalisin lahjoin. Kaduilta tavatut tuntemattomat kerjäläiset karkoitettiin raaoiin ottein. Kidutukset ja jopa murhat odottivat myös niitä, jotka jättivät maksamatta 20-50 % ansioistaan sedälle. Maksuihin sisältyi epävirallisen toimiluvan lisäksi pakollinen sosiaalivakuutus: setä laittoi osan rahoista talteen pahan päivän varalle, ja kerjäläisellä oli oikeus varoihin esimerkiksi sairastuessaan. Kuuliaisuus palkittiin bonuksilla kauppojen lahjoitusten vuotuisten jakojen yhteydessä. Karisma, tappelukyky ja kontaktit paikallisiin gangstereihin mahdollistivat nousun sedän asemaan. Sedän ei tarvinnut kerjätä itse, vaan hänen tulonsa koostuivat erilaisista maksuista varsinaisilta kerjäläisiltä ja paikallisilta katukauppiailta. Jokaisen sedäksi ryhtyvän kerjäläisen oli maksettava omalle sedälleen rahallinen palkkio ’valmistumisestaan’. Ylemmillä tasoilla urakehitystä tuki paikallisten ylimysten ja tärkeiden viranomaisten hyväksyntä. Tällä ’kerjäläisten valtakunnalla’ todella oli yhteyksiä myös järjestäytyneeseen rikollisuuteen.⁶¹

Järjestelmä oli riistävä, sortava, julma ja suljettu hierarkia, mutta monien mukana olleiden kerjäläisten mielestä ilmeisesti parempi vaihtoehto kuin julkinen sektorin tai filantrooppien tarjoamat laitokset, työhuoneet ja tehtaat, jotka joko olivat rappiolla, muistuttivat pakkotyölaitosta tai tarjosivat pohjimmiltaan huonompaa palkkaa ja sosiaaliturvaa kuin sedät. Kerjäläisten tienestit vaihtelivat suuresti, mutta saattoivat aikaalaistutkimusten mukaan ylittää keskimääräi-

sen tehdastyöläisen ansiot ja tarjota säästäväsille ajoittain aitoja vaurastumisen mahdollisuuksia.⁶²

Nigeriassa Ibadanin hausojen keskuudessa ennen kaikkea näkyvää ruumiinvammaa pidettiin perusteltuna synnä ryhtyä kerjäläiseksi. Jotkut siirtyivät ammattiin, vaikka he olisivat pystyneet tekemään muutakin työtä. Eräs selitys kerjäläisyyden yleisyydelle hausayhteisössä oli perhemallin ”kapeus” verrattuna esimerkiksi Yoruba-heimon sosiaalista turvaa tuovaan suurperhemalliin. Paikallisen antropologin haastatteleman pienestä kerjäläisjoukosta moni oli kuitenkin naimisissa, useilla oli lapsia ja muutama asui sukulaisten luona. Heillä oli yleensä vakinainen, kiinteä asumus kaupungissa. Ammatti oli jostain syystä lähes täysin miesvaltainen. Kerjäläiset kuuluivat vammaan tyyppin mukaan eri ’kilttoihin’, joiden johtajat olivat heimopäällikön kruunaamia. Järjestäytynein oli sokeiden yhteenliittymä. Sen johtajan talo jakoi reitit kaupungilla kerjääville sokeille, tarjosi majoitusta ja järjesti oppaita pientä maksua vastaan. Haastateltu joukko antoi päiväansioistaan tietoja, joiden perusteella laskien kerjäläisten vuosiansiot olisivat saattaneet olla keskimääräisen sekatyöläisen ansioiden tasoa. Vaihtelu oli suurta, ja joidenkin sinitellessä toimeentulon rajoilla toiset suunnittelivat pienyrityksen perustamista säästöillään.⁶³

Kysymys ammattimaisen, organisoituneen kerjäläisyyden olemassaolosta nousee toistuvasti esille tutkimuskirjallisuudessa. Muun muassa 1800-luvun alun Lontoossa väitettiin, että ammattimaiset kerjäläiset olivat ”oman poliisinsa avulla” jakaneet kaupungin kerjuupiireihin ja kokoontuivat yhdessä öisiin kulujuhliin.⁶⁴ Shanghain ja Ibadanin esimerkit osoittavat, että tällaista onkin tiettyissä historiallisissa tapauksissa todella tapahtunut. Useimmiten kerjäläisyyden koko kuva on kuitenkin ollut monipuolisempi.

Esimerkiksi San Cristobalissa, Meksikossa, jossa kerjääminen oli stigmatisoidumpaa ja vähemmän organisoitunutta kuin Shanghaissa tai Ibadanissa, kerjäläiset koostuivat pääosin sairaista ja vanhuksista. Kaupunkiin tullessa monet kerjäläiset pyrkivät turhaan organisoidun hoivan piiriin esimerkiksi sairaaloihin tai vanhainkoteihin. Suurin osa oli jälleen miehiä, erityisesti alkuperäisväestön edustajien keskuudessa. Tätä on selitetty kulttuurisilla tabuilla, naisten rajoitetulla elämänpiirillä sekä myös naisten paremmilla työmahdollisuuksilla kotiapulaisina. Vajaan sadan kerjäämästä tavatun henkilön otoksesta kolme neljäs-

osaa ilmoitti haastattelussa olevansa vailla kontakteja sukulaisiin, yleensä koska nämä olivat kuolleet. Loput sanoivat, etteivät sukulaiset kyenneet auttamaan heitä taloudellisesti. Yleisön halveksimat kerjäläiset saivat emotionaalista tukea ohimenevistä kohtaamisistaan toisten kerjäläisten kanssa, mutta nämä synnyttivät vain harvoin vahvoja henkilökohtaisia siteitä. Jotkut sanoivat tienaavansa kerjäämällä vain juuri tarpeeksi selvitäkseen, toisen pystyivät elättämään perheen tai säästämään, ja jotkut harvat olivat menestyneet. Kaikki kerjäläiset eivät suinkaan olleen ‘ammattilaisia’, vaan monet olivat esimerkiksi liikkuvia maatyöläisiä jotka omaksuivat kerjäläisen roolin työsuhteiden välillä ollessaan muualla kuin kotiseudullaan.⁶⁵

Marco van Leeuwen on kartoittanut kerjäläisyyden kirjoa esiteollisessa Euroopassa. Kerjäämistä harjoittivat molempiin sukupuoliin ja kaikkiin ikäryhmiin kuuluneet ihmiset. Kerjäläisiä liikkui maaseudulla talosta taloon yksin ja ryhmissä. Kaupungeissa toimi yleensä myös vakituisia kerjäläisiä. Kerjääminen ei kuitenkaan ollut vain ammattilaisten bisnes, vaan eräänlainen koko kansan selviytymisstrategia, osa muuttuvaa, moniaineksista toimeentulokeinojen kokonaisuutta. Sesonkien välillä tai huonoina aikoina työläinen ryhtyi tilapäisesti kerjäläiseksi. Erityisesti sukkalien ja vetoavien lasten harjoittamana kerjääminen oli samalla pysyvä osa köyhien perhetaloutta, jossa nuoremmat jäsenet elivät osittain omavaraisessa katujen keräilytaloudessa keventäen aiheuttamaansa huoltorasitusta ja tuoden panoksensa yhteiseen pöytään. Kerjääminen saattoi olla liikkuvaa, satunnaista tai tiettyyn julkiseen tilaan keskittynyttä. Jotkut kävivät säännöllisesti saman, tutun lahjoittajan luona.⁶⁶

Suuret, enemmän tai vähemmän muodolliset kerjäläisorganisaatiot kiinnostävät helposti aikalaistarkkailijoiden huomion ja herättävät keskustelua. Ne ovat myös otollisia tutkimuskohteita. Hankalampaa on hahmottaa kerjäläisyyteen liittyviä arkisia verkostoja niissä tilanteissa, joissa valtava, hyvin organisoitunut kerjäläismafia on vain legenda tai uhkakuva.

Verkostot

Minkälaisia epämuodollisia sosiaalisia suhteita kerjäläisyyden takana on Suomessa ollut? Miten kerjäläiset ovat liittyneet toisiinsa tai niihin joilta kerjät-

tiin? Miten nämä suhteet ovat rakenteistaneet kerjäämisen tapoja, esiintymistä ja kohteita?

Kun kerjäämiseen liittyi häpeää ja stigmaa, siihen turvautuvat ihmiset sovelsivat käytäntöjä, jotka tarkoituksellisesti hämärsivät kerjäläisten taustaa, henkilöllisyyttä ja sosiaalisia siteitä kohtaamistilanteissa. Kerjäämistä harjoitettiin kun oleskeltiin oman yhteisön ulkopuolella, joko nimenomaan kerjäämistä varten tai esimerkiksi muun työn takia. Tuntemattomien edessä kerjäläisen rooli oli helpompi omaksua, eivätkä yhteisölliset sanktiot toimineet yhtä tehokkaasti. Kerjäävät ihmiset eivät kuitenkaan välttämättä suinkaan olleet vailla kotia, lähimmäisiä tai muita toimeentulokeinoja. Myös tunne kuulumisesta sosiaalisesti täysin eri maailmaan saattoi helpottaa lähestymistä ja vähentää suhteellisen kurjuuden kokemusta silloin, kun kerjättiin voimakkaan luokka- tai säätyjaon luonnehtiman yhteiskunnan ylimpiin kerroksiin kuuluvilta etäisiltä "herroilta".⁶⁷ Kun kerjääminen tapahtui sosiaalisesti vaarallisemmalla maaperällä, kuten omassa naapurustossa, saatettiin turvautua välikäsien, erityisesti lasten käyttöön. Kotitalouden miespuolinen pää, jonka tehtävänä perheen elättämistä pidettiin, jäi tällöin suojaan yhteisön katseelta. Kerjääjän maineen ja sosiaalisen identiteetin suojelemiseen tähtäävät käytännöt vaikeuttavat myös ilmiön tutkimista.

Muistitieto ja muu mikroaineisto 1900-luvun alun Etelä-Suomesta tarjoaa hajanaisia mahdollisuuksia yrittää saada kuvaa kerjäämisen takana olleista tilanteista ja sosiaalisista suhteista. Eräs Mäntsälässä pienessä mäkituvassa seitsemälapsisessa perheessä asunut, vuonna 1917 syntynyt haastateltava lähetettiin itse kerjuulle veljensä kanssa 1920-luvun lopulla. Haastateltavan kirvesmiehenä työskentelevä isä oli perheen tilan jaossa maksettu ulos ja veli oli jäänyt asumaan arvion mukaan 90-100 hehtaarin päätäloa. Vuoden 1918 sodassa veljekset olivat olleet eri puolilla, mikä oli johtanut niin vakavaan välirikoon, että kaikki taloudellinen kanssakäyminen maitotingeistä kriisiaikaiseen apuun oli päätalon puolelta katkaistu – sääntillisesti edellytettyä vuokranmaksua lukuunottamatta. Kerjuumatkat suuntautuivat muihin lähiympäristön taloihin. Äiti opasti sopiviin paikkoihin.

H: [...] mekin jouduttiin.... jouduttiin tota... veljen kans joskus käymään kerjuulla. Mut ei kyl kovin montaa kertaa. Mä olen ajatellu nyt jälkeinpäin että... että kuinka, kuinka ne vanhemmat yleensä sitä, en mä nyt protestoisi sitä mutta, mutta kuitenkin sillä lailla että kuinka ne lähetti lapset! Se on sentään kurja kokemus lapselle. Ku lähetetään kerjuulle. Äiti oli kyl sitte semmonen ku se osas oikein hyvin kirjottaa ja, ni se usein kirjotti sitte pienen lapun. Että siin oli se pyyntö. Että meil oli veljen kans sitte hyvin usein sillälailla että, että mä sanoin [...] että "pyydä sinä", "puhu sinä"! [nauhaa]

[...]

S: Olikse noin muuten sitte niin... miten se onnistu että saiko sitä apua vai ei, eri paikoista?

H: Juu, mut en minäkän muista yhtään semmost että oltas käyty ettei me oltas saatu mitään.

[...]

S: Mites tota niillä kerjuumatkoilla ni olikse siinä sitte kuitenkin vaihtelua että miten sai ja miten ei?

H: No eei... äiti tykkäs tietysti se lähetti vähä meijät semmossiin paikkoihin missä se... mut en mä yhtään muista että olis kaltoin kohdeltu tai sillä lailla...⁶⁸

Kohteena mainitaan erityisesti tila, jonka asukkaat olivat "koulutettuu väkee" ja omasivat mahdollisesti teosofisen uskonnollisen vakaumuksen – perhe lähti myöhemmin Etelä-Amerikkaan perustamaan jonkinlaista "kasvissyöjien yhdyskuntaa". Vartuttuaan haastateltava ja tämän sisarukset muuttivat vähitellen Uudenmaan asutuskeskuksiin teolliseen palkkatyöhön ja perheen ahdinko väistyi.

Toisen haastateltavan miehen omistamassa talossa Järvenpäässä taas asui 1930-luvun puolivälissä vuokralla köyhäinapuun turvautunut perhe. Siihen kuului kahdeksan alaikäistä lasta ja yksi 16-vuotias poika. Perheen päänä oli keski-ikäinen mies, joka ei ollut lasten biologinen isä. Kertomuksen mukaan mies oli ollut muonamiehenä suuressa talossa, mutta menettänyt työnsä la-mavuosina: "Silloin valittiin taas ihmistä!" Miehen nimiin on avustusluettelossa merkitty aleneva avustussumma viitenä ensimmäisenä vuoden kuudesta maksupäivästä, sitten ei mitään. Haastateltava sanoo tämän itse asiassa lähteneen työnhakuun ja sitten hävinneen muutaman viikon kuluttua perheen muutosta taloon. Avustussumma oli kuitenkin ilmeisesti päätynyt lasten äidille. Vanhin lapsista oli kuvauksen mukaan teollisessa palkkatyössä. Äiti oli ilmeisesti myös ajoittain satunnaisissa ansiotöissä, kuten pyykkiä pesemässä. Mitään tuloja ei kuitenkaan ole merkitty kunnan taksoitusluetteloon – perheen asema onkin ollut ilmiselvästi niin huono etteivät sen jäsenet ole maksaneet veroja.⁶⁹

Haastateltavan mukaan äiti olisi näyttänyt käyttäneen avustusrahoja kau-

pasta ostettuun pullaan ja kermaan useammin kuin ruokaan. On vaikea sanoa, mistä kommentti lopulta kertoo. Pelkät avustukset olivat joka tapauksessa todennäköisesti pidemmällä aikavälillä riittämättömiä suuren perheen elättämiseen.⁷⁰ Kertoja itse ruokki pienempiä lapsia säännöllisesti. Koulusta palatessaan vanhemmat lapset taas kävivät aina kerjuulla samoissa paikoissa.

Tuota... mut joka pojat oli aina paikka, mistä kautta se tuli koulusta. Kuivia leivänkannikoita, ja mitä oli sitte että... että tota... niillä elivät.⁷¹

Myös lasten äiti teki menestyksellisen kierroksen joulun alla.

[...] jouluku... [naurahtaa] jouluku sitte ku se lähti että nyt... katotaan että jos saatas jouluku jotaki ja sil oli sitte tuttava mukana joka lähti, ja... kelkkakeli oli ja kelkkojen kans ne sitte lähtivät ja... Mä en muista et olisko ne sitte ollu ku sen yhden... varmaan oli yönkii pois silloin. Ja, mutta kelkat oli kyllä niin lastattu kyllä täyteen ku ne tuli kotia että ei tota... ei siin mitään enään ois pysyny. Ku ne oli täällä... täällä olleet sitte ni ku ne oli niit muonamiehiä nois isois talois. Ja... että kyl niil oli pitkäks aikaa puuroo keittää, ja muuta, ku ne leivänkannikoist keitti puuroo sitte minun vanhempi tyttö sitte se oli semmonen kolmannel vissiin, ni se tuli kauhuissan sanomaan että [...] lapset syö kakkaa! [naurahtaa] Ku ne keitti siitä leivästä sitä puuroo.⁷²

Lainaus viittaa verkostojen luonteeseen ja taustaan. Ilmeisesti suhteet miehen entisiin isäntiin toimivat edelleen epävirallisen avun pohjana. Järjestelyssä voi nähdä piirteitä ”aprakan anomisesta”, jossa kesän työsuoritukset toimivat perustana talven ’avustuksille’. Rungas avustaminen joulun alla viittaa perinteisiin juhlapyhien aikaisiin jakotraditioihin. Asteittain vuokralaisten yhteiselo haastateltavan ja tämän miehen kanssa muuttui lutikoiden ja sisustuksen turmelemisen vuoksi niin hankalaksi, että koko asunto jätettiin tyhjilleen joksikin aikaa, ja seuraavana vuonna äiti lapsineen häviää niin kertomuksesta kuin kunnallisista asiakirjalähteistäkin.

Yksi kuvattu tapaus koskee vuotta 1918 Siuntiossa, ja liittyy naapuruuteen. Sisällissodan jälkeisenä kesänä, kertojan ollessa pieni, viereisellä vuokraviljelmällä asuneen nelilapsisen perheen vanhin poika kävi toistuvasti ”lainaamassa” evästä mennessään maatöihin.

[...] Ne aina haki site leipää lainaks että kun ne menee taksvärkkiin. Vanhempi poika. Niin mummu sano että tulkaa hakemaan se leipä joka kerta ku [...] menee taksvärkkiin mut ei sitä lainaks tartte hakee ku mammal ei oo antaa takasin! Mut tulkaa vaan hakemaan joka kerta! [naurahtaa]⁷³

Asialle lähetetty lapsi sai kuulla äitinsä luottokelpoisuudesta paikalliselta kauppiaalta myös seuraavassa kuvauksessa Järvenpäästä, luultavasti 1930-luvun alusta:

[...] mä kävin Järvenpääs apteekis pikkupoikana mä eksyin ja sit mä menin kauppaan ni mä muistan hyvin ku semmonen kurjan näkönen tyttö huonoissa vaatteissa koitti ostaa leipää, ni kauppias sano et ”kuule, et me käskeen äiti kauppaan, et teil on niin paljo entistä”.⁷⁴

Paikallisyhteisön sisällä tapahtuvaa kerjäämistä luonnehtii kuvauksissa lasten käyttäminen viestin ja avustuksen välittäjinä. Kuvattu kerjääminen ei ollut vain sattumanvaraista universaaliin tapaan vetoamista, vaan perustui usein jonkinlaisiin aikaisempiin siteisiin pyytäjän ja antajan välillä. Sosiaaliset suhteet joiden perusteella kohteet valittiin olivat kuitenkin aikuisten välisiä, ja lapset olivat liikkeellä aikuisten kehoituksesta. Kertomuksissa kuvataan vertikaalisia kontakteja, jotka yhdistävät köyhempiä rikkaampiin yhteisön jäseniin. Varakkaamman osapuolen tuttuus, erityinen maine, aikaisemmat työsuhteet tai naapuruus ovat toimineet perusteluna kohteen valinnalle. Lasten lähettämisen lisäksi avunpyyntö on saatettu yrittää piilottaa nimellisesti lainojen tai luottosuhteiden taakse, jolloin kysymys ei myöskään ole ollut tarkoituksellisesta kerjäläisen roolin omaksumisesta. Tällaisessa tilanteessa avustuksen velkaluonteen avoin kieltäminen on rinnastettavissa aikaisemmin mainittuun kuvaukseen työsuorituksen kieltämisestä kulkumieheltä talossa vietetyn yön jälkeen – se nöyryyttää pyytäjää tekemällä paljaaksi suoritteiden yksipuolisuuden.

Kerjäämiseen omassa yhteisössä liittyvän häpeän välttelyn lisäksi lasten käyttämisen syynä saattoi olla usko siihen, että näiden pyyntöihin vastattaisiin herkemmin. Itse kerjuulle joutuneen naishaastateltavan naapurustossa 1920- ja 1930-luvuilla kasvanut toinen haastateltava toteaa:

[...] mä oon monta kertaa jälkeensä ajatellu että pikkutyöt kävi kerjuulla. Ja se kävi varmaan sen takia et ne oli sääliittävämpiä kuin muut. Niitä kävi ja niille pyrittiin antamaan aina jotaki.⁷⁵

Kulkumiehiä koskevien kuvausten kohdalla toimintaa rakenteistavien sosiaalisten siteiden hahmottaminen on vaikeampaa. Paikoitellen on kuitenkin mahdollista hahmottaa kulkumiesten toimintapiirin syntyyn liittyvää logiikkaa. Suurista nälkävuosista 1930-luvun lamaan saakka liikkuvan kerjäläisyyden epä-

suhtainen kohdistuminen tiettyihin taloihin mainitaan ongelmaksi aikalaisku-
vauksissa.⁷⁶ Olennainen tekijä kohteeksi valikoitumisessa oli luonnollisesti ta-
lon sijainti: vauraina pidetyillä alueilla ja keskeisten liikennereittien varrella
pyytäjiä oli enemmän. Näillä alueilla oli toisaalta myös paljon taloja joista valita.
Paikallistasolla kerjäläisyyden kohdistumista ohjasi myös toinen tekijä, eri paik-
kojen vieraanvaraisuutta koskeva informaatio. Muistitietoaineistossa on viittei-
tä tiettyjen talojen muodostumisesta kulkemisen solmukohdiksi. Kellokosken
lähellä sijaitsevan kartanon kerrotaan toimineen vakiotukikohtana liikkuvalla
väelle – ainakin johonkin saakka.

[...] se iso, ainoa iso talo mikä siellä on ni siel talos oli niinsanottu väentupa johka kul-
kumiehet saivat aina yöpyä, ja saivat aina talosta ruoan. Niin ainakin mulle on, mul-
le kerrottiin ku mä olin nuori poika, pikkupoika että, että ne oli ratkoneet vällyn pääl-
lykset ku siel oli lammasvällyt, ja paskantaneet sinne väliin. Ja sen jälkeen [...] ei otet-
tu yhtään miestä. Sen jälkeen.⁷⁷

Kolmessa muussa haastattelussa on viittauksia siihen, että tietyn kotitalou-
den vastaanottoalttiutta koskeva tieto saattoi toisaalta levitä kulkijoiden pii-
rissä, toisaalta välittyä lähiympäristön asukkaiden kautta majoitusta etsiville.
Yhdessä tapauksessa lähiyhteisön tiedotuksen merkitystä kuvataan selkeästi.

[...] tulee kolme pitkää miestä ja sanoo että työpaikka nyt olis mutta vaikka mistä ky-
syy asuntoo, että sais, pääsis johonki sisälle, nin kaikki näy...neuvoo samaan paik-
kaan, että onkohan tää ny sitte se paikka? Mie sanoin en o koskaan kuullukkaan et-
tä kukaan olis ketään yöks ottanu, että kyl se varmaan on sama paikka, oikea paikka!
No ne oli sitte ropsinkuorijoita. Ni... niin kauan ne siin sitte oli ku ropsit tuli kuorittua
ja.... kolme veljestä. Kaikki neuvoo vaan samaan paikkaan tänne mäen taakse!⁷⁸

Myös kulkumiesten majoittamista “kulttuurijäänteenä” tarkastellut haasta-
teltava kuvailee yleisellä tasolla kulkijoiden paikallista ohjailua tiettyihin paik-
koihin.

[...] jollei sille voitu yösjaa antaa ni sille annettii ruoka kuitenkin et se sitte meni seu-
raavaan taloon. Usein jos oltiin ilkeitä ni neuvottiin sille joku semmonen talo, ku ole-
tettiin et ne antaa sille yösjan tai muute haluttiin se siihen taloon.⁷⁹

Toisaalta yhdessä haastattelussa pohditaan myös sitä, miten sana kulki liikkujien keskuudessa.

H1: Kyl ne määrätyt paikat oli yösjapaikkoja ja ne tiesi, se huhu kulki.

H2: Ainaki mustalaisillaki. Ni tota... piti vaan pikkunen väki tulla ni vähän ajan pääst oli koko...

H3: suku... [naurahtaa]

H2: Nii, vinkattiin vaan et nyt saatiin... nyt saatiin yökortteeri ni silloin niit tuli...

H1: Kyl meillä niin monta kertaa kans mustalaiset yötä ja... Ja kyl ne tiesi, mistä...paikat...

H3: Ihan niinku nykyään, tämmöset, "siel on hyvä lomapaikka siel Kreikassa siel ni..." [naurahtaa]⁸⁰

Monet haastateltavat kertovat asuneensa kotitalouksissa joissa kulkijoita nimenomaan otettiin ahkerasti vastaan. Kotitalouksista muodostui näin erilaisien kulkijoiden tukikohtia.⁸¹ Kellokosken tehdasyhteisön seudulta kerätyssä muistitiedossa kulkijoita majoittivat poikkeuksetta vain eri kokoiset maatilat – tehtaan asuntoihin heitä ei otettu.

Kaiken kaikkiaan toisaalta lapsia käytettiin kuvausten perusteella aikuisten kerjuun välikappaleina oman lähiyhteisön sisällä. Tällöin taustalla olivat aikaisemmat aikuisten väliset suhteet, joiden perusteella kerjuuta saatettiin ohjailta otollisiin kohteisiin. Kuvauksissa nämä olivat niitä paikallisyhteisöjen jäseniä, jotka tunnettiin ja joilla oli mistä antaa. Toisaalta anonyymi liikkuva kerjäläisyys suuntautui tiettyihin taloihin siten, että paikalliset asukkaat ja toiset kulkijat tiedottivat liikkujille vastaanottavaisista taloista. Näin kerjääjille ikään kuin muodostui paikallisia toimintapiirejä, joiden taustalla oli tietyn kotitalouden aikaisempaan toimintaan perustuva maine. Tieto tästä taas liikkui kulkijoiden välisessä horisontaalisessa 'muukalaisten verkostossa'.

Toinen tuleminen?

Sotien jälkeisinä talouskasvun ja hyvinvointivaltion rakentamisen vuosikymmeninä kerjääminen tuntui asteittain häviävän Suomen sosiaalisesta maisemasta. Viime vuosikymmenen laman ja politiikanmuutosten jälkeen monet ohitetuiksi luullut ilmiöt, kuten laajamittaiset toimeentulovaikeudet, ovat kuitenkin ajan-kohtaistuneet uudestaan. Olisi vielä hätiköityä väittää, että kerjäämisen uusi lisääntyminen on oire 1800-luvun massapauperismin paluusta. Sen sijaan voi to-

deta, että lehtikirjoittelu on paikoitellen entisellään. Poliisi, kaupunkitutkija ja filosofi kommentoivat muutama vuosi sitten haastatteluissa kerjäläisyyden viimeaikaista lisääntymistä Helsingissä. Antaminen on typerää ja innostaa kerjäläisen ryhtymään helpolle uralle, selitti poliisi filosofin myönnellessä.⁸² Ikään kuin vanha keskustelu olisi ollut alkamassa jälleen alusta.

Ennen kuin myös kontrollipoliittisia toimenpiteitä aletaan omaksua menneiltä vuosisadoilta, voisi olla hyödyllistä yrittää selvittää ilmiön taustoja. Ketkä nyt kerjäävät ja miksi? Jos kysymyksessä todella on kasvava ilmiö, kerjäläisyyden vertaileva sosiaalhistoria voi ehkä auttaa hahmottamaan mahdollisista vaihtoehtoisista kehitysmalleja.

Kerjäämään ryhdytään, koska se koetaan tilapäisesti tai pysyvästi parhaaksi tai yhdeksi parhaista kaikista tarjolla olevista tulonhankkimiskeinoista. Jos kerjääminen on jollain alueella pysyvää ja laajaa, kerjäläiset saattavat järjestäytyä kilpailun rajoittamiseksi ja hyvinvointinsa parantamiseksi.⁸³ Tällöin toimintaa on myös helpompi institutionalisoida työnjaon, kerjuun kohteiden valinnan ja tuottojen jaon suhteen. Kehitystä edesauttaa, mikäli vallanpitäjät hyväksyvät organisaation ja paikallinen kulttuuri on suvaitsevainen kerjäämistä kohtaan. Tällöin organisaatio alkaa itse asiassa asteittain muistuttaa muodollista sosiaaliturvajärjestelmää.

Jos taas organisoituminen estetään ja kerjäämistä sanktioidaan ilman muita muutoksia toimeentulomahdollisuuksissa, tuloksena on yleensä kerjäävien ihmisten aseman heikkeneminen, muttei kerjäläisyyden häviäminen. Joissain eksoottisissa tilanteissa ammattimainen kerjääminen on ollut niin kannattavaa, että siihen on ryhdytty vaikka muuta työtä olisi ollut tarjolla. Useimmiten kerjääminen on kuitenkin ollut enemmän tai vähemmän halveksittu, epätoivoinen teko, johon on ryhdytty vasta kun vaihtoehdot ovat olleet vähissä. Mahdolliset kerjäämistä korvaavat toimintamallit voivat myös olla muille yhteisön jäsenille vielä haitallisempia kuin kerjäläisyys – esimerkiksi väkivaltainen rikollisuus.

Tämän päivän Suomessa olot ovat epäsuotuisat järjestäytyneen kerjäläisyyden kehitykselle. Ilmapiiri ei ole suvaitsevainen kerjäämistä kohtaan, joskin käsitys historiallisesta kontekstista – yleinen usko sosiaaliturvan heikkenemiseen – voi lisätä ymmärtämystä. Tuntuu myös epätodennäköiseltä, että viranomaiset suhtautuisivat passiivisesti organisoituun kerjuuseen tai alkaisivat myöntää

kerjäläisille toimituksia ja nimittää kerjäläiskiltojen johtajia. Toisaalta 2000-luvun Suomesta puuttuu kaksi piirrettä, jotka ovat liittyneet yhteiskuntaan joissa suuret ihmisjoukot ovat pysyvästi turvautuneet kerjäläisyyteen: alhainen kansantulo ja suhteellisen kyvytön hallintokoneisto. Kerjäläisyyttä huonosti suvaitseva rikas maa, jolla on tehokas byrokratia, tuntuisi taipuvaiselta vastaamaan kerjäläisyyden kasvuun julkisella interventiolla. Mutta millaisella?

Historiallinen aineisto viittaa siihen, että kerjäämiseen perustuvan sosiaaliturvan kustannukset jakautuvat usein hyvin epätasaisesti. Vain ilmeisen maksukykyiset ja maksuhaluiset ihmiset valikoituvat sen rahoittajiksi muiden jäädessä vapaamatkustajiksi. Tämä johtaa helposti tyytymättömyyteen ja jonkinlaisen poliittisen ratkaisun – sääntely, laitostaminen, poliisitoimet – etsintään. Tällöin kysymys on kuitenkin jo reaktiivisesta pyrkimyksestä erillisen ”kerjäläisongelman” käsittelyyn. Näin on viime aikoina menetelty esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Britanniassa.⁸⁴ Historiallisesti tämä tie ei ole ollut kovinkaan menestyksellinen, varsinkaan silloin kun toimenpiteet ovat perustuneet yksinkertaistavaan moralismiin. Sanktiot eivät ole purreet ja tarjotut vaihtoehdot on koettu huonommiksi kuin kerjäämisen jatkaminen. Jos kerjäämisen lisääntymisen takana taas on sosiaaliturvan heikkeneminen, kontrollinäkökulman sijaan koko väestön hyvinvoinnista liikkeelle lähtevän sosiaalipolitiikan tehostaminen saattaisi hyvällä onnella ainakin pysäyttää ilmiön kasvun.

Viitteet

¹ Tuuri, Antti: Kerjäläisyystilanne Euroopassa. Hyvä Suomi! Suomalaisen Työn Liiton verkkolehti (1998):4. (<http://www.avainlippu.fi/hyvasuomi/archive/9804/>, 15.1.2004)

² Helsingin Sanomat 5.4.2001.

³ Ks. kuitenkin Tervosen artikkeli tässä teoksessa; Häkkinen, Antti: Kiertämien, kulkeminen ja toisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä. Häkkinen, Antti & Pulma, Panu (toim.): Etnisyys ja syrjäytyminen 1900-luvun Suomessa. (Ilmestyy 2004); Saaritsa, Sakari: Selviytyminen ja muistitieto: Riskieltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja kellokoskelaisten epäviralliset taloudelliset suoritukset kriisiaikoina 1900-1950. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu -tutkielma, 2001, 123-127; Häkkinen, Antti, Ikonen, Vappu, Pitkänen, Kari ja Soikkanen, Hannu: Kun halla nälän tuskan toi: Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet. WSOY. Porvoo 1991, 47, 164-175, 202-203; Eenilä, Jukka (toim.): Ruotiuokkoja ja huutolaisia: Muistikuvia entisajan vaivaishoidosta. Tammi. Helsinki 1971, 100-102, 106-108, 146-149; Piirainen, Veikko: Kylänkierrolta kunnalliskotiin: Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivaishoitotoiminta vaivaishoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Historiallisia tutkimuksia XLIX. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1958, 18-21, 32.

⁴ Sosiaalipolitiikan kehityksen myötä kerjäämisen esiintyminen voidaanankin alkaa tulkita nimenomaan oireeksi intervention puutteesta. Proccaci, Giovanna: Social Economy and the Government of Poverty. Bruscell, Graham, Gordon, Colin & Miller, Peter (Eds.): The Foucault effect. Studies in governmentality. With two lectures by and an interview with Michel Foucault. University of

- Chicago Press. Chicago 1991, 151-168. Vrt. esim. Fabrega, Horacio Jr.: Begging in a Southeastern Mexican City. *Human Organisation* 30 (1971):3, 278-279.
- ⁵ Fabrega 1971, 282-283.
- ⁶ Renault, Marie-Hélène: Vagabondage et mendicité. Délits périmés, réalité quotidienne. *Revue Historique* 122 (1998):2, 287-322.
- ⁷ Roberts, M.J.D.: Reshaping the gift relationship: The London Mendicity Society and the suppression of begging in England 1818-1869. *International Review of Social History* 36 (1991):2, 201-231.
- ⁸ Siperiaa tosin asutettiin muiden vankien ohella myös irtolaisuudesta tuomituilla ihmisillä, joihin todennäköisesti lukeutui kerjäämisenkin takia pidätettyjä. Suomesta Siperiaan passitettiin 1800-luvulla irtolaisuuden vuoksi runsaat tuhat henkeä. Lindenmeyr, Adele: Poverty is not a vice. Charity, society, and the state in Imperial Russia. Princeton University Press. Princeton 1996, 7-98, passim.; Häkkinen 2004.
- ⁹ Nigeriassa kerjääminen oli kriminalisoitu rikoslaisissa, mutta poliisi ei yleensä toimeenpannut kieltoa; heimoauktoriteetit nimittivät muodollisesti kerjäläiskiltojen päät. Lu, Hanchao: Becoming urban. Mendicancy and vagrants in modern Shanghai. *Journal of Social History* 33 (1999):1, 7-36; Bamisaiye, Anne: Begging in Ibadan, Southern Nigeria. *Human Organization* 33 (1974):2, 197-202.
- ¹⁰ Pulma, Panu: Vaivaisten valtakunta. Jaakkola, Jouko, Pulma, Panu, Satka, Mirja ja Urponen, Kyyösti: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historiaa. Sosiaaliturvan kirjallisuus, sarja sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki 1994, 15-18, 33-35; Lutherin ohjeista Piirainen 1958, 28-29.
- ¹¹ Nygård, Toivo: Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. *Studia Historica Jyväskylänseksiä* 31. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1985, 32-35.
- ¹² Piirainen 1958, 30-34.
- ¹³ Pulma 1994, 47-48.
- ¹⁴ Piirainen 1958, 324-328.
- ¹⁵ Häkkinen ym. 1991, 170-175.
- ¹⁶ Raimo Parikan tulkinnan mukaan kyse oli poliittisesta pelosta irtaimen työväestön kasautumista kohtaan. Paikallistasolla kyuditsemisintoon on luultavasti vaikuttanut myös kuntien pyrkimys välttyä maksamasta avustuksia henkilöille, jotka kuuluivat kotipaikkansa perusteella muiden kuntien vastuulle. Parikka, Raimo: 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen. Parikka, Raimo (toim.): Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tampere 1994, 261-264.
- ¹⁷ Häkkinen, Antti: Köyhyyden sosiaalisesta konstruktiosta maaseutuyhteisössä 1930-luvun pula-aikana. *Käsikirjoitus* 2003; Böök, Einar: Kulkuriliike työttömyysilmiönä. *Sosiaalinen aika-kauskirja* 26 (1932), 65-75.
- ¹⁸ Esim. Tuusulan kunnanarkisto (TKA), Köyhäinhuoltohallitus, Köyhäinhuoltolautakunta ja Huoltolautakunta 1919-1950, Ea1:2 Köyhäinhuolto- ja huoltolautakunta 1930-1944, saapuneet kirjeet.
- ¹⁹ Saaritsa 2001, 115; Piirainen, Veikko: Vaivaihoidosta sosiaaliturvaan. Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta. *Sosiaaliturvan laitoksen julkaisuja* 4. Karisto. Hämeenlinna 1974, 58-59.
- ²⁰ Lu 1999, 10-13.
- ²¹ Roberts 1991, 202.
- ²² Lu 1999, 14-15; Vrt. jäljempänä.
- ²³ Fabrega 1971.
- ²⁴ Bamisaiye 1974, 198, 200-201.
- ²⁵ Lindenmeyr 1996, 7-23.
- ²⁶ Häkkinen 2004.
- ²⁷ Eenilä (toim.) 1971, 100-102.
- ²⁸ Häkkinen 2004; Romaneista vrt. Tervosen artikkeli tässä kirjassa.
- ²⁹ Muistitieto viittaa siihen, että tällä maaseutuun assosioidulla käytännöllä oli myös urbaani vastineensa – esimerkiksi seuraava kuvaus Helsingistä kertoo kerjäläisten liikkeestä ovelta ovelle: "Kyllä silloin ensimmäisten vaalien aikana [vuonna 1907 SS] oli paljon toiveita. Muistan erään hetken kun olin kotona ja siihen tuli pyytäjäuikko pyytämään. Kun siihen aikaan kävi paljon pyytäjiä, sekä lapsia että vanhempia. Siihen tuli yksi vanha mies, ja minä kaadoin kahvia hänelle, ja sanoin hänelle, että menkää nyt äänestämään ja äänestäkää työväenpuoluetta, niin meille tulee eläke, ja sitten teidän ei enää tarvitse käydä pyytelemässä." (Työväen Arkisto, Työväen Muistitietotoimikunta, TMT 14:41/2 (Saarinen) TA, 17.)
- ³⁰ Ks. Häkkinen 2004; Saaritsa 2001, 100-101.
- ³¹ Ks. Häkkinen 2004; Saaritsa 2001, 100-101; Böök 1932, 68.
- ³² Piirainen 1958, 18-21, 32.
- ³³ Häkkinen, Antti: Nälkävuosien sosiaalinen protesti. Pitkänen, Kari (toim.): Nälkä talous kontrolli.

Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos. Helsinki 1987, 75.

³⁴ Nainen, s. 1914. Artikkelissa käytetyistä muistitietoaineistosta ks. Saaritsa 2001, 48-52.

³⁵ Häkkinen ym. 1991, 47, 164-169, 202-203.

³⁶ Apo, Satu: Rikastuminen, työ ja supranormaali vanhassa kansanomaisessa ajattelussa. Parikka, Raimo (toim.): Työväestö ja kansakunta. Väki voimakas 10. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tampere 1997, 10-15; Eenilä 1971, 106-108.

³⁷ Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKS. Helsinki 1996, 53-54, 136-202; Apo, Satu: Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Hanki ja jää. Helsinki 1995, 145-151; Vrt. esim. Taussig, Michael: The Devil and Commodity Fetishism in South America. University of North Carolina Press. Chapel Hill 1980, 109-110. Taussigin tutkimassa kolumbialaisessa sokerinviljelylaaksossa työväki harrasti laajalti magiaa mutta ei suunnannut sitä kaikkein ylimpiä yhteiskuntakerroksia vastaan, koska agribusiness-kapitalistit eivät uskoneet siihen. Vuoristoalueilla taas ”luokkasotaa” käytiin suurtilanomistajia vastaan myös taikauskoon tukeutuen.

³⁸ Rantatupa, Heikki: Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914-1921. *Studia Historica Jyväskylän* 1973. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1979, 177-179; Eenilä 1971, 146-149.

³⁹ Haapala, Pertti: Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914-1920. Kleio ja Nykypäivä. Edita. Helsinki 1995, 177-178, 184-192; Häkkinen ym. 1991, 264-266; Salkola, Marja-Leena: Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917-1918 ennen kansalaissotaa 2. Opetusministeriö / punakaartin historiakomitea. Helsinki 1985, 21-24; Rantatupa 1979, passim.

⁴⁰ Nainen, s. 1897.

⁴¹ Nainen, s. 1914.

⁴² Ks. Häkkinen 2004.

⁴³ Esim. Thompson, E.P.: Englantilaisten väkijoukkojen moraalinen talousoppi. Thompson, E.P.: Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnästävat 1700- ja 1800-lukujen Englannissa. Gaudemus. Helsinki 1996, 95-156; Scott, James C.: The moral economy of the peasant. Rebellion and subsistence in South-East Asia. Yale University Press. New Haven 1976; Wolf, Eric: The Peasant Wars of the Twentieth Century. Harper & Row. New York 1969; Linebaugh, Peter: The London Hanged. Crime and Civil Society in the 18th Century. Allen Lane. London 1991.

⁴⁴ Esim. Parikka, Raimo: 'Varo veli, topora yksin matkustaa' – Rahvas, vastarinta, politiikka. Parikka, Raimo (toim.): Työväestö ja kansakunta. Väki voimakas 10. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Tampere 1997, 99-171; Apo 1997; Ehrnrooth, Jari: Sanan vallassa, vihan voimalla: Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914. SHS. Helsinki 1992; Rentola, Kimmo: Toinen kirja. Aalto, Seppo & Rentola, Kimmo: Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven, entisen Pahajärven ihmisten historia. Karkkilan kaupunki. Karkkila 1992.

⁴⁵ Ks. Aatsingin artikkeli tässä kirjassa; Saaritsa 2001, 140-141.

⁴⁶ Ks. Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä: Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880-1920. *Bibliotheca historica* 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001, 72-75.

⁴⁷ Ks. Saaritsa, Sakari: Riskieiltä suojaavat verkostot. Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900-1950. Blomberg-Kroll, Helena, Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.): Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Kirja-Aurora 2002.

⁴⁸ Mies, s. 1914.

⁴⁹ Yhtiyhteisöllisyyden ja luotettavan, pysyvän ”ydintyövoiman” rakentaminen muodostui Suomessa yleiseksi työnantajapolitiikaksi vasta 1920-luvun lopulla, mutta monilla paikkakunnilla, kuten Kellokoskella, teollinen paternalismi omasi samanlaisia piirteitä jo aikaisemmin tästä riippumatta. Ks. Kettunen, Pauli: Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta. Tutkijaliitto. Helsinki 1997, 115-117; Alapuro, Risto: Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933. Hanki ja jää. Helsinki 1994, 256-270; Kettunen, Pauli: Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiaista ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-1930. Historiallisia Tutkimuksia 138. SHS. Helsinki 1986, 105-114; Kettunen, Pauli: Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. SHS. Helsinki 1994, passim.

⁵⁰ Häkkinen 2003; Böök 1932, 66.

⁵¹ Häkkinen 2004.

⁵² Ks. myös Häkkinen 2004.

⁵³ Mies, s. 1922.

⁵⁴ Mies, s. 1926.

- ⁵⁵ Mies, s. 1914.
- ⁵⁶ Nainen, s. 1914. Miehen koti oli itse asiassa sama pientila jolla edellisen esimerkin kertoja kasvoi.
- ⁵⁷ Nainen, s. 1914.
- ⁵⁸ Ei ole myöskään mahdotonta, etteikö kertaluontoisiin yöpymisiin olisi joskus liittynyt työsuoritusten ohella myös rahallista korvausta, vaikka asiaa ei muistitiedossa mainita. Eräässä julkaistussa muistelmassa Pohjanlahden rannikkoseudulta itse kulkumiehenä liikkunut kirjoittaja mainitsee tällaisen ”yörahan” ja sen suuruuden kuvattuna aikana. Tällainen institutionalisoitunut, rutiiniluontoinen korvaus voisi jäädä muistelukerronnassa itsestäänselvyytenä erikseen mainitsematta siinä missä hotelliöypymisestä maksaminenkin. Ks. Hauta-aho, Paavo: ”Purilfinnan”. Lapuanjoen rantajätkän muistoja. Kansan Sivistysliitto. Helsinki 1985. Myös Häkkinen (2003) viittaa kansanperinneaineistossa liikkuvien työmiesten maksamaan maksuun kortteerista. Rajat kerjäläisyyteen olivat luultavasti häilyvät.
- ⁵⁹ Monaghan, John: Fiesta finance in Mesoamerica and the origins of a gift exchange system. *Journal of the Royal Anthropological Institute* September 2 (1996):3, 499-516; Vrt. Mauss, Marcel: Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. Paradeigma-sarja. Tutkijaliiton julkaisu 95. Tutkijaliitto. Helsinki 1999; työväenliikkeen ”kansanomaisesta mutualismista” Suomessa ks. Teräs 2001, 72-75.
- ⁶⁰ Lu 1999, 8, 18-25.
- ⁶¹ Mp.
- ⁶² Mt., 24.
- ⁶³ Bamisaye 1974. Haastateltujen kerjäläisten lukumäärä tässä tutkimuksessa – 30 henkeä – on valitettavan pieni.
- ⁶⁴ Roberts 1991, 202.
- ⁶⁵ Fabrega 1971.
- ⁶⁶ Leeuwen, Marco van: *The Logic of Charity. Amsterdam, 1800-1850.* Macmillan. London 2000, 16-17; Davin, Anna: *Working or Helping? London Working Class Children in the Domestic Economy.* Smith, Joan, Wallerstein, Immanuel & Evers, Hans-Dieter (eds.): *Households and the world-economy. Explorations in the world economy, Volume 3.* Sage. Beverly Hills 1984, 215-231.
- ⁶⁷ Gribaudi, Maurizio: *Percorsi individuali ed evoluzione storica: Quattro percorsi operai attraverso la Francia dell'Ottocento.* *Quaderni Storici* 106 / a. CCCVI (2001):1, 128-135.
- ⁶⁸ Nainen, s. 1917.
- ⁶⁹ Nainen, s. 1914; TKA Tuusulan kunnan Taksoituslautakunta ja Tutkijalautakunta 1869-1954, Bb:29-39 Taksoitusluettelo 1926-1936; TKA Köyhäinhuoltohallitus, Köyhäinhuoltolautakunta ja Huoltolautakunta 1919-1950, Aa3:2 Avustusluettelot 1928-1934, 1936-1946.
- ⁷⁰ Vrt. Parikka 1994, 245-258.
- ⁷¹ Nainen, s. 1914.
- ⁷² Nainen, s. 1914.
- ⁷³ Nainen, s. 1914.
- ⁷⁴ Mies, s. 1926.
- ⁷⁵ Mies, s. 1926.
- ⁷⁶ Häkkinen ym. 1991, 47, 164-169, 202-203; Böök 1932, 66-67.
- ⁷⁷ Mies, s. 1926.
- ⁷⁸ Nainen, s. 1914.
- ⁷⁹ Mies, s. 1926.
- ⁸⁰ Mies, s. 1922, Nainen, s. 1922 ja nainen s. 1922, ryhmähaastattelu. Vrt. Tervosen artikkeli tässä kirjassa.
- ⁸¹ Ks. myös Häkkinen 2004.
- ⁸² Helsingin Sanomat 5.4. 2001
- ⁸³ Kuten Shanghaiin esimerkki osoittaa, tämä ei välttämättä tapahdu erityisen demokraattiselta pohjalta.
- ⁸⁴ Sosiologi Loïc Wacquant on esittänyt, että New Yorkista tuttu, katujen tehokasta siistimistä häiriötekijöistä korostava ”nollatoleranssi” -poliisimalli on parhaiten ymmärrettävissä juuri repressiivisenä reaktiona uusliberalistisen politiikan aiheuttamiin näkyviin sosiaalisiin ongelmiin. Itse asiassa nollatoleranssiteoriat ovat lähtöisin samoista amerikkalaisista think tankeista jotka aikaisemmin edistivät uusliberalismia. Britanniassa kerjääminen on niputettu lukuisien sosiaalisten häiriötekijöiden mukana ”antisosiaalisen käyttäytymisen” (anti-social behaviour) nimkkeen alle, ja sitä vastaan on käyty mm. sakoita, pidätyksiä ja julkisia tiloja koskevia porttikieltoja. Lontoossa eräs merkittävä kansalaisjärjestö on yhdessä paikallisviranomaisten kanssa myös jälleen pyrkinyt vakuuttamaan yleisöä siitä, että kerjäläisille antaminen on vahingollista koska rahat käytetään huumeisiin, ja vastuullisinta on tukea kansalaisjärjestöjä. Wacquant, Loïc: *Parola d'ordine: tolleranza zero. La trasformazione dello stato penale nella società neoliberale.* Feltrinelli. Milano 2000; Britanniasta ks. esim BBC:n uutiset ”Plans to outlaw beg-

ging attacked”, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/2828149.stm> 2.2.2004; “Beggars barred from city centre”, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/2721531.stm> 2.2.2004; sisäministeriön sivu “Anti-Social Behaviour”, <http://www.homeoffice.gov.uk/crimpol/antisocialbehaviour/> 2.2.2004; kampanjasivu <http://www.killingwithkindness.com> 2.2.2004.

Kirjoittajat

Ulla Aatsinki, FM, assistentti, Suomen historia, Tampereen yliopisto

Matti Hannikainen, VTM, tutkija, talous- ja sosiaalhistoria, Helsingin yliopisto

Antti Häkkinen, VTT, dosentti, talous- ja sosiaalhistoria, Helsingin yliopisto

Joni Krekola, VTM, tutkija, poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Kimmo Rentola, VTT, dosentti, poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Sakari Saaritsa, VTM, tutkija, historia ja kulttuuritieteet, Yliopistollinen
Eurooppa-instituutti, Firenze

Hanna Snellman, FT, dosentti, suomalais-ugrilainen kansatiede, Helsingin yli-
opisto

Miika Tervonen, VTM, tutkija, talous- ja sosiaalhistoria, Helsingin yliopisto

Kari Teräs, FT, dosentti, Suomen historia, Turun yliopisto



TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN
SEURAN VUOSIKIRJA 2003, VÄKI VOIMAKAS 16.

Verkostoista puhutaan nykyään vilkkaasti useilla tieteenaloilla. Mitä annettavaa verkostonäkökulmalla on työväestön historiaa käsittelevään tutkimukseen? Teoksen kirjoittajat keskittyvät artikkeleissaan ihmisten väliin sosiaalisiin suhteisiin ja niissä muodostuneisiin verkostoihin. Minkälainen henkilösuhteiden verkosto löytyy nuortaistolaisen liikkeen nousun taustalla 1960-luvun lopulla? Missä määrin kommunistien maanalainen toiminta perustui ihmisten väliseen luottamukseen ja miksi joku aina petti? Verkostonäkökulman avulla havaitaan uusia ja mielenkiintoisia seikkoja työväestön arkiseen selviytymisen historiasta. Perhe- ja sukuverkostojen avulla toteutui toimeentulon kannalta tärkeää maaseudun ja kaupungin välistä vaihtoa. Kun Lapista lähdettiin 1960- ja 1970-luvulla työnhakuun Ruotsiin, vastassa oli usein oman kylän asukkaista rakentunut verkosto, joka auttoi tulijaa oudossa ympäristössä. Kirjassa paneudutaan myös yhteiskunnan marginaalissa syntyneisiin verkostoihin, laittomaan talouteen, etnisiin vähemmistöihin ja kerjäläisyyteen.